

१२५

સંઘરાજેસંઘ.

અથવા

સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવની વાર્તા.

જોડનાર

રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ.

આ ગ્રંથ

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે યુનૈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી
કંપની "લીમીટેડ"ના પ્રેસમાં
રણજીભાઈ અંગારાએ છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યા.

ગ્રંથસ્વામિત્વના સકળ અધિકાર ગ્રંથકર્તાએ રાખ્યા છે.

સંવત ૧૯૩૭.

સન ૧૮૮૦.

કોંભત ૩ ૧૧)

अर्पणपत्र.

मारा जे मित्रोए नात तरफथी थ-
यली नारे पीडाना विकट समयमां
मारो हाथ साह्यो अने मारे माटे
तथा स्वदेशना भलाने वास्ते नात
तरफनो संताप मोटा धैर्यथी वेठ्यो
तेमनो उपकार मानी तेमनी सहाय-
ना स्मरणार्थे आ ग्रंथ हुं तेमने मान
अने प्रेम पूर्वक निवेदन करुंछुं.

ग्रंथकर्ता.

• અનુક્રમણીકા.

પ્રકરણ ૧ હું.—જન્મ. સિદ્ધરાજનાં માબાપના લગ્નની વાત... .. પાનું. ૧ હું.

પ્રકરણ ૨ હું.—બાળચરિત્ર. સિદ્ધરાજની કેળવણી, તેના પિતાનું મૃત્યું, ને
માતા મયણલદેવીનો કારભાર. વાઘનો ચિકાર અને બાળ
રાજનું વનમાં બૂલા પડવું... .. ૬ હું.

પ્રકરણ ૩ હું.—બાળચરિત્ર. રૂઢનાથદાસ બાબો. સગાળથાહસેઠની કહાણી.
સિદ્ધરાજ સહીસલામત પાછો આવ્યો તે માટે આવ્યુપર
કરેલો આજીવ .. .. ૧૭ મું.

પ્રકરણ ૪ હું.—બાળચરિત્ર. કર્ણાવતિનગરી. મોનસુર અને મલ્લવ તળાવ,
મરતી ગુણકા અને સત્તાનંદ ગુરૂ. બાળોદ ગામ આગળ
જાત્રી લોકપર લેવાતા કરની માફી. યથોવર્મની સ્વારી, ... ૨૯ મું.

પ્રકરણ ૫ મું.—સહઅલિંગ સરોવર. રાજકાજ પોતાના હાથમાં સિદ્ધરાજ
લેછે. જસમાની વાત. માયોનો ભોગ .. .. ૩૯ મું.

પ્રકરણ ૬ હું.—સ્વયંવર. અન્નેદ્ધાની રાજકુંવરી મધુમુખી અને ગૂર્જરેશ્વરના
પ્રેમની ગાંઠ. કુકડાભટ્ટની કહાણી. અન્નેદ્ધામાં રાજના લગ્ન
અને માળવાના યથોવર્મ કરેલું અપમાન... .. ૪૯ મું.

પ્રકરણ ૭ મું.—માળવાપર સ્વારી. ઉજ્જણનો ઘેરો અને ત્યાં થયેલો સંગ્રામ.
ધારાનગરનો ઘેરો. સિદ્ધરાજનો જય ને યથોવર્મનું પકડાવવું. ૬૦ મું.

પ્રકરણ ૮ મું.—જયોત્સવ. યથોવર્મનું નાસવું અને ફરી ઝલાવવું. ક્ષિપ્રાનદીને
કાંઠે જયસિંહપુર ... .. ૭૪ મું.

પ્રકરણ ૯ મું.—વિજયી મહારાજનું પાછા ફરવું. રૂદ્રમહાલય. વિજયયાત્રા.
મહોબકપૂરનો મદનવર્મ. નવસારીના પારસી .. .. ૮૭ મું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.—રાણકદેવી હરણ. પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં વિજય યાત્રા.
મહેતાબની કહાણી. સ્વર્ગવાસ .. .. ૧૧૪ મું.

ઉપગ્રંથ... .. અનેક પ્રાચીન પુસ્તકોનો આધાર... .. ૧૩૫ મું.

વેચવાની ચોપડીઓ.

યુપયોગી રસિક અને બોધક ગ્રંથો પ્રગટ થયેથી દેશમાં વિદ્યાનો પ્રસાર થાય છે વિદ્યાનો પ્રસાર થયેથી પ્રજાને અનેક મોટા લાભ થાય છે. એવા ગ્રંથો વેચાતા લેવાથી તેવા ગ્રંથ રચનારાને, પ્રસિદ્ધ કરનારાને, અને વેચનારાને ઉત્તેજન મળે છે, ઉત્તમ ગ્રંથ રચનારા અને સારાં પુસ્તકો વધે છે અને વિદ્યા ફેલાય છે. સારા ગ્રંથો ખરીદ કરી વાંચવા અને તેઓની વૃદ્ધિ કરવામાં સહાય કરવી એ બધા સ્વ-દેશાભિમાની સન્નનોનું કર્તવ્ય છે.

પુસ્તકનાં નામ.	ટપાલખરચ ધરાકને માથે.	મૂલ.	રૂ. આ. પા.
પાર્વતી કુંવર આખ્યાન.	...	...	૦—૪—૦
સધરાજેસંધ... ..	...	...	૧—૪—૦
વનરાજ ચાવડો. આવૃત્તિ બીજી... ..	...	...	૧—૮—૦
બવાઇ સંગ્રહ. આવૃત્તિ બીજી... ..	...	...	૨—૦—
સાસુ વહુની લડાઇ. આવૃત્તિ બીજી... ..	...	...	૧—૦—૦
છંગલાંડની મુસાફરી. આવૃત્તિ બીજી	...	...	૦—૧૨—૦
દુર્ગારામ ચરિત્ર... ..	...	...	૧—૦—૦
બોધવન (દેશી રાગ કે ઢાળમાં).	...	...	૦—૨—૦

કરસનદાસ મુળજી ચરિત્રની ૧ લી આવૃત્તિ ખપી ગયાથી બીજીવાર છપાય છે.

વેચવાનાં ડોકાણાં.

અમદાવાદમાં—ગ્રંથ કરતા પાસેથી.

અમદાવાદમાં—મામાની હવેલીમાં છાપખાનામાં.

અમદાવાદમાં—ગૂજરાત વર્નાકુલર સોસાયટીની આફીસમાં.

વડોદરામાં—છોટાલાલ મનસુખરામ ડિપોઝી પરની દુકાને.

સુરતમાં—પારસી મંચેરજી જમસેદજી પોસવાળાની દુકાને નાણાવટમાં.

મુંબાઈ—મી. જ્ઞેહાંગીર જ્ઞેજનજી કરાણીની દુકાને કોટમાં પારસી બજાર સ્ત્રીટમાં.

મુંબાઈ—હથ્થરદાસ લાલજીરીમાં કાળકા દેવીને રસ્તે રામવાડી આગળ.

રાજકોટ—ચિસ્તીન વિલાસની આફીસમાં તથા ચોપડી વેચનારની દુકાને.

મહીપતરામ રૂપરામ

સધરાજેસંઘ.

પ્રકરણ ૧૮. જન્મ.

સંવત ૧૧૨૮ માં કરણ સોલંકી શૂઝરાતના રાજ્યાસને બિરાજ્યો. એ વેળા દેશની પડતી થઈ નહતી, અને રાજ્ય પ્રજા અધમ અવસ્થાને પામ્યાં નહતા. વિનાશકારિ ભુંડા બાળલગ્ને દેશમાં પ્રવેશ કર્યો નહતો. મહારાજાબી-મદવ અને તેની રાણી ઉદયમતાએ પોતાના કુંવરને નાનપણમાં પરણાવી દેવાની ઉતાવળ કરી નહતી. તેના તનને અને મનને કેળવી પુરુષાર્થ કરવાને યોગ્ય કર્યાં હતાં. પાંચે બેડો તે વેળા રાજ કરણ ભરણુવાનીમાં આવ્યો હતો. હવે લગ્ન કરવાનો સમય થયો માટે કારભારીઓ યોગ્ય કન્યાની ખોળ કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે પાટણ મધે રાજ દરબાર ભરી સોનરી સિંહાસને બેઠોછે. તેને માથે મણિમય મુગટ, કોટે મોઢાં મોતીની માળા ને હીરાના હાર, હાથે પાના અને માણેકના બાજુબંધ ને પગે સોનાનો તોડો આવી રહ્યોછે. રત્નજ-ડિત મીયાનવાળી તરવાર અને કટાર કંબરે દીપી રહ્યાં છે. માથે લાલ સાટીન અને જરીના કુમતાનું છત્ર શામેછે. દાસી મુંદર ચમર દોળે રહી છે. જમણેહાથે ભૂદેવો અને જૈનાચાર્યો બિરાજેલા છે. ડાબે હાથે મંડળેશ્વરો, સુભટો અને સામંતો છે, અને સામા કેટલેક છોટે કામદાર વાણીઆ અદબ કરીને બેઠા છે. પાછળ હજુરીઆ અંગ રક્ષકો ઉઘાડી તરવારો અને ભાલા લઈ ઉભા છે. મુખ્ય મંત્રીએ નમસ્કાર કરી કહ્યું, “મહારાજ, દેશદેશાવરમાં ફરતો કોઈ ચતુર ચિતારો આવ્યો છે. તેની કને અતિ મુંદર છબીઓ છે. આજ્ઞા હાય તો હાજર કરૂં”. રાજ કહે બોલાવો. મંત્રીશ્વરે છડીદારને સાન કરી એટલે તેણે ચિતારાને હજુરમાં આણ્યો.

મહારાજને પગે લાગી ચિતારો બોલ્યો—હે રાજધિરાજ! મોઢા મોઢા રા-જદરબારોમાં આપની કીર્તિ સાંભળી, આપના સદગુણની અને આપનાં પરાક્રમની શ્રુતિ સાંભળી. આપની નામના આપ્પા જગતમાં ઘઈ રહી છે. એ જાણી આપના દર્શણનો અભિલાષી થયો. વાવા! મહારાજ આપના શાં વખાણ કરૂં! અત્પતો”

રાજાએ તેને અટકાવી કહ્યું એમ વખાણવાની રીત સારી નથી. એથી બોગાડ થાય છે. સ્વાર્થીઓ જૂઠા વખાણ કરેછે ને ભાળા તથા અસાન

હગાય છે. જૂઠ્ઠી મોઠાઈ માની કૂલાય છે અને દુર્ગુણી અને છે. મને જુકી હિપમા ને જૂઠ્ઠી સ્તુતિ ગમતાં નથી. સાચાં હોય તોપણ મોઢા મોઢ કહેવા દેવામાં મૂર્ખાઈ છે. મારા ભાટ ચારણને એમ કરવાની મેં મનાઈ કરીછે. સેહેજવાત કરવામાં કે થોડું કહેવામાં બાધ નથી પણ લાંબી ભાટાઈ ઉપર મને ભારે કંટાળો છે, માટે મારા ગુણ ગાવા બંધ કરી તમારાં ચિત્રો મને દેખાડો.

ચિતારાએ એક પછી એક સુંદર ચિત્રો દેખાડ્યાં. આશ્વિનું, ગીરનારનું, પાલીટાણાનું, ગંગાતટનું, આશ્કારનાથ માનધાતાનું, કંતોજનું, ત્રિમકેશ્વરનું, ગોકુળમથુરાનું, કાચીનું, માનસરોવરાદિ સ્થળોના રણીઆમણા દેખાવ દર્શાવી, દેહરાં, કીર્તિસ્તંભ, તળાવ, રાજમહેલ્લાદિ દેશદેશની બધા હમારોતોના ચિત્રો કચેરી વચ્ચે મૂક્યાં, તે જોઈ ગુણપારેખરાજ ખુશી થયો. કરણને તળાવ, કુવા, વાવ, મંદિરાદિ પ્રજાને ઉપયોગી અને રમણિક બાંધણીએ બંધાવાનો કોડ હતો અને તેમાં તેણે ઘણું રાજ્ય દ્રવ્ય ખર્ચ્યું હતું. આ ચિત્રોથી તેની હેંશ વધી. બાંધ કામના નકસા દેખાડ્યા પછી રૂડા પ્રતાપિ રાજા રાણીઓની, પેડિતોની, વિજયો પુરષોની, સદગુણી રૂપવંતીઓની અને સદકર્મી ધનાઢ્યાદિ સજ્જનોની છબીઓ એક પછી એક રાજ્યાસન આગળ મુકી. એમાંની એકમાં એવું ચિત્રું હતું કે વિષ્ણુ શેષનાગની ફેણ ઉપર સુતેલા છે, આસપાસ કમળના ફૂલ ખીલી રહ્યાં છે, લક્ષ્મી પણ ચાંપે છે, અને તેની પાછળ જીવાન રાજકન્યા છુટે ચોટલે ને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતી ઉભી છે.” એ કન્યાનું રૂપ બહા ત્યાગીને મોહ પમાડે તેવું ચિત્રું હતું. લક્ષ્મીની સુંદર કાંતિ તેની આગળ ઝાંખી પડી ગઈ હતી. તે ભાગી રાજાનું મન વિહવળ થયું. એ પુરડી કુંવરીના સ્વરૂપનું વર્ણન ચતુર ચિતારાએ કરવા માંડ્યું. કરણે તેને અટકાવી કહ્યું એમ કરે વિનય બંગ થાય. માની આગળ દીકરાએ કે બેનની આગળ ભાઈએ જ બેસવું ન જોઈએ તે સભામાં કહેવું ન જોઈએ. શૃંગારરસને મર્યાદાશીળ વર્ણવે જોઈએ. આ ચિત્રમાં તમે એ પ્રમાણે કર્યું છે, માટે વધારે નાચું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. એ કુંવરીના ગુણ મને કહેા. એ કલ્પિત ચિત્ર છે કે વાસ્તવિક છે ? એ કન્યાનો પિતા કોણ, અને એ સભારી છે કે દુરોજન છે ? એ સતી છે કે સંખણી છે ? પરેસાન નારી ગમે એવી રૂપાળી અને મધુર અચનની હોય તથાપિ અધરોગ જીવી છે; તે ઝેરી સાપથી ભૂડી છે.

ચિતારો કહે “મહારાજ એ નારી સકળગુણ સંપન્ન સ્વધર્મે ચાલનાર અ-

તે ૩૫૫૦ પદમણી છે; દક્ષિણમાં કરનાટક મોટો દેશ છે. તેની રાજધાની ચંદ્રકુર છે ત્યાં જ્યેષ્ઠી નામ પ્રતાપ રાજ રાજ કરે છે. તેનો પિતા શુભ-
કેશી મોટો નામાંકિત ગ્રંથ વિદ્યા કળાનો ઉત્તમ હતો. એ ઈશ્વર રાજકુળની
આ કન્યા છે. એનું નામ મીનલદેવી છે. રાજ્ય કન્યા ૧૮ વરસની થઈ છે.
ભરજીવાનીમાં છે. ઘણાક રાજ પુત્રોએ તેના રૂપથી મોહ પામી માગ્યાં
મોકલ્યાં, પણ કુંવરીએ તે બધાં પાછાં વાળ્યાં. સખીઓ તેને કહેવા લાગી કે
જીવાનીનું પૂરે વહીવળ છે, માટે પરણે. ઘણાક કાંતિવાન રાજપુત્રોનાં શિવો
કુંવરીને દેખાડ્યાં પણ કોઈ તેને ગમ્યો નહિ. એક દિવસે રાત્રીને સમે નિદ્રાવસ
થઈ તેવામાં કુંવરીને સ્વપ્ન થયું. કોઈ મહારાજાધિરાજ પૂરી તરણાવસ્થામાં
આવેલો, થોડા માસ થયાં રાજ્યાસને બેઠેલો, કુંવારો, ખલ્લસર્વવ્રત પાળનારો,
વિદ્યાવાન, તેજસ્વી, ગુણવાન અને પરાક્રમી એવા પુરુષ કન્યાની સોડે આવી
હલો અને તેનું રૂપ નેહ આનંદાર્થ પામ્યો. એક એકતા મન મળ્યાં.
એક એકથી મોહ પામ્યાં. રાજ્યએ વચન આપ્યું કે પરણ્યો તને, બીજી
બધી નારીઓ માં મેન, અને જીવતાં સુધી એક પતિવ્રત પાળીશ. કુંવરીએ
કોલ આપ્યો કે વડે તો તને, બીજા સર્વ પુરુષ મારા બાઈ. રાજ અધરામૃત
આપવા જાય છે તેવામાં વચમાં ભરો આવ્યો તેથી બોજવાઈ કુંવરી
જાગી ઉઠી અને રૂદ્ધ કરવા લાગી. તેની દાર્શીઓ જાગી. તેમણે કુંવરીને
સાવચેત કરી એટલે રોતી રહી જઈ સ્વપ્નાની વાત કિંકરીઓને કહી અને
ઈંધમાં દીકરા રાજને વરવાને આતુર થઈ. એ દિવસથી રાજકન્યા હીજરાય
છે સ્વપ્નામાં જે રાજ્યએ દેખા દીધી તેનું નામ હામ જાણતી નથી પણ તેનું
સ્વરૂપ રથમાં રમી રહ્યું છે. સદા તેને સંભારે છે ને આંસુપાત કરે છે. એ વાત
દાસીઓએ તેની માને કહી. રાણીએ વૈદરાજને તેડાવી આસડ કર્યું, ને નરણ-
બળી સરાવી, દોરા ચીઠી બંધાવી, ભૂવા ધુણાવ્યા, અનુષ્ઠાન કરાવ્યાં, પણ
કશાથી કુંવરીના જીવને સુખ થતું નથી. સ્વપ્નામાં દીકરા રાજને સંભારી રડ્યાં
કરે છે. એ વાત તેના આપ જ્યેષ્ઠીએ જાણી તેવારે સૂચના કરી કે કુંવરી ચિત્ર
કળામાં નિપુણ છે માટે કહેા કે સમણામાં જોયત્રા રાજની છબી ચિત્રે. એ છબી
ઉપરથી હું તેની શોધ કરીશ. પિતાની સૂચના કુંવરીને સારી લાગી ને તેથી તેના
જીવને કાંઈક શાંતી થઈ. સમણામાં જે રાજની વેરે ગાંધર્વ વિવાહ થયો તેની
છબી હેસિ હેસિ ચિત્રી. રાજ જ્યેષ્ઠીએ મને તે છબી આપી ખોળ કરવા
મોકલ્યો છે. એ છબી જે રાજની હોય તેને મીનલદેવીની આ છબી દેખાડી
ચાલેલો કરી નાળીએર આપવાની આજ્ઞા દીધી છે: રાજકન્યા જેવી ચતુર અને

રૂપાળી છે તેવીજ સુલક્ષણી છે. મેં ઘણાક મોટા નાના રાજા જોયા, પણ કોઈનું સ્વરૂપ છબી જોડે મળ્યું નહિ. આપના દર્શણ થતાંજ મને બાસ્તું કે છબી આપતી છે. એ વાત નકી કરવાને હું આ રાજધાનીમાં કેટલાક દિવસથી રહ્યો છું. આપની સ્વારી માર્ગમાંથી જતાં મેં ઘણીક વાર જોઈ તેવારે ધારી ધારીને આપનું મુખારવિંદ મેં બાળ્યું તેથી ખાતરી થઈ કે એ છબી આપતીજ છે. મોટે રાજા જ્યેષ્ઠીનીવતી વિનંતી કરું છું કે શ્રીકૃષ્ણ સ્વીકારો.

ચિતારાની વાત સાંભળી ગૂર્જરરાય વિસ્મય પામ્યો. તેણે ચિતારાની પાસે પોતાની છબી જોવા માગી. ચિતારાએ તુરત રજી કરી. છબી અને દરપણ જોડે મૂકી જીવે છે તો રાજાએ જેવું મુખ દરપણમાં દીધું તેવુંજ તે છબીમાં દીધું. દરબારીઓ પણ સર્વે કહેવા લાગ્યા કે આભેહુવ મહારાજની તસવીર છે. કરણનું આશ્ચર્ય વધ્યું ને તે હર્ષ પામ્યો. ચિતારાને સરપાવ આપી નાળીએર લોધું અને પોતાનું ખાંડુ ચંદ્રપુર મોકલ્યું.

થોડા માસમાં મીનજદેવી પાટણ આવી. કરણ તેને જોઈ નિરાશ થયો. ચિતારાએ જે અલૌકિક સુંદર રૂપ ચિતાર્યું હતું તેને અર્ધે હિસ્સે પણ તે ઘટડી નહતી. રાજાને ક્રોધ ચડ્યો પણ તે વચનથી ફર્યો નહિ. મીનજદેવીને પરણ્યો ખરો પણ ચોરીમાંથી ઉઠ્યા પછી તેનું મુખ ફરીને તેણે જોયું નહિ. તેની મેડીએ ન ગયો, ને બીજી રાણીએ કરી નહિ; ખજાન્યર્થવ્રત પાળી સુ-નીતિએ સદા વર્તે, ને રાજા કાજમાં પુરું લક્ષ દેઈ પોતાનું મન સદા તેમાં રોકે. વરસ વહી ચાલ્યાં. ગાદીના વારસને મોટે મંત્રીઓ અને લોક ફીકર કરવા લાગ્યા. મીનજદેવીના શોકનો પાર નહિ. સ્વામીના રોષથી તેને અલ્પ બાવે નહિ, વસ્ત્રાલંકાર પહેરવા ગમે નહિ, ને પૂરો ઉંઘ પણ આવે નહિ; સદા રોયાં કરે. રાજાને તેના મિત્રો ઠપકો દેવા લાગ્યા. નિર્દય કહી તેને લોક નિન્દવા લાગ્યા. તેનાં વૃદ્ધ માથા ઉદ્યમતિએ બહુ સમજાવ્યો, કંકાસ કર્યો ને રદન કર્યું, પણ કશાથી કરણ સોલંકો ડગ્યો નહિ. મીનજદેવી અને તેની દાસીઓ બળી મરવાને તૈયાર થઈ. રાજમાતા ઉદ્યમતિએ પણ વહુની જોડે બળી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ બધી સ્ત્રી હત્યાનો દોષ કરણને લાગ્યો એમ સર્વે કહે. દેશમાં હાહાકાર થયો. પણ રાજાએ પોતાનો ઠરાવ નજ ફેરવ્યો. પ્રધાનો સા-સુવહુને સમજાવે છે કે તમે થોડો કાળ ધીરજ ખમો, જોઈએ કાંઈ યુક્તિથી કામ થાય છે. એવામાં એવા બનાવ બન્યો કે એક દિવસ કોઈ ચતુર અને રૂપાળી ગુણુએ અતિ મધુર ગાયનથી રાજાને મોહ પમાડ્યો. એ મૂઠા વસ્ત્રામાં તેણે ગુણુકાને એકાંતમાં મળવાનો યુગ્મ હુકમ કર્યો. એ વાતની

જાણું મુંજલ મંત્રીને થઈ. તેણે અને માજીરાજ ઉદયમતિએ જુગતી કરીને ગુણકાને ઠામે મીનલદેવીને રાખી. રાણીને ગર્ભ રહ્યો. રાજા નામુકર જઈ ન શકે માટે રાણીએ તેની આંગળીએથી વીંટી કાઢી લીધી હતી.

બીજે દિવસે મોહ ઉતરી જવાથી પોતે કરેલા મોટા પાપનું બાન કરણ રાજાને થયું. તે ઘણાં પસ્તાઓ. શાસ્ત્રીઓને બોલાવી પુણ્ય કે એ અપરાધથી છુટવાનું પ્રાયશ્ચિત બતાવે. બ્રાહ્મણોના કહેવા પ્રમાણે સાત પીતળની મૂર્તિઓ પેલી ગુણકાના આકાર અને કદની કુંસારા પાસે કરાવી. એ પ્રતિમાઓને તપાવી તેઓને ભટવાનો નિશ્ચય રાજાએ કર્યો. વાહવારે ધર્માતમા રાજા વાહ ! એ કાળે સતયુગનો અંશ ફેટલો રહ્યો હતો તે એ ઉપરથી જાણાય છે. વ્યાભિચાર દોષનો ભય તે કાળે ફેટલો બધો હતો અને આજે ફેટલો થોડો છે તેનો વિચાર એ પરથી વાંચનારે કરવો. જે કાળે રાજા એવા હતા તે કાળે પ્રજા કેવી સુનીતિમાન હશે તેનો ખ્યાલ એ ઉપરથી થઈ શકે. ધન્ય છે એવા રાજાને ! કરણ રાજા જે ભયંકાર પ્રાપ્ત કરવાને તૈયાર થયો તેનો અપર ફેલાયાથી પ્રજા શોકાતુર થઈ. રાજધાનીમાં મહાજને મળી વિચાર કર્યો કે કાશીથી પંડિતોને તેડાવી દેશના મોટા મોટા શાસ્ત્રીઓની સભા કરી આ ભયંકર પ્રાયશ્ચિતને બદલે બીજું સહેલું, જેથી મહારાજનો જીવ ઉગરે એવું, દેખાડવાની ચિનંતી કરવી, એ સભા ભરાય ત્યાં સુધી રાજાએ ઉપલું નાશકારક કર્મ કરવું નહિ એવી અરજી લખી તેઓ દરબારમાં ગયા. રાજા એદથી ભરપૂર છે. તેને જમવું ગમે નહિ; નિદ્રા આવે નહિ; રાજ કાજમાં તેનું મન લાગે નહિ. પાપ કર્મના પશ્ચાત્તાપમાં તે ગરક થઈ ગયો છે. મુંજલ મંત્રીએ ભરમ ભાગ્યો. માજી ઉદયમતિની સંમતિથી જે કપટ તેણે કર્યું હતું તે જાણાયું, અને તેના પુરાવામાં મીનલદેવીએ રાજા મુદ્રિકા રાજાને આપી. કાયાવડે પાપ કર્યું નથી એ જાણી રાજાને કાંઈક સંતોષ થયો. પરંતુ મનવડે કર્યું માટે ત્રણ દિવસ સુધી પશ્ચાત્તાપ કર્યો. પાસે સવારે ને પાસે સાંજે, એટલું દૂધ માત્ર પીએ અને પરમેશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરી પાપક્ષમા માગે. આ પરિતાપ સાચે મને કર્યો હતો. તેની આંખોમાંથી વખતે વખતે જળ ધારા વહેતી હતી. પરમાત્મામાં તેનું મન કેવળ લીન થઈ ગયું હતું. ત્રીજા દિવસને અંતે તેનું મન પુરી શાંતી પામ્યું. પછી તેણે એ દોષ કદી કર્યો નહિ.

હવે રાણીનેડે માયા થઈ. કરણને માત્રમ પડ્યું કે તે રૂપાળી નથી પણ ગુણવંતી સતી છે. તેનાં મધુર ગાયનથી તેને એટલો આનંદ થતો હતો કે ગુણકાનુ ગાયન સાંભળવાની ગરજ પડતી નહિ. ચતુરંગ (શિતરંગ) પાના,

સોગટા, વાઘ બકરી વગેરે રમતોથી ને દડી ગેડી વગેરે ખેલોથી રાજનું મન રાણી રીઝવતી. ગુજરાતી અને સંસ્કૃત કવિતા વાંચી તથા ઇતિહાસ, વારતા વગેરેનાં પુસ્તકો વાંચી, તથા અનેક રૂડા વિષયો પર વાતચીત કરી રાજને આનંદ પ્રમાડતી. રાજકાજમાં સહકા આપતી અને ન્યાય તથા દયાના, તથા જનોપકારના કામ કરવાને સમજાવતી. રાજ રાણીનો રનેહ અને સંપ પૂરેપૂરો બંધાઓ. માજી રાજ ઉદયમતી એ જોઈ ઘણાં રાજ થયાં. એથી ગર્ભ ઉપરે સારી અસર થઈ. ગર્ભવંતી સ્ત્રીનો આત્મા આનંદમાં રહેથી ગર્ભ સારો ઉછરેછે. ભરતખંડમાં જે રાજધિરાજ ચક્રવર્તી માહારાજ મનાઓ, જોણે ગૂર્જરે રાજ્યને પૂર્ણ કળાએ ચડાવ્યું અને અસંખ્ય તળાવ, વાવ, દેવ-લયો વગેરેથી પોષકારના અને પ્રજા સુખના કૃત્યોથી દેશની શોભા, રમૃદ્ધિ, અને સુખ વધાર્યાં, તે પરાક્રમી સિંહનો જન્મ પૂરા દશ માસે પાલણપુરમાં થયો. વડીઆઈએ તેનું નામ સિદ્ધરાજ જયસિંહ દેવ પાડ્યું. એ સાધારણ લોકને બોલવું કઠણ પડવાથી તેઓ તેને સધરાન્સે સંધિ(સંધ) કહેતા.

પ્રકરણ ૨ જું. બાઝચરિત્ર.

રાજકુમારનો જન્મ થવાથી આખા દેશમાં આનંદ વર્તી રહ્યો. પૌત્ર અવતરવાથી ઉદયમતીને સર્વથી વધારે હર્ષ થયો. દીકરાને દીકરો ન હોવાથી પોતાનો વંશ રહેશે નહિ એવા વિચારથી તે ખેદ પામતી હતી. સિદ્ધરાજનું મુખ જોઈ ડોશીની આંખોમાંથી હરખના આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તેને હાથમાં લેઈ ગાલે ચુંપન કરી કહ્યું દીકરા હવે હું મુખે મરીશ; પૌત્રની હું તરથી હતી. વિશ્વેશ્વર મહાદેવે મારો આશા પુરી પાડી; મારી પાર્થના તેણે સાંભળી ને માગેલું દાન આપવું તેને ઘટિત લાગ્યું. હે પ્રભુ! આ પુત્રને તું દીર્ઘ આયુષ્ય આપજે. એને વિદ્યા, બળ, શૂર, અને યશ આપજે. એને સુનીતિમાન, પરાક્રમી અને પોષકારી કરજે. એમ કહી કુંવરને તેની માને બોલે સુવાઓ, ને પંડે એ હાથ જોડી ઇશ્વરનું ધ્યાન ધર્યું. એક ઘડીમાં તેનું અંગ સ્થિર થયું ને પાપેણું મિચાઈ ગઈ. બોલતી હોય તેમ તેના હોઠ હાલતા હતા તે પણ થોડીવારમાં અટક્યા, અને તેનો પ્રાણ ગયો. લોક વાણી થઈ કે રાજમાતા પૂર્ણ બાગ્યશાળી; વૃદ્ધાવસ્થાએ સુખમાં સ્વર્ગવાસ કર્યો. તેના શયને સરસવતીને તીરે બાળવા લઈ ગયા તેવારે નગરની નારાઓ તેના ઉપરે કૂળ ગલાલ અને અબીલ વધાવ્યા લાગી, માનાર્યે નગરમાંના દરેક ઘરનું એક એક આદમી તેની પાછળ સમસાન ગયું. નગરમાં જોણે આજીવ હોય તેવું દીસવા લાગ્યું. ડાધુ થઈને

જનારામાં કરેણ રાજ સિવાય બીજી કાંઈ દીક્ષગાર જણાયું નહિ. કરેણની આંખોમાંથી આંસુ પડતાં હતાં. નાદાન માણસની પેઠે બ્રમો પાડતો નહતો, પણ માતા મૃત્યુથી શોક પામેલો દેખાતો હતો. ગમે એટલી ધરડી તો પણ મા તેના મરણથી એક થાય એ સ્વભાવિક છે. બીજા સગા પોક મુકતા હતા ને કુકવો કરતા હતા પણ તે બૂકા હતા.

સિધરાજીનું કાડું અચપણથી લઈ હતું, તેને મીનજદેવીએ ડહાપણથી ઉછેરી પુષ્ટ કર્યું. યોગ્ય વયનો થયા ત્યારે તેને વિદ્યાભાસ, અંગ કસરત, ઘોડા દોડ્યા, તાકીને તીર મારવાં, ભાલા ફેંકવા, તરવારના પટા રમવા, વગેરેના માર-કાની અભ્યાસમાં નાખ્યો. દશમું વરસ ચાલતું હતું તેવારે કરેણ રાજ તને વાઘનો શીકાર જોવા પોતાની જોડે તેડી ગયો. એ વેળા પિતાની બાહારૂં જોઈ તેનું મન બહુ ઉત્કેરિયું. વાઘની પાછળ ઝંપલાવા માડ્યું પણ તેના અંગ રક્ષકોએ તેને અટકાવ્યો. વાઘ બહુ જામરો હતો તેને બાપે માયો તે દેખી તેના મનમાં પરાક્રમનો ફણગો ફૂટ્યો. ઉમરે આવે તેને પોતાની સાથે બુદ્ધિ લઈ જવાનું કરેણને ધ્યાનું મન હતું. પણ તે દિવસે તે બાપડે દીકો નહિ. એજ વરસમાં તેનો કાળ થયો.

કુંવરને કેળવણી આપવાનું ભારે કામ હવે એકલી મીનજદેવીને શીર પડ્યું, ને તે તેણે યથા યોગ્ય બજાવ્યું. ઘોડાક વખત સુધી રાજકાજ મયત રાજના મામા મદનપાળે સિધરાજીને નામે ચલાવ્યું, પણ તેની વર્તણૂક સારી નહતી તેથી ટુંટો ઉઘ્યો તેમાં તે માયો ગયો. હવે મીનજદેવીને હાથ રાજકા-રભાર આવ્યો. તે ચતુર ધ્રુવ અને ઉદારમનની હતી. તેની ચતુરાઈ પ્રથમ મંત્રીઓ રાખવામાં જણાઈ. સાન્નુ, મુંજલ, અને ઉદા નામે ત્રણ વાણીઆને તેમના ગુણ પ્રમાણે કારભાર સોંપ્યો. તેમના ઇરાવ બહાલ રાખવાનું, અને તેમના કેસલાથી ના રાજ થઈ જે ફરીઆદ કરે તે ફરીઆદ સાંભળવાનું કામ દેવીએ પોતાને હાથ રાખ્યું તથા સામાન્ય દેખરેખ રાખવાનું કામ પોતાને હાથ રાખ્યું.

સિધરાજીને ભણાવ્યાનું કામ સહેલું હતું કેમકે તે બુદ્ધિવાન અને ઉ-દ્યોગી હતો. લક્ષ્ય ઈષ્ટ પાઠ તૈયાર કરતો. સ્વભાવે ઉમંગી હતો. જે કામ કરવા ધારે તે ઉમંગથી કરે. મોટો થતો ગયો તેમ વિદ્યાપર તેનો પ્રેમ વધતો ગયો. વિ-દ્યાભ્યાસની જોડે તેના અંગને કસવાનું કામ તેની માએ વિસાડું નહિ. અંગ-બળવિના પુરુષાર્થ જાય નહિ. અંગબળ વધે ને તેની જોડે હિંમતવાન થાય એવી રમ-તો, કસરતો, શીકાર વગેરે ખેલોમાં તેને સામીલ કરતી. છોક્ર આવડે કોકર વાગે એ-ટલે ખમાખમા કરી તેને બાંધી બતાવ્યો નહિ. ખવાસોનો સંગ થવા ન દેતાં.

ક્ષત્રીઓના સોમતમાં તેને રાખતી. ભૂગોળ વિદ્યા, ઇતિહાસ, જ્યોતિષ, વનરાજ, મૂળરાજદિ પૂર્વજ્ઞેના પરાક્રમની વાતો વંચાવી થોડે થોડે રાજકાજથી માહિતગાર કરતી. રાજ પ્રજ્ઞના સંબંધ, અને રાજનાં કરતવ્ય કર્મ શાં, પ્રજા પાસેથી લીધેલા કર વેરાના દ્રવ્યનો સારો ઉપયોગ કેમ કરવો, ધર્મશાસ્ત્રમાં રાજના ધર્મ ક્યા કહ્યાછે તે વગેરે રાજકાજને ઉપયોગી બાબતોપર પ્રસંગોપાત તેની જોડે વાત કરતી. લોકોપયોગી સરોવરાદિ બાંધકામ કરવાની કરણને અને મીનલદેવીને ઘણી હોંસ હતી. માઆપનું દેખી તે પુત્રમાં જાગત યદ્ધ.

સિધરાજ પંદર વરસનો થયા પછી મીનલદેવી તેને લેઘને રત્નરાજ્યમાં ફરવા નીકળી. તેણે પોતાની પાસે નોધ પોથી રાખી હતી અને એક સિધરાજ પાસે રખાવી હતી. નવાઈનું, કે અગત્યનું, કે સંભારી રાખવા જોગ જણાય તે તેમાં નોંધતી અને સિધરાજકને નોંધાવતી.

પ્રથમ ઉત્તર ભણી ગયાં. ગૂર્જર રાજ્યની મર્યાદા ઉતરે આબુ સુધી એ પેળા હતી. આબુનો મુલક ખાતસા નહતો. ત્યાં જે માંડળિકરાજ્યનો અમલ હતો તે ગૂર્જરેશ્વરને ખંડણી ભરતો અને ત્રણસે થોડા અને હજાર પાયદલથી નોકરી કરતો. ગૂર્જરેશ્વરને તેડવાને તે વડનગર સુધી સમો આવ્યો હતો. અહિં દાંતાનો ખંડીઓ રાજ પણ હાજર હતો. વડનગરમાં હાટકેશ્વરના દર્શણ સિધરાજને કરાવ્યાં. નાગર બ્રાહ્મણોએ તેને આશીર્વાદ દીધા પણ દક્ષણ લાધો નહિ. મીનલદેવીએ ભંડારો કર્યો તેવારે જન્મવાને ગૃહસ્થ અને વેદીઆ સંકુટુંખ આવ્યા. એ કાળે એ નગરમાં મુખ્ય વસ્તી નાગરની હતી. તેઓમાં ગૃહસ્થો ઘણું કરીને નાના મોટા દેસાઈ હતા; કેટલાક મોટા જગીરદાર હતા, અને અને ઘણાક રાજ્ય સેવા કરતા. મોટા જગીરદારોને જગીરના પ્રમાણમાં ફોજ રાખી ગૂર્જરેશ્વર જોડે યુદ્ધે ચડવું પડતું. તેમની સેનામાં માત્ર ધોડેશ્વર હતા અને તે બધા નાગર હતા. એ પેળા નાગરના છ વિભાગ થયા નહતા. એ જગીરદારોએ સિધરાજની પધરામણી પોતપોતાને ઘેર કરીને ધારા પ્રમાણે ભેટ આપી. એ કાળે લાજ કાઢી મોઢા ઢાંકવાનો અને ભાવડા દેખી ભરોઈ જવાનો જૂઠો ઢાંગ કરવાનો ચાલ નહતો. મીનલદેવી અને સિધરાજ નાગરોને ઘેર ગયાં અને નાગરો અને તેમની નારીઓ રાજ અને માજુરાજને મળવા ગયાં તેવારે સિધરાજ તેમની ચતુરાઈ, તેમનું જ્ઞાન, અને ખુશ ચુરતી જોઈ રાજ થયો. હાલની પેઢે એ કાળે પ્રજા રાજકાજ કરવાને નાગરો પોતાની વિદ્યાવડે, ને આવડત વડે યોગ્ય હતા; વળી તે ઉપરોત્ત તેઓ ભરોસા રાખવા જોગ હતા. તેમના સદગુણ વખણાતા. તેઓ સાચા બોલાને પ્રમાણિક હતા. રાજ ઉપજમાંથી ચોરી ખાતા નહિ અને કાવતરા કરી ધન કમાતા નહિ.

ધનવાન કરતાં પ્રમાણિકને વધારે માન હતું. તેઓ આખા દેશમાં એ ગુણોને માટે પંકાતા. તેમની સ્ત્રીઓ ભણેલી, સુધડ, સદ્ગુણી અને શાણી હતી. તેમનાં અંગ, તેમનાં વસ્ત્ર, અને તેમનાં ઘર એખાં રાખવા સંબંધી મયલદેવીએ તેમનાં વખાણ સિધરાજ આગળ કર્યાં. નાગેરી નાત પતિવ્રતા નારીઓને માટે પ્રખ્યાત હતી.

વડનગરથી દાંતે ગયા અને દાંતેથી આરાસુર ડુંગર પર ચડ્યા. પર્વતોનાં નામ ભૂગોળ વિદ્યામાં વાંચેલાં અને નક્ષત્રમાં આકાર જોયલા પરંતુ પ્રત્યક્ષ પરવત્ જોયેલો નહિ તેથી સિધરાજ મોટા હર્ષથી ડુંગર પર ચડ્યો. ત્યાંની વાંસ ના, ઝાડીઓ, અનેક જાતનાં વૃક્ષો અને બિન બિન જાંચા નીચા દેખાવ જોઈ તેનું મન પ્રફૂલિત થયું. તેણે વિચાર્યું કે આ નાના ડુંગર પર આવી મઝા છે તો હિમાલય જેવા મોટા પર્વતોડ પર કેટલી બધી વધારે હશે! તેની મા કેહે આબુ જોઈ ડુંગર વધારે આનંદ પામશો. ત્રણ દહાડા રહી બધે ફરી વળ્યા. આરસની ખાણો જોઈ, શુક્ર જોઈ, સરસવતીનું મૂળ જોયું, પથરા, કૂલ, કૂળ, અને પાંદડાના નમુના એકઠા કરી જોડે લીધા. અંખા ભવાનીનાં દર્શણ કરી પાછા દાંતે આવ્યાં ને ત્યાંથી આવ્યું ગયાં.

આબુની તળેટીએ પાછલે પોહિરે ચાર ઘડી દહાડો રહ્યો હતો તેવારે જઈ પોહ્યાં. મુકામે ઉતરી આવું ખાઈ પાણી પી તાજ યમને સિધરાજ ચાર સ્થાને જોડે લઈ તલેટી જેવા નીકળ્યો. છાવણીથી યોડે છેટે ગયા ત્યાં એક જાડ મેઠું હતું. એ જાડની પુંછડી ભણીની પોંઠે મોટું ગામડું પડ્યું હતું ને તેમાંથી મસ લોહી વેહેતું હતું; તેના પગઆગળ લોહીનો ખાડો બરાબો હતો. સિધરાજ તે જેવા હભા. જાડના સારવાને કહ્યું “હું એને ચારવા લઈ ગયો હતો. ત્યાં રોટલો ખાઉં તો તેવામાં એ ચરતું ચરતું જંગલમાં એટલે દુર ગયું કે મારી નજરે પડ્યું નહિ. કેટલીકવારે દોડતું અને બરાડતું પાછું આવતું મેં જોયું. તેના વાંસાપર ચિત્રો ચડી જોડેલો અને તેનું માંસ ચીરતો મેં દોડો. બીકથી મેં મોટી કીકીઆરી પાડી એટલે વાઘ કુદી નાઠો. વરસ દોડ વરસનું બચ્ચું હોય તેવો જણાતો હતો.”

જે પગથીએ હું પાછું આવ્યું તેપર તેના લોહીઆળા પગલાં પડ્યાં હતાં. એ એધાણીએ રાગ અને તેના સાથી વાઘના બચ્ચાંની ખોળ કરતા વનમાં ગયા. ધણે દૂર ગયા પણ વાઘ જણાયો નહિ. સવારો કહે પાછા ફરીએ સાંજ પડવા આવીએ તેથી વધારે વાર થશે તો માતાજી ખીજશે. પરંતુ

સિધરાજનું મન વાધનું અચ્ચું જોવાને અને અને તો તેને આલવાને કે મારવાને ઉસકેરાયલું હતું તે માને નહિ. સવારો તેને સમજાવેછે એવામાં લો-હીથી ખરડાયલા મોહવાણું વાધનું અચ્ચું ફર નજરે પડ્યું. તેની પાસે તેની મા ઉભી હતી તેને જોઈ બાળ રાજા અને તેના સાથી અટક્યા. ઘોડાને વાધની ગંધ આવ્યાથી તેઓ પાછા ફરી નાસવા લાગ્યા. અર્ધા ગાઉ દોડ્યા કેડે કે-ટલીક મેહેનતે તેમને ઉભા રાખ્યા, ને બાળરાજા તથા તેના ત્રણસાથી ઘોડેથી ઉતરી પાસે જઈ અડ હતું તે ઉપર ચઢ્યા. એથી સ્વાર ઘોડા સંભાળવાને નાચે ઉભા.

ગ્રાડની ટોચે ચઢીને જીવેછે તો વાધેણથી થોડે છેટે બે મોટા વાધ એક એક ઉપર ધુરકતા હતા. તેઓ વાધેણના વર થવાને વડતા હોય એવું બામ્ચું થોડા પળમાં તેઓ એક એકપર ધસ્યા, ને ખરાડા તો એવા મોટા પાડ્યા કે તેથી આંખું વન ભયભિત થયું. રાજાની છાતી ધડકવા લાગી. કાચોપોચો હો-યતો એ વેળા ગ્રાડેથી પડી જાય. હેઠળ ઉભેલા ઘોડા ચમકી નાઠા, ને તેમને સંભાળવાને મૂંઝેલો સવાર તેમની પાછળ ધાયો. સિધરાજ્ઞે હિમ્મત ધરી પોતાના અનુચરોને કહ્યું કે જો અનેતે અરૂં પણ આ કેસરી જીવ પુરૂં થયા વિના હું ગ્રાડેથી ઉતરવાનો નથી. ચારે જણા તે ભયંકર દેખાવ જોવા લાગ્યા. ક્ષણ વારમાં બેઉ વાધના અંગમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું. વિકરાળ દાંત અને તી-ણા વાંકા નખ વતે તેઓ એક એકનાં શરીર ચારવા લાગ્યા. મોટી ગરજના કરતા જાય. એક નીચો પડે કે બીજો તેનો ટોટો ગ્રાડી તેમાં દાંત ભેડે. નીચે પડેલો જોર કરી ઉપર આવે ને તેના શત્રુને ઢોળી પાડે, કરડે ને નખ ચામુ-ડી ફાડી માંસને ચારે. બેઉ લોહીવોહાણુ થઈ ગયા. કોની તાકાદ કે તેમને છુ-ટા પાડે. અંતે એક નીચે ચત્તો પડ્યો ને તેના ઉપર બીજાએ ચડી તેનું ગ-ળું ચારી તેનો ત્રાણ લીધો. થોડી વારમાં ચક્રી ખાઈતે પણ ભાય પડ્યો. મો-ટા ધા તેના અંગમાં ને ગળામાં થયા ને તેની એક આંખ ફૂટી ગઈ. બધા જખમોમાંથી ખુન એટલું વહ્યું કે તે નિર્જન થઈ નીચે પડી મરણ પામ્યો. પેત્રી વાધેણ અને યારોના મડદાંને શોકાતુર મુખે ચાટવા લાગો.

અનુચરોએ ના કહ્યા છતાં બાળરાજા વૃક્ષપરથી નીચે ઉતર્યા. તેની પાછળ તેઓ પણ ઉતર્યા. રાજાએ વાધેણના અચ્ચાપર તીર તાકીને ફેંક્યું. બાળકેસરીએ તેના ઉપર ફાળ કરી. બાળરાજાએ તે ફાળ પોતાના ભાલા ઉપર ઝીલી તેને નીચે નાંખ્યો ને તરવારને એક ઝડકે તેનો શીર છેદ કર્યો. હવે બારીક વખત છે એ જાણી તેના સાથીઓ ચેતીને સજ થઈ ઉભા થાણું

કરીને વાઘ અંતરાયા વના લડવા ઉભા રહેતા નથી, પણ જ્યારે વાઘેણના બાળકને કોઈ ઝાલેછે કે મારેછે ત્યારે તે કદી નાસતી નથી. ગમે એટલા શિકારી સામા હોય ને ગમે એવું ભય હોય તોએ તે તત્કાળ અંપલાવેછે. પોતાના બચ્ચાની જુમ સાંભળી તેની વારે ધાઢ. તેના આવતા પેહેલાં તે મરી ગયું. તેનું મડદું જોઈ માહા કોપાયમાન થઈ એકજ છલંગે સિધરાજ ઉભો હતો ત્યાં આવી પડી. ત્યાંથી તુરત ખસી રાજાએ તેની તલપ ચુકાવી. વાંધેણ બીજી ક્ષણ મારી. રાજાનો એક જખરો જીવાન સાથી તત્કાળ વચમાં ન ધસ્યો હોત તો એ વેળા વાધેણ તેનો જીવ લેત. વાધેણનું વિકરાળ રૂપ જોઈ બાળરાજા ક્ષણવાર ડરી ગયો, પણ ઝટ પાછો જગરૂત થઈ પોતાને ઉગારનારની મદદ ધાંચો. તે જીવાને વાધેણ ઉપર ધા કર્યો, પણ તે એવી જખરી હતીકે અખમની દરકાર ન કરતાં એવા બળથી પંજ વડે થપડ મારી કે તે નીચે પડ્યો. વાધેણે તેની છાતીપર ચઢી તેનું મોઢું કચડ્યું, ને નખ વડે પેટ ચોડ્યું. સિધરાજ અને બીજા બે સાથી મદદ આપ્યા. ન આપ્યા હોત તો તેના પછી તેમનો વારો આવત; બીજવાયેલી વાધેણ તેમને છોડત નહિ. પડેલા ગરાસાએ બળ કરી પોતાની કટાર વાધેણના પેટમાં ખોસી. સિધરાજે તેના પીઠમાં બરછી બોકી, ને બીજા બેએ તરવારને ઝટકે તેનું માથું વાઢ્યું. વાધેણ પડી તેવેળા તેણે પાડેલો રજપૂત જીવતો હતો પણ ઉડવાની કે બોલવાની શક્તિ તેનામાં રહી નહિ. તેના ચિરાએલા પેટમાંથી આંતરડા બાહાર નીકળ્યાં હતાં ને તેને શ્વાસો શ્વાસ ચાલતો હતો. થોડીવારમાં તેનો પ્રાણ ગયો. સુકી દાળીઓ, પાંદડાં, ઘાસાદી આણી ચક્રમકે દેવતા પાડી તેને બાળી રાજા અને તેના સાથી પાછા ફર્યા. એ વેળા રાત પડી હતી અને કબ્બુ પક્ષ હોવાથી ઝાડોમાં ધોર અંધારું થયું. જે વાટે આપ્યા તે જડી નહિ. આડી વાટે ચડવાથી જમ વધારે ચાલ્યા તેમ મુકામથી વધારે દૂર ગયા.

સાંજ પડીછે, અંધારું થવા આવ્યુંછે ને કુંવર પાછા આવ્યા નહિ તેથી *મયણલ દેવી ચિન્તા કરતી તેની વાટ જોયછે. એવામાં સમાચાર આવ્યાકે સિધરાજનો ઘોડો અને તેની જોડે ગયલા સ્વારમાંના ત્રણના ઘોડા તે ઉપર બેસનાર વિના દોડતા પાછા આવ્યા. માના પેટમાં એ સાંભળી ક્ષણ પડી. સિધરાજના અન્ધને પોતાના તંબુ આગળ નજરે જોવાને મંગાવ્યો. ઘોડાને જોઈ દેવીને ખાતરી થઈકે રેવંત કુંવર વિના આવ્યોછે. તેના જીવને આ-

*મીનલદેવી આગળ લખી ગયા તે ખોટુંછે. મયણલ દેવી જોઈએ માટે અહિંથી સુધાર્યુંછે.

કળ વિકળ થઇ. કુંવરનું શું થયું હશે તે વિશે અનેક કલ્પના કરે. તેની આંખો-
માંથી દડ દડ આંસુ પડે. પોતાના અને આપ્તરાયના સ્વારને કુંવરની શોધ
કરવાને દોડાવ્યા. જંગલમાં ફરનારા ભૂમીઆને તેડાવી મોટા ધનામની લાલ-
ચ આપી સિધરાજની ખોળ કરવાને મોકલ્યા. નાંસતા ઘોડા પાછળ સાંજ
પડતાં મુંઘી દોડી પેલો સવાર રાજ ઝાડે ચડ્યો હતો ત્યાં આવવાને પાછો
ફર્યો. તેમને શોધતો આગળ ચાલ્યો. વાઘની ગંધ આવે તેથી ઘોડો તે દિશામાં
જાય નહિ, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે આડો ફરીને જાઉં. ત્રાંસે માર્ગે તે હિંડ્યો.
ચાલતાં ચાલતાં પોહાર રાતે ભાવડાંનાં જુવડાં તેણે બાળ્યાં. ત્યાં રુજની
બાળ લાગી નહિ, ને ભાવડાંએ કહ્યું કે અંધારામાં આગળ જશો તો નુકરી
જીવ ખોયો. સ્વાર લાચાર થઇ વસ્તી બણી વળ્યો ને મધરાતે મુકામે આ-
વ્યો. રાજમાતાની કને જઇ રડી પડ્યો. મંત્રીએ તેને ધીરો પાડી બધી વાત
માંડીને કહેવાનું કહ્યું. જામમાયલું ઊઠ જોયું ને વાઘની પાછળ જવાને રાજ અને
ત્રણ સ્વાર ઘોડેથી ઉતરી ગયા; ઘોડા નાઠા, ને પંડેકરેલી શાધનો હેવાલ કહી
ને માથું કુટવા લાગ્યો. એ વેળા જંગલમાં ખોળ કરવા ગયલાં આદમીઓ
માંના એએ પાછા આવી દેવીને અપ્પર કરી કે અમે એક ટુકણે મોટી બધંકર
વાઘેણ અને તેના અચ્ચાને તરતનાં મારેલા દીઠાં. બનેના ધા તાજા હતા,
અને તેમનાં અંગ પુરાં તાઠાં પડ્યાં નહતા. કોઇએ તેમનો શીકાર પહોર દોઢ
પહોર પર કર્યો હશે એમ જણાય છે. વળી ત્યાં માણસની ચિતા બળતી હતી.
મડદાને સળગાવીને તેના સાથી જતા રહ્યા હશે એવું જણાયાથી તેમને પગલે
મસાલો લેઇ બીજા આદમીને મોકલ્યા છે ને આ સમાચાર આપને કહેવાને
આવ્યા છીએ. મડદું પૂરું બળી ગયું નથી પણ ઓળખાય તેવી હાલતમાં નથી.
માથાની ખોપરી અને મોઢું બળી ગયાં છે, ચામડી બળી ગઇ છે, ને હાથ પગ
છુટા પડી ચિતાના અંગારામાં બળે છે.

ઉપલા હેવાલ સાંભળી રાજમાતા અવાચક થઇને ધરણીએ ઢળ્યાં. તે-
મણે ધાર્યું કે વાઘેણે કુંવરને હણ્યો અને તેના સાથી તેના મડદાને ચિતામાં
સળગાવી શરમથી કે સજની બીકથી નાશી ગયા. આ કલ્પના તેના મનમાં
ઉઠવાથી અને ઇસવાથી અતિ શોકે તેની છાતીએ ડચ્છરો આવ્યો તેથી કેટલીક
વાર ખોલી કે રડી શકાયું નહિ. સખીઓએ મુખઉપર તાડું પાણી છાંટી વાચ-
રો નાખ્યો ને છાતીએ ધી ઓળ્યું. કેટલીક વારે દેવી જુગરૂત થઇને રોવા લા-
ગ્યાં. સિધરાજ ખોવાયાની અપ્પર જાણી આવ્યુના રાજની રાણી તેને ધોરજ
દેવાને આવી હતી તેણે કહ્યું કે બાઈ શીદને રડાછો થોડી વારમાં કુમાર પ-

ધારણે. મયણુલદેવી પોતાના મનની શંકા કેહેવા લાગી. કહેતાં જીભ ઉપડે ન-
હિને આંસુની ધારા વહી જાય. એ જોઈ આણુ રાણીની છાતી ભરાઈ આવી
ને તે પણ રડવા લાગી; લુંડીઓ વિલાપ કરવા લાગી. ૩ કુંવર રસોઈ તૈયાર
થઈ છે! તમારા વિનાં કોણ જમશે! વહેલા આવો કુંવર રસોઈ તાઢી
પડેછે! દેવી રડતી બોલેછે કે “ફરવા નિસર્થો તેવારે હું જાણતી નહંતી કે મારે
શીર કાળ બમે છે, મારા લાડકા કુંવરને ઝડપવાને આવ્યો છે! મારા વાહાલા
કુંવરને લઈ જવા તું ક્યાંથી આવ્યોરે ભુંડા કાળ. ૨ ભુંડી વાણેણુ તે, મારા
એકના એક કુમારને હણ્યો! ૨! માફ તો સત્યાનાથ ગયું! હું નસંતાન થઈ! આ
દીકરા વહેલો આવ! તારી બાનો જીવ તારાવિના રહેવાનો નથી. જેમ જળ
વિના માછલી તેમ પુત્રવિના માડી છે. ૨ મારી આંખની કીકી, મારા અમૂલ્ય
રત્ન, મારા એકના એક દીકરા તું ક્યાં ગયો! કુંવર, તમારાવિના તમારા પ્રતાપિ
પિતાની ગાદી સુતી પડશે. અંધારી રાતે અજાણ્યા જંગલમાં કેમ રહેવાશે
બેઠા! તમારી મા તમારી વાટ જીવેછે કુંવર! તમારાવિના તમારી ગૂર્જરી
પ્રેમને કોણ પાળશે! વહેલા આવો તમારી બાનો જીવ બચાવો. એ રણ
મહા વિકટ છે. માણસને ગળી જાય અને ઘોડાને કચડી મારી ખાઈ જાય
એવા મોટા અજગર વસેછે. ત્યાં જેરી સાપ અને કાળા નાગ વસેછે. જેની
કુંડે માણસના પ્રાણ જાય; જેના વિખથી માણસનો જીવ તત્કાળ જાય એવા
સાપ જે વનમાં દોડેછે ત્યાં તમે શાને ગુસ્સારે મારા કાળજી! જ્યાં એવા
વિદ્યુ અને ચાકળ ફરેછે કે જેને દંખે તે તુરંત મડદું થઈ નીચે પડે. જ્યાં
વિકરાળ વાઘ અને બયંકર સાવજ વસેછે તેવા વનમાં રાત કેમ રહેવાશે
મારા કુંવર! તમારી માડીના પ્રાણ જાયએ કુંવર વહેલા આવો! વહેલા
પાછા ફરો! માફ કરમ કુટ્યુરે પ્રભુ! હું અભાગ્યણી પહેલી ક્યાં ન મુઠા”!!
એમ રડેછે તેથી માજીના જીવને ઘણી અકળામણ થાયછે; તે અને તેની
સાથેની સર્વ સ્ત્રીઓ આંસુપાત કરેછે. તેવામાં વૃદ્ધ રાજગુરૂ આવ્યા. એ
જ્ઞાની પુરૂષ અને ઈશ્વરબક્ત હતા. રાજમાતાની તેના ઉપર ઘણી આસ્થા
હતી. તેણે કહ્યું બાઈ ધીરોં પડો. માજી શાંત થાઓ. આટલાં બધાં આસ્તિક
છતાં આ વેળા તમારી અઘા વિધેશ્વરપરથી કેમ ઉઠી ગઈ! જેણે કુંવર આવ્યો
છે તે તેનું રક્ષણ કરશે. ઈશ્વરી હસ્થા હશે તે થશે. આ વેળા તો પ્રભુનું સ્મ-
રણ કરો; જગંનાથની પ્રાર્થના કરો; તેનું વંદન કરી તેની સાહે માગો. એ સાંભળી
દેવી ગંભીર થયાં. બીજી નારાઓને રડતી રાખીને પ્રાર્થના કરવા માંડી.
“હે પ્રભુ! હે પ્રાણનાથ! આ વેળા મારી વારે ચડનાર તારા વિના બીજું

કોઈ નથી. બીજા કોની સાહે માથું ! હે વિશ્વાધિપતિ કૃપા કરીને કુંવરને
ઉગારો. કુંવરની વહારે ધાઓ ! હે કચ્છા સાગર ભગવાન ! પુત્રનો આપનાર
તુલ્ય પાળનાર તુલ્ય અને ઉગારનાર તુલ્ય. સંકટ સમયે સાહે કરનાર તારાવિના
બીજા કોઈ નથી.

- શરણે આવી હું તારે નાથ; કૃપા કરીને સાહો હાથ. ૧
 દીન દયાળુ છો તમે દેવા; કરું નિત્ય તમારી સેવા. ૨
 પુત્ર આપ્યો આપે કૃપા કરી; એને ઉગારો હવે હારિ. ૩
 હુંછું અનાથ અવળા નારી; દયા માગું દેવા તારી. ૪
 વેહેલા વારે ચડજો પ્રભુ; દયા નિધિ છો તમે ત્રિભુ. ૫
 વેહેલા વારે ચડજો નાથ; સાહો બાળાનો તમે હાથ. ૬
 વેહેલા વારે ચડો તમે પતિ; બીજો આશરો એને નથી. ૭
 વેહેલા વારે ચડો વિશ્વપાલ; માત તાત છો દયાળ. ૮
 ધાઓ દયા આપી તમે ઝર, વસે વનમાં પશુ કૂર. ૯
 દયા દાન માગું તુજ પાસ; નવકરો મને નિરાશ. ૧૦
 પિંડા પુત્ર વિજોગની ભારે; તુજવિના કોણ ઉગારે. ૧૧
 જલ્લવિના મરે મછ જેમ; પુત્રવિના મરે માઢી તેમ. ૧૨
 હુંતો દોહલે દીકરો પામી; કરોરક્ષા એની તમે સ્વામી. ૧૩
 પડ્યું રંકને હાથ રતન; વિશ્વપાલ કરો જતન. ૧૪
 રાયરંકના પ્રતિપાલ; કૃપા કરી ઉગારો વાલ. ૧૫
 પ્રાણી માત્રના પ્રતિપાલ; શીઘ્રે સાહે કરો કૃપાલ. ૧૬
 કોટી વ્રહ્માંડના તમે નાથ; પ્રાણજીવિન સાહો હાથ. ૧૭
 દીનદાસી હું જોહું હાથ; દયા કરો દીનાનાથ. ૧૮
 ઇચ્છા હશે તારી તે થશે; મારું ધાયું વ્યર્થ જશે. ૧૯
 સાચી શ્રદ્ધા છે પ્રભુ મારી; માનું આજ્ઞા હેતે હારિ તારી. ૨૦

હે પરમ કૃપાળુ પ્રભુ ! હે કચ્છાસાગર, દયાળુ દેવ ! મારી પ્રાર્થના
સાંભળો, મારી નમ્રવિનંતી લક્ષમાં લો, અમે તારા છોઈ છીએ. છોઈ માયા-

પની સાહે માગે, બીજા કોની માગે ? અમારો પિતા તુંહું, અમારી માતા તુંહું. હે વિધેશ્વર જે તને ગમશે તેજ થશે, ને તેમાં હું સંતોષ માનીશ પણ મારી ઈચ્છા તને જણાવી મનુષ ધર્મ કરુંહું. જે તને રૂંડુ લાગે તે કરજે. દીકરાની મા દીકરાના વિનિગથી પરિતાપ પામે તેની શાંતી કરવી તારે હાયછે”

એમ રાજમાતા એદ અને ઈશ્વર પ્રાર્થના કરેછે. ગુરુ તે કરવા લાગે છે અને ધીરજ દેછે. મંત્રી વખતે વખતે સમાચાર લાવેછે, અને કુંવર કુશળછે એવી આશા આપેછે. એમ રાત વીતી ગઈ. આખી છાવણી ચિંતા-તુર ધ્રુષ્ શોક કરેછે. કોઇને ઉંઘ આવતી નથી. સર્વે બાજરાજની રાહ જીવે છે ને ઈશ્વર પાસે માગેછે કે તેને કુશળ રાખે.

જંગલમાં સિધરાજ અને તેના બે સાથી આડે રસ્તે ચડી ભૂલા પડ્યા. જેમ આગળ ચાલે તેમ ઉતારાથી વધારે દૂર જતા જાય. અંધારી રાતે મારગ પુરો સુઝે નહિ. જંગલી પશુના પોકાર ચોતરફ સંભળાય. કોઈ ઠેકાણે મોટા અ-જગર કુંકાડા મારે છે, કોઈ જગાએ મોટા સાપ સરસર કરી દોડી જાય છે. કોઈ જગાએ ખાડા આવે, કોઈ ઠેકાણે ટેકરા આવે; ગાદીઝાડી, વહેણા, અ-ને કોતરો આવે. જ્યાં આછી ઝાડી હોય ત્યાં જરા વારે ઉભા રહી દમ ખાય. અંધારી રાતે આવા સ્થળમાં હિંમત રાખવી કઠણ છે. સિધરાજ નાની ઉમરનો છતાં હિંમત હાર્યો નહિ. પરંતુ પોતાની ધારતી ભરેલી અવસ્થાના જોડે માની ચિન્તા મનમાં ઉઠે. તે ભારે એદ કરતી હશે; તે ટળવળી મરશે. એમ માને માટે ફીકર કરતો હિંડે છે, એવામાં ઝાડ અખડ્યાં ને ભારે કડાકો થયો. વીજળીના જેવા અમકાટની જોડે મોટો અગ્નિનો ગોળો તેમનાથી થોડો છેડે આવી પડ્યો. સિધરાજ ને તેના ત્રણે સાથી ભય પામી બીજી દિસાએ વળ્યા. એ જગા એવી હતી કે આકાશના તારા ભાગ્યેદેખાય. વળી ધડાકો થયો ને જાંચા ઝાડને મથાળે યઈ અંગારા જતા હોય તેવું દીસવા લાગ્યું. થોડી વારમાં જોયછે તો કાંઈ મળે નહિ ! ઝાડીમાંથી નીકળી મેદાનમાં આવ્યા એટલે સામે કાંઈ ઝાંખી ધોળી વસ્તુ વેગળે જોવામાં આવી. તે લાંબી યાય, ટુંકી યાય, ને નીચે પડે. નીચે પડે એટલે કાળા દાંડા જેવી દેખાય. દેખાતી બંધ યાય; વળી પાછી નજરે પડે. જમણે હાથ ફરીને જીવેછે તો વાંસ જેવડા જાંચો આદમી એક પત્રે ને બે હાથ, વામ જરતો હોય તેમ, પોળા કરી ઘણે છેડે સ્થિર ઉભેલો દાંડો. બે પગ જાણી એક યઈ ગયા હોય તેવા જણાતા હતા. નાક કાનનો આકાર જણાતો નહોતો, માત્ર માથાનો ઘાટ ઝાંખો દીસતો હતો. ડાબે હાથે એક ભડકું દીઠું. તેનો રંગ આગીઆના અજવાળા જેવો હતો. તે જાંચે

ચડ્યું ને અલોપ થઈ ગયું. વળી તેજ ઠામે ચાર પાંચ તેવાંજ ભડકાં થયાં, ને અલોપ થઈ ગયાં. વળી બીજાં થયાં ને અલોપ થઈ ગયાં. આ દેખાવથી ત્રણેની છાતી ધડકવા લાગી. ત્યાંથી પાછા વળી બીજી દિશાએ ચાલ્યા. બાળ રાજના બે સાથી તેનું જતન પોતાના જીવથી વધારે કરે. દેઘાડી તરવારે એક તેની આંગળ અને એક તેની પાછળ હિંડે. બાળરાજ પણ નાગી તરવાર સહિત ચાલે.

ચાલતાં ચાલતાં એક ગુફા આવી. ત્યાં એક વાધેણ અને તેનાં બે બચ્ચાં પડેલાં દીઠાં. સિધરાજ કહે હવે યાત્ર્યા છીએ અને શિકારથી હાલતો ધરાયોછું મારે બીજા માર્ગે ચાલો. તેઓ વળ્યા એવામાં તે ગુફામાંથી એક દિગમ્બરી જતી નીકળી બોલ્યો—“આ બીચારાં ભૂખે મરવાનાં ! સવાર સુધી એમને ખાવાનું નહિ મળે તો મા અને તેના બંને બાળકના પ્રાણ જશે ! મારી પાસે એમને જમાડવાને કાંઈ નથી. માત્ર મારા માંસથી અને રૂધીરથી એમના પ્રાણ ઉગારી શકું. એમનામાં ઉઠવા જેટલું પણ કોવત નથી. ધણી લાંઘણો એમને થયલી જણાય છે. ભૂખે મરતાં બાળકને વાધેણ કેવી ચોટે છે ને દયામણી દેખાય છે ! દયા કરી જીવ ઉગારવા એ મારો મુખ્ય ધર્મ છે. આ દેહ વડે ત્રણ જીવ ઉગારે તો મોટું પુણ્યનું કામ થાય. મહાન શાક્ય મુનીએ એ પ્રમાણે કંઈ હતું તો હું શા વાસ્તે એમ ન કરું ? આ ગંદી કાયા શા કામની છે ! અબધડી હું એનું સાર્થક કરીશ.” એમબોલી તે વાધેણના મોડા આંગળ જઈ પડ્યો. વાધેણ તેને ફાડી ખાધો ને પોતાના બચ્ચાંને તેના લોહી અને માંસનું ભોજન કરી સંતોષ્યાં. સાધુના બોલ સાંભળીને અને એ પ્રમાણે વાધેણનો ભોગ થતો જોઈને સિધરાજ અચંપો પામ્યો. જે બંધકર દેખાવોથી તે અને તેના સાથી ગભરાયા હતા તે ભૂલી જઈ આ બનાવમાં તેમનું ચિત્ત લાદ્યું. બાળ રાજ કહે વાધ, સાવભદિ જુની જનાવરોને જીવાડવાને આવા મૂર્ખ જગતમાં ધણા હોય તો હત્યારા પશુથી મનુષ્ય જાત નાશ પામે.

ભૂલા પડેલા વટેમાર્ગે એ સાધુની ચાલ વિષે વાતો કરતા ચાલ્યા જાય છે એવામાં સામે ધણે દૂર તાપણીનો ભડકો બાજ્યો. એ જોઈને તેમને કાંઈક હિમત આવી. તાપણી ભણી હિડ્યા જાય છે એવામાં તે દેખાતો બંધ પડી ને વળી ગાઢી ઝાડી આવી. અંધારામાં પેસવાનું જોઈ ત્રણે જણ મુઝાવવા લાગ્યા. દિશા બદલવી કે તેજ દિશાએ જવું તેનો વિચાર પામડી ઉભા રહી કર્યો. ત્રણેની નજરમાં એજ દિશાએ જવું ઠીક લાગ્યું. છાતી કઠણ કરી ઝાડીમાં પેઠા.

ચાલતાં ચાલતાં અધિ રાત થતા આવી તેવારે કોઈ ડુંગરની તળેટી આવી. એ આયુની પાછલી તળેટી છે એમ ધારી તે ઉપર તેઓ ચઢ્યા. ઢાળને ટોચે પોહ્યાં ત્યારે વિશાળ મેદાન નજરે પડ્યું. ઉભા રહી ચારે પાસે દ્રષ્ટી કરી જોતાં સામે બડકો જોયો. તે બડકા બણી ચાલ્યા. ગાઉ દોઢકે હિંચા એટલે તાપણીની નજીક આવી લામ્યા. ત્યાં પાંચ છ બાવા મેઠા તાપતા હતા.

સિદ્ધરાજના એક સાથીએ સીતારામ બોલી નમસ્કાર કર્યો ને કહ્યું બાવળું અમે બૂધા પડેલા વટેમાર્ગુ છીએ, કૃપા કરી અમને રાજ મંદિરની વજ્ર બતાવશો? એક બાવો બોલ્યો અહિં રાજ મંદિર નથી. આતો યુસાઇનો ડુંગર છે ને આ મઠ રૂઢનાયદાસજીનો છે. ગરાસીઓ કહે અમારે આજુ ઉપર જવું છે તે કેટલે છેટે છે? બાવો કહે તેનો અહિંથી બહુ વગળે છે. આ ડુંગરથી ઉતરી આયમણી દિશાએ સાત આઠ ગાઉ જઇએ ત્યારે આયુની તળેટી આવે છે. તેનો જોયો ઢાળ ચડી બે ગાઉ ચાલો ત્યારે રાજનું મંદિર આવે. વચમ્મં માર્ગ ધણો વિકટ છે ને રાત અંધારી, જન જનાવરનો ભો ધણો છે. માટે આ વેળા તો તમે અહિં સુઈ રોહો, અહિં કાંઈ ડર નથી." ગરાસી-ઓ કહે અમે ડરીએ એવા નથી, પણ બૂખ્યા છીએ તેથી ગામમાં જઇએ તો અંન પામીએ. બાવો કહે ઓ રૂઢનાયદાસજીનો બંડાર બરપૂર છે. અહિંથી કોઈ બૂખ્યું તરસ્યું જતું નથી. માલપૂડા ને દૂધપાક તૈયાર છે તે આરોગો ને સુએ સુવો. વાહણિયાયે માર્ગ દેખાડવા અમારામાંથી કોઈ આવશે. સિદ્ધરાજે બા-ચારીએ હા કહી ને રાત વાસો ત્યાં રહ્યા.

પ્રકરણ ૩ જું. બાલચરિત્ર.

જયસિંહદેવ માને માટે ચિંતાગુર છતાં બહુ થકિલો તેથી ઉંધી ગયો. મળસ્કે ઉઠી ત્રણે જણા મહંતની પાસે ગયા. પાછલી રાતનો ઉઠી નાહી, છા-પા ઢીલક કરી, તે માળા જપતો હતો. તેનું રૂપ જોઈ બાળરાજ વિસ્મય પામ્યો. તેની મોટી ઘોળી દાઢી તેનાં બોળામાં પથરાઈ રહી હતી. તેની બમરે બી-થકોલીની પુંછડી નેવી હતી, અને મૂછ દાઢીમાં બળી ગઈ હતી, પગનો અંગુઠો માથે એવડાં તેનાં નસીરાં હતાં. ઉપલાં બે દાંત બાહાર આવી હો

અડેલા હતા, પોહોળું કપાળ હતું, માથાની જટા અઘાએક વાંસ લાંબી હતી. માથેથી ઉતરી વાંસાપર થઈ બાંધે તેના પાટલાની આસપાસ તેનું કુંડાળું વાળેળું હતું. એ લાંબા મોટલામાં તે નિત્ય રાખનું ખાતર પુરતો, અને માથે વીંટતો ત્યારે દોઢ થે હાથ હંચી શંકુ આકારની આમળાદાર ટોપી પહેરી હોય કે દોરડું વિટ્યું હોય તેવું દેખાતું. તે અંગે હંચો, બારે, ને કદાવર હતો. સાધારણ માણસના જે પગ માથે એવડી તેના દરેક પગની પાવડી હતી, ને તેને પ્યુટો એક નેત્રો હતો. તેનું પેટ મોટા ગોળા જેવું હતું. તેના હાથ, પગ, સાંધળ, વગેરે પેટના પ્રમાણમાં હતાં. તેની આંખો જીણી અને હાથ ઢાંખા હતા. તે સાંજ સવાર ૧૨ થી દૂધ પીતો ને ૧૦ થીરનો મર્લાદો ખાતો, તે ઉપરાંત રોટલા બાત દાળ જૂદાં. તેની ઘોર પા ગાઢ સંબળાતી. તેના ઉમર સવાસો વરસની હતી. એમાંનાં પચાસ વરસ તેણે એક આસને બેસી તપ કર્યું હતું ને હજી નિત્ય રામનામની સો માળા જપતો. પાછલે પોહોરે રોજ પાંચ ગાઉ ફરી આવતો. આજી, શીરોઈ, વગેરેનાં રાખોએ તેના ખરચને માટે ગામ આપ્યાં હતાં. તે હમેશ જંગલમાં રહેતો. કદી વસ્તીમાં જતો નહિ. તેની મોટી માનતા ચાલતી અને હજારો આદમી તેના દર્શણ કરવાને આવતાં. તેમની બેઠથી તેને સો રૂપીઆ સરાસરી નિત્ય મળતા. તેનું નામ રૂધનાયદાસ હતું. તેના મુખ્ય ચેલા ૭ હતા-રામદાસ, જનકીદાસ, શાંતિદાસ, ગોપાળદાસ, અચળદાસ, નિશ્વળદાસ અને ક્રીસનદાસ. એના મઠમાં બસે વેરાગી રહેતા તે બધું મઠનું કામ કાજ કરતા. વાળવું, પાણી ભરવું, વાસણ માંજવાં, લૂગડાં ધોવાં, રાંધવું, વગેરે સધળું કામ તેઓ પોતપોતાની યોગ્યતા ને આવડત પ્રમાણે કરતા. એ બધા કામને રૂધનાયજીની સેવા ગણતાં. કેટલાક તેને રામચંદ્રનો અવતાર માનતા ને કેટલાક તેને માત્ર મહાપુરૂષ ગણતા.

સિદ્ધરાજ કોણે છે તે જણાવ્યા પછી રૂધનાયદાસે અને તેના સર્વ ચેલા-એ તેને બાણું માન આપ્યું. મહંતે કહ્યું-જમીને જાઓ. બાળરાજ કહે, મારી માનો પ્રાણ મારા ખોવાયાથી જવાની તૈયારીમાં હશે માટે મારે જેમ ઉતાવળે જવાય તેમ જવું જોઈએ. બાવાજી આસા આપો કે જઈએ. રસ્તામાં શિરાવવાને લાડું, પુરી વગેરે પ્રસાદી આપી, અથાણું આપ્યું, પાણી ને માટે દોરી લોટો આપ્યાં ને ચાર બાવાને જોડે માર્ગ દેખાડવા તથા સહીસલામત ઉતારે પોહાંચડવા મોકલ્યા.

ડુંગરેથી ઉતરી આગળ ચાલ્યા એટલે બાહુ વન આવ્યું. માર્ગ કપવો સહેલો પડે માટે એક બાવાએ રાજાને કેટલાંક ગ્રાડ ઝોળાખાવ્યાં, અને તેના

ગુણ કલા. બીજાએ સગાળશાહ શેઠની *કહાણી કહી. વનમાંથી નીકળી, બાહાર પડ્યા એટલે બાજારાજને શ્રાપવા નીકળેલી ટોળીઓમાંની એક મળી. તમામ માણસો આનંદ પામી, “નયસિંહદેવ મહારાજની જ્ઞે; ગૂર્જરેશ્વર મહારાજની જ્ઞે” એમ એક સાદે બોલ્યા. એક સ્વારે ઉતરી રાજાને પોતાના ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો ને એક સાંધણી સવાર રાજામાતાને વધામણી કહેવા દેખ્યો.

હાવણીમાં સમાચાર પહેંચતાંવારને સર્વ અતિ હર્ષ પામી મહારાજ નો સત્કાર કરવાને બાહાર આવ્યા. મયણ્ણદેવી શ્રાકમાં ગરક થઈ ગઈ હતી તે જગત યજ્ઞને વધામણી લાવનારને સોનાનાં કડાં પહેરાવ્યાં. દાસીઓ મં-જી ગીત ગાવા લાગી. થોડીવારમાં મહારાજની સવારી આવી પોહ્યાં.

* એ કહાણીને હવણાના વખતમાં કોઇ રતનદાસ બકતેદશી રાજામાં નીચે પ્રમાણે જોડી છે—

- હરિ ગુરુ સંતને સમરીએ, ચોથા ગણપતી દેવ;
- સમરીએ લક્ષ્મી લાભ દીધે, પ્રથમ પેહેલી કરીએ સેવ. ૧
- ગુણ ગાઈએ હરિ બક્ષ તણા, જ્ઞેને સતે યંબો અસમાન;
- સત્ય વિના સાહેબ નહિ રોજી, મરને વાંચે વેદ કુરાન. ૨
- સગાળ શેઠને સંગાવતી, નામધારી નર ને નાર;
- સાંક જમાડીને પછે જમ, એનો અવનશ ધર્મ અપાર. ૩
- એક સમ જ્યારે અટક પડી, મિથ વરસ્યા ચોધાર;
- અપવાસ થયા દિવસ આઠના, સત્ય નવ ચુકે શાહુકાર. ૪
- વરસા રહ્યાને રે વકીલ તેડાવ્યારે, દશો દશ દ્રોણારે જાય;
- અભીયાગતિ વિના અંન નવ ખપે મારે, તેનો કરોનેરે વિચાર. ૫
- વાણોતર હાલ્યા એના ગોતવાને રે, જ્ઞેમાં નગર હરિ સ્વારે;
- તજાવની પાળે એક તપસ્વિ મહારે, શેઠને આલ્યા સમાચારે. ૬
- સત્યવાદીએ કાને સાંભળીને રે, દ્રોણા અણવાણે પાયે રે;
- પરકમણા દેહનેરે પાય લાગ્યા રે, હૃદય તે હરખ ન માયરે. ૭
- કુરંગધ ચાલે ને બૂતલ બાગે, ને માખા મળ્યારે અનેક રે;
- મન ન ડગેરે શેઠ તાણું, ને એવી મોટાની છે ટેક રે. ૮
- શ્રીમંતે સાહેબને ઓળખ્યારે, એનો માનવી શું બાણે મર્મ રે;
- બોજાજો સ્વામી મારે બૂવને પધાર્યા રે, રાખવા લાજ ને શર્મરે. ૯
- ચરણ ધોઈને રે ચરણામત લીધાં, ને સીધાં સધળાં કાળરે;
- કર જોડીને રે કહેવાને લાગ્યા તો, મંદિર પધારો મોરાર રે. ૧૦

આખી છાવણીમાં જેજેકાર થઈ રહ્યો. મયણદેવીનાં હરખનો પાર નહતો. કુંવરને કૂષ વધાવ્યો, તેના પગ દૂધ ધોયા, અને સુનૈયા, મોતી, તથા રત્નો બરેલી યાળી તેને માથે ઉતારી બાટ બ્રાહ્મણાદિક માગણોને તેમાંનું સર્વ આપી દીધું. સિદ્ધરાજને ખચાવવાને જે જીવાને વાધેણીની તલખ પોતા ઉપર બીધી હતી તેનાં ખાવડી છોકરાંને જીવાઈ બાંધી આપી અને તેની સાથે જે એ શૂરવીર હતા તેમને નાયક બનાવ્યા. રૂઘનાયદાસના ચેલાને ધન આપી રાજી કર્યો. તે દિવસે છાવણીમાં સર્વને ઉજાણી સરકારી ખરચે કરવાની આજ્ઞા આપી. સધજાએ આનંદ ઓછવ કર્યો. આનંદનો ઉભરો સમ્યા પછી સિદ્ધરાજે પોતા પર વીતેલી વાત મહલાવીને માની આગળ કહી. જે ખચુ તેથી ડરશે

અતિથી રે વાણી શ્રીમંત ઓચર્યા રે, સાંબળો ત મોરી વાત રે;

મારી રહી મારે હાથે નહિ રે, પીડા કરે અતિ પાત રે. ૧૨

(સગાજણા)—રથે રે રેવંત જોતડે રે, ગાદી નંખાવું ગોપાળ રે;

તેડી ખેસાડું તમને ત્રીકમાને રે, જોડે કરોને મહારાજ રે. ૧૩

(સાધુ)—વળતી અભિઆગતિ બોલ્યા રે, મારે ધોડાં વેહેલ્યુંનું નહિ કામ રે;

અવિનાશી સાધુ રહીએ એકલા રે, માં લેશો માંડે નામ રે. ૧૪

(શિઠ)—પ્રભુ મંગાવું એ પાલખી રે, ઝાઝી કરાવું જતંત રે;

પવન ન આવે એવા પડદા બંધાવું રે, રાંકે રાએ જેમ રતન. ૧૫

(સાધુ)—મન ગમતી રસોઈયું માગશું, તારે જશ્યે તમારો મર્મ રે;

શરબંગી સાધુ મારે હોથ નહિ કેનો રે, કઠણ અમારાં ખટ કર્મરે. ૧૬

વળતી અભિપાગતિ બોલ્યા રે, આવું હું નગરમોઝાર રે;

તારી નારી રે આવે તેડવા, નીકે બેથી રહીશું એ ખારરે. ૧૭

હરખેથી હરિજન હાલીઆ રે, આત્યા પોતાને દાર રે;

પબિને લાગ્યા પૂજવા રે, હવે શો કરીએ ઉપાય રે. ૧૮

સંગાવતી રે કહેછે સ્વામી હમારા રે, દીલ ન કરો લગાર રે;

તરત ધડી એને જાય તેડવારે, માનવી નહીં એ મોરા રે. ૧૯

સામેયાં બહને સામદાં (તૈવાર) થયાં, ગયાં પૂરવાનાં પાપ રે;

બોજબનો સ્વામી મુને મેટતારે, મઠયા ત્રિવિધિના મહા તાપરે. ૨૦

કનક ધણેણી ને કુંડીઓને રે, જીગતે ખેસાડ્યા જડુવીર રે;

સંગાવતી રે શરધરીઆને, બીજાય સતીનાં ચાર રે. ૨૧

નગરીના લોક ટોળે વજા રે, જોવાને વણું અઠાર રે;

અનેક વાણીરે ઓચર્યા રે, હાંસી કરે હજાર રે. ૨૨

જરાએ જણાવો નહિ ને તેના મા ડપકો દેવા લાગી તેવારે તેણે કહ્યું કે શૂર-
વીરો મોતથી ખીતા નથી. ખાવલા ને ખઈરાં ખીએ; ખરેખરા પુરુષ હોય
તેમને ખીજીલાગે નહિ. બય વગર મન કસાય નહિ.” તેના બય સંકટનું વર્ણન
સાંભળી તેના માનું ઢોમળ મન બરાઈ આવે ને તેના નેત્રોમાંથી નીર ઝરે.
દિગમ્બરી જતીએ પોતે મરી વાણેણ અને તેનાં બચ્ચાંને બૂંચે મરતાં ઉગાર્યાં
તે વાત પ્રથમ સાચી માની નહિ.

મયણુદેવીએ બાધા રાખી હતી કે કુંવરનું મુખ જોઈશ ત્યારે
અંન ખાઈશ. ને તેના જોડે માનતા રાખી કે તે ક્ષેમકુશળ આવશે તો તેને
આપ્તના અચલેખર મહાદેવને અર્પણ કરીશ, ને બારેબાર સોનું આપી વે-
ચાતો સિદ્ધશ, ને તે સોનું ધર્મના કાર્યોમાં ખરચીશ. સિદ્ધરાજનું શરીર મોટા

જિન્હારે જળ કરી સ્નાન કરાવ્યાં રે, મોઢાડ્યા પક્ષંગ વિશાળરે;

બાવેથી બોજન નિપાવ્યાં રે, મોઢા મેવાને પકવાન રે. ૨૩

અંદન સરસે ને ચરણ આંગાંસે રે, વીંજણે ઢોળે વાયરે;

હાથ જોડી હરિજન જીબા રે, આસોગોને મહારાજ રે. ૨૪

વળતી અભિયાગતિ ખોલ્યા રે, મારે માટીનો છે આહાર રે;

આત્મ વર્ણુ તમે કેમ કરશે રે, હૈયામાં કરોને વિચાર રે. ૨૫

કસાઈવાડેયારે તરત મંગાવી, મેજી દીધી લોકની લાજરે;

બાગ વડાં દીનોનાથ પધાર્યા, ધન્ય ધડી મારે આજરે. ૨૬

(સાષ્ટ) — નવાં નવાં રૂપ અનેક ધરીએ, રહીએ વનડા મોજરરે;

અધોરે પંચી મારે આહાર માણસનો, અવર માટીનો નહિ આહારરે. ૨૭

નર નારી મળી એકઠાં ધણરે, હવે શું કરીએ ઉપાયરે;

પ્રભુ આવ્યારે આપણું પારખું જોવારે, ના પાડીએતો સત્ય બયરે. ૨૮

પુત્રને ચાલ્યારે પૂછવાનેરે, નિશાળે શેઠ સગાળરે;

અપવાસી સાષ્ટ આવ્યા ખારણરે, તમારો કરવા રહી કાળરે. ૨૯

કેલેયો કહેછે પિતા સત્ય નવ મુકીએરે, મરને જગમૂળ જાવરે;

જાજનનો સ્વામીરે બલેજ મળ્યા, તે અટક પડે આજખાવરે. ૩૦

શીખી રાજની માટી છામે જોખાણીરે, કરણે દીધાં કાયાનાં દાનરે;

મોરધન રાજાએ જ્યારે અંગ વેહેરાબ્યારે, રીઝાતા ત્યારે રખાયાયરે. ૩૧

હરીઅંજ રાજને માંયે હેલ પાણીનીરે, દેવે દીધો માયે દંડરે;

સત્યવાદી બંદા સત્ય કેમ ચૂકે રે, બાગી પડે મરને ખમાંડરે. ૩૨

અરે કાયા મારી અંતે પડવાનીરે, ખોલ્યા બુદ્ધિવંત બાળરે;

કદનું અને સંગીત હતું તેથી સુમારે ગા મણ સોનું તેને તોળવાને નેહથી
એવી ધારણા કરી તે સેવાને એક મંત્રીને અણુદ્વિતવાડ પાટણ મોકલ્યો. એ
કાળે સોનાનું મૂળ આજથી આશરે અઢી ગણું હતું, તેથી સાડા અણુ મણની
કિંમત લગભગ ત્રણ લાખ રૂપીઆ થાય. સુવર્ણ તોળાની વાત બાટ બ્રાહ્મણોમાં
ફેલાયથી તેઓ એ રૂપીઆ મળવાની આશાએ હરખાવા લાગ્યા. તોલાને દિ-
વસે બ્રહ્મભાજ કરાવવાનો ડરાવ થયો. આબુપતિ કહે ગુર્જરેશ્વર મહારાજ મારા
પરોણાએ માટે બ્રાહ્મણ, બાટ, ચારણ, નગર લોક, લશ્કરાદિ સર્વને એ
શુભ દિવસે હું મોદિક જમાડીશ. લોકુ જમવાની લાલચે બાટ બ્રાહ્મણનો માટો
જ્યો આસપાસના ગામથી આવી ત્યાં ભિગો થયો.

માટા ઠાઠમાઠથી તે દિવસના એકવ અને પૂજની તૈયાર મયણલદેવીએ

સાધુને હાથે માડું મોત સધરશે રે, ટપ્પા જનમના જંજળરે. ૩૩

સુતનાં વચન સાંભળીને રે, છાતીમાં પડી ગયા સારરે;

એટલો પડકારો જ્યારે પિતાને કીધો, મારે હરિજન થયા હાંશીયાર રે. ૩૪

દધિ ત્રણિને જ્યારે દેવતા જામ્યા, ને વાહાનું કરવા વજનરે;

ભીડીને સતી સણુગાર સળ્લેનેરે, મોહન થયા છે મેમાનરે; ૩૫

અંગ કોવાડેરે ચીરિયાને રે, ખોલ્યા નહિ બુદ્ધિના સાગર રે.

હસતાં ને રમતાં રે એલ સુધારો રે, રોશો ન માહે લગારે. ૩૬

રાગ હવેલ.

એથુંરે બોલ્યાં માતા અમારી, નાંખીને નિષાસરે;

ધન્ય કમાઈ હું કેલેયાની, માટી આરોગે મહારાજરે;

ધન્ય ધન્ય આજુનો દાહાડો, જુગતે સંત જમાડો. ૩૭

માત ને તાત દોનું મળીને કાપ્યું કેલેયાનું શીશરે;

અણુઘટતીતો ઈમણે કીધી, જમાડવા જગદીશ;

એતલો મચ્યો ખરો રે, પ્રભુજી આ પારણાં કરો. ૩૮

નાથ કહે મારી નજર કરો, સત તમને છે,

મસ્તક ઉપર માયા લગાડી, ઈમ અવનાશી કહે તપેશ્વરો;

સંતને તાવેરે, મનમાં સંચે ના આણો. ૩૯

આંડણાં આંડો મુખેથી હથે, કોરા પાલવ પેહેર;

આંખડીજામાંથી આંસુ ન પડે, મનમાં ન આણે મિલ;

ત્યારે તમે સાચાં સતી, ઈમ બોલ્યા જુનો જતી. ૪૦

સંગારેવતીએ શણુગાર સળ્લો, કાળજ સારાં સાર;

કરાવો. અચલેધર મહાદેવના દેહેરા આગળ વિશાળ મંડપ રચાવ્યો. સ્વારી જ્યાંમો માર્ગ ચોખો કરાવી ત્યાં પાણી છંટાવ્યું. પાટણથી સોનું આણ્યું એ-
ટમે ગૂંજરેધરની સ્વારી આણ્યું ઉપર ચડી. સિદ્ધરાજ ત્યાંના સુગંધીમય શીતળ વાયુથી, ત્યાંના સુંદર વૃક્ષોથી અને રમણિક દેખાવથી આનંદ પામ્યો. એક ઘર વિશાળ મેદાન અને ખીજીગમ અનંત ડુંગરી, ડુંગરા, અને ખીણો આવી રહ્યાં છે. કોઈ ડુંગર લીલોત્રીથી ઢંકાયેલા છે, કોઈ કેવળ ખોડા છે. દૂરના પર્વતો ધ્રુમાડાના જથા જેવા જણાય ને તેથી દૂરના તો વાદળાં જેવા દેખાય. કોઈના ઢાળ, ઉપરથી ઝરા વહે છે કે નાના પોધ પડે છે. કોઈ ખીણમાં ધૂમર વરસતી, કોઈમાં વેહેલા દોડતા, કોઈમાં ખેતર અને વાડીઓ, કોઈમાં જંગલી બાવડાં અને ઘર લોકના વિખરાવલાં ઝૂંપડાં દેખાય છે. આખીની તળેટીએ ગૂંજર છા-
વણી હતી તેના ડેરા તંબુઓ તડકામાં પોળા ડાધાની હારો અને પોરેગીરી વહેંતીઆ માણસ જણાય. ધણે છેટે ક્ષિતિજમાં ચીતોડ્યદનો ઝાંખો આકાર દીસતો હતો. એ ગઢની મજબુતી અને તેના સીસોદીઆ જ્ઞેદાના શૂરની વાતો સાંભળી તેને જીતવાનો લોભ બાળરાજના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. આખુ ઉ-

- સગાળશ્યે સ્વાગા પેહેર્યા, વળીઆ વારોવાર;
સાંખેલાં સાયદાં કીધાં, મસ્તક હૈયા આગળ લીધાં. ૪૧
- કાને કડોડા કનકની વેલો, ને મહીછે મોતી હાર;
નાભી કમળને રૂડો છે બાઈ, આંખડીયું છે લાલ;
કુંવર ઉપર જઈએ વારી, હાલો ખેયું હાલણાં ગાહએ. ૪૨
- ખાંડણીઆમાં મસ્તક ખાંડે, મળી પિતામાય;
ખાંડણીઆમાં મસ્તક ખાંડે, હરખે હાલરડાં ગાય;
બોજનિયાં બાવનાં કીધારે, પીરસ્યાં ને આગળ દીધાં. ૪૩
- સાંભળોને સત્યવાદી સાધુ, એવી અમારે ટેક;
વાંઝીઆનું અમિ જમતા નથી, એવી અમારે ટેક;
મળી જીઓ નરનારો, હવે જીઓ વિચારી. ૪૪
- સગાળશ્યે કહે આવી મળ્યાં રે પૂર્વ જન્મનાં પાપ;
ગુરુ સંતાપ્યા ગોત્રી મારેલ, મારેલ માને બાપ;
ડુંગરડે દવ લગાડેલરે, તેણે મારો ખેલ બગાડેલરે. ૪૫
- સગાળ શ્યેના ચંતમ્બ ચોરી, ખીજીું ન મળે બાળ;
બોજન વિના બગવાન જશે, આવી ખુરશો કાળ;
બંદગી મારા નાથની કરીએ, વગર મોતે બેએ મરીએ. ૪૬

પર ચડ્યા કેડે ત્રીજે દિવસે તોળા થવાની હતી, તેથી આખો પવંત જોઈ વળવાનો રાજને અવકાશ મળ્યો. એકથી એક હંચા શિખરોપર તે માની જોડે ચડ્યો. આખુની રસાળ બમ્મિ અને સુંદર વનસ્પતિ તથા સ્વાદિષ્ટ અને ગુણકારી પાણી તેને ધણું પસંદ પડ્યાં. રૂષીનાં આશ્રમ જોઈ તે સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યો. કેટલાક કોતરમાં બેઠા તપ કરતા હતા, કેટલાક રમણિક ઉપવનની મધ્યે માંડવા કરી તેમાં સફુટુંમ વસતા હતા, અને પૈસાની કેલાડુની જરાએ દરકાર રાખતા નહિ, રાજને અને રંકને સમાન ગણતા. વેદાભ્યાસમાં ને ધર્મધ્યાનમાં નિમગ્ન યઈ ગયલા કેવળ નિર્લોભી મુનીઓ તેણે પ્રથમ આયુ ક્રૂપર જોયા. તેઓમાં એકેલાડુબટ બૃજ બામણો નહતો. મોટા પંડિત છતાં ગર્વ જેતું જરાએ નથી, લોભ, લલુતા, સ્વાર્થ, વેહેમ, ક્રોધ, કામાદિ વિકારો તજી પૂર્ણ પવિત્ર થયલા યાસિક રૂષીના દર્શણ કરી રાજને માજી તેમને પગે લાગ્યાં ને તુલા સમયે મંડપને પાવન કરવાને પધારવાનું આમંત્રણ કર્યું. કોઈ ડેડાણે આખી બાવા પંચાગ્નિથી ઘેરાયલા બેસી તપ કરતા હતા. એકાંત સ્થળે કેટલાક ધણાક વરસથી ઉભા રહી તપ કરતા હતા. તેમના પગ યામલા જેવા જડ યઈ જઈ વળતા નહતા. કોઈ એક હાથ હંચો રાખી કે બે હાથ જોડી ધણા વરસથી ઉભા કે બેઠા હતા. તેમના હાથની વળવાની શક્તિ જતી રહી હતી. એકે ધણા વરસથી મુઠી વાળી હતી તેથી તેના નખ હથેલીમાં પેસી પાછળ નીકળી સિંગડા જેવા

સંગારેવતી કહે સ્વામી અમારા, પાંચ મહિનાનું પરિજન (ગર્ભ);
બલે મળ્યા બવન અમારો, તમો સરીખા સંત ધણી;
મેં તુજને ધાર્યા, તેણે મારો ખેત્ર સધાર્યો. ૪૮

સંગારેવતીએ, છરી લઈ પાળી માંડી પેટ;
અંતરજમી આવ્યા, બહુ નામીએ જાણેલ બાંહે;
ધન્ય ધન્ય સતિ બક્તિ તારી, માગ્ય માગ્ય તુઠ્યા દેવ મોરારી. ૪૯
કેલેયાને સજીવન કરો, બેઠો રમે બાહાર;

સદાએ તમારે ચરણે રાખો, દયા રાખો દયાળ;
એમ બોલ્યાં નર ને નારી, તે બુદ્ધર બક્તિ દો તમારી. ૫૦
કેલેયાને સજીવન કર્યો, બેઠો રમે બાહાર;

માતાજી એની મોતીડે વધાવે, હૈડે હરખ ન માય;
મહારાજે મનખો દીવો, લાવ તો લાખની લીધો. ૫૦

ચુર પ્રતાપે ગાય રતનદાસ, તેને છોડીએ કેમ;
માવાને (પરમેશ્વરને) મળવા માટે, જલવું વૈકુંઠની વાટે. ૫૧

દેખાતા હતા. એવા દરેક જોગીને રાજ અને માછ પગે લાગ્યાં. એમણે ધન આપવા માંડ્યું તે તેમણે લીધું નહિ, ને કહ્યું તમે અમારી પાસથી ઝટ જાઓ, અમારા ધ્યાનમાં ભંગાણુ પાડો નહિ. માતા, મહાદેવ, રામકૃષ્ણાદિના મંદિરે તથા પારસનાથને દોરે લઈ જઈ રાજને માછરાજ પગે લગાડ્યા. અપાસરામાં રહી તપ કરનારા જૈન જતીઓને પણ પગે લાગ્યાં. મૂર્તિઓ અને તેના શૃંગારાદિ જોઈ બાળરાજના મનમાં અનેક વિચાર ઉદ્ભવા. તેણે માને ઘણાક પ્રશ્ન પુછ્યા તે એવા હતા કે મયણુદેવી નાખુશ થઈ તેની આશ્ચર્યને પાકી કરવાને બોધ કરવા લાગી. સિધરાજ મહા બુદ્ધિમાન હતો તે બુદ્ધિ કારણથી ભૂલે એવો નહતો, પરંતુ ધરડાં માછને સંતાપ થાય તેવું આ વેળા વધારે બોલ્યો નહિ.

તોળાને દિવસે પ્રાતઃકાળે નખી તળાવને ઘાટે રાજ અને તેની માતા નાહ્યાં પછી ત્યાંથી સ્વામી ચડી આગળ સૈન્ય; સેનાની પાછળ મહારાજ, તેમની પછી માંડળિક રાજ રાણા; રાજ રાણાની પૂઠે રાજધિરાજ મહારાજ પગે હિંડતા, તેમની પછવાડે માતા મયણુદેવી અને માંડળિક રાજ રાણાની રાણીઓ મધુરસાદે મંગળગીત ગાતી, તેમની પછવાડે ભુંડીઓ, અને અંતે પૂરસ્કૃત સ્વામી, એ અનુક્રમે સ્વામી ચાલી. ધન પતાકા ઉડી રહી છે, છત્રીય વાજાં વાગે છે, અને જોળેકાર થઈ રહ્યો છે. એમ મહાલતી મોહનતી સ્વામી મંડપ સમીપ આવી. મંડપમાં જમણે હાથે વેદસંપન્ન બ્રાહ્મણો અને વિદ્યાવાન જૈનાચાર્યો પાછળી રાતના આવી બેઠા હતા. અબણુ બ્રાહ્મણ કે મૂર્ખ ગોરજને અંદર પેસવા દીધા નહતા. ડામે હાથે ક્ષત્રી વર્ગને બેસવાનાં આસન હતાં, અને જ્યસિંહ મહારાજને માટે અતિ શુશ્રોભિત સિંહાસન હતું. તેની પાછળ માછરાજ અને સ્ત્રી વર્ગને સાડું આસન હતાં. રાજ મંડપમાં જઈ વિષેને અને જતીઓને નમસ્કાર કરી સિંહાસને બેઠો. મહારાજ કુશળ રહ્યા, મહારાજનું કલ્યાણ થાઓ, એવાં આશીરવચન ધર્મચુર બોલ્યા. મંડપની સામે થડમાં અચળેધરનું આરસનું દેહેરું હતું. ત્યાં મધરાતથી મહાપૂજા થવા માંડી હતી. રાજ આવે તે વેળા આરતી થાય એવી ગોઠવણ કરી હતી. આરતીની તૈઆરી થઈ એટલે મુખ્ય પૂજારીએ આવી પ્રણામ કરી કહ્યું, મહારાજ, પધારો આરતી થાય છે જ્યસિંહદેવ ઉભા થયા એટલે સર્વ મંડળી ઉઠી. છડીદારોએ નેકી પોકારી અને જો ક્રમે બેઠા હતા તે ક્રમે સર્વે દેવાલયમાં જઈ આરતીનાં દર્શન કર્યાં. આરતી ઉતર્યા પછી રાજમાતા ત્રણ વાર શિવને પગે લાગી બોલ્યાં—હે વિશ્વભૂર મહાદેવ દેવાધિપતી જગદીશ્વર ! કૃપા કરી તો આ કુંવરનો પ્રાણ જંગલમાં ઉગાર્યો; મહાસંકટમાંથી હું દયાળું દેવ તો એને બચાવ્યો. હું દીવ્યપિતા તારો પૂરો પાડ માનવાને મારી વાણી અશક્ત છે. હું પ્રાણજીવન કષ્ટાનિધિ પ્રભુ ! તો મારા ઉપર અને મારી વહાલી ગૂર્જરી પ્રજા ઉપર મોટો, અતિ મોટો આભાર કર્યો છે. તારો ઉપકાર અમે કરી ભૂલીશું નહિ. હું તારો પાડ પરિપૂર્ણ સાચા ભાવથી માનું છું.

- વિશ્વેશ્વરનું વંદન કરું, પ્રણમું વારંમવાર;
 કૃપા કરીને પુત્ર ઉગાર્યો, પ્રીતે માનું પ્રભુનો પાઠ. ૧
- નોધારાનો આધાર તું છું, છે અનાથનો તું નાથ;
 વિશ્વપાઠ છો પૂર્ણ કૃપાલુ, મુજ રંકનો સાહ્યો હાથ. ૨
- પાંમર પ્રાણી માણસ માત્ર, જીવે સર્વે તુંજ આધારે;
 મુજ અવલંબે સાહે કરી તે, અમે આવ્યા શરણે તારે. ૩
- સમર્થ સર્જન હારછો પિતા, છો વિશ્વ નિયંતા નાથ;
 કરુણા કરીને વ્હારે ચઢ્યા, કરી સાહે કુંવરને તાત. ૪
- પુત્ર દીધો ને પાઠ્યો પ્રભુજી, આવ્યો આશરો કૃપા કરી;
 સંકટ ભય ઘણાં મટાડ્યાં, કેમ મૂલું એ પાઠ હરિ. ૫
- વિશ્વ રહ્યુંછે તારા વલ્લ્થી, તારી શક્તિએ સર્વ ચાલે;
 નથી વીજો અધિપતિ કોઈ, તુજ ઇચ્છાવિણ પત્ર ન હાલે. ૬
- અગ્નિ વાળેછે તારા વલ્લ્થી, વાયુ વાળે સુજ આધારે;
 પ્રાણજીવન પિતાછો તમે, રહીએ આશરે તમારે. ૭
- દકિરો આછે તાત તમારો, આવ્યું પ્રભુજી પ્રાણદાન;
 કૃપા કરી એને સુમતિ આપો; પામે મૃત્યુલોકમાં માન. ૮
- સદ્ગમે વર્તિ કર્તવ્ય કરે, પાઠે ગૂર્જર પ્રજાને પ્રીતે;
 વરદાન માગું એવું દેવા, પરાપકાર કરે રુઢી રીતે. ૯
- વિનાશિ દ્વેષકારો પિતા, અમે આશ્રિત છીએ તારા;
 ભક્તિ મુક્તિ માગું નાથ, પુરો મનોરથ હોય જે સારા. ૧૦

કોકિલ સ્વરે અદ્વા પૂર્વક રાત્રમાતાએ એમ શ્રુતિ ગાઈ પરમેશ્વરનો પાઠ માલ્યો ને દંડવત પ્રણામ કર્યાં. એ વેળા તેના ચક્ષુમાંથી જળધારા વહી. ઉઠીને બાળરાજાને મસ્તકે હાથ મૂકી ગદગદકંઠે બોલ્યાં, “હે વિશ્વાધિપતિ પરમેશ્વર! આ કુંવરને તારી સેવામાં અર્પણ કરું છું. હે કશ્યાસાગર પ્રભુ! આ મારી સેવા સ્વીકારો”. એટલું બાળરાજા બોલ્યાં એટલે પૂજારી લોકે બાળરાજાને માટે પીતાની પાસે આસન કરેલું હતું ત્યાં તેડી જઈ બેસાડ્યો.

મુખ્ય માંડળિક રાજા, પાટણના નગરશેઠ, અને મંત્રીશ્રેયે રાજમાતાની આગળ આવી ગૂર્જર પ્રજાની વતી વિનંતી કરી કે બારોબાર સોનું આપી મહારાજાને છોડવો. મયલુક્ષદેવી, ઉઠી મહાદેવને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી બોલી હે દેવાધિદેવ કલ્યાણકારી

શિવ! હે ત્રિલોકનાથ કૃપાળું ભગવાન! કુંવરની તોળા સુવર્ણ વડે કરીએ અને તે સર્વ સુવર્ણ આપને ચરણાર્પણ કરીએ. એ સુવર્ણ લેઈ કુંવરને પાછો આપો.” દેવી એટલું બોલ્યાં એટલે જળાધારીમાંથી “અસ્તુ, અસ્તુ,” એવો સાદ થયો. એ સાંભળી સકળ સભા વિસ્મય પામી. નાસ્તિક જૈનાચાર્યા અને તેમના ચેલા ગ્રાંખા પડ્યા, અને સાક્ષાત દેવવાણી સાંભળી પાવન થયા એવું આસ્તિક જનોએ માન્યું. બાળ રાજા નાની ઉમરથી શોધક બુદ્ધિનો હતો. સત્ય અસત્ય જોળવાપર તેના મનનું વલણ હતું. દહેરાની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવાની ગત્રી હતી તેમાં પ્રદક્ષિણા કરવાને મસે ઉઠી તે ગયો, ને પછીતની યડમાં થોડોવાર ઉભો રહીને તીક્ષ્ણ દૃષ્ટીએ બાંધતંત્રીયું જોયું. એક ટુકાણે ગજ ચોરસ બાંધ આસપાસની બાંધથી બાળ્યે દેખાય તેવી સીધી લીટી-એથી જરાક જુદી પડતી જણાઈ. બાકીની સઘળી બાંધ સાફ આરસના ચૂનાની એક સરખી લોસી હતી. શક વાળી જગાએ પગ ઠોકચો એટલે ખોખરો અવાજ થયો. તેને લાગ્યું કે આ પાટીઆનું ઢાંકણું છે ને તે ઉપર ઘોળા આરસનો રંગ લગાડેલો છે. તુરંત ખેસી જઈ કુંબરમાંથી કટાર કાઢી તેનો બણી અણીએ વતી તે ઢાંકણાને ઉઘાડ્યું. નીચે સાંકડાં પગથીઆં દીઠાં. અંદર અંધારું છતાં તે ઉતર્યો. પગથી-આં શિવલિંગબણી જતાં હતાં, ને એકથી વધારે માણસ તે ઉપર માથ નહિ એવાં હતાં. તે ફુંફોસતો ફુંફોસતો ઉતર્યો. એક હાથમાં ઉઘાડી કટાર ને બીજી હાથ સામી બીંતે ટેકી સંભાળીને નીચે ગયો. છેલ્લે પગથીએ કોઈ આદમી એટલું લાગ્યું. નીચોવળી ચોટલી ઝાલી તાણ્યો એટલે બચ પામી તે માણસ ઉઠ્યો. સિધરાન્ને ચોટલી છોડી નહિ. ઉપર આણી જોયું તો બરડો માલમ પડ્યો. બરડે પગે લાગી ક્ષમા માગી. સિધરાન્ને તેને છોડી દીધો. ઢાંકણું વાસી રાજા પોતાને ઢાંચે જઈ બેઠો. એ બે વચ્ચે કશું બોલવું થયું નહિ. મુઠું મુઠું કામ ચાલ્યું ને સહેજ વારમાં પૂરું થયું. તપોધનને એવો બચ હતો કે બુદ્ધ પાડેથી કપટ બધી સભાના બાણવામાં આવશે. પૂજારાનું કારસ્તાન પ્રગટ કરેથી પોતાની માની ભક્તિમાં વિદ્ર પડે અને સમારંભનો તાલ બગડે માટે સિધરાન્ને ગુપ્તગુપ્ત કામ કર્યું. તેના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે જે ત્રિલોકનાથ છે, જે આખા વિશ્વનો ધણીછે તે સોનું શા વારતે લે? બધી ફુનીઆનો માલિક તેજ છે.

મયણુલ્લેહો પગે લાગી પ્રાર્થના કરતી હતી તે પૂરી કરીને ખેડી થઈ તેવામાં બાળરાજા પોતાની જગાએ પાછો આવી બેઠો. સેવકોએ તેનાં સુગડાં ધરેણાં ઉતારી લીધાં અને રૂદ્રાક્ષની માળા તથા પોતાના જેવાં સુગડાં પહેરાવ્યાં. એ દરમીયાન કારભારીએ કાંટો, કાટલાં અને સોનું આણી તોળવાની તૈયારી કરી. સિધરાજને ત્રાજવાના એક પલાશ્રં ખેસાડ્યો ને બીજામાં તે તોળાયો એટલું સોનું મુક્યું. સમધારણ થઈ કે “હરા હરા મહાદેવ” એમ મોટે સાદે બ્રાહ્મણ અને બરડા બોલ્યા. બાળ-રાજા ત્રાજવામાંથી ઉતરી મંડપમાં ગયો. ત્યાં તેને સેવકોએ રાજ્યાલંકાર, વસ્ત્ર, મુગટાદિ ધારણ કરાવ્યાં.

આગળથી કરેલી ગોઠવણ પ્રમાણે સોનાને દહેરામાં લેઈ જઈ પૂજારો લોકે ચા-

છલે બારણેથી રાજ્યબંડારીને સોંપ્યું. રાજના પહેરેલા વસ્ત્રાભૂષણ પૂજારીએ અને તોળાનું સોનું મયણુદ્વદેવી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ધર્માદા વાવરે, એવું પૂજારાને પ્રથમથી જણાવ્યું હતું. બાળરાજાએ પહેરેલા જે દાગીના દેસાના સેવકોએ ઉતારી લીધા તે ધણા મૂલ્યવાન હતા, તેથી તેઓ 'રાજી' થયા. ત્રણલાખનું સોનું અમારામાં વહેંચશે એવું ધણાક બિલ્લુકો ધારી હરખતા હતા.

તોળા યઈ રહ્યા પછી બાળરાજાને જ્યાં વિદ્યાવાન રૂપીમુની અને તપેસરી સાધુ જન ષેઠા હતા ત્યાં લેઈ જઈ પગે લગાડ્યો. દક્ષિણ આપવા માંડી તે તેમણે લીધી નહિ. તેઓમાં કોઈ વાઘના ને કોઈ હરણના ચામડા પર બેઠેલા હતાકેટલાકે તે ઓઠ્યાં હતાં; કેટલાકે વલકળ પહેરેલાં હતાં, અને કેટલાકે એક ધોતીયું પહેલું અને એક એટલું હતું. સર્વની દાદી મુછ વધેલાં હતાં. કોઈને માથે જટા હતી અને કોઈની ઓઠ-લીની આસપાસ આંખે માથે ટુકા વાળ હતા. તેમણે કહ્યું કે અમિ સોના રૂપાને હાથમાં લેતા નથી, અડકતા નથી, અને ઘરમાં રાખતા નથી. એ જાણી મયણુદ્વદેવીએ તેમને ગાયું, બેશ્યું, અનાજ અને વસ્ત્ર આપ્યાં. દરેક રૂપિપત્નીને પણ એક વરસ ચાલે એટલાં લુગડાં આપ્યાં. બાટ ચારણના મુખીઓને ધોડા દીધા અને બાકીના અબણુ બ્રાહ્મણ અને બાટ ચારણોને, દરેકને, એક એક રૂપા દામ આપ્યો. એ કાળે રૂપીઆને રૂપાદામ કે દ્રમ કહેતા, અને મોદેર કે સુનૈઆને સુવર્ણ દ્રમ કે દામ કહેતા. હરકોઈ જાતના અનાથ, ધરડાં, અપંગ બીખારીઓને પણ તેજ પ્રમાણે દામ આપ્યાં. એ ગરીબલોકે એથી રાજી યઈ રાજાને આશીર્વાદ દીધી, પણ હરામનું ખાવાની ટેવ પડેલી એવા મૂર્ખ બાટ બ્રાહ્મણો એક એક દામથી રાજી ન થતાં બળડવા લાગ્યા. તેમને દામ આપવામાં રાજાને દશહજાર રૂપીઆ ખર્ચ થયા તે તેમને ઓછા પડ્યા. 'લોભને થોભ નથી,' તેમને આશા હતી કે તોળાના ત્રણે લાખ તેમનામાં વહેંચી દેશે, પણ તેમ થયું નહિ તેથી તેઓ નિરાશ થઈ બાંડવા લાગ્યા. કેટલા એમ બોલ્યાકે પાછલે પહેરે લાડું જમાડવાનાં છે તે વેળા ભોજન દક્ષિણામાં તોળાનું સોનું વેહેંચી આપશે. પરંતુ તે વેળા માત્ર ટકો ટકો મળ્યો તેથી તે નીચ મૂર્ખો જેમ મનમાં આવે તેમ બૂકું બોલ્યા.

તે દહાડે સાંજે આખુરાયને મંદિરે મોટો ઓચ્છવ થયો. મહારાજ તથા માંડજિક રાજા રાણા ઠાકોરાદિ સકુટંબ ત્યાં જમ્યા. દીપમાળ ભરાઈ, ગાયન થયું, અને તમાશા કરાવ્યા! તે જોવાને બહુ લોકની ઠઠ ભરાઈ. અર્ધીરાત સૂધી રાજા પ્રજાએ આનંદ કરી સર્વે પોતપોતાને મુકામે ગયા.

તોળાના ધનનો શો ઉપયોગ કરવો તેનો વિચાર કરવાને બીજા દિવસે મયણુદ્વદેવીએ મંત્રી મંડળ મેળવ્યું. મંત્રીઓમાં કેટલાક મહેશ્વરી હતા અને કેટલાક આવક હતા તેઓ પોતપોતાના પંચના પ્રાસાદ એટલે દેવસ્થાનો અંધાવામાં એ દ્રવ્ય ખર્ચવાને ઈચ્છતા હતા. શાવક ધનાઢ્ય અને વગવાળા હતા તથાપિ દેશમાં તેમની સંખ્યા મહેશ્વરીથી ઘણી ઓછી હતી તેથી તેમને એ ધનમાંથી અર્ધો ભાગ મળવાની આશા

નહતી. તોપણ સમામાં તેમણે મત આપ્યું કે અરધું ધન તીર્થંકરના અને અરધું મહાદેવ, વિષ્ણુ અને દેવીના દેવાલય અંધાવવામાં અરચવું. મહેશ્વરી મંત્રાઓએનો સામા થયા, અને મયણ્ણદેવીનું મત એવું હતું કે ચાર સરખા ભાગ કરી તેમાંના ત્રણ વેદધર્મજ્ઞાતે વાપરવા અને એક જૈન માર્ગજ્ઞાતે અરચવો. જ્યસિંહદેવે (એટલે સિદ્ધરાજ) સૂચના કરી કે એ દ્રવ્ય જલાથય કરાવવામાં વાવરવું. એ અભિપ્રાયને આશ્રય આપવાને તેણે કહ્યું કે રાજ્યઅંડારમાં જે નાણાંછે તે સર્વ પ્રજાનું રાજ્યના અરચને અર્થ રૈયતે આપેલું ધન છે. પેરાથી એ ધન ઉત્પન્ન થયું છે, ને તે આપનારામાં સુખ્ય વર્ગ એકુત અને વેપારી છે માટે નગર અને ગામના થડમાં નવાણ કરાવવાં. ધર્મ ભેદ ન લાગુ પડતાં તે સર્વના ઉપયોગમાં આવશે. પીવાને અને પેતીને પાણી પુરું પાડવામાં મોટું પુણ્ય છે અને તેની આપણા દેશમાં ગરજ ઘણી છે. દેશી પરદેશી વેરમાર્ગને કામ લાગશે, અને દોરને પણ કામ લાગશે. વળી જોડે ધર્મશાળા અંધાવવી. મયણ્ણદેવીએ આનંદ પામી બાળરાજાનો અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો ને તેનો કરાવ કર્યો.

પ્રકરણ ૪ થું. વાઠ ચરિત્ર.

અણહિલપત્તનમાં બાળરાજાના સંકટની અને તેમાંથી ઉગરવાની વાત ફેલાયાથી સર્વે લોકને મહારાજના દર્શનની ઇચ્છા થઈ. એ માટે મહાજને બે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થને આજુ મોકલ્યા. તેમણે મયણ્ણદેવીને રાજ્યધાનીના પુરજનોની વતી વિનંતી કરી કે મહારાજ પાટણ પધારી ત્યાંની વસ્તીને દર્શન દે. માછરાજે તેમ કરવાની હા કહી, ને સરપાવ આપી વિદાય કર્યા. આજુ તરફના રાજકાજથી પરવારી રાજસ્વારી ઉપડી દીઝે, પાલણપુર, અને ગેરાળે થઈ અણહિલપુર આવી. હજારો માણસ મહારાજને આદરમાન દેવાને નગર બાહાર આવ્યા હતાં. બાળરાજાનો હાથી શેહેરને દરવાજા આવ્યો તેવારે નગરશહે તેને ફૂલે વધાવ્યો; ધર્મચાર્યો આશીર વચન બોલ્યા. આનંદ પામી 'જ્યસિંહદેવની જે' એમ મોટે સાદે સર્વે લોક ઉપરાયાપરી બોલો નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. સિદ્ધરાજે ડોકું નમાવીને તે સ્વીકાર્યો. એક પખવાડીયું પાટણમાં રહી રાજસ્વારી કર્ણાવતી બણી ગઈ.

સિદ્ધરાજ ત્રણ વરસનો હતો ત્યારે રાજસમામાં કર્ણરાય પધાર્યા પહેલાં રમતો રમતો ગયો. સામેતો અને કારભારીઓ હાજર થયા છે ને મહારાજની વાટ જોતાં બેઠાછે તેવામાં રાજકુમારે આવી, રાજ્યાસને ચડી સભાસહોને કહ્યું "મને માલાજ કો; મને પનામ કરો. હું માલાજ થયોછું." સર્વનેહસવું આવ્યું. ઉભા થઈ નમસ્કાર કરી તેઓ બોલ્યા 'જ્યસિંહદેવ મહારાજની જે' એવામાં મહારાજ આવ્યા. આ દેખાવ જોઈતિમને પણ હાસ્ય આવ્યું. સિંહાસન પર ચડવા જાય છે એટલે બે હાથ લાંબા કરી કુંવર કહે "નહિ ખેસવા દઉ, હું મલાજ થયોછું" કર્ણરાય અટક્યા ને હસીને બોલ્યા કે હવણાં તો ખેસવાદો મહારાજ. આ પાટણ આપનું છે મહારાજ, હું બીજું નગર વસાવી મારી રાજ્યધાની ત્યાં કરીશ. એમ કહી ઉઠો રહ્યો. સિદ્ધરાજ ઉઠી બાપને વળગી પડ્યો. રાજા કર્ણ ગાદીએ બેઠો તેના બોળામાં થોડીવાર ખેસી ખેલવા ગયો.

આ આણચેતી રમુઝમાં વધારો કરવાને રાજાએ તલકાળ જોશીને બોલાવી કુંવરને રાજ્યાભિષેક કરવાનું મુહૂર્ત પૂછ્યું. જોશી કહે આજનો દિવસ રૂડો છે માટે આજ એ કરવો. થોડા વખતમાં બની શકે તેટલા સમારંભથી કર્યું તેજ દહાડે કુંવરને રાજ્યાભિષેક કર્યો. એવામાં સોરઠને યાણેથી સમાચાર આવ્યા કે ત્યાંનો રાજા ખંડણી બરતો નથી ને વાંકો ચાલેછે. કર્ણરાયે જઈ તેને જીત્યો. ત્યાંથી ઉપડી સોમનાથનાં દર્શન કરી બાલમાં ગયો.

સાબ્ર (સાખર) કાંઠે વઢાયાં એક ગાઉ આથમણે આશાપક્ષી (હાલ આથા મક્ષી) નામે ગામનો રાજા મહાબળિયો આશાબીલ હતો. બાલમાં બીલની વસ્તી ને એ રાજાનો અમલ હતો. તે ઉન્મત થઈ ચારે બણી લુટ કરતો ને ગૂર્જરેધરની સત્તાને ગણગારતો નહિ. બાલમાં આર્ય વસ્તી કરવાને તથા એ બીલ રાજાને જીતવાને કર્ણરાય ચડ્યો. આશાબીલ એક લાખ કામઢી સાથે સામો વઢવાને આવ્યો. એ બીલ તીર મારવામાં ઘણા ચતુરે હતા. ઘણા શૂરથી વઢ્યા પણ અંતે હાર્યા. આશાને કારી ધા વાગ્યો. તેને બાલા નામે બાળક દીકરો હતો તેને મરતી વેળા ગૂર્જર પતિને સોંપી કહ્યું કે એનું પ્રતિપાત્રન કરી માંડે નામ રહે તેવું કાંઈ કરજે. કર્ણે તે પ્રમાણે કરવાનું કબુલ કરી બીલપુત્રને ઉછેરવાનું અને બણાવવાનું માથે લીધું. તેને સિદ્ધરાજની જોડે રાખ્યો ને ઘણી સંભાળથી પાળી પોથી મોટો કર્યો. પ્રત્યુપકારને પેટે એ બીલ સિદ્ધરાજની સેવા મરતાં સુધી પ્રમાણિકપણે કરી. તે અંગે બળીઓ, બાહાદૂર અને ચતુર હતા. રણભૂમિમાં સિદ્ધરાજની સોડ કદી છોડતો નહિ. તરવારનો ઝટકો પોતાની ઢાલ ઉપર ત્રીલી કેટલીકવાર મહારાજનો પ્રાણ તેણે ઉગાર્યો હતો. તેના ઉપરીપણા નીચે મોટી બીલ ફ્રાજ ગૂર્જરાયની સેવા કરતી.

આશા બીલના તાબાનો સાખરકાંઠાનો મુલક કર્યું હતો, પણ તેનો ઘણો ભાગ જંગલ હતો અને તેમાં જંગલી લુટારા પણ લડવૈઆ બીલ માત્ર વસતા. રાજા ત્યાંથી પાછો વળે એટલે તેઓ પોતાનું લુટવાનું કામ કરીને બારી કરે અને ગૂર્જરે પ્રજાને ખીડે. એ ધારાળા લોકને ધાકમાં રાખવાને એ વન કપાવી ત્યાં જળકુંડે યાણું કરી આર્ય વસ્તી કરવાનો મનમુખો કર્યું કર્યો. સાખર (સાબ્ર)ને તરિ નવું નગર વસાવવાની ગરજ જણાઈ. વળી રાજકુમાર જયસિંહદેવને પાટણની ગાદી આલી દીધી હતી માટે પોતાને માટે બીજી રાજ્યધાની કરવાની ઇચ્છા તેના મનમાં હતી તે પાર પાડવાનો આ સારો લાગ હતો.

એવી કહાણી ચાલેછે કે—નગરીવસાવા માટે ઉત્તમ સ્થળ જોળવાને રાજા ઘોડે બેસી પ્રભાતે સાખર કાંઠે ફરવા નીકળ્યો તેવામાં તેનો એક શિકારી કુતરો પાછળ રહી ગયો હતો તે સાસભિર દોડતો આવતો અને તેની પૂઠે બે મદોન્મત સસલા પડેલા જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો. કુતરો સ્વરંક્ષણાર્થે પેલે પાર જવાને પાંણીમાં પેઠો. સસલા તેની પાછળ પાંણીમાં ધાયા. કુતરાને અચાવવાને કર્ણરાયે પોતાનો અથ સસલાની પાછળ દોડાવ્યો ને સામે કાંઠે પોહાવતાં તેમને પકડીપાડી, હણવાને મીયાનમાંથી તરવાર તાણી જોય છે તો તેના જોટલા ભાગને સાખરનું પાંણી લાગ્યું હતું તેટલો મળે નહિ. આથી તેનું

અચરજ વધ્યું. તેને પાછળ આવતો બહુ સસલાં જંગલમાં નાકાં અને કુતરો ઉગ્યાં. જોડે ભૂમિયો હતો, તેણે ખુલાસો કર્યો કે મહારાજ આ જમીન એવી સરસ છે કે તે ઉપર ચરનારાં સસલાં પણ આપના કૂતરાથી જળરાં અને ડરે નહિ એવાં હિમ્મતવાન થાય છે; ને સાબનું જળ એવું પાચક છે કે તેમાં લોદુએ ઓગળી જાય છે. રાજ કહે અહિંના ધારાળા, ખડુ જળરાંને નેનું કારણ એજ હશે. ભૂમિયો કહે હા મહારાજ. પછી રાજએ આસપાસનું જંગલ વઢાવી તેજ કામે કર્યાવતી નગરી બાંધી. જંગલ કાપવામાં અને શેહેર બાંધવામાં બીજ અને કોળી લોકને રોજ મળી તેથી તેઓ શાંત થઈ મનાયા. કર્યાવતીને શાભાયમાન કરવાને તથા વસ્તીના સુખને અર્થે રાજએ ઘણાંક દેરાં, તલાવ, કુવા, મહેલ, મંદિર, અને બાગ બગીચા કરાવ્યા. એમાં કોચરપ દેવીનો પ્રાસાદ, કર્ણેશ્વર મહાદેવનું દેરું, અને કર્ણસાગર એ અતિ ભવ્ય હતાં. એ નગરને આબાદ કરવાને કર્ણરાય મરતા મુધી ત્યાંજ રહ્યો હતો. સિદ્ધરાજની તોળાના ધનમાંથી મયણલ દેવીએ આવીના કેણ મુક્તિદરનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો. એ મોટી ઈમારત મુસલમાનોએ તોડી નાખી પણ તે નામે એક નાનું દેરું હજી તેજ સ્થળે છે. એ સમે મયણલ દેવીએ ભવાનીની વાવ બંધાવી તે અદ્વાપિ છે. કર્ણસાગર હાલ કાંકરિયું કહેવાય છે; થોડે ધને બની શકે તેટલો તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરી અમદાવાદના ઇંગ્રેજ સુખા અ. અ. બારોડેલ સાહેબે પ્રજાને આભારી કરી છે. આશો બીજનું નામ રાખવાને તથા તેના દીકરાને રહેવાને માટે અશોગ્રામ કર્યાવતીની યડમાં વસાવ્યું હતું, તે હાલ અશારવા કહેવાય છે. અમદાવાદને સ્થળે આગળ મોટું નગર હતું તે કર્યાવતી. કોચરપ પાલડી પણ હાલ છે. કર્ણરાયનાં ચણાવેલાં સુંદર મંદિર, દેરાં, કર્ણસાગરની પાળે એમર દેરાં હતાં તે તોડી તેના પથરાવતી અમદાવાદમાં અને આસપાસ મસીદો અને રોજ વિનાશકારી મુસલમાન પાદશાહ, તેના મુસલમાન સરદારો, અને પીરોએ ચણાવ્યાં અને મુક્તિએને ખંડન કરી બાંધી નાખી શેહેરમાં રસ્તા બંધાવ્યા. કાંકરિયામાં નગીનાવાડી છે, તે મુસલમાની ઈમારત છે.

* કર્ણ સાગરાદિ પિતાના કૃત્યો કર્યાવતીમાં જોઈ બાળ રાજ ઘણો પ્રસન્ન થયો. પોતાને હાથ રાજકારભાર આવ્યા પછી એવાં લોકોપયોગી કામ કરવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ.

કર્યાવતીથી નીકળી મહારાજની સ્વારી વીરમગામ ગઈ. અહિં મોટું તળાવ ન હોવાથી ગામના લોકને પાણીની વેલા પડતી હતી માટે મયણલદેવીએ તોળા ધનમાંથી તળાવ ખોદાવી બંધાવી આપ્યું. લોકે તેનું નામ મયણલસુર પાડ્યું. એ નામ બગડી હાલ મોનસુર કહેવાય છે.

વીરમગામથી સ્વારી ખેજકે આવી ત્યારે ત્યાંના લોકે અરજ કરી કે ગામને ઝાંપે મોટા તળાવની ગરજ ઘણી છે. તોળા ધનમાંથી તે કરાવવાની દેવીએ આજ્ઞા દીધી. ગામ ના પંચે અને મંત્રિએ તળાવ ખોદવાનું ઠેકાણું ઠરાવ્યું ને રાજ મિસ્ત્રીએ તેનો નકશો બનાવ્યો. રાજમાતાને તે ગમ્યો. મિસ્ત્રીના માણસ ખોદવાની જગ્યા માપવા ગયા ત્યારે આથમણી દિશાએ મરતી નામે કોઈ ગુણકાનું ઘર નડ્યું. ગામના પંચ મૂલ કરે

તેટલાં નાણાં લઈ ઘર વેચવાને કારભારીએ ગુણકાને કાઢાવ્યું. ઘર વેચવાની મારતીએ ઓખો ના કહી. ફ્રાન્સદારદિક અધિકારીઓએ ધમકી દીધી પણ તે ડરી નહિ, ને માગે એટલા દામ આપવાની લાલચથી ડગી નહિ. મંત્રીએ મારાજીને સલાહ આપી કે આપની હજુરમાં ખોટાવી એને શરમાવો. મયણલદેવો કહે હું વેચાણું મોડું જોતી નથી, ને દુરાચરણી નારીની જોડે વાત કરતી નથી. તેની વાણી અને તેનું ગાવું અપવિત્ર છે તે સાંભળવાથી પાપ લાગે; તેને મળવાથી અભણાઈએ, માટે મારી સમીપ તેને લાવશોમાં. મુંબલ મંત્રી પ્રવાસમાં જોડે હતો તેણે વિદિત કર્યું કે હવે તે માડો ધંધો કરતી નથી, કોઈને ક્યાં ગાવા કે નાચવા ન જતાં નિત્ય મોઢે કાજળ ઓપડી પોતાનો બધો કાળ કાપાકટ, પસ્તાવો અને ભક્તિ કરવામાં કાઢે છે. એની વાત નવાઈ જોવી છે. સાત્તીશક વરસ પર આ ગામને પાદરે બહારાને જાજર જવાના ખેતરમાં પરોઢીએ બાયડીઓ આવી તેવારે તરતની જન્મલી છોડી મુતરમાં પડેલી જોઈ. તે ટીંચા ટીંચા કરીને રોતી હતી. નારીઓ તેની આસપાસ વિઠલાઈ તેના વિશે ચર્ચા કરતી ઉભી છે. એવામાં પાસેના ઝાંઝેથી વાંદરી ઉતરી ટોળામાં ધુસીને તે છોકરીને ઉપાડી લઈ ઝડ ઝડે ચડી જઈ તેને ધરાવવા લાગી. કેટલીક બાયડીઓ બીને નાહી ને કેટલીક જુઓ પાડવા લાગી. તે ઝાડ તળે વાંદરીના બચ્ચાનું મડડું પડેલું તેમણે દીડું. ગામમાં અચર થતાં સેક ડો આદમી જોવા મળ્યાં. ધાવતાં પેટ ભરાયાથી વાંદરીના ખોળામાં છોકરી ઉંઘી ગઈ.

ગામના ઠાકોર, મુખી, મતાદાર, શેઠ, વગેરે મળી એ છોકરીને છોડવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. વાંદરીને માથે તીર મારતાં છોકરી ઝાડથી પડેતો મરી જાય; પથરો મારતાં છોકરીને વાગે, કે વાંદરી છોકરીને નાખી દેતો અક્ષળાનાં મરણ પામે. તરતનું જન્મલું બાળક સહેજમાં મરે. ઠાકોરે ભિગાં થયલાં માનવીને સૌ સૌને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરી. લોક ગયા પછી તે ઝાડ તળે લાડુ, પુરી, રોટલો, કેળાં ને દૂધ મુકાવી સર્વે ગયા; માત્ર એક આદમી દૂરના ઝાડને એથે સંતાઈ રહ્યો. વાંદરી ઉતરીને બધું ખાઈ પાછી ઝાડે ચડી ગઈ. વાંદરી ને લાલચમાં નાખી તેનો બપ ભાગવાને કેટલાક દિવસ એમ કર્યું, થોડા દહાડા પછી લાવનાર આદમીને સંતાવવાની ગરજ રહી નહિ, તેના દેખતાં તે હેઠળ ઉતરી ભાણુ જન્મે ને અંતે તે આદમી પાસે બેસે કે ઉભા રહે તોએ વાંદરી ખીએ નહિ. પણ છોકરીને છાતી સરસી ડાબેલી રાખે. એ દરમિયાન ઠાકોરે તેની જણુતીની તલાસ ધણી કરી પણ તેની કશી બાળ લાગી નહિ. ધાસ્તી ઓછી લાગી તેમ વાંદરી વધારે ગાંફલ થઈ. એક દિવસે તેને માટે ભાણુ લઈ જનારની પહેલાં ઠાકોરનો એક લક રજપૂત તે વૃક્ષની પાછળ જઈ ગુપચુપ બેઠો. ભાણુ આવ્યું એટલે વાંદરી હેઠે આવીને જમવા બેઠી. તે ખાયછે તેવામાં પાછળ ભરાઈ બેઠેલા રજપૂતે હજીને રહીને તેના વાંસા બણી પુંછડું ચંપાય નહિ તેવી રીતે આવીને ઝડપથી ને બેરથી તેની ગરદન આવી ને પગે પુંછડું ડાબ્યું. તેનાથી છુટવાને વાંદરી પોતાના બે હાથ તેના હાથ પર નાખી નોર દેવા લાગી. એજ ક્ષણે ભાણુ લાવનારે પેલી છોકરીને તેના ખોળામાંથી લઈ લીધી. એટલામાં આસપાસ સંતાવવાના રજપૂતો ઉઘાડી તરવારે દોડી આવ્યા પણ કોઈએ વાંદરીને મારી નહિ.

એકે બાણુ ઉપાડી લીધું, અને પાછળથી ગળું ઝાલનારની પાસે બીજા આવીને ઉભા એટલે તેણે વાંદરીને છોડી દીધી. હડવા ઉભી ન રહેતાં કે ઝાડે ચડી ન જતાં તે ઝોલી છોડી જેના હાથમાં હતી તેની પાછળ દયામણે મોડે હિંડવા લાગી. ઠાકોરે છોડરીને અને વાંદરીને બેઠુંને પોતાના દેહેલામાં રાખ્યાં. થોડા વખતસુધી વાંદરીને સાંકળે બાંધી રાખતા, પણ તેમ ઘણા માસ કરવું પડ્યું નહિ. વાંદરીને નિત્ય ત્રણવાર પુષ્ટિકારક ખોરાક ખવરાવે અને તે પેલી છોડરીને ધવરાવે. છોડરીનું ઘોડિયું વાંદરીની પાસે રાખ્યું હતું. છોડરીને ધાવતાં ઊંધ આવે એટલે તેને ખવાસણ તેમાં સુતારે ને વાંદરી હિચોળે. ખવાસણ છોડરીને નવાડે ને રમાડે પણ વાંદરી હરકત કરે નહિ. તેને બહાર લઈ જાય ત્યારે તેની જોડે જાય. વાંદરી ઘરમાં ફરે હરે ને જાણે ઘરનું માણસ હોય તેવી હળી ગઈ. ઠાકોરના દીકરા દીકરી તેની પાસે જાય, પોતાનાં માથાં જોડવાયે ને તેની જોડે રમે, પણ ઝોલી છોડરી ઉપર જેટલું વાહાજ તેને હતું તેટલું ક્રોધ બીજા ઉપર નહતું. એ છોડીનું નામ ઠાકોરે માસ્તી પાડ્યું. તે બે વરસની થઈ તેવારે તેની ધાવ મરી ગઈ.

વાણુ કયાં પછી ઠાકોરનું મનરંજન કરવાને ધણીકવાર ગામની કુપા નામે ગુણકા ગાવા આવતી. તેના ગાનથી એક વેળા ઠાકોર ઘણા રાજી થયા છે તેવામાં તેણે અરજ કરી કે સાહેબ મારે પેટે છોડી નથી તેથી કુપા કરીને માસ્તીને મને આપો. હું એને દીકરી કરીને પાળીશ; તમારે દેહેલે તો જોઈએ એટલી લુંડીઓ છે. ઠાકોરે તેની વિનંતી સ્વીકારી. કુપાએ છોડીને સંભાળથી ઉછેરી ને નૃત્ય તથા ગાનકળામાં ખબરદાર કરી. કુપા ઘરડી થઈ તેવારે તેનું કામ માસ્તીએ ચનાવી વધારે જસ મેળવ્યો. દેશાવર ફરવા જાય ને મસ પૈસા કમાય, અને કરેજાં પાપથી છુટવાને વરસે હજાર ખાસણ જમાડે. એકવેળા ઘણા દામ રળી ઘર ભણી આવે છે તેવામાં વગડામાં લુટાણી. કોળીઓના મારથી તેની સાથેના માણસમાં નાસાનાસ થઈ. પ્રથમ ચારે મેરથી પત્થરા આવવા લાગ્યા. એક પત્થરો માસ્તીના માથામાં વાગવાથી તેનું માથું ફૂટ્યું ને બાંધે પડી. એટલે ચોરે આવી બે સાજન્દાને છેટે ધસડી લેઈ જઈ પાછડી લુગડાં ને પાયજામા ઉતારી લેઈ ઝાડ સાથે નાશા બાંધ્યા, ને માસ્તીના અંગપરથી તમામ દાગીના ઉતારી લીધા, તથા તેના ગાંસડા પોટલા, રાંધવાનાં વાસણ સર્વ લુંટી તેઓ જતા રહ્યા. કેટલોકવારે ત્યાંથી ચાર વિદ્યાર્થી જતા હતા. માસ્તીને પડેલી ને લોહીઆળી જોઈ તેમને દયા આવી. પોતાના તુંબડીમાંનું પાણી પાઈ તેને જાગૃત કરી. માથાનો જખમ ઘોઈ ચોતીયું ફાડી પુટો બાંધ્યો ને પોતાના ગુરને આશ્રમે તેડી ગયા. થોડું ચાલ્યા તેવામાં ડૂનો સાદ સંભળાવો- “આવોરે અમને છોડો.” વિદ્યાર્થી તે સાદની દિશાએ ખોળ કરતા ગયા. પા ગાઉપર બે નગ્ન ડોસાને ઝાડે બાંધેલા દીડા. તેમને છોડી, પોતાના અંગવસ્ત્ર ફાડી લંગોટા વળાતી પોતાની જોડે લીધા.

તેમના સત્યાનંદ ગુરનો આશ્રમ ત્યાંથી ત્રણેક ગાઉપર સાગરને કાંઠે રળીઆમણ

ઉપવનમાં હતો, ત્યાં એ સ્વારી સંધ્યાકાળે આવી. એ વળા ઓથમતાં સૂરજને રૂપી અર્ધ આપતા હતા. સંધ્યા પુરી થયા પછી સત્યાનંદ ગુરૂએ માફતી અને તેના એ સાથીની કને આવી ખપર અંતર પૂછી. માર આધાની અને હુંઠાયાની વાત જાણી એ પામ્યા. એમને આરામની જરૂર વધારે છે એવું નિર્ધારિત મને જમાડી સુવાડ્યાં ને કહ્યું વાણેવાયે નિત્ય કર્મથી પરવારી તમારી જોડે વધારે વાતચીત કરીશું.

બીજે દિવસે જાણવામાં આવ્યું કે માફતી વેશ્યા છે, ત્યારે રૂપી એ પામ્યા કે એના પાપી પગલે મારો આશ્રમ અભગાયો. પણ વળી વિચાર કર્યો કે જે અભ્યાગત આવે તેને આશ્રમ આપવો ને આપત્તિમાં પડેલાંને સહાય કરવી એ કર્તવ્ય છે માટે શિષ્યોએ કે મેં શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કર્યું નથી. સુંસંગથી લાભ થાય છે તેનો લાભ આ અભાગણી નારીને અને તેના નીચ સાથીને મળે તો તેમનું અત્રે આવવું સફળ થાય. એમ વિચારી ગુણકાને તેણે બોધ કર્યો, કે મનુષ્ય દેહ ક્ષણિક છે, આત્મા અમર છે, અને દેહવડે કરેલાં પ્રત્યેક કર્મના ફળનો ભોગવનાર છે. સંસારના સુખદુઃખથી મોહ પામી તેને પરકાળ, અને પરલોકનું જ્ઞાન રહેતું નથી, માયામાં ગરક થઈ જાય છે, વગેરે ધર્મના વિષયો સમજાવવા માંડ્યા, પણ જે જીવ અજ્ઞાન અને પાપમાં ડુબેલા છે તેમને ઝટ શી રીતે સમજાવું પડે. રૂપીએ તેની જોડે બેસી ભગવાનનું સ્તવન બજવ કર્યું, તેમાં એ ગુણકા અને તે એ સાથીનું મન સ્થિર રહે નહિ. હુંઠાયલા માલમાં અને ફરીને તે મળવાનો નથી વગેરે બાબતોમાં તેમનું ચિત્ત દોડે. પરંતુ તેમને સુ-ભાગ્યે એટલું તેજ દિવસે સમજાયું કે રૂપી ખુબ સારા પુરુષ, જ્ઞાની, અને ઇશ્વર ભક્ત છે અને તેઓ જે કરે તેપર લક્ષ આપવું જોઈએ. રૂપીને તેમના ઉપર દયા આવી. તેમણે વિચાર્યું કે સુપાત્ર હશે તો સમજાશે ને કુપાત્ર હશે તો આવ્યા તેવા પાછા જશે. ગુણકાએ એ ત્રણ દિવસ ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા જણાવ્યાથી ગુરૂજીએ તેમ કહેવા દીધું. તેજ દહાડે વળી પાછલે પોહોરે સત્યાનંદ રૂપી તેમની કને આવી અનેક પ્રકારનાં પાપ સ્ત્રીઓ કરે છે તેમાંનું એક મોટું પાપ કરવામાં માફતીનો અમૂલ્ય જીવ વીતી જાય છે એ સમજાવ્યું, તેવારે તે ગુણકા લાજથી નીચું જોવા લાગો. તે બોલી કે મહારાજ સાચી વાત કહો છો, પણ એ પાપથી છુટવાને હું દર વરસે હજાર આઠાણને જમાડું છું અને મારી પાછળ ચોરાશી જમાડવાની ગોકવણ કરીશ. કહોતો જીવતે જમાડું. રૂપી નિઘ્રાસ મૂકી બોલ્યા રે! અજ્ઞાન જીવ! રે મૂઠ મતિ! આઠાણ જમાડે તારાં પાપ કેમ બળે! તું નરકનો ટોપલો બરી તારે માથે મૂકે ને તેમાંથી થોડું આઠાણ ને જમાડે તેથી બાકીના નરકની દુર્ગંધ જશે તારે! આ દષ્ટાંત તારાં પાપને લગાડી વિચાર કર. તારા જેવા પાપી ને તારાથી વધારે કપટી ધૂતારા તને એમ સમજાવતા હશે, અને તું અને તારા જેવા બોળા અને સ્વાર્થિ અજ્ઞાન માનવી પાપ કર્મ કર્યા જવાની, કુમાર્ગે ધન મેળવવા જવાની અને વિષયાનંદ ભોગવ્યાં જવાની લાલચે એવા જૂઠો ઉપદેશ ખરો માનતા હશે; પણ એવું સમજાવનારાને તારે ધૂતારા જાણવા. ખરા આઠાણ વેદ બોલે છે, તેના અર્થ સમજી તે પ્રમાણે વરતે છે, શાસ્ત્ર બોલે છે, ને ભણાવે છે, અને જમવાની લાલચ કે ધનનો લોભ જરાએ રાખતા નથી.

તેમની સ્ત્રીઓને અને પુત્રોને સંસ્કૃત વિદ્યા ભણાવે છે, ઇશ્વર ભક્તિ કરાવે છે, અને વહેમથી દૂર રાખે છે. તેઓનો ઉદ્યમ એ કે લોકને ધર્મનો ઉપદેશ કરવો ને વિદ્યા ભણાવવી ને વેદ કર્મ કરવાં. એમ પ્રજાના ગુરુ હોઈ ધર્મ અને સુનીતિ ચિન્તિત કરી અને તેમને દૂરાચારથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તેમનાં કામ છે, ને તેને સાટે પ્રજા તેમને અન્ન વસ્ત્રાદિ દઈ તેમનો અને તેમના કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવે. તેઓ સાદા અને સંતોષી રહે છે. ગૃહસ્થના જેવા ઠાઠમાઠ તેમને જોઈએ નહિ. જેઓ લાડુબટ્ટ નથી; જેઓ મિથ્યાન્તની આકાંક્ષાં રાખતા નથી; જેઓ બિદ્ધા માગતા નથી, દુષ્ટતાં દાન લેતા નથી; વેદશાસ્ત્ર સંપન્ન અને સદ્ગુણી હોઈ એકાંત વાસમાં રહે છે, કે વસ્તીમાં રહેતો એકાંત વાસી કુટુંબના જેવા પવિત્ર રહે છે તે ખરા બ્રાહ્મણ. એવ્યતો તારે ઘેર કદી જમવા આવેજ નહિ. તે બલિચારી સ્ત્રીનું મુખ ન જુવે, તેનું દાન ન લે, તેને ઓટલે ઉભા રહે તો તેવા હજાર બ્રાહ્મણ તારું અન્ન દર વરસે કેમ જમ? એવા એક બ્રાહ્મણે પણ તારું અન્ન ખાધું હોય તો તું કુકર્મી હોય શાની! ગ્રામ અને નગરમાં ભૂટ બ્રાહ્મણો સંકળો ને હજારો છે તેમને તું જમાડતી હઈશ. એમાંના કોઈ ભણ્યા છતાં નાસ્તિક, દોંગી, પાખંડી ને બ્રહ્મ છે, ને ઘણાક મૂર્ખ હોઈ એતી કરે છે, કોઈ કાઠીઆનો ધંધો કરે છે, કોઈ દૂધ વેચે છે, કોઈ નાણા બાજે ફેરવે છે, કોઈ વણિકતા વાણીતરે છે, કોઈ પત્રાળાં શીવે છે, કોઈ રાજની ચાકરીમાં તલાટી, કારકુન, ને પટાવાળા છે, કોઈ દાણાનો વેપાર કરે છે, કોઈ ધી વેચે છે, કોઈ મહેતાજી કે અંધારા યદ્ય નિશાળ ભણાવે છે, કોઈ તંબોળી યદ્ય પાનસોપારી વેચે છે, કોઈ કંદોઈ છે, કોઈ રસોઈઆ છે; ઇત્યાદિ વૈશ્ય અને શૂદ્રનાં કર્મ કરે છે. એમની કોટે જન્મે છે ખરી પણ તેઓ માત્ર નામના બ્રાહ્મણ છે, સાચા બ્રાહ્મણ નથી. એ લોક ઉદ્યમ કરેતો ભલે; ધંધો કરવો એ ખોટું નથી. પણ તેઓ ગુરુ તુલ્ય પવિત્ર બ્રાહ્મણપણાનો દાવો કરે તો તેમને ઠગારા બોલવા. વેદ શાસ્ત્ર ભણેલા સદ્ગુણી ઇશ્વર ભક્ત, અને લોકને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ કરે તેજ ખરા બ્રાહ્મણ, ને તેમને દાન આપ્યાનું અને જમાડ્યાનું પુણ્ય છે. સંસારી ઉદ્યમ કરનારાને ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ કહેતો ચાલે. તેઓ દાન પાત્ર કે બોજનપાત્ર ગુરુ ધર્મ કરનારે બ્રાહ્મણ ન કહેવાય. તેમણે પોતાના ધંધાની કમાઈ ઉપર આધાર રાખ્યો જોઈએ. જેવા વાણીઆ, કણુખી, દરજી, સોની, હુવાર, ખાતરી, સુતાર, કડીઆદિક છે તેવા તેઓ. તેમનાથી નકારા કોણ તે જાણે છે? જેઓ ધંધો કરતા નથી ને ભીખ માગે છે, લોકને અનેક વેશે ધૂતે છે, વેદશાસ્ત્ર ભણ્યા વિના ગોરપડુ ને ગુરુપાણું કરે છે, અને પોતે મૂર્ખ હોઈ કથા વાંચીને તથા પાખંડ કરીને લોકને અજ્ઞાન સાગરમાં અને વહેમની ખાડીમાં ખુરાડે છે ને આડે રસ્તે ચડાવે છે. તેઓ ધૂતી ખાઉ ધુતારા ખામણા છે. અગીયારમા, બારમા, મળમાસાદિકના લાડું દૂધપાકાદિક ખાનારા ઠગ છે. તેઓ ભારે નુકસાનકારી છે. એની સાખીતી તારી જાતપર જો. તું વરસોવરસ હજાર એવા બ્રાહ્મણ જમાડે છે તથાપિ સ્ત્રીની તેવીજ પાપી રહેલી છે. પાપ કરતાં બંધ થવું એ સાચા બ્રાહ્મણ જમાડ્યાનું પહેલું કળ છે. તે બ્રાહ્મણ જમવાને સાટે, જજમાનને સાંન આપે છે, તું વિચાર કરે

વરસોવરસ તું સૈકડો કે હજારો રૂપીઆ કુર્કમ વડે રળી અને તેમાંથી હજાર હજાર બ્રાહ્મણ જમાડ્યા તેથી તું કેટલી સુધરી? “ગુણક કહે મહારાજ હું કાઠોર સેવા, ને શિવલિંગ પૂજન પણ કરું છું ને ચંડીપાઠ બાણું છું”. સત્યાનંદ કહે તો ઠીક પણ તેથી તારા આચરણમાં શો ફેર પડ્યો? તારા દુર્ગુણ કેટલાં ઘટ્યા? છળમેદ, કપટ, ઠગાઈ અસત્ય, દ્વેષ, અદેખાઈ, બલિયારાદિ પાપ કરવાં તે જરૂરી રાખ્યાં છે. તો તારી સેવાપૂજા, ભક્તિ અને બ્રહ્મભોજનથી તને કાંઈજ લાભ થયો નથી એ નક્કી બાણું. એસડ આધું અને રોગ મટ્યો નહિ તો તે એસડ વ્યર્થ ગયું. તને જ્ઞાન થયું નથી, તને પશ્ચાતાપ થયો નથી, તું પાપમાં ને પ્રપંચમાં મગ્યો રહીશું. તારા જીવની શી વલે થશે તેનો વિચાર કર. તારા જન્મારાનો ઘણો કાળ તે મિથ્યા ખોયો; તે પાપનો મોટો ગાંસડો બાંધ્યો છે; તને પુણ્યનો સ્પર્શ જરાએ થયો નથી, માટે હવે પરતા! તું અને આ બે તારા સાથી પૃથ્વી ઉપર નરકમાં ધુમોછો, અને મુવા પછી નરકે જવાના હો. માટે હજી વખત છે તમે પરતાવો કરો, કુર્કમ હોડો ને શુદ્ધ થઈ પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરની ભક્તિ કરો! તારી આ સુંદર કાયાતો અગ્નિમાં બળી જવાની છે, તારો લાંબો અળકતો કાળો ચોટલો ઘાસના પુળાની પેઠે સળગશે, તારી હરણ જેવી આંખોપર અંગારા મુકવામાં આવશે, તારો મધુરકંઠ, તારી કોમળકાયા, તારું સુંદર મુખ બળી જશે, ને તારા પાપી આત્માને જમડા ગ્રાસી જશે. ચેત! રે દુષ્ટ! તું ચેત! તમે ચેતોરે પાપી માણસો ચેતો! હે વિપાસક્ત નારી તું શા અર્થે આ પૃથ્વીપર જન્મીછે તેની શોધ કર! હે પાપીજનો! હે આંધળાં માણસો તમે તમારું અંતરની આંખો ઉઘાડી જુવો ને સદર્મ ખોજો!”

ગુણક અને તેના બે સાથી લાંબા સુધને રૂપીને પગે લાગ્યા; તેમની આંખો-માંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ગદગદ કંઠે મારતી મોક્ષી-“મહારાજ ક્ષમા કરી મને તારો!” ગુરૂ કહે તમે પ્રભુની ક્ષમા માગો, હું કાલ સવારે તમને મળીશ. એમ કહી સત્યાનંદ ભોજન કરવા ગયા. ગુણક અને તેના સાથીને માટે બાણું મોકલ્યાં પણ તેમણે આધાં નહિ. તેઓ શોકાતુર થઈ રૂદન કરતાં હતાં ને ભગવાનનો ક્ષમા માગતાં હતાં. જમવાપર તેમને રૂચી ન થઈ. તેઓ પશ્ચાતાપમાં ગરક થઈ ગયાં. પોતાનાં કુર્કમ સંભારી કાંપવા લાગ્યાં. તેમની ઊંઘ ઉડી ગઈ; ભૂખ તરસ જતાં રહ્યાં. જેમ પકડાયો ચોર ડરે તેમ તેઓ ડરવા લાગ્યાં. આખી રાત પશ્ચાતાપમાં વહી ગઈ. પ્રભાતે કુવે જઈ ત્રણે જણ નાહ્યાં ને પ્રભુનું સ્તવન કરવા બેઠાં, પણ સ્થિર મને ઉપાસના થઈ શકી નહિ. પાપથી કઠોર થઈ ગયેલું મન એક રાતમાં શુદ્ધ કેમ થાય? ન થાય. ગુરૂ સત્યાનંદે આત્મો તેમને કહ્યું કે કુટેવ પડી હોય તેનું પ્રથમ જ્ઞાન થયું બોધ્યું, પછી તેને કાઢવાને હકથી મંજૂ રહેવું બોધ્યું. જે કરવાની ટેવ પડી હોયતે બહુ મન ફરી ફરીને વળે છે, માટે તેને વારેવારે વારવું બોધ્યું. આગ્રહથી ઘણે કાળે તે ઠેકાણે આવે છે; ઘણી મહેનતે તે સદ્માર્ગે બહુ જાય છે. સદ્માર્ગે જતાં તેને તેનો જ્ઞાનો કુમાર્ગ સાંભરી આવે છે ને તે તરફ વળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ઘણી સંભાળ, સખવાની જરૂર છે. હું તમને રાગ રાગણીમાં બેઠેલાં ભગવત ભજનની

પોથી આપુંદું તે ગાળે; સાચા સાધુસંતનો સંગ રાખજો, પાખંડ તજી, મનોવિકારને પારખી સદ્ધર્મે ચાલવાનો પ્રયત્ન નિરંતર કરશે તો જગદીશની દયાને પાત્ર થવાનો સંભવ છે.” આ ઉપદેશને અંતે તેમને આશીર્વાદ દેઈ ગુરૂ તેના વિદ્યાર્થીઓને બણાવવા ગયા. ગુણુકાએ ત્યાં જોગેણનો બેથ ધારણ કર્યો ને તેના બે સાથીને કહ્યું કે તમારે તમારો ધંધો કરવો હોય તો તમને હું રજા આપુંદું; તેમ બીજી કોઈ ગુણુકાની નોકરીમાં રહેા. મારી ચાકરીમાં રહેશે તો બીજું કામ, સોંપી તમને પાળીશ. તેમણે તેની નોકરી છોડવાની ના કહી ને ત્રણે ગુરૂને પગે લાગી ગુરૂની રજા ભેઈ ઘેર આવી. ઘેર આવી સત્યાનંદને અન્ન વસ્ત્ર, ગાય, અને ધન મોકલ્યું, પણ તે સાત્ત્વિક ગુણના સંતે તેમાંનું કશું રાખ્યું નહિ. તેણે કહાવ્યું કે કુકર્મ, લોચે, ચોરી-વડે, કાવતરાથી સંપાદન કરેલું દ્રવ્ય હું રાખતો નથી. મને તથા મારા સાધુ કુટુંબને અલ્પ દ્રવ્યથી સંતોષ રહેછે. એક બે વરસના પ્રયોગથી તમારું મન સદ્વૃત્તિમાં દૃઢ થશે, તમારી દુરાચારની વાસના નાશ પોમશે ને તમે સદ્ગુણવડે પવિત્ર થશે. ત્યારે તમારું દાન ગ્રહણ કરીશ. જે બ્રાહ્મણ પાપીનું દાન અંગીકાર કરે તેનું બ્રહ્મતેજ નાશ પામે છે; પાપીનું અન્ન ખાનારની બુદ્ધિ અષ્ટ યર્ષ પાપ બણી વળેછે; તેનામાં લોભ, ગર્ભ, મત્સરાદિભાવ પુષ્ટ થાય છે; જેવા આપનાર તેવા લેનાર થાય છે.

આ સુમોહ ગુણુકાને સજડ લાગ્યો. ત્યારથી સભારી થવાનો તેનો પ્રયાસ મુતિષાત્ર છે. એ વેળાથી એ બાઈ ભુંડાં કર્મ કરતી નથી ને ભૂડાંનો સંગ રાખતી નથી. પેતાનું જે ધન હતું તેમાંથી કેટલાકની જમીન વેચાતી લીધી છે તેવડે તેનો નિર્વાહ ચાલે છે, ને બાકીનું પરોપકારાર્થે વાવરે છે માટે એને આપની હજુરમાં તેડવામાં અતરાય રાખવાની જરૂર નથી.

મંત્રીનું એ વર્ણન સાંભળી માજીરાજ પ્રસન્ન થયાં ને તે બાઈને પોતાની સમક્ષ બોલાવી પૂછ્યું કે લોકહિતાર્થે તારૂં ઘર વેચાતું માગુંદું તે શા વાસ્તે નથી આપતી. એ તળાવ બંધાએથી માણસ અને ઘોર બેહુના ખપમાં આવશે. એવા કામમાં તો તારે સાહે દેવી જોઈએ. મારતી કેહે એ હું સમજુંદું. પણ આપની માગણી મને યથાર્થ નથી લાગતી મારૂં ઘર અંદર આવે એવેજ સ્થળે શા માટે બાંધવું જોઈએ. બીજી ઞેર થોડે છેટેથી આકાર કરાવો તો કશી અડચણ નથી. રાજ્યાધિકારીઓને રાજબળનો મદ ચડેલો હોય છે તેથી તેઓ બીજાના દુઃખપર લક્ષ રાખતા નથી. મયણુદેવીએ કહ્યું ઝાઝું બોલવાની જરૂર નથી. પ્રજાનો ધર્મ છે કે રાજ્ય કર્તાને પ્રસન્ન કરવા. તારે આપવું છે કે નહિ? મારતી કેહે નથી આપવું. સામ દાન ને બધ ત્રણેવડે મારતીને સમજાવી પુણ તેણે માન્યું નહિ, ને ઉડતી વેળા બોલી કે તમારૂં નામ તળાવ કરાવેથી રહેશે ને મારૂં ઘર વેચાતું નહિ આપેથી મારૂં નામ રહેશે.

તેના ગયા પછી માજીરાજે મંત્રી સભા બોલાવી એ વિષે વિચાર કર્યો. કેટલાકનું મન એવું હતું કે બળાત્કારે ઘર લેવું, પણ બહુ મતથી તેમ કરવાની ના ફરી, ને તળાવ વાંકું ખોદાવ્યું. એનું નામ મયણુદેવ તળાવ પડ્યું. એનો અપભ્રંશ થઈ હાલ તે મક્કવ તળાવ કહેવાયછે. ગુણુકાનું ઘર બળાત્કારે લેવાનો વિચાર માજીરાજે નામંજુર

ક્યો. એ વાત જાણી પ્રજા રાજી થઈ. એ બનાવપરથી કહેજી આલી છે કે ન્યાય જોવો હોય તો મલ્લાવ તલાવ જુવો.

લોખંડેથી રાજ સ્વારી વીરમગામ ગઈ. તુલાધનમાંથી ત્યાંપણ તળાવ કરાવ્યું. એનું નામ મયણલ્લસર પાડ્યું. હાલ તે મોનસર કહેવાય છે. વીરમગામથી વઢવાણ ગયાં. વઢવાણથી, ધંધુકે, ત્યાંથી ખંભાત, અને ખંભાતથી ભરૂચ સ્વારી ગઈ. બધે ટેકાણે કુવા, તળાવ, બાવાદિક જેની ગરજ જણાઈ તે બંધાવ્યાં, તથા જે જૂનાં હતાં તેઓને સજ કરાવ્યાં.

ભરૂચમાં એક મોટું કામ રાજમાતાએ સિદ્ધ કરવું ધાર્યું હતું. તેનો વેવિશાળ કરણ સોલંકી વેરે મળ્યો ને તે લગ્નને માટે ગૂજરાત આવવા નીકળી તેવારે તેનો ગુરુ અને શિષ્યાઓની પંડિત શિરોમણી તેને આશીર્વાદ દેવાને આવ્યો. એ આશીર્વાદને સાટે મયણલ્લસરથી તેને મૂઠી ભરીને સુવર્ણ દામ આપવા માંડ્યાં. ગુરુ કહે મારે તારું ધન નથી જોઈતું, તારું વચન જોઈએ છે તે આપાય તો આપ. દેવી કહે ગુરુ મારાથી યદ્ય શકે તેવું કામ હશે તો કરીશ. ગુરુ પિતા સમાન છે, માટે મારું જેથી રૂંડું થાય એવુંજ આપ માગશો એવો મને નિશ્ચય છે. ગુરુ કહે બેઠી મારા મુખમાંથી સદા નીતિશાસ્ત્ર યુક્ત કલ્યાણ વાણીજ નીકળે છે. તું જે દેશની પટરાણી થવા જાય છે તે દેશમાં તારે હાથે મોટું પરમાર્થનું કામ યદ્ય શકે તેવું છે. ધનના લોભે કરીને આ કળિયુગના રાજા કરે વેરા લેવામાં ધર્માધર્મ જોતા નથી. જે અધર્મ વેરા આ કાળમાં લેવાય છે તેમાંનો એક તર્થિયાવાના મ્યેનોમાં જત્રાંજું લોક કનેથી લે છે તે બહુ નહારા છે. ગરીબ લોક આપી શકતા નથી તેથી તે આપડા જત્રા કરી શકતા નથી માટે ઘણો ખેદ પામે છે. આવો કર તારા સ્વામીના રાજ્યમાં નર્મદા નદીપર યુક્ત તર્થિયો થોડે અંતરે પૂર્વમાં સોમિયર મહાદેવની મોટી યાત્રા ભૂરાય છે. ત્યાં લેવાય છે. આખા ભરતખંડમાંથી લાખો માણસ ત્યાં જત્રા જાય છે. દક્ષિણથી જનારા બાજોદ આગળ પાર છે ત્યાંથી સામે કાંઠે જાય છે. અહિં રાજ્ય તરફથી દરેક માણસ પાસેથી ભારે વેરો લેવામાં આવે છે. આગલા બવમાં તું નિર્ધન બ્રાહ્મણી હતી. ઘણે દૂરથી મહાકૃષ્ણ વેઠથી તું ત્યાં ગઈ. સોમિયરના દર્શનનો તને ભારે અભિલાષ હતો. તે દર્શનથી તારો જન્મારો સફળ થાત. પણ અક્ષોસ! તને કર લેનારે અટકાવી. તારી પાસે દામ મળે નહિ તે શું આપે? તે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પણ તે નિર્દયે માન્યું નહિ. રેવામાં પગજ ન મુકવા દીધો. તે કહે પહેલાં દામ મૂક પછી જ. તું રડી, કકતી, તે માથું કુટ્યું પણ તે કુટને દયા આવી નહિ. તું બાંધવા બેઠી ને ભૂંએ મરી ગઈ. આ અન્યાય, આ જીવન, મુઠાડવો હવે તારે હાથ છે. માટે વચન આપડે એ વેરો કાઢી નંખાવીશ. દેવીએ ગુરુની સ્તુતી સ્વીકારી. પાટણ આવ્યા, પછી તેનું મુખ રાજને ગમ્યું નહિ. જેનું રાજ મોડું ન જોય તે બોચારી શું કરી શકે. રાજ જોડે બનાવ થયા પછી એ કાર્ય કરવાનો આજ સુધી પ્રસંગ હાથ લાગ્યો નહોતો. આ વેળા તેના હાથમાં કુલ અધિકાર હતો, પરંતુ તેના મરણ પછી એ કર પાછો જરી ન થાય માટે કુમાર પાસે વચન

સેઈ તેને હાથે રદ કરવાની યુક્તિ તેણે રચી. માદીકરો બરખથી છુપે વેશ બાંધે ગયાં. ત્યાં ગરીબ લોકનું કરગરવું આળસાળને નજરે દેખાડ્યું. ધર્મને ઉત્તેજન આપવું એ રાજાનું કામ છે તેને ડોકાણે આ ઉલટું ખને છે. સિદ્ધરાજને રંક લોક ઉપર દયા આવી. એ જોઈ માછરાજે પોતાના ગુરૂએ કહેલી વાત કહી. પૂર્વ જન્મમાં પોતાની મા ગરીબ બ્રાહ્મણી હતી એ વિષે આળ રાજાના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. જે ગપ સાંભળી તે ખરી ન માનતાં તે વિષે પુછપરછ અને વિચાર કરવા એવો તેનો સ્વભાવ હતો. તેણે પૂછ્યું કે ગુરૂના જાણવામાં કેમ આગ્યું કે પેલે અવતાર તું નિર્ધન બ્રાહ્મણી હતી અને બાલોદ આગળ સાંધણ કરેથી તારો કાળ થયો? રાજામાતાને આ પ્રશ્ન ગમ્યો નહિ? ધર્મની આપતમાં, બોળી સ્ત્રીઓની પેઠે, ગુરૂ કહે તે માનવું એવું જો સમજતી. કુંવર જોડે આ વિશે તેણે વાદ કર્યો, પણ પુનઃ જન્મની વાત સાબિત કરી શકી નહિ. પરંતુ રાજા જન્મસિંહનું મન ઉદાર હતું, ને માનુષી ઉપર તેને ઘણું વહાલ હતું. માતા બંધિ બાવે તે વરતો. માટે આ વેળા રાજ્યની ઉપજને ભારે હાની છતાં તેણે માને કોલ આપ્યો કે એ કર આજથી માફ કરુંકું. એમ વરસે લાખો રૂપિયાની ઉપજ ખોઈ તેણે પોતાની જનેતાને પ્રસન્ન કરી. ધન્ય છે એવા પુત્રને!

સોમશ્વરનાં દર્શણ કરી મયણુલ્લદેવીએ સોનાનો તુલા પુરૂષ ચડાવ્યો. સિદ્ધરાજની સોનાની પ્રતિમા હાથમાં ન્યાય તોળવાનાં ત્રાજવાં વાળી કરાવી શિવને અર્પણ કરી, તથા તીર્થવાસી બ્રાહ્મણના પુત્રોને બાળાવતાર ગુરૂએને વર્ષાચન બાંધી આપ્યાં તથા બ્રાહ્મણ, સન્યાસી વગેરે જમાડી જયકોને દાન આપ્યાં.

માગણીમાં તેનો જોજોકાર થઈ રહ્યો છે તેવામાં અણહિલવાડનગરથી સમાચાર આવ્યા કે માળવાનો રાજા યશોવર્માન કોજ સેઈ રાજ્યધાનીપર ચડી આવ્યો છે. જયસિંહદેવને બાવતું હતું ને વેઠે કર્યું. જૂઠાં વખાણ કરનારા બિલ્લુકોથી તેનું મન કંટાળી ગયું હતું ને રાજકાજ હાથમાં સેઈ પુરૂષાર્થ કરવાને આતુર થઈ રહ્યો હતો તેને અહિંચી ઉતાવળે છટકાનો સારો લાગ મળ્યો. પોતાનું શૂર, પરાક્રમ અને બુદ્ધિમણ શત્રુની સામે દેખાડવાને તે તત્પર થયો. રાજદૂતને માટે માળવી રાજાની સ્વારીની વાત સાંભળતાં વારને ક્રોધ અને શૂરતા જોશમાં ઉભા થયો ને મિયાનમાંથી શમશર તાણી ખોલ્યો કે “યશોવર્માન! તું મને બાળક જાણી મારા દેશપર ચડી આવ્યો છે, ને વગર વાંકે મારી પ્રજાને પીડે છે. પણ આ અપરાધને માટે હું તને એવી શિક્ષા કરીશ કે તું આખા જન્મસારમાં ભૂલીશ નહિ. પ્રધાનજી ઉઠો ને ઉતાવળે કુચ કરવાની ગોડવણ કરો. આળસાળનો આ ઉમંગ જોઈ તેની માતાનું રદ્ય હરખથી પ્રકુલિત થયું. તેજ દિવસે રાજ્યવારી હપડી ઉત્તરબાણી ચાલી.

પ્રકરણ ૫ મું. સહસ્રલિંગ સરોવર.

પાટણ પહોંચ્યા પેહલાં માલમ પંચું કે ત્યાંના મુખ્ય કારભારી સાંતુ મંત્રીએ ધન આપી માળવાના રાજાને પાછો વાળ્યો હતો. એ જાણી ગૂજરેશ્વરને બહુ ક્રોધ ચડ્યો. તેણે રાજધાનીમાં જઈ તુરંત તે મંત્રીને કેદ કર્યો, ને સ્વધર્મ ચૂકવાનો આરોપ

તેને શિર ચડાવી તેનો ન્યાય કરવાને પંચ નિમ્યા. ખર્ચો રાજ્યાધિકાર પોતાને હાથ લેઈ મંત્રી મંડળ જોલાળ્યું. માળવાની મર્યાદાના થડમાં અને પાટણ સુધી માર્ગમાં જે ઘડ હતાં તેના ધ્વજી વધ્યા નહિ ને પરદેશી રાજ્યને ક્રોધએ શૂંઠ પોહાંચાડી નહિ, જરાએ ખાલ્યો નહિ, ને સાંતુ મંત્રીએ યુદ્ધ નકર્તો વાંછીઆઇ વિદ્યા કરી, શત્રુને તાથે થયો, દ્રવ્ય આપીને દેશને, રાજ્યને, અને પૂર્વજને લાજ લગાડી માટે તેઓ શિક્ષાને પાત્ર થયા; એમને ધાંચીની ઘાણીમાં ધાણી પીલવા જોઇએ. એમ ક્રોધના આવેશમાં ખોત્રી ગુનેહગાર ગઢવીએને પકડી મંગાવવાની અને વિગ્રહને અર્થે સૈન્ય સજ કરવાને આત્તા દીધી.

ગુવાન મહારાજનું કોપથી વિક્રાળ થયલું રૂપ જોઇ વાણિયા મંત્રી કાંપવા લાગ્યા. મહારાજને યુક્તિથી તાઢો પાડવાનો વિચાર કરી મુંઝવેલ મંત્રી ખોલ્યો કે માળવાના રાજ્યનો કચરઘાણ વાળવાનો લાગ સારો છે. માછરાજના કારભારમાં ધનનો સંગ્રહ મસ થયો છે; આ વરસનો પાક આપ્પા દેશમાં સારો છે; ને ક્ષત્રીઓ યુદ્ધને માટે તત્પર થઇ રહ્યા છે; મહારાજની આત્તા થતાં વારને સર્વે હાજર થશે. સર્વે તૈઆરી કરવાનું કામ હું મારે માથે રાખું છું. અપરાધી નાવકો, જેમણે પોતાનાં કર્તવ્યકર્મ કર્યો નહિ ને શત્રુને છેક રાજધાની સુધી ખીન હરકતે આવવા દીધી તેમને એકદમ હજુરમાં હાજર થવાના હુકમ આજે મોકલું છું.

મંત્રી મંડળમાંથી ઉઠીરાજા ધન ભંડારમાં ગયો, હિસાબના ચોપડા મંગાવ્યા ને તપાસ્યા તથા રોકડ સોનારૂપાના દામ તોળાવી હિસાબ પ્રમાણે છે કે નહિ તે નીકળ કર્યું. એ ભંડારનું કામ સંતોષ કારક જણાયું. ખીજે દિવસે શસ્ત્રભંડાર જોયો. તેની સ્થિતિ સંતોષકારક નહતી. અખતરો, તરવારો, ખરજીઓ, ભંડોડા, ચક્રાદિક શસ્ત્રો માઠી અવસ્થામાં હતા માટે શસ્ત્રભંડારને નોકરોપરથી દૂર કરી દંડ અને કેદની સજા કરી. રાજ્યધાનીના રક્ષણને માટે રહેનારી સેનાના ઉપરી સામંતને જોલાવી પુછ્યું કે તે કેમ યુદ્ધ ન કર્યું ? તું કેમ ખેંચી રહ્યો ? સામંત કહે મહારાજ સાંતુ મંત્રીએ મને વઢવાની મના કરી તેથી લાચાર થઈ હું મેદાન પડ્યો નહિ. પણ ક્ષમાવચન દેઈ સત્ય જોલવાનું ફરમાવો તો હું યથાર્થ છે તે વિદિત કરું. મહીપતિ કહે હું તને અભય વચન આપું છું, સાચી હકીકત મને જણાવ. સામંત કહે આપના પ્રતાપિ પિતાને સ્વર્ગ વાસી થયાને દશ વર્ષ થઈ ગયાં. એ અવધમાં સેના, ઘડ, શસ્ત્ર, ઘોડાદિક પુદ્ગની સામગ્રી ઉપર વાણીઆ મંત્રીએ લક્ષ આપ્યું નથી. તેમનું લક્ષ કેવળ ધનસંગ્રહ ઉપર હતું. ખરચ ઓછો કરી જેમ અને તેમ કચસર કરી વણિક જાતિના સ્વભાવ પ્રમાણે દુબ્ધભંડાર ભર્યો છે, પણ દેશના અચાવની તૈયારીપર જોઇએ તેટલું લક્ષ આપ્યું નથી. બીલ, કોળી, કે કોઈ નાનો રાજા કિતુર કરતો તેનો તુરત નાશ કરવાનું ખની શકે ને તેવું હતું, પણ કોઈ મહારાજ મોટું પળવાન સખ્ય લેઇને એકાએક આવે તો ગૂર્જર સેના ક્ષતે પાસે તેવી સ્થિતિમાં નથી. ‘ઘણી વગરના સૂનાં ઢોર’, તેમ અમારો સ્વામી ખાલ્યાવસ્થામાં એટલે અમારી સંભાળ કોણ લે ? અને સંભાળ, નિરંતર જગરતી ને તપાસ વિના સૈન્ય, કિલ્લા, હથેલીઆદિ માઠી અવસ્થામાં હોય તેમાં નવાઈ શી ? પરરાજ્યોમાં શું અને છે

તેની એ ખમર રાખવામાં આજ સુધી આવતી નહિ. માળવી રાજા કોણ બાણે
ક્યારની તૈયારી કરતો હશે તે એકાએક ચઢી આવ્યો; આપણી તરફની કશી તૈયારી
થયેલી નહતી; સીમા ઉપરના અને માર્ગના ઘટ્ટોને ઘેરી લેતી સેના મૂકતો તે આપ-
ણા દેશમાં ધસી આવ્યો. ઘટ્ટોમાં અંદર રહી લઢ્યા ને એકે ઘટ્ટ શત્રુને હાથ જવા
દીધો નહિ, પણ તેઓ મદાન પડી તેને આળો શક્યા નહિ, તેમાં તેમનો શેા વાંક
કાઠીએ? વળી એવે પ્રસંગે સાંતુ મંત્રીએ વાણીઆગત કરી તે મારી અલ્પ મતી
ને, મારી મંદ બુદ્ધિને ઠીક લાગેછે કેમકે સામા થયા હોત તો ભારે હાંની યાત. હવે
એ મંત્રીઓ પ્રથમથી સાવચેત ન રહ્યા એતો મોટો ભૂલ ખરી, તેઓ ક્ષત્રી નથી તેથી
બુદ્ધને માટે કેવા સજ યજ્ઞ રહેવું જોઈએ એનું તેમને જ્ઞાન નહિ. એ વિના બીજું
બાનુ તેમની પાસે નથી. મોટો ધન સંચય કરી તેમણે આપને મોટું સાધન પૂરું પા-
ડ્યું છે. તેમને એક વાતે ચાણુધું, તે એકે તેમણે પ્રમાણિકપણે રાજ્ય દ્રવ્યનો સંગ્રહ
કર્યો છે. આપની માતાજીએ જે વર્ષાશનાદિક નિમણુકો તેમને બાંધી આપેલી તે
ઉપરાંત એક દોકડો તેમણે લીધો નથી; તેમણે પોતાનાં ઘર કોઈ પ્રકારની લુચ્ચાઈ,
ચોરઠાઈ, લાંચ, વગેરેથી ભર્યા નથી. વસુક્ષાત અને ન્યાય આપાને માટે આપના
હાલના વાણીઆ અને બ્રાહ્મણ કારભારીઓ યોગ્ય છે. હવે માળવી રાજાએ કરેલા
અપમાનનું પેર વાળવાને માટે પ્રથમ કેટલાંક વરસ સુધી સજ થવું જોઈએ. ઘટ્ટોને
સમરાવવા; ફેજમાં બરતી કરવી; કવચ અને શસ્ત્રોને સજ કરાવવાં; ધરડા ઘોડાને
કાઠી જીવાન ને બળવાન નવા લેઈ તેમને કેળવવા; સેનાની કવાયત પાકી કરવી;
ઘટ્ટોમાં વધારે જોડા રાખવા, પુષ્કળ ધાન્યનો અને ઉંટ, ખરચર, ગાડાં વગેરેનો સંગ્રહ
કરવો, અને માંડલિક રાજા રાણાને એજ રીતે સજ થવાને આજ્ઞા દેવી. વળી એ
સર્વ ભુપત્યુષ હેાવું જોઈએ કેમકે શત્રુના જાણવામાં એ તૈયારીની વાત આવવી ન
જોઈએ. તેનું લક્ષ એ ઉપર ન લાગે માટે આપણે કોઈ શાંતીના મોટા કામનો આ-
રંભ કરવો જોઈએ." એ સાંભળી સિદ્ધરાજે કહ્યું હું એ વિષે વિચાર કરીશ. હાલ તમે
તમારા કામપર જાઓ. સેનાપતિ નમસ્કાર કરી પોતાની નોકરીપર ગયો.

એ સેનાપતિનું નામ આર્યસિંહ આવડો હતું. તેણે જે જે કહ્યું તેપર ભૂપતિએ
મનન કર્યું. તેનું મત તેને સાચું જણાયું. પછી મંત્રી મંડળને બોલાવી તે વિષે ફરીને
વિચાર કર્યો. પરરાજ્ય બાણીથી આવનાર સ્વારીની સામા થવાની ગોઠવણમાં ગફલત
હેવાને માટે કારભારીઓને ડપ્પો દીધો ને રાજ સેવામાં પોતાની નાતના પુષ્કળ વા-
ણીઆ ધોમી ધાલ્યાનેમાટે નાખ્યું. દેખાડી, કેટલાક નવા રાખેલા તથા અયોગ્ય નોકરોને
રજા આપી તથા તેજ વેળા આર્યસિંહને ત્યાં બોલાવી તેને યુદ્ધપ્રાતાનો મંત્રી નિમ્નો
અને સર્વ પ્રકારની તૈયારી તૈયારી કરવાને આજ્ઞા કરી, કહ્યું કે જે જે કરવામાં આવે
તેની પ્રથમ મંજુરી થવી ને તે કામ પારં પડે કે તેનું વૃત્તાંત લખી મોકલવું. ઉપરાઈપરી
મંત્રીમંડળ બરી આર્યસિંહની બજામણ મંજુર કરીને તેમાં નવી યોજના રાજાએ

પંડે ઉત્તરી.

એમ વિગ્રહને માટે સજ્જ થવા માંડ્યું તેના સમાચાર પ્રસરે નહિ માટે પ્રજાનું અને પર રાજ્યોનું લક્ષ રોકવાને રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા મોટા ડોળથી કરવાની જોડવણી કરી ને તેને અંગે અણહિલપત્તનની થડમાં મોટું સરોવર કરાવવાનો મનસુખો કર્યો. બહુ ખુણુ આકારનું વિશાળ તળાવ અને તેને કાંઠે કરતાં એક હજાર શિવાલય અને પ્રત્યેક શિવાલયમાં શિવલિંગની સામા મહારાજનાં માખાપ હાથ જોડીને સ્તવન કરતાં ઉભેલાં, (નંદીને જમણે પાસે) રાજ્યાકર્ણની આરસની મૂર્તિ અને ડાબે પાસે રાણો મયણલદેવીની મૂર્તિ) એવા પ્રકારનો આકાર કરવાની આત્મા મીચ્છીરાજને આપી. જે દિવસે રાજ્યાભિષેક થાય તેજ દિવસે એ સરોવરનું ખાત મુહૂર્ત કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

એ શુભ દહાડે પાટણનગર પધારવાને ધર્માચાર્યોને, માંડળિક રાજ રજવાડાને, મોટા નગરોના દેસાઈ, જગીરદાર, શુદ્ધ શાહુકારાદિકને આમંત્રણ મોકલ્યાં; ને જોને જોવા ઘટે તેવા સરપાવ આપવાને કામદારો માલ વહેરવા લાગ્યા. આખા રાજ્યમાં ઝવેરી, કાપડોઆ, સોની વગેરેની રોજી તડામાર આતી, કેમકે જોઓને મહારાજ તરફથી સરપાવ મળવાના હતા તેમણે પ્રથમ મહારાજની સેવા કરવાને માટે તરેહ તરેહના માલ લેવા જોઈએ. પાટણનગર શણુકારવાનું ક્રમ પશ્ચ ઉતાવળે ચાલ્યું.

રાજ્યાભિષેકનો દિવસ પાસે આવતો ગયો તેમ ધામ ધુમ વધતી ગઈ. પરોણાને માટે શહેરમાં ઉતારા તૈયાર કરવાને અને શહેર બાહાર ડેરાતંબુઓ, રાવટી, પાલ, ને માંડવા ઉભા કરવામાં હજારો માણસ કામ લાગ્યાં. રાજ રાણા, ઠાકોર ઠકરાણાની સ્વારિઓ આવવા લાગી. નગર બાહાર મોટો બજાર મંડાવો ત્યાં અને નગર માંહેની હાટોમાં અનાજ, શાક, મીઠાઈઆદિક બાત બાતના ખાવાના પદાર્થોના ઢગના ઢગ જોવામાં આવે. કંસારા, સોનીયાણિઆ, ડોશીયાણિઆ, હથીઆર વેચનારા લૂહાર, ચીતારા, રમકડા વાળાદિક વેપારીઓની રોજી આતી; પરગામથી તરે તરેના માલ ભરેલા લાખો પોઠી આવ્યા. ઘોડા ગાડીની દોડા દોડ થઈ રહી ને પાણાની ભીડતો એટલી થઈ કે ઉતાવળે ચાલવું કઠણુ પડે. નોખત, ઢોલ, થરણાઈ વગેરેના નાદથી નગર ગાજી રહ્યું. કુસ્તી, પટા, અનેક પ્રકારના એજ અને તમાશા થવા માંડ્યા. ડેરવેલે દિવસે પ્રાતઃકાળે તમાવનું ખાત મુહૂર્ત કરવાને મોટી સભા તે સ્થળે બસાઈ. રાજમંડળ, જગીરદાર ગ્રહસ્થો, મહાજન તથા ગુરુ વર્ગાદિક સર્વ આવી રહ્યા પછી જયસિંહ દેવની સ્વારી મોટા ઠાકમાડથી આવી મહારાજ હાથોએથી ઉત્તરી મંડપમાં પધાર્યા તે વારે સર્વ મંડળી ઉભી થઈને મોટે સારે “ગૂર્જરેશ્વર મહારાજની જે” બોલી તે સાંભળીને લાખો માણસ આશ્ચર્ય ભર્યું થયું હતું તેણે તે બોલ ઉપાડી લીધા તેથી આખું આકાશ જમ નાદથી ગાળ્યું. ઘોડી વારમાં સર્વ ચાંત થતાં ભૂપાળે મથાવિધિ ખાત મુહૂર્ત કર્યું. પાલ ગુલાલાદિ વહેચવા કેડે સભા ઉઠીને ડેરવેલે અનુક્રમે રાજ મંદિરના ચોકમાં આવી. ત્યાં વેદ શાસ્ત્ર ત્રિધિએ રાજ્યાભિષેક થયો. ત્યાર પછી સર્વ ભોજન કરવા ગયા. પાછલે પોહોરે રાજ સેવા કરવાને માંડળિક રાજ, રાણા, ઠાકોર, મંત્રીઓ, સામંતો મહાજનાદિક સર્વ આવ્યા તેમણે

પોત પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે રાજ્યાસન આગળ નજરાણા મૂકી મહારાજને નમન કર્યું. પ્રત્યેકને માટે રાજ્ય તરફથી આપવાના સરપાવ ગોકવી રાખ્યા હતા તે મહારાજ તેમને આપ્યા. કોઈની કોટે કુંડા પેટરાવ્યા; કોઈને રત્ન જડિત મીણુયા વાળી તરવાર ને કોઈને કટાર આપી; કોઈને હાથે સોનાનાં કડાં ને કોઈને પ્રગે સોનાના તોડા પહેરાવ્યા, કોઈને શ્વાત જોડા, કોઈને શેલાં પાંગડી, મોતી માળા, કોઈને ઘોડા, કોઈને પાલખી, એમ જોને જે ઘટે તે આપ્યું. પછી કેટલાક દિવસ એ ઓચ્છવ નિમિત્ત જમણુવાર ચાલી. એ વેળા માંડળિક રાજ રજવાડાને ગૂર્જરપતિએ સજ થવાની ગુપ્ત ચેતવણી આપી.

એ સમારંભ સમાપ્ત થયા પછી મહારાજની જગરૂતીએ કરીને તમામ કામદારો જગરૂત થઈ ગયા. પેલા તળાવનું કામ પણ ઝડપથી ચાલ્યું. જયસિંહદેવને અગર પડી કે તળાવ ખોદવામાં વિશેષ ચતુર અને તળાવ, કુવા ને વાવ ખોદવાનોજ ધંધો કરનારા ઓડ લોક માળવામાં વસેછે, તે પરથી તેણે પોતાના બાણેજ દુધમલ ચાવડાને ત્યાં તે લોકને તેડવા મોકલ્યો. ઓડ લોકના મોટા ગામમાં જઈ દુધમલે ત્યાં ચોધરી વીકમ અને તેની બાવડી જસમાની મારફતે જે હજાર ઓડ અને જે હજાર ઓડણુને કામ પ્રમાણે મહીને પગાર ઠરાવીને રાખ્યાં. થોડા દહાડામાં તેઓ પાટણ આવી પોહ્યાંમાં, ને તળાવ ખોદવાનું કામ વેગથી ચાલ્યું. બાવડા માટી ખોદીને ટોપલા બરે ને બાવડીઓ તે ઉપાડી ઠેરવેલે ઠામે નાખી આવે. ધમધોકાર કામ ચાલ્યું. સવાર સાંજ રાજ પંડે જોવા આવે ને વખતે ઓચિંતો બપોરે પણ આવે. તેને માટે ત્યાં મોટો તમ્બુ તાણી હતો તેમાં નવરો હોય તે વેળા આવીને બેસે.

એક સમયે રાજ તમ્બુની બાહાર મંદ શીતળ વાકુની બહેરમાં ખુરશી ઉપર પાન ચાવતો બેઠો છે તેવામાં તેણે જસમાનું મુખ દીઠું. માટીનો ટોપલો નાખી બીજી લેવા જતી હતી તેવામાં મહારાજની દૃષ્ટી તેના ઉપર પડી. તેનો સુંદર કાંતી જોઈ સિદ્ધરાજ વિરમે પામ્યો. આવા હલકા વર્ગના લોકમાં આવી સુંદર સ્ત્રી હોય છે એ જોઈ તેના મનમાં પ્રશ્ન, ઉઠ્યો કે શું પ્રભુના દરબારના જોય નીચનો બેઠ નહિ હોય? ઇશ્વરો કૃપાથીજ સુંદર રૂપ મળી શકે; માણસના અમ, ઇચ્છા કે જુદિયળ ઉપર તેનો આધાર નથી. પુત્ર જન્મે કે પુત્રી જન્મે, ને અચ્યુ ફટું હોય કે વરવું હોય તે કેવળ વિધાતાને હાથ છે. જસમાને રાજ વધારે તાકીને જોવા લાગ્યો. પ્રત્યેક ફેરે તેના સૌંદર્યને, અને તેની કોમળતાનો વધારે પુરાવો તેના જોવામાં આવ્યો. અંધારી રાત્રે જેમ વિજળી ચમકે છે તેમ તેના ધુળધોયા મેલા સાક્ષામાંથી તેના ચંદ્ર જેવા મુખનું તેજ ચળકતું તેણે દીઠું. તેના રૂપમાં કોઈ પ્રકારની આપણુ નહતી. તેનું અતિ સુંદર સ્વરૂપ જોઈ રાજ મોહ પામ્યો, તેને પરણી પોતાની પરરાણી કરવાની ઇચ્છા તેના મનમાં થઈ. પ્રેમના આવેશમાં તેણે ત્રેને પોતાની પાસ ખોલાવી, પણ બાઈએ આવવાની ના કહી. સાંજ પડી ને રાજ પેર ગયો પણ તેના રસમાંથી જસમાં ખસે મહિ. તેના સૌંદર્યના વિચાર આવ્યાં કરે તેથી જ રાત્રે તેને 'પુરી જંધ' ને આવી ને સ્વમાં ધણું આવ્યાં તેમાં જસમાને દીઠી.

બીજી દિવસે સવારે તે તળાવપર ગયો, ને ત્રિકમ અને જસમાને કહેવડાવ્યું કે તમે સર્વે ઓડ ઓડાણના ઉપરી મુકરદમ છો, તેથી તમને તળાવવની પાળે સુવું ને ઝાડ તળે રાંધી આવું શોભતું નથી. વળી જસમા ધણી સકુમાર છે ને જોડે બાણ્યું બાળક છે. ઉઘાડામાં રાત દહાડો રહેતાં તેની સુઆંકારીમાં વિકાર થશે માટે તમે મારા મહેલમાં આવીને રોહો, ત્યાં તમને સારા ઓરડા મળશે ને બીજી બધી સોઈ કરી આપીશ. ત્રીકમ ને જસમાએ ઉત્તર કહાવ્યો કે અમે મજ્જુર લોક ઝુંપડાવાસી, અમારે મહેલમાં રહેવું ન હોય. કામપર જઈએ છીએ ત્યારે વગડામાં ને ઉઘાડામાં રહેવાની અમને ટેવ છે માટે મહારાજનો પાડ માની માગી લેઈએ છીએ કે અમને કૃપા કરી તળાવપર અમારા કામની સોડેજ રહેવા દો. પાછલે પહોરે રા-જાએ પંડે જઈને જસમાને કહ્યું કે તારો કોમળ કાયા આ વહિતરાને યોગ્ય નથી, આ ટોપલો ઉંચકતાં તારી કુમળી હથેળીની ગોરી આમડી લાલ થઈ જાય છે. એના ભારથી તારું માથું ડુબશે. તું મજ્જુરી મૂકી દે ને મહેલમાં આવી રહે. તારા ઉપરી પ-ણાનો પગાર હું વગર કામ કરે તને આપીશ. જસમા કહે મહારાજ મહેલમાં તો રાંછી શામે. રાજા કહે આ તારું છેવું રડે; એને દહાડે તાપ ને રાતે ટાઢ લાગે છે માટે મારા મંદિરમાં પારણ્ય છે તેમાં એને સુવાડ. ગોલીઓ એની સંભાળ લેશે. જસમા કહે મેં ઝાડે ઝોળી બાંધી છે તે આવતી જતી હિચોળતી જાઉં. એને નિદ્રા આવશે ત્યારે હંધશે. અમારા લોકનાં હોડરાં એમ ઉઘાડામાં ઉછરેથી કંઈ અમે મહેનત કરવા જોગ અંગનાં નિવેડે. રાજા કહે હું તારા ધણીને જાગીર આપી પાળીશ ને તારાં હોડરાને પાળીશ તું મજ્જુરી મૂકી મારા મંદિરમાં આવ. જસમા કહે હું પતિવ્રતા છું, આખી ધરતીનું રાજ્ય મને કે પ્રાણ જાય પણ શીળવૃતનો હું ત્યાગ નહિ કરું. રાજા કહે તો તારો વર છેડો ફાડી આપે તેને સાટે હું તેને ગામ આપું ને તને પરણી મારી પટરાણી કરું. હું કુંવારો છું. જસમા કહે હું સતી છું, હું નાતે શૂદ્ર છું તથાપિ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે વરતું છું. શાસ્ત્ર વિધિએ અગ્નિ દેવની સમક્ષ લગ્ન થયાં તે શોક થાય નહિ, મારે તારી વેરે લગ્ન કરવું નથી ને પટરાણી થવું નથી. મારી મહેનત મજ્જુરો મને ગમે છે. એથી મારો નિર્વાહ ચાલે છે, ને હધરભક્તિ ને સદાચરણવડ મારી મૂક્તિ થશે. રાજા નિરાશ થઈ તે દહાડે વીણે મોઢે પાછો વળ્યો.

સુંદર રૂપની જોડે આવી દૃઢ નીતિ ભક્તિ જોઈ સિદ્ધરાજ અચરજ પામ્યો ને તેના ઉપર વધારે મોહિત થયો. તેણે પોતાના પ્રધાનોને કહ્યું કે સામ દાન બયાદિક હર-કોઈ યુક્તિથી ત્રિકમને છંડાવી જસમાને મારી વેરે પરણાવો. કારભારીઓ તેનાથી ડરી તે વેળાતો સામા ન થયા. પણ રાજાનાં એ વચન સાંભળી તેઓ નાખુશ થયા. હલકી શૂદ્ર જાતીની છાંડેલી સ્ત્રીને પટરાણી કરવાથી રાજકુળને આંપણ લાગશે, લોકમાં અપ-કીર્તિ થશે ને પર રાજ્યોમાં વગોણું થશે. પ્રજામાં એ વાત ફેલાયાથી સર્વે નારાજ થયા. પુરીજનોના શેઠે આગેવાન વૃદ્ધ પ્રધાન મુંજલને મળીને કહ્યું કે આપ હિમ્મત ધરી જીવાન મહારાજને સમજાવો; એ કામ પોતાના સ્વામીના હિતનું માની તેણે તે માથે

લીધું. એકાંતમાં યુક્તિથી તેણે એ વિષે રાજાને શીખામણ દીધી, તેપરથી રાજા અને પ્રધાન વચ્ચે જાતિભેદ અને ઊંચા નીચા કુળ વિષે વાદ વિવાદ ચાલ્યો. સિદ્ધરાજ કહે આપણા દેશમાં ચાલતો જાતિભેદ અને કુળાભિમાન અશ્વભાવિક એટલે ઈશ્વરી નિષ્ઠા વિરુદ્ધ છે. પ્રાચીન મહત્ત્વરથીઓના ગ્રંથોમાં ગુણ કર્મ પ્રમાણે માણસ અને જીવિને ઊંચ નીચ જાણવાં, એમ લખ્યું છે. એટલુંજ નહિ, પાણુ ગુણવાન શૂદ્રો બ્રહ્મત્વરથી અને રાજત્વરથી ગણમાં બળી એટલે ગણાયા છે. જન્મે શૂદ્ર છતાં ગુણે બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રી હોવાથી તેઓ બ્રાહ્મણ મહત્ત્વરથી કે ક્ષત્રી મહારાજા થયા છે, હું કામાંધ યદ વિપરીત બોલું છું એમ સમજી નાખ્યું થયો નહિ. આ જસમાને દીડા પહેલાં કેટલાક વરસથી આ વાત મારા મનમાં ઘોળાય છે પણ તે જાણવાનો પ્રસંગ આવ્યો સુધી આવ્યો નહોતો. આ જસમાને ઈશ્વરે મજ્જુરી કરવાને સરજેલી નથી, એની સુંદર કાંતી જીવો, એની મધુર વાણી સાંભળો, એનું ડાહ્યાપણ, એની ચતુરાઈ, એના સદ્ગુણ, એની ચાલાદિક બધાણે દેખાડે છે કે એને રાજમેદલ શોભવવાને, અને પટરાણી યદ મહાજવાને સરજેલી છે. એ બાણેલી નથી તેનું કારણ એજ કે તે ગરીબ મજ્જુરીઆન માણસને ઘેર જન્મેલી, ને એને બાણવાનાં સાધન મળે તો થોડા વખતમાં બણી ગણી વિદુષી થાય. એની ઉંમર ૧૮ વરસની જાણાય છે, ને એની બુદ્ધિ મંદ પડી નથી, તેથી પંડિતરાજ એને વિદ્યાદાન આપી સકશે. જે ગુણવાન તે કુળવાન ને ઊંચવાર્ણ.

મુખ્ય પ્રધાન ઘણો અનુભવી હતો પણ સિદ્ધરાજના જેટલો બુદ્ધિમાન તર્ક કરનાર, અને વાચાળ નહોતો. વળી જે સત્ય હોય તે અસત્ય કેમ થાય. પ્રધાન સમજ્યો કે મહીપતિ કહે છે તે સત્ય છે પરંતુ લોકાપવાદથી મનમાં ડરી બોલ્યો કે--લોકાચાર, દેશ-ચાલ, અને કુળાચારનો વિચાર રાખવો જોઈએ. ભૂપતિએ તેનું કહેવું ધિકારી કાઢ્યું ત્યારે યુક્તિવરે રાજાની ધારણા નિષ્ક્રુણ કરવાનો મનમાં નિશ્ચય કરી તે બોલ્યો કે ઠીક કહો છો મહારાજ, અમે ત્રીક્રમ અને જસમાને પટાવો આપની ઇચ્છા પાર પાડીશું; એવી શ્વીરજ આપી તે ઉચ્ચો. ત્રીક્રમ સજમાને તે એકાંતે મળ્યો. તે બંનેને ૬૯ મનનાં જોઈ તેણે તેમને કહ્યું કે તમારો ડરાવ એવોજ હોય કે રાજાની મનકામના સિદ્ધ થવા ન દેવી તો મારી ગુપ્ત સહજા એ છે કે તમે તળાવ ખોદવાનું કામ ઉતાવળે પૂરું કરી જમ અને તેમ તાકીદ તમારે દેશ પાછાં જાઓ. આ દેશના પુષ્કળ મજ્જુર તમારા માળવી ઓડની મદદ લ્યો એટલે કામ જલદી થશે.

રાજા ન જાણે તેમ ઓડનાયકે પ્રધાનની દેખાડેલી યુક્તિ પ્રમાણે કરી તળાવ ખોદવાનું કામ ઝટ પૂરું કર્યું ને ચૂકતે હિસામે મજ્જુરી માગી. મહારાજે આજ્ઞા દીધી કે ત્રીક્રમ અને જસમાને દરબારે જરી સરપાવ આપવો છે માટે એ બેનો પગાર તે બેજા આગ્રજો ને બાકીના બધાને પગાર આપી વિદાય કરો. કારબારીએ તે પ્રમાણે કર્યું. માળવી ઓડ સ્વદેશ જવા જે દિવસે નીકળ્યા તેની પૂર્વે મધરાત્રે ત્રીક્રમ અને જસમા થોડાસાથીને જોડે લઈ જાનાં માંનાં જતાં રેલાં હતાં. પ્રભાતે રાજાને તે વાતની ખબર પડી કે પાધરો ઘોડો દોડાવતો તેમની પુઠે ધાવે, ને કેટલાક ગાગર તેમને

પકડી પાડ્યાં. ત્રીકમ અને તેના સાથીસામા થઈ લઘ્યા ને માર્યા ગયા. ત્રીકમને કારી ધા વાગતાં જસમાએ પોતાના પેટમાં કટાર મારી કહ્યું તારા તળાવમાં પાણી રહેશે નહિ રાજ્યએ તુરત ઘોડેથી ઉતરી તેનો હાથ સાફો પણ કાઢી વાળ્યું નહિ; કટાર પેટમાં આરપાર પેડી હતી. રાજ્યએ બેસી બાંધનું. માથું પોતાના ખોળામાં મૂકવા માંડ્યું તેવારે તેણે તેનો હાથ તરછોડ્યો ને બાન રહ્યું ત્યાંસુધી પોતાના બે હાથે આંખો ઢાંકી તેનું મોઢું જોયું નહિ. રાજ્યએ ધીમે રહીને તેના પેટમાંથી કટાર કાઢી કે તેની જોડે આંતરડાં બાહાર આવ્યાં ને બે ઘડીમાં જસમાનો પ્રાણ ગયો. રાજ્ય જ્યસિંહ ચોધાર આંસુએ રડ્યો ને તેનાં આંસુ જસમાના મુખ ઉપર પડ્યાં. ઓ પ્યારી જસમા! હે વાહાણી સુંદરી તૈ આપઘાત શોદ કર્યો! પ્રથમ તારા અલૌકિક રૂપે મને મોહ પમાડ્યો. તું ઈંદ્રની અપસરા જીવી છે. તારું અંગ કેવું નાજુક છે! તારું મુખ કેવું કોમળ છે, કેવું નિર્મળ છે, તારા કેથની, તારાં ચક્ષુની, તારા નાકની શોભા, તારા હોઠનું કટકપણ કોણ વર્ણવી શકે! તારી આમડી કેવી ગોરી છે! તારા સુંદર સ્વરૂપે ને તારી મધુર વાણીએ મારા ઉપર મોહભ્રાજ નાખી ત્યાર પછી તારા સદ્યુણે મને સાનન્દ્યાશ્ચર્ય પમાડ્યો. તારા પશ્ચિયત મ્વામી ઉપર તારી દૃઢ પ્રીતિએ અને તારા અચળ શીળવ્રતે મોહના બંધન મજબૂત કર્યાં. ” એમ રાજ્ય વિલાપ કરે છે. તેવામાં તેના અંગરક્ષક હજુરીઆનો નાયક અભ્યો તેણે તેના શોકાગ્નિને તાડો પાડવાને વિનયયુક્ત વચનો કહ્યાં; જસમાની, ત્રીકમની અને તેના સાથીઓની ઉત્તર ક્રિયા કરવાની ગોઠવણ કરી તે મહારાજને નગરમાં તેડી ગયો.

જસમાના મરણથી થયેલા ખેદમાંથી રાજ્યને મુક્ત કરવાને તેના મિત્રો અનેક જુગતીઓ કરે છે, તળાવનાં પગથીઆં બાંધવાનું અને તેની ચોમેર ફરતી ઉપલી પાળ હજાર દેહરોં બાંધવાનું કામ તડામાર ચાલે છે, પ્રેતક દેહરોંના પત્થરના શિવલિંગ, જમને તેની સામા પ્રાર્થના કરતાં ઉભાં રહેલાં એવાં મહારાજના માખાપની પ્રતિમા ધડવામાં સન્નાટ મેંડ્યા છે. તેવામાં અન્મોદ્ધાના મહારાજના દૂત તેની બાધુમુખી નામે કુંવરીના સ્વયંવરના મંડપમાં પધારવાનું આમંત્રણ પત્ર લાબ્યા. નિમંત્રણ સ્વીકારી, યથા યોગ્ય સનમાન કરી તેમને સરખાવ આપી ગૂર્જર દરબારે વિદાય કર્યા. સ્વયંવરમાં જવાને બે માસની વાર હતી તેટલામાં સરોવરનું કામ અને માળવા જોડે યુદ્ધની તૈયારીનું કામ પ્રગ્ન થાય એવી ઇચ્છા સિદ્ધરાજની હતી કેમકે સ્વયંવરમાં જો માળવી રાજ્ય યશોવર્માએ ગૂર્જરેશ્વરનું અપમાન કર્યું તો તત્કાળ યુદ્ધ ચલાવવાની જરૂર પડશે; ને તે જ્યમદયી છાંકેલી રાજ્ય ચુન્નરાતના જુવાન રાજ્યનો તિરસ્કાર કરે એવો સંભવ હતો. માટે બધા ગૂર્જર રાજ્યમાંથી કડીઆ અને સલાટને બોલાવી ત્વરાથી કામ ચલાવ્યું. બે માસ પહેલાં સરોવર, દેહરોં અને સહસ્ત્રલિંગ તૈયાર થયાં.

એ સરોવરમાં નિતર્યું પાણી આવે માટે તેની પજવાડે ઉચાણમાં વગર બાંધેલું મોઢું નિશાળ તળાવ કર્યું હતું; પાણી તેમાં બરાબ ને ઠરે પછી તેને સહસ્ત્રલિંગ સરોવરમાં લાવવાની યુક્તિ કરી હતી. ગયા ચોમાસાના પાણીથી તે છલાહલ બરાયું હતું.

એ પાણી આણ્યું, પણ સરોવરમાં રહ્યું નહિ. જેમ આવે તેમ ભોયમાં ઉતરી જાય. જસમાનો શાપ ખરો પડ્યો માટે તેનો ઉતાર રાજ શોધવા લાગ્યો. રાજસભાના મંત્રીને અને પંડિતોને પુછ્યું કે પાણી રહે એવો ઉપચાર ખતાવો. શાસ્ત્રી શાસ્ત્ર ઓળખા મંડી ગયા, અને જોશી જોશ જોવા લાગ્યા. ડોશી શાસ્ત્રની ઓળ કરી સેવકો ગામના મપાટા લાવે. રાજને જવાની ઉતાવળ છે તેથી એ કામથી જેમ ઉતાવળે આટોપી લેવાય તેમ કરવાની તેની મરજી હતી. એવામાં કોઈ તપેસારી ખાતો દેશ દેશાવર કરતો કરતો પાટ-ણમાં આવ્યો. તેની જોડે ચારસે ચેન્ના, ૧૦૦ ઉંટને જે હાથી, અને બસે સવારે હતા; તે સિદ્ધ કહેવાનો હતો. રાજ તેનાં દર્શન કરવા ગયો. સરોવરમાં પાણી રહતું નથી તેનો શો ઉપાય કરવો? એવા પ્રશ્ન તેને રાજએ પુછ્યો. સિદ્ધ કહે માણસને સરોવરમાં વધેરો તો પાણી રહે. જેવું બોગનું માણું વઢાય કે પેલીમર પાણી છોડ્યું, વચમાં જરાએ વિલંબ થયો ન જોઈએ. આ કૂર અને વહેમી ઉપાયની સામા કારબારીઓ થયા પણ રાજએ તેમની ચિંખામણ માની નહિ, ને માણસનો બોગ આપવાની ગોઠવણ કરી.

મનુષ્ય બોગનો અને સરોવર પૂરું થયું, માટે સર્વને તેનો ઉપયોગ કરવાની રજા આપવાની ક્રિયા કરવાને તેને કાઠે રાજએ દરબાર બંધું, ને પ્રજાના વડીલોને ત્યાં નો-તર્યા. રૈયતને ખેસવાની અને ઊભા રહેવાની ગોઠવણ પણ કરી હતી. બારે સમારંભ થયો. રાજની પછવાડે સૈન્ય આવી ઉભું, એક હાથે રાજ રાણા, મુખટો, સામંતો, નાયકો; બીજી મર શાસ્ત્રી, પુરાણી, જોશી, શંક શાવકારાદિક ભરાયા ને સામે તીરે હ-જારો પુરીજનો, અને ખેડુતો આવી ઉભા. બધી તૈયારી થઈ એટલે રાજનગરના ઢેડવાડાનો વડો ઠાવો મહેતર હતો તેના છોકરાને, સિપાઈ બોગને માટે લાવ્યા. છો-કરાની પુંડે તેનાં માખાપ રોતાં કક્કળતાં હિંડે; બાઈ ભાંડુ અને સગાં વાહાલાં પોક મૂકતાં ચાલે, નાતીલા દલગીર થતા અને આ કૂર કર્મની નિન્દા કરતા આવે. બીચારા છોકરાના હોથ ઉડી ગયા હતા. રાજએ મોકલેલાં ધોણાં લુખડાં પહેરાવી પાલખીમાં ખેસાડી તેને લાવ્યા. તેની આંખોમાંથી આંસુ વહે, તેની કાષા થર થર કુંપે. એ જોઈ રાજને અને સભાને દયા આવી. હજુરી નાયક કહે હુકમ હોયતો અચારો પાસે આ બધા ઢેડને અહિંથી કાઢું, માત્ર છોકરાને રાખીએ; એનાં માખાપ ને સગાં વાહાલાંનું અહિ કામ નથી. ખુનીને મુળીએ દેઘયે છીએ તારે કોઈને પાસે આવવા દેતા નથી. રાજ કહે એમ ન થાય. આ બીચારો છોકરો કાંઈ અપરાધી નથી. એના માખાપને ધનની લાલચથી સમજાવી રોતાં રાખો. તેચરથી પ્રધાને તેમને કહ્યુંકે આ છોકરાને જે પહેરાવ્યુંછે તે સર્વ તમને મળશે અને વધારે જોઈએ તે માગો. છોકરાની મા કહે મારો દીકરો મુવા કેડે ધનને મારે શું રોવુંછે! પ્રધાન કહે તમે રાજ ખુશીથી આપશો તો દીક નુહિતો બળાકારે રાજ લેશે. ઠાવો મહેતર કહે ખરું માખાપ. પણ હમારે મો-ઢેથી હા કેમ નીકળે. હમને પહેલાં મારો હું ડોસોધું ને મરવાને ખુશીધું, મારા દીકરા-ને છોડો ને મને મારો. પ્રધાન કહે તારી દીકરી ખતીશ લક્ષણોછે. તેનો બોગ આપ-વો, એમ પેણી સિદ્ધ કરેછે. છોકરાની મા કહે મુતો એ સિદ્ધ; એ પીટવાને વાઠો ને,

ये रोयानो भोग आपो; दान्यो मारा दीकरानो जव खेवाने 'क्याथी आब्यो, येनुं नजोद नम ! प्रधान कहे थोडी वार विचार करेने नवाम आपो.

रायो भेटेतर पोताना देडोमां न्हं तेमना मन पूजवा लाग्यो. कोठये तेने उत्तर आप्यो नहि, त्यारे तेले भगवाननुं रमरलु करुं ने विचारसुं के हा कहीश तोये राज छोकाने मारशे ने ना कहीश तोये मारशे माटे छोकानुं नाम नगतमां रहे तेवुं मागुं. प्रधान तेने राज्नु कने खेध गयो. पगे लागीं ते रडी पज्यो ने कहे महाराज मारा दीकरानुं नाम मायोछे. येनुं नाम अमर रहे तेम करो. राज कहे न्हंथी येनुं ने ताई नाम अमर थाय ते भाग. रायो कहे मायाप अमारा देड लोकपर खुलमछे ते अंध पाडो, अमने वगडामां रहेवुं पडेछे ते रदकरी गामनी भागोणे रहेवानी, माथे काणकुं विठ्ठाणवुं पडेछे ते छोडावी पाधडी अंधावानी, कोठनी कुजडी छोडावानी, ने वांसेयी सुावरे (सावरनु सिंघुं) छोडानी रल आपो. राज्ने ये मागणी कबूल करी ने तेनो खेअ तांआना पत्रा उपर कोतरा आपवानी आत्ता दीधी.

मायोने सरोवरने मध्यभागे लावी जेसाज्यो, इलना हार पहेराव्या, ने तेने कपाजे कुंकुन्यो खांखी क्यो. तेनी आगणभात भातनी मीडाई मेवा मेव्या पलु आम क्मोते मरती वेणा कोने आवुं गमे ! अंजण अणकती नागी तरवार ठगामो डोणा काढतो उबो हतो तेने न्हंथी नीयारा छोकरीनां गात्र सीयण थर्ध गथां; ते मूछीआध पडी गयी. तेना मोढापर पाणी छांटेथो केटकीकभारे ते नलगत्त थयो. तमाथगीरिने तेनापर पडु द्या आवी. केटकीक स्त्रीओ न्निवा आवी हती तेओ रडवा लागी. मायोये परमधरने संभारी तेनी प्रार्थना करी—

धायो धायो दीने दयाळ; धायो विश्वना प्रतिपाळ.

धायो धायो हे दिनानाथ; मुज रंकनो साहो हाथ.

विना अपराध मुजने मारे; तुज विना कोण उगारे.

पेहेला रक्षक मातने तात; तेणे तज्यो छे मुज हाथ.

बीजो रक्षक देशनो राय; मुने मारवा ते चाहाय.

बीजो रक्षक तुंछे देवा; रही शरणे करुं सेवा.

वेहेला व्हारे चढो पति; बीजो आशरो हुंने नथी.

शीर छेद करेछे आ वार; छे खडगने तीक्ष्ण धार.

केम सहेवाशे एनो घाव; मने उगारवा प्रभु आव.

तुं केहेवायछे विप्रहर; मने उगारवा गति कर.

नव मरवुं गमे मने वाप; प्रभु छोडावो मने आप.

क्रूर तरवार दीमिछे एह; मारी थरथर कंपे देह.

કાઠ્ઠો કાઠ્ઠ ઉમો મરો રીસ; એ છેદશે મારું શીશ,
 હળાવે હત્યારો રાજન; જોવા મળ્યુંછે મહાજન.
 • કરું કાલાવાલાં હું કોક; કેમ નિર્દય થયા લોક.
 નથી જોયો સંસાર મેં હજી; નથી સ્વર્ગ સામગ્રી સજી.
 હંતું અનાથ નિર્બલ બાલ; કૃપા કરી પ્રભુ તું પાલ.
 પ્રાણી માત્રનો પિતા તું એક; કેમ વિસાર્યો મને છેક.
 હરિ તને આરાધું ધરી આશ; છુટું મૃત્યુથી હું દાસ.
 કેવી ટવલ્લે મારી માત; દયા કરો દીનાનાથ.
 વૃદ્ધ પિતા રહેછે મારો; કરી કૃપા મને ડગારો.
 આક્રંદ કરેછે મારી બેની; આશ પુરો તમે સૌ એની.
 નમું નમું સાષ્ટાંગે ભગવાન; હુંને આપો અભયદાન.

આકાશ ભણી ભેઈ એ હાથ ભેડી એ પ્રાર્થના કરી માયો બોલતો બંધ થયો,
 ને મનમાં ધ્રુવરત્નું ધ્યાન કરવા લાગ્યો; એટલે તરવાર તાણી ઉભેતો ભંગીઓ હેા,
 હેા, કરતો તેનું માથું કાપવાને દોડી આવ્યો. માયો ધબરાઈને નાસતાં પડી ગયો, તેનું
 માથું પત્થર ભેડે અક્ષણાતાં કૂટ્યું ને તેમાંથી લોહી નીકળ્યું, તે તળાવની જમીનને લા-
 ગતાં પાણી આવ્યું ને તળાવ ભરાઈ ગયું. માયો ને ભંગીઓ બંને ઉપર તરી આવ્યા.
 રાજા જ્યસિંહે આજ્ઞા કરી કે માયાને હવે મારશો નહિ. તેને પુરુષને અંગે માણસનું જીવન
 થતું હતું તેથી સર્વે ધણા દલગિર હતા. ધ્રુવરકૃપાએ આમ માયો બચ્યો, તેથી સૌ
 રાજા થયા. હવેથી પ્રકૃતિ થયલા મહારાજની સ્વારી મહેલ ભણી ગઈ, અને ભોંક
 આનંદ પામતા પોતપોતાને ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૬ ઠું. સ્વયંવર.

હવે જીવાન રાજાનું મન સ્વયંવરમાં જવાની તૈયારી કરવામાં રોકાયું. ગૂજરાતની
 સમૃદ્ધિને ધટે એવા ઠાઠમાઠથી દેશાટણ કરવાની સામગ્રીઓ કારભારીઓ કરાવવામાં
 પ્રવૃત્ત થયા. હાથી, ઘોડા ને ઉંટને માટે સુંદર ઝુલ, અસવાર અને પાળાને સાફ નવા
 પોશાક, સ્વારીને માટે શોભાયમાન તંત્ર, મહારાજને વાસ્તે નવાં વસ્ત્રાલંકારાદિક એકા
 વખતમાં તૈયાર થયાં.

સ્વયંવરનું નોતરૂં આઘ્યા પછી સિદ્ધરાજ્યે અખેદાની રાજકુંવરીને યુગ્ત દૂત
 જોડે પોતાની છાત્રી અને પત્ર મોકલ્યાં હતાં. પત્રમાં તેણે લખ્યું હતું કે—“હું વીસ વરસનો
 કુંવારો સ્વતંત્ર રાજધિરાજ્યું. મારા વિશાળ રાજ્યપર લક્ષ્મી પ્રસન્ન છે. ગૂજરાતની
 ભૂમિ કાગું સોનું છે. મારી સભામાં નિપુણ પંડિતો છે. મારી સેના બહુ બળવાન છે.
 રાજ્યમાં ધનાઢ્ય નગરો ઘણાં છે. હું પ્રતાપિ સોળંકી એટલે ચૌહાણ વંશનો છું, ને નામાં-
 કિત મહારાજધિરાજ આગ્રહ એટલે આપોતકટ વનરાજની ગાદી મોસાળપક્ષથી મારા
 પૂર્વજ શ્રી મૂળરાજને મળેલી તે હું ભાગ્યું છું. હું જાતે સદગિયારનો સુધરેલો પ્રેમી
 પૂરૂં છું. તમ્મરી કીર્તિ મેં ઘણી સાંભળી છે તેથી આતુરતાથી ઈચ્છું કે સ્વયંવરમાં
 આપ મને વરમાળા પહેરાવશો. તમારી છાત્રી અને તમારા હાથનું પત્ર વાંચવાને હું
 અભિજ્ઞાપી છું.” એ કાગળ અને છાત્રી લેઈને રાજદત માળીને વેશે અન્નેદે હાથો-
 રાજકુંવરીના ઓટલામાં કૂલ ઝુંચનાર માળણને ફેડી તેની મારફતે સિદ્ધરાજની છાત્રી
 અને કાગળ તેને પોહોંચાડી તેના ઉત્તરમાં તેની છાત્રી અને તેણે સ્વહસ્તે લખેલું પત્ર
 લેઈ તે આવી પોહોંચ્યો. છાત્રી રાજને બહુ ગમી. તેણે જોયું કે આ ખરી છાત્રી હોય
 તો મધુમુખી અતિ સુંદર નારી છે એમાં સંદેહ નહિ. એ છાત્રી સાચી છે; એવી ખાતરી
 દૂતે કરી. તેણે મધુમુખીને શિવપૂજન કરવા જતી જોઈ હતી. પત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ દીરઘું
 કે તેનું મન કેળવાયલું છે, ને ગૂર્જરેશ્વરને વરવાને તે તત્પર છે. રાજકન્યાનો પત્ર. “સ્વસ્તિ-
 ક્ષેમ ગૂર્જરે દેશના માહારાજધિરાજ શ્રીજયસિંહદેવ જોગ જિ. સ્વસ્તિથી અખેદાપુરીથી
 રાજકન્યા મધુમુખી. વિશેષ નિંતિ કે આપનો કાગળ અને આપની છાત્રી આપે કૃપા
 કરી મોકલી તેથી મને બહુ આનંદ થયો. એ કૃપા માટે હું આપનો પાડ માનું છું. આ-
 પની મનોહર છાત્રી સહુથી પહેલી મારે હાથ આવી અને તે આજતા વારને તેણે મારું
 ચિત્ત પેંધ્યું. ત્યાર પછી બીજી છાત્રીઓ મને જોવી ગમી નહિ. મારી સાહેલીઓ કહે
 છે કે સ્વયંવરનો નિયમ એવો છે કે સર્વમાં જો ઉત્તમ પુરૂષ જણાય તેને વરવો, માટે
 સર્વોત્તમ વરતી ખોળ કરવી ઘટે છે. એવી તેમની શીખામણ છતાં કોણ જાણે કેમ
 ખીજા કોઈની છાત્રી જોવી ગમતી નથી. વળી હું રૂપથી યુગ્તને એટ માનું છું. વયમાં
 યોગ્ય, ભણેલો, પ્રતાપિ, રાજ્યનો ધણી, પરાક્રમ કરવાને તત્પર થયેલો, હૃદય થતા મૂર્ચના
 જેવા આપવિતા અન્ય મારા જોવામાં આવતો નથી. પિંગળ ભણ્યા પછી મને કવિતા
 કરવાનું મન થયું તે વેળા એવો નિશ્ચય કર્યો કે પતિ અને પરમેશ્વર એ બે ઉપરાંત
 ત્રીજાને માટે કદી કવિતા જોડવી નહિ. પરમેશ્વર વિષે કવિતા જોડવાને જોઈએ એ-
 ઠલું જ્ઞાન મારામાં નથી, ને પતિ વિષે જોડવાનો પ્રસંગ હાજર આવ્યો છે. ઘણી
 હેંસથી અને ઘણા પ્રેમથી નીચેની લીટીઓ જોડી છે—

ભુવંગી છંદ.

લખું કાગળે મૂખ કેમે કરીને, થયું જો મને આપ હેંડું હરીને;

પધારો પતિ મેં કર્યું પૂણું પ્રીતે, ધરી હામ આવો રૂડી રાજ રીતે.

ન ધારો હવે કામ કાચું કદાપિ, દિવો કોવ મૂકું ન મારે તથાપિ.
 ખરુંછે ન સન્દેહ રાખો જરાએ, ધરો પ્રેમ આપો પ્રભુછે ત્વરાએ. ૨
 હવે સર્વ વીરો વસે જે ધરાએ, તમે વીણછે લાત માનું પરાએ;
 તમે નાથ સાચા પ્રભુ પ્રિય સ્વામી, વરૂં આપને હું અતિ હર્ષ પામી. ૩
 મળે પત્ર પેલી ભરોસા ભરેલી, લખી મોકલો હોય સાચે કરેલી;
 મટાડો પરિતાપ સન્દેહ મારો, પુરી પ્રીત આણીજ શ્રદ્ધિ પૂધારો. ૪

“આ લીટીઓમાં કવિતાની ખુબીઓ નથી, તથાપિ એ મારા મનનો ઉત્કર્ષ દર્શાવે છે. એ દરપણુ રૂપ છે. એમાં આપ માંડે મન બેસે. એમાં ભૂલો હોય તે સુધારવાની સૂચના ઉપરમાં લખી મોકલવાની કૃપા કરશે. જેમ વહેલા અવયવ તેમ આવો કે સુવર્ણના દિવસ પહેલાં આપણે બેને મળવાનો લાગ મળે. આપ આવવા નીકળો ત્યાર પહેલાં ઉતાવળા સાંઢણીરવાર બેડે પત્ર મોકલી મારી અધીરાબને મટાડવો. મારા સમ ભૂતશો નહિ. કુકળના વરસ પછી લોક વરસાદની વાટ જુવે છે તેમ હું તમારી વાટ બેડું છું. આપને વરવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારથી રવિ મને આપનાં સ્વપ્ન આવે છે. પણ સ્વપ્નના મિથ્યા દર્શણથી મારા મનને તૃપ્તિ થતી નથી. એ સમણાં સાચાં પડશે કે જાડાં એવો શંકા મને હોય છે માટે જેમ બને તેમ વહેલા પધારો ને ત્યાર પહેલાં પત્ર પાડવો.”

એ પત્ર આવ્યો ત્યારપછી અગ્નિદે જવાને જુવાન મહારાજ ઉતાવળે સજ થયો. પત્ર વાંચ્યા પછી તેનું મન વિહ્વળ થયું. સ્વર્ણરમાં જવાની આતુરતાને લીધે તેનું મન બીજા કામમાં લાગે નહિ. પ્રિયા ઉપર પત્ર લખતાં તેનું રવ્ય પ્રેમયો પ્રકુલિત થયું.

“હા પ્રાણપ્રિય, હૃદયાશ્રમ મધુમુખી! તમારું સુખદાયક પત્ર મને પોહોર્યું. તમારી સ્તુતિમાર્ગિતમારી આતુરતા, અને તમારા પ્રેમથી હું સંતોષ અને સાતન્દાયક પામ્યા છું. મને પણ રૂપ કરતાં ગુણ વધારે ગમે છે જે નારી અતિ સુંદર છતાં બણેલી અને ગુણવાન નથી તેને હું કદી પસંદ નહિ. કાંતિથી મુલક્ષણ એટલે; રૂપાળી કુલક્ષણથી કર્પો મુલક્ષણી સારી. પુરૂષનું પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. જે સ્ત્રીમાં બુદ્ધિબળ, સદ્ગુણ અને વિદ્યા, એ ત્રણે હોય તે જે પુરૂષને વરે તેનું ધનભાગ્ય બદલાવું. એમ જે સ્ત્રી દૂરગ ગુણિજન વરને વરે તેના ધનભાગ્ય. પણ કોલવત છે કે-જેને જે ગમે તેથી તે સુખી થાય છે; ભાજને ગમી એ રાણી ને છાણાં વિણતી આણી. જેના જેવી નારી આખી પૃથ્વી ઉપર નથી તે મને વરવાની છે તો વિચારો કે હું કેવો ભાગ્યશાળી છું.

મેં પિંગળ શાસ્ત્ર વાંચ્યું છે પણ મોઢે કંઈ નથી અને કવિતા બોડવાનો અભ્યાસ કર્યો નથી. કવિતા રચનામાં હું નિષ્ફળ હોત તો પણ તમારી કવિતા મને ખોટી લાગત નહિ. એમાં દોષ હોય તે મને દોષજ ન લાગે. પોતાનું કરેલું અને પોતાના વહાલાનું કે વહાલીનું કરેલું કામ સહુને બહુ ગમે છે. જે ખોડ બીજાને તેમાં જણાય છે તે તેને લાગતી નથી. તેમ પોતાની વહાલીની બેડેલી કવિતા તેના વહાલાને મીઠીજ લાગે. તમારા રચેલા ચાર ભુજંગી છંદ મને સાકર જેવા ગળ્યા લાગે છે. એમાં કાંઈ ખોડ હશે તો

તેનું બાન મને થતું નથી. એ છંદોમાં તમારો મારાઉપર ભાવ, તમારો દહતા, અને તમારો અનુગ્રહ દેખું તેથી મને આતિ હર્ષ ઉપજે છે. મેં અદ્યાપિ કવિતા જોડી નથી તથાપિ તમારો દેખાદેખી આ પહેલો પ્રયત્ન કરું છું.—

વસંત તિલકા છંદ.

તું પ્રીતિ પાત્ર સદ્ગુણ નથી અધૂરી, આપ્યાં શરીર મન પ્રાણ તને મધૂરી;
ખાણું ન જૂઠું સતવાત સદા કહું છું, વિનિગ દુઃખ દિન રાત ધણું સહું છું. ૧

ચોપાયા છંદ.

જહાલી વેહેલો મળું પુને, તુજ સુંદર મુખ જોઈ;
મધુ મુખની મધુ વાણી મૂણી, દુખડાં સઘળાં ખોઈ;
રાજ રૂડો હોય પ્રજા પ્રિય, નરે રૂડો પ્રિય નારી;
એ મોઢાં ગુણ મુજમાં ભરી, વરૂં તને હું ખારી. ૧
પ્રેમ શરૂ છે મોઢાં લક્ષણ, ત્રીજું વિદ્યા જાણો;
છે નરે ખર સહુ એ જિનાના, વચન સત્ય મન આણો;
માન દીધું તે પ્રીતે કરી, ગુણ ન વીસરું જહાલી;
વેગે સંચરી તુજ નગરમાં, વરૂં હાય પ્રિય ઝાલી. ૨

આ મારા હુદ્દા પ્રયત્નની ચૂકો જોઈ તમને હાસ્ય આવશે, પરંતુ સ્વયંવરમાં તમારે હાથે વરમાળ પહેરવાનો મારો ઉમંગ આ ગાંડી પેલી કવિતામાં દેખાડ્યો છે.

કવિતા જોડવાનો મહાવરો કરવાનો વખત મને મળતો નથી. વળી જીવાનીમાં કવિતા રચવાનો છંદ હાનીકારક છે. પિંગળતા નિયમ ગોખી તે પ્રમાણે જોતીતવી પોતાની નવી કે બીજાનીમાં થોડા ઘણા શબ્દોનો ફેરફાર કરી બનાવી શકાય પણ તેમાં સુરસ હોતો નથી. તેમાં અસહની ખુબી હોતી નથી. તેની જોડે કવિતા જોડવામાં મન લાગ્યાથી બીજાં કર્તવ્ય કરવાં ગમતાં નથી, મનમાં ગર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વિદ્યાભ્યાસ અને ઉદ્યમ કરવાનો જે વખત તે નકામાં ટાયલાં લખવામાં સિધ્ધા જાય છે. કવિતા રચવાને વિશેષ બુદ્ધિનો ખપ છે ને તે કોઈક માણસમાં હોય છે, એ વિશેષ શક્તિની જોડે, અવલોકન શક્તિ, વિદ્યાભ્યાસ, અને વિધવિધ વિષયોમાં પુષ્કળ અનુભવ હોય તેઓજ ઉત્તમ કવિતા રચી શકે છે. વળી એ નવરા માણસનું કામ છે. જેમને બીજા ધંધો નથી અથવા જેમનો ધંધો એવો છે કે અવકાશ ઘણો મળે તેમને કવિતા જોડવી અનુકૂળ પડે; પણ એવાની મરડી મચરડીને કરેલી કવિતામાં માલ હોતો નથી. સ્વભાવિક ઉમંગે કરીને મહા બુદ્ધિવાન કવિઓ કવિતા રચે છે તેજ વખણાય છે, ને અમર રહે છે. બાદ પ્રાક્ષણાદિક જેઓ કવિતા બોલી કે વાંચી મનને રંજક કરે છે તેમનો સંગ પણ કામકાજથી પરવારીને મનનો યાક ઉતારવાની નવરાસતી વેળાએ કરવો. બોજનમાં જેમ સાકર તેમ મનરંજન કરવાના સાધનમાં કવિતા, અને નાટક છે. સાકર ઘણી કે એકલી આધારો જેમ શરીરને હાની થાય છે, તેમ એકલી કવિતાથી મનને થાય છે. જૂઠાં વખાણ કરી રાજ પાસેથી, ધન અને જમીન મેળવવાનું મોટું સાધન

માગણોને હાથ કવિતા છે, ને તેથી મૂર્ખ ભૂપતિઓ પોતાના જૂઠા વખાણથી ઝટ છેતરેલ છે. પૃથ્વી ઉપર નામ રાખનારા કવિઓ છેાંએવું સમજાવી તથા બીજી રીતે ચડાવી ભાટાઈ કરી તેમને માગણો ધૂતો ખાવે. માટે રાજકર્તાએ અને જમીનદારોએ સંભાળે રાખવી. પૂરું કવિતા રચવાની શક્તિ અને કોડ હોય તો તે નવરાયના વેળામાં રચવાથી તથા બીજાની વાંચવાથી કે સાંભળવાથી ઘણો આનંદ થાય છે, અને શીખામણ મળે છે. મનને આનંદ પમાડવાનાં, બોધ કરવાનાં, મનોભાવ ઉસકેરવાનાં, અને શાંત પાડવાનાં જે સાધનો છે તેમાં સરસ કવિતા મુખ્ય છે, અને તેથીજ તેનું વિશેષ માન છે. મહા કવિઓ બધા દેશમાં માન પામે છે. રાણીઓ, અને રાજપુત્રીઓને અને જે નારીઓનો બધો કાગળ ઘરઘંધામાં રોકાતો નથી તેમને પિંગળ શીખવી કવિતા જોડવાનો માવરો કરાવવો બહુ ઉપયોગી છે, કેમકે તેમને નવરાયના સમયમાં સારાં પુસ્તક વાંચવાં, કવિતા જોડવી, વગેરે મનના સુધારાનું અને મનરંજનનું કામ ન હોય તો આળસથી, દિયસે સુવાથી, બીજાની કુચલી કરવાથી, બધો કે ઘણો વખત ઓપટાદિક રમતો રમવાથી તેમનાં મન બગડે છે, કટાઈ જાય છે, તેઓ મૂર્ખ બને છે. માટે તમને કવિતા રચવાનો શોખ છે અને પિંગળ જોયું છે એ જાણી હું ઘણો રાજ થયો છું, મારે મંદિરે પધાર્યા પછી એ અભ્યાસ જરી રાખવાનાં તમને જોઈએ એટલાં સાધન મળશે. અને તંમારી જોડેલી કવિતા મારા મનને ઘણું રંજન કરશે. જેને વિદ્યાનો તમને શોખ હશે તેનો અભ્યાસ વધારવાનાં સાધન અને શીખવનારા હું પુરા પાડીશ. હું સરસ્વતીનો ભક્ત છું અને સ્ત્રી કેવળણીના લાભ અને સુખ સમજું છું. બહોલી, રસિક કવિતા જોડી શકે, વિદ્યા વિષે અને રાજકાજ સંબંધી વાત કરી શકે અને મત આપી શકે એવી રાણી જેના મહેલમાં હોય તે રાજનું ધનભાગ્ય જાણવું. જેની રાણી કેવળ કાયાનાં મુખજ સમજે છે, તે રાજને દુર્ભાગ્યો જાણવો.

અન્નેદામાં પોહોંચતા વારને મારા આબ્યાના સમાચાર તમને જણાવીશ. જેની વિદ્યામાને મારી છત્રી અને મારો કાગળ મારા દૂતે આપને પોહોંચ્યાઓ તેની મારફતે મળવાની યુક્તિ કરીશ. તમારા દર્શનને માટે ઘણો અતુર છું. હું ઉતાવળે આવું છું.

લિ. તમારા ઉપર મોહિત થયલો જયસિંહ.

એ પત્ર મધુમુખીને પોહોંચ્યા પછી એક પખવાડીએ સિદ્ધરાજ મોટા ઠાઠમાઠથી અન્નેદે પોહોંચ્યો. તેના તંબુ અને કેટલોક રસાલો બે દિવસ પહેલાં પોહોંચ્યો હતો, તેમણે નગરથી કેટલેક છેટે આંખાવાડીમાં મુકામ તૈયાર રાખ્યો હતો. અન્નેદાનો પાટવી કુંવર એક ગાઉ સામો તેડવા આવ્યો. ગૂર્જરેશ્વરના સાથને મુકામે પોહોંચ્યાડી રાજને પોતાના હાથીપર બેસાડી નગરમાં લેઈ ગયો. રાજમંદિરના આંગણમાં હાથીએથી ઉતરી એટલે અન્નેદાપતિ પંડે એમાનનો સત્કાર કરવાને સામો આવ્યો. અરસપરસ નમસ્કાર થયા પછી સિદ્ધરાજનો હાથ ઝાલી તેને પોતાના મહેલમાં તેડી ગયો, ત્યાં થોડીવાર બેઠા, પાનસોપારી એલચી તળદિક ખાધાં ને વાંતો કરે છે એટલે જમવાની વેળા થઈ. બેહુ મહારાજ અને રાજકુમારો જમ્યા પછી બે ઘડી

વાનચીત કરી ગૂર્જરપતિ પોતાને ઉતારે ગયો. ઘણાક રાજા એના પહેલાં આવેલા હતા અને ઘણાક આવવાના હતા. પ્રત્યેકનું સનમાન યથાવિધ અન્નેદાના દરબાર તરફથી કરવામાં આવતું. મેમાનો માહેમાંહે એક એકને મળવા જાય ને એક એકને જમવા બોલાવે; એવા મિઠાઇને સીધાં સર્વેને અન્નેદાપતિ મોકલે, તેઓ તેને પોતાના દેશનાં સુંદર પદાર્થો ભેટ મોકલે. ધોડાની શરતો, મહાયુદ્ધ, નિશાન મારવાની શરતો, જનતરોના જ્યુદ્ધાદિક તરેહ તરેહના એક અને ગમતોથી પરોણાનાં મન રંજન કરવાની ગોઠવણ અન્નેદાના દરબારે કરી હતી. પણ એ કશામાં સિદ્ધરાજનું મન લાગે નહિ. મધુમુખીને મળતાની, ખેતાની પ્રિયાનું મુખ જોવાની, અને તેની મોઢી વાણી સાંભળવાની આ તુરતા તેને એટલી હતી કે તેને બીજું કંઈ ગમે નહિ. રાજકન્યા પણ તેને મળવાને તેટલીજ આતુર હતી. ગૂર્જરેશ્વરના આવ્યાના સમાચાર તેને મળ્યા, ને દાસીઓએ સિદ્ધરાજની તેજસ્વી સુંદર કાંતિનું વર્ણન તેની આગળ કર્યું, ત્યારથી તે તેનાં દર્શન કરવાને અતિ ઉત્સુક થઈ. પણ સ્વયંવરની પૂર્વે તેમનો એ અભિલાષ પાર પડ્યો નહિ. સ્વયંવરનો નિયમ એવો હતો કે વરમાળ લેઈ મંડપમાં કન્યા આવે ત્યાર પહેલાં કોઈ ઉમેદવારે તેને મળવું નહિ, અને કન્યાના બાપે પાકો બંદોબસ્ત રાખ્યો કે કોઈ રાજા કે રાજકુમાર તેને મળી શકે નહિ. એથી સર્વને સરખો લાભ મળે ને ઠંડો ઉઠે નહિ. અન્નેદાના દરબાર તરફથી આ બાબતમાં એવો સરસ બંદોબસ્ત થયો હતો કે સિદ્ધરાજનું અને બીજા કોઈ ઉમેદવારનું ફાવ્યું નહિ. સિદ્ધરાજ અને મધુમુખી ઘણું મઝ્યાં પણ બંનેની તદબારો બર્થ ગઈ. પેલી માળણ એટલી માંદો થઈ હતી કે તેનાથી ઉડાનું નહિ, અને બીજા કોઈ બાહારના આદર્મને કુંવરીના મંદિરમાં પેસવાની રજા મળતી નહિ. જે માણસોને એકો પહેરાપર રાખ્યા હતા તે એવા પ્રમાણિક અને જગ-શત હતા કે લાંચ કે ગફતતનો લાભ કોઈ લેઈ શક્યું નહિ.

સિદ્ધરાજે મનમુખો કર્યો કે મુછ મુઠાવો દાસીને વેશે દાસીઓ ભિગો મધુમુખીના મહેત્રમાં દાખલ થઈ. પણ તેમાં અડચણો બારે જણાઈ. ભોગબેગે પકડાયો તો આપ્યા ભરતખંડમાં પૂરી ફજેતી થાય ને સ્વયંવરમાં જવાયજ નહિ. તો પછી એ કન્યાને પરણાય તો ક્યાંથીજ ન પકડાય તો એ સ્વયંવર મંડપમાં બંડમુજો દેખી બીજા રાજારાણા હાંસી કરે. વળી અધિરાઈને વથ થઈ નર છતાં નારીનો વેશ પહેરવો, ને રાજા હોઈ લુંડીનો સ્વાંગ લેવો એ અઘટિત છે. એવા વિચાર તેના મનમાં ઘોળાય છે તેજામાં છાવણીમાં કુકળબટ નામે બ્રાહ્મણે આવી આશીરવાદ દીધો. રાજાએ તેને માન આપી બેસાડ્યો ને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. બ્રાહ્મણ કહે મહારાજાધિરાજ એક વિનંતિ છે તે સ્વીકારો તો કહું. રાજા કહે કહે, માન્ય કરવા જોગ હશે તો માનીશ. બ્રાહ્મણ કહે એમ શું બોલ્યા. આપતો ઈંદ્રનો અવતાર છો. કરણ રાજાની પૈઠે સવારના પો-હારમાં નામ દેવા જોગછો. આપના પૂર્વજો તો બાટ બ્રાહ્મણ જે માગે તે આપના અને આપની કીર્તિ પણ તેવીજ સાંભળીછે. વળી હું ધન માગવાનો નથી, રાજા માગવાનો નથી, ભૂમિ માગવાનો નથી, હાથી ઘોડા માગવાનો નથી. જે વસ્તુ તેને

પુષ્કળ મળે તે માગીશ; માટે જન્મમાનરાજ્ય પ્રથમથી વચન આપ, કે હું જે માગું તેની ના ન કહેવી. એ શું માગવાનો હશે તે વિષે રાજ્ય વિચારમાં પડ્યો. તે, જોઈ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે મહારાજ વિચાર શો કરોછે. હું જે માગીશ તે આપેથી આપની. નામના આપની આપીવૃત્તમાં અને નવખંડ પૃથ્વીઉપર થશે, માટે હા કહો. રાજ્ય કહે વાર બોલો, ઇચ્છામાં હોય તે માગો, આપી સકાશે તો આપીશ. બ્રાહ્મણ કહે ના એમ નહિ. “આપી સકાશે તો આપીશ” એ વચનમાં નીકળવાની ભારી છે, માટે આપીશ એમ કહો. રાજ્ય કહે તો ઠીક તમે માગશો તે આપીશ. બ્રાહ્મણ કહે હાથમાં જળ્ય હો, હું સંકલ્પ કરાવું. સિદ્ધરાજ કહે રાજ્ય મુખથી બોલે તે બ્રાહ્મણે કરાવેલા સો સંકલ્પથી વધારેછે. પોતાનું વચન નહિ પાળે એવા મહીપતિ થશે ત્યારે તેના રાજ્યમાં અસત્ય વ્યાપિ સર્વર્થનો લોપ થશે, રાજ્ય પ્રજા અધમ થઈ દુર દેશને પામશે, ને અંતે પૃથ્વી રસાતળ જશે. બ્રાહ્મણ કહે ધન્ય છે મહારાજ તને ! મારે માગવાનું એક છે જેને આ સ્વયંવરમાં રાજકન્યા મધુમુખી તને વરમાળ આરોપેતો તારે એ નારીને મને દેવી. બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રીની કન્યા વરાય એવો શાસ્ત્રધાર છે. હાત્ર રૂઢી નથી પણ હું રૂઢીને માનતાં નથી, શાસ્ત્રને માનું છું. જે સ્ત્રી મને તું નહિ આપે તો હું મારો પ્રાણ કાઢીશ ને તને શ્રવણલતા લાગશે. તારે કાંઈ કન્યાની ખોટ નથી. તું આહીશ એવી ને એટલો તને મળશે.

સિદ્ધરાજ વિસમય પામી ગભરાટમાં પડ્યો. મુઠ્ઠા આ બસા કયાં વળગી ને એનાથી કેમ છુટવું તેના વિચારમાં પડ્યો. માટે બોલ્યા તે ન પાળવું એ થુંકેલું આટલા બરોબર છે; વચનથી ફરવા કરતાં મરવું બલું. આ ગાંડો માગણી સિવાય બીજાં કાંઈ ચિત્તભ્રમનાં ચિત્ત એ બ્રાહ્મણમાં જણાયાં નહિ. આ સંકટમાંથી છુટવાની એક ધુક્તિ તેને સુઝી. તેણે કહ્યું બંલે ભૂદેવ, એ સ્ત્રી જે મને મળે તો હું તેનું તમને દાન કરીશ. પણ એક મોટી અચડણ છે તે ખસેડવી તમારે હાથ છે. એ નારી તમને વરવાની ના પ્રાટે ને બળાકારે પરણાવતાં આત્મઘાત કરે તો આપણુ અને સ્ત્રી હત્યાનું મોટું પાપ લાગે; માટે એ રાજકન્યાની પ્રથમથી કબ્જાત તમે હો, તો પછી તમારું કામ થવામાં એ મોટો હરકત દૂર થાય. તમે એવા ચતુર છો કે એ બાહને ઝંટ સમજાવો સકશો. કુકડાભટ કહે હા ! હું તૈયાર છું, એ કામ માંડે. સ્ત્રીને ભુરકી નાખવાનું કામ મને આવડે છે. આંખે આંખ મળી ને મોહીની મંત્ર મનમાં બાણ્યો કે ગમે એવો હડીલી, ગમે એવી લાંઠ નારી હોય તે પણ વશ થયા વિના રહે નહિ. સિદ્ધરાજ કહે તો ઠીક, હવે તમે ઉતાવળે જઈ એ કામ કરો. બ્રાહ્મણ ઉઠી ભારે ઉમંગમાં રાજમંદિર ભણી હિંજ્યો.

સિદ્ધરાજને મન નફી હતું, કે બ્રાહ્મણ અચડાઈને પાછો આવશે. તેનાથી રાજકુમારીને મળાવાનું નથી. અતિ કામાંધ માણસ હોય છે તે સેહેજ ફસાઈ પડે છે; તેમની બુદ્ધિ ઠેકાણે હોતી નથી. આ બ્રાહ્મણ તેવો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવાને રાજ્યએ ધુક્તિ યોજી. રાજ્યના ધારવા પ્રમાણે બ્રાહ્મણ કેટલીકવારે નાઉમેદ થઈ પાછો આવી બોલ્યો, મહેલના અંતઃપુરમાં દ્વારપાળ મને પેસવા દેતા નથી. અગ્નેદાપતિનો

કાશીનો ગોરધું ને કુંવરોને આશીરવાદ દેવા આજ્યોકું એમ કંહી અંદર ધુસવા જાઉંકું કે દરવને હડસેલો મારી બાહાર કાઢ્યો. આપ ચીઠી આપોતો મને પેસવા દે. સિદ્ધરાજ કહે મને પોતાને અંદર જવા ન દે તો મારો ચીઠીએ તમને કેમ દાખત કરે. બ્રાહ્મણ કહે તો હું વીખ આધન મરીશ તેની હત્યા તને લાગશે. મારી આશા કેવો મોટી છે ! એ રાજકન્યા મને વરે એટલે મારા જન્મનું દળદર જાય. આહા ! એવી રૂપાળી રાણી મને મળે ત્યારપછી મારા ધન બાગ્યમાં કાંઈ મળ્યા રહે નહિ. પછી એના બાપ તરફથી મને ખાતપાત, મહેલ, હાથો, ઘોડા, પાત્રખી, ચાકર, નફર, લુંડાઓ, ધન્ય, ધાન્ય, આભૂષણ, વચ્ચાદિક જે જોઈએ તે પુરક મળે. અરે એના જોડે દાસીઓ આવશે તે એવી સુંદર હોવાની કે તેવી મોટા રાજા રાણાને રાણીઓ નથી. હું સુખ સેવન એ સુધશ ને મીઠી મધુમુખી પોતાના ક્રોમળ હાથે મારા પગ ચાંપશે. એમ કરતાં જરા તેનો નાખ મને ખુશ થઈ જાય કે બડાકા દેઈને લાત મારોશ એટલે તે ઉડીને આવી પડશે, ને હું તેનાથી રીસાઈશ, તે મને મનાવશે. કોઈવાર તે રીસાશે ત્યારે હું તેને પટારીને મનાવીશ. આહા ! એ સુખ તે બીજાને ક્યાંથી હોય ! મનેજ હોયો ! રાજા તું મને ચીઠી આપ કે હું વહેલો વહેલો જઈ મધુમુખીને મળું. રાજા કહે મને વરમાળ પહેરાવશે એ કાંઈ નક્કી છે ? બ્રાહ્મણ કહે હો નક્કી છે. મારા આશીરવાદથી તેમજ થશે. મને સ્વપ્નામાં કામદેવે વચન આપ્યું છે કે મધુમુખી બ્રાહ્મણને વરવાની છે ને તે બ્રાહ્મણ તું છે. તું જે રાજાને જાચીશ તેને તે વરમાળ આરોપશે. મેં કહ્યું મને રાજા કર. એટલે કામદેવ નાહો. માટે ઉડ મને ચીઠી આપ.

બટજની દાગળી ખસેલી જોઈ સિદ્ધરાજે કહ્યું કે મારી ચીઠી તો નહિ ચાલે પણ હું જીવિત બતાવું તે કરે તમારી મનકામના પાર પાડશે. બ્રાહ્મણ કહે તો બતાવો, હું તેમ કરવાને તૈયારહું. રાજા કહે સ્વયંવરના નિયમ પ્રમાણે હાલ કોઈ પારકું સ્ત્રી પુરૂષને અંદર પેસવા દેવાનાં નહિ, માટે તમે રાજામહેલની મેતરાણીને વેશે અંદર ધુસો ને રાજકન્યા જાજરમાં આવે ત્યાં તેને મળજો. બ્રાહ્મણ કહે જો ઠીક, પણ મારે મોટી મુશ્કેલી છે તેથી પકડાઈ જાઉં. માટે મેતરને વેશે જાઉં તો કેમ ? રાજા કહે રાજામહેલની સ્ત્રીઓના જાજરમાં દેડને જવા દેતા નથી માત્ર દેડીઓજ જાય છે. માટે મુજબ બોડાવી, માથે કાળું લુગડું બાંધી ઢેચડીના જેવો ચુડો, કાંચળી, ઘાઘરો ને સાફો પહેરો. હાથમાં સાવરણી ને ટોપલામાં રાખ નાખી તે માથે મુકી લાજ કરતી હોય તેમ મોટું ઢાંકી અંદર પેસજો. તમારાં લુંગડાંની ગાંસડી બગલમાં રાખજો. અંદર પેસી વેશ બદલી નાખજો. બ્રાહ્મણ હરખાઈને કહે વાહવા ! કેવી સારી યુક્તિ ! એથી માંડે કામ નક્કી થશે. હું આ ચાલ્યો. માટે પરોઢીએ રાજકન્યાને મળી ક્તેહના સમાચાર લઈ આપતી કને આવીશ. રાજા કહે ઠીક પધારો. કુકડોબટ હેંકાંમર નગરમાં પોતાને ઘેર ગયો. રસ્તે જતાં ચુડા વેચનારની દુકાન આવો ત્યાંથી જીવિત લાકડાની ચુડીઓ વેચાતી લીધી. ઘેર ગયો ત્યારે વાળું કરવાની વેળા થઈ હતી. બટજ વાળું કરવા બેઠા પણ તેને આવું શું નહિ. મનમાં વિચાર કરે છે કે પરમદહાડથી તો ઘેર,

જલેથી, ખાજલી, લાડુ, પુષ્કળ ધી, અનેક જાતના મેવા કૃષ્ણદિક જમવાને જેને મળશે તેને આ બધા રોટલા કેમ ભાવે. તેની ધરડી મા પીરસતી હતી તેણે દીકરાને ખાવરો બનેલો જોઈ પુછ્યું કે મેટા તને શું થયું છે. ભટ્ટ કહે છાનીમાની ખેસને તું, તને બધો ખમર મેં દહાડામાં પુડ્યો; તું તારું કામ કર. જાણ કરીને ભટ્ટ પાછો ચોટે ગયો, ને દરપણુ વેચાતું લાવ્યો. ઘરમાં ડોશી જાણે તો હરકત પડે માટે તેના ઉંઘતાં સુધી તે પથારીમાં પડી રહ્યો. પણ તેને ઉંઘ થતી આપે. મધરાતે ઉઠી તૈયાર થયો. ડોશીનો જુનો ફાટો સાલ્યો, તેનું કાપડું, ને તેનો ધાધરો પોતે પહેર્યો, માથે કાળો કકડો બાંધ્યો ને આરસીમાં મોઢું નિયું તો ભંગીએણનાથી ઉત્તરું જણાયું માટે કોયકોવાટી તેમાં પાણી રેડી મોઢે તેનો પાતળો લેપ કર્યો. પછી ટોપનામાં રાખોડી ભરોને સાવરણીનું ડુંકું ધરમાં હતું તે અંદર મૂક્યું. મોટા પોઠ્ઠીઆની વાટ જોવાની ધીરજ રહી નહિ. તેણે વિચાર્યું કે કદાપિ જીંધી ગયો ને મોડો ઉઠ્યો તો જવાશે નહિ; પાછલી રાતે લોકની આવજા થવા માટે છે તે વખત જવું ઠીક નહિ; વખતે કોઈ એાળખે; માટે મધરાતેજ નીકળવું ઠીક. એવું વિચારી ડોશી જાગે નહિ તેમ હળવે રહી ખારણું ઉઘાડી બાહાર નીકળ્યો ને ખારણું બાહારથી તાળું વાળી મહેલ ભણી ચાલ્યો. માર્ગમાં ચોકી આવી ત્યાં ચોકીદારે તેને ટોપ્યો. જવાબ નેતાં બ્રાહ્મણ આગળ દોડ્યો. ચોકીદારે પાછળ દોડી તેને આંતરી અટકાવ્યો. તે કહે તું કોણ છું? મધરાતે ક્યાં જાય છે? બ્રાહ્મણ કહે, અડીશ નહિ રાજમંદિરની ચેત-રાણીધું. ચોકીદાર મંદિરની બેઠી હતો તે કહે ચત્ર રાંડ જૂડી, આ વખત મહેલ જવાનો નથી, રાંડ વેશધારી જૂડું બોલે છે. હિંડ ચત્રુતરામાં, આ પેળા ત્યાં કોઈ નથી; સવારે જવા દેશ. એમ કહી ધંકેલી માર્યો. બ્રાહ્મણ તેણીજમ જાય નહિ. સિપાઈએ હાથ ઝાંઝી તેને ખેંચ્યો. આ બનાવ બને છે એટલે રોત આવી પોહોંચી. તેણે જાણ્યું કે ચક્રલેદાર કોઈ ખાચડીને ચત્રુતરામાં લેઈ જાય છે. રોતના નાથકે એકને પરેઝ કરી ફોજદારની પાસે મોકલી દીધાં. ફોજદારે તેમને રોતે બદલામ કરતાં પકડાયલાં જાણી હેડમાં પૂર્યાં. ફોજદારે ચક્રલેદારને ઠપકો દીધો કે પેહરાપર હોઈ દારૂ મેં આ ભંગીયણને ચત્રુતરામાં ધાલી. ચક્રલેદાર કહે નાજી જૂડી વાત છે. ફોજદાર કહે તારા મોઢામાંથી છાકઉં છે, ને આ રાંડનો હાથ ઝાલેલા તને નાથકે પકડ્યો, પછી ખીજી શી સામેતી જોઈએ. તને અને તારી રાંડ ભંગીએણને ભારે સજા થશે. ભરે ચોટે બાંધી મારવામાં આવશે.

બયથી હવે કુકડાભટ્ટની સુંકડેકાણે આવી. સોડીયું તાણી નીચું મોહો કરી તે ચૂપ રહ્યો. એથી ફોજદારનો શક વધ્યો. તેમને હેડમાં પુરાની કોટવાળ ગયો ત્યારપછી બ્રાહ્મણ રડવા લાગ્યો. સવાર પડ્યે એટલે પૂરી કુજેતી થયે. બ્રાહ્મણ યઈ ટેપડીનો વેશ પહેરેલો જોઈ સૌ લોક હસ્યે, બજાર વચ્ચે ફટકા માર્યે, કેદ કર્યે, નાતવાળા નાત બાહાર મૂક્યે. અરે પ્રભુ! આ શી મારી મૂર્ખાઈ! કામાંધ યઈ મેં કેવું બેવકુફીનું. કામ, કેવું

ખેલું કર્મ, કર્યું! રે મારી શી માડી વલે યઈ! આ કુલ્લેનીથી, આ દુર્દશાથી, તો મરવું ભલું! એમ થાક કરતાં તેણે રાત પૂરી કરી. થોડો દિવસ ચડ્યા કેડે તે બેઠુંને ફોજદારની હાથુરમાં ઉભાં કર્યાં. નિશો ઉતરી ગયાથી તથા ખેદથી ચકલેદારનું મોટું ફીકું પડી ગયું હતું. ઢેયડીનો સ્વાંગ પહેરેલા જમિયારા બ્રાહ્મણનો ચેલેરો વિચિત્ર હાંસ્યકારક, અને તેની જોડે દયા ઉપજાવે તેવો બલ્લો હતો. મોઢે કોયલા ચોપડ્યા હતા તે લુંછી નાખતાં તેના હાથ કાળા થયા હતા; મોઢાપર કેટલેક ડોકાણે કાળા ડાઘા રહી ગયા હતા, કેટલેક ડોકાણે આંસુની ધારે વેવાઈ ગયા હતા, કેટલેક ડોકાણે આંસુમાં પળતી વધારે કાળા દેખાતા હતા. મૂઝ મુંડાવેલી, માથે કાળું લુધડું બાંધેલું તે કાઠો નાખ્યું ધબરાટમાં ભૂધી ગયેલો; રડતાં આંખના ડોળારાતા થયલા, ભંગીયણના વેશની જોડે પાસે બ્રાહ્મણના પોસાકની ગાંસડી, ટોપલામાં રાખોડી ને સાવરણી. એ સર્વ જોઈ કોટવાલને અચરજ લાગ્યું, હસવું આવ્યું, ને દયા ઉપજી. તેણે ભટને પુછ્યું તું કાણ છે? બ્રાહ્મણે ઉતર ન આપતાં નીચું જોયું. પાસે ઉમિલો સિપાઈ કહે બોલ, જવાબ દેને. બ્રાહ્મણ પોક મૂકી રડી પડ્યો. ફોજદાર કહે ધોરજ પકડી ખરેખરી વાત કહે. બ્રાહ્મણ કહે મને મારી નાંખો, પણ મારી વાત મારે મોઢે કહેવડાવો નહિ. ફોજદાર કહે તારે તારી સાચી હકીકત કહેવી પડશે. બ્રાહ્મણ કહે મને નાહવાનું પાણી અપાવો ને આ ઢેયડીનો વેશ મેં પહેર્યો છે તે બદલાવો. કોટવાલ કહે નહિ પ્રથમ તું જે હોય તે માન. ભટ માને નહિ. ફોજદારે પટાવી ફોસલાવી સવાલ પૂછી પૂછી બધી વાત મનાવી. જેમ જેમ બ્રાહ્મણ પોતાની હકીકત કહે તો જલ્ય તેમ તેમ ફોજદારને અને કચેરીના સધળા માણસને હસવું આવે. બ્રાહ્મણની વાત પૂરી થઈ એવામાં દરબારનો હસકારો ફોજદારને બોલાવવા આવ્યો. તે કહે દરબાર આપને અયધડી બોલાવે છે. મને હુકમ કર્યો છે કે જે કામ ચાલતું હોય તે તુરત બંધ રખાવી જોડે તેડી લાવ. ફોજદારે બ્રાહ્મણને અને ચકલેદારને હેડમાં રાખવાની આજ્ઞા આપી જવા માંડ્યું. બ્રાહ્મણ કહે મહારાજ મને આ વેશ બદલવાની રજા આપો. કોટવાળ કહે આ વેગ્રધરો જે બારે અપરાધ કરવાની ધારણા તે કરેલી તેને માટે મહારાજને જાહેર કરી તેમની આજ્ઞા વિના હું કાંઈ કરી શકતો નથી. બ્રાહ્મણ કહે ભોગ લાગ્યા મારા તેથી તો મારી વધારે કુલ્લેની થશે. ફોજદાર સાહવા, ને સિપાઈ લોકે તે બેઠુંને તેજ વેશે કોટવાલીના આગણમાં પાછા હેડમાં જોડે બેસાડ્યા.

આ સમાચાર લોકમાં ફેલાયાથી બધું નગર જોવા ઉઘટું. કોટવાલના આંગણમાં લોક માય નહિ, હસાહસ કરે, તાળીઓ પાડે, ને કોઈ પાછળથી કાંકરા ફેંકે. કુકડાભટે સોડીઆમાં મોટું સંતાડેલું તે ઉઘાડે નહિ. ચોકી કરનારી સિપાઈ તેને ટપલીઓ મારી કહે રાંડ ભંગીએણ તાં ફીકું મોઢે લોકને દેખાડને. પાછળ આવેલાં લોકના જ્યાણથી આગલા આદમી કુકડાભટની પાસે આવે એટલે ચોકીવાળા તેમને પાછા હડાવે તેઓ હુરીઓ, હુરીઓ, કરતા નાસે ને બીજા આગળ આવે. ફોજદારે દરબારને જાહેર કર્યું કે ચંડાણણીને વેશે કુકડાભટ નામે બ્રાહ્મણ પકડાણો છે તેને જોવાને આપી

આલમ મળી છે. એ સાંભળી રાજકુંવરો તેને જોવા દોડ્યા. પરિણામ એ થયું કે ચક્રવેદાર નોકરી પર છતાં છાત્રો યથો અંતે તેણે કુકર્મ કરવાની કોશીશ કરી માટે તે નોકરીથી દૂર થઈ એક માસ કેવનો સજ્જ પામ્યો, ને કુકડાભટ ગાંડો છે કે ડાહ્યો તેની પરીક્ષા થતાં સુધી તેને બુદ્ધિભ્રમણમાં પુર્યો. ત્યાં માલમ પડ્યું કે દીવાનો ન હતો પણ વિધવાસક્ત અંધ થઈ રાજમંદિરના સ્ત્રી નિવાસમાં જવાની ધારણાએ ચંડાળ-ણીનો વેશ લીધો હતો. એ અપરાધને માટે તેને છ મહીના મજૂરી-સાથે કેદ અને જમવામાં દહાડે એકવાર બાજરીની રાખ માત્ર મળે એવી શિક્ષા અન્નેદાના ન્યાયાધીશે કરી.

અન્નેદા નગરીના મોટા રામસરોવરની પાળે સ્વયંવરનો વિશાળ અને અતિ સુશોભિત મંડપ રચાઈ રહ્યા તેવામાં આપ્તા આર્યાવૃત્તના રાજા રાણા અને રાજકુમારો આવી પોહોચ્યા. મંડપની પાસે બે મોટા તંબુ તાણ્યા હતા. એક મહારાજ અને રાજ-કુંવરોને માટે અને બીજો રાણીઓને માટે. મોટે પરીઠીએ ઉડાડી મધુમુખીને ખવા-સણીએ સ્નાન કરાવ્યું, અને તેની મા અને માસી અને કોઈએ મળી શણગારી. રાણીને કેટલાંક બાળક મરી ગયા પછી પહેલપેઢી મધુમુખી જીવી અને તેના પછી ચાર દોકરા થયા તે ચારે ઉછરી મોટા થયા માટે તે સારાં પગલાંની ગણાઈ ઘણી લાડકી હતી. અહિં આ તૈયારી ચાલતી હતી તેવામાં ઉમેદવાર રાજા રાણા અને રાજકુંવરો મધરાતના ઉઠી નાહી ધોઈ, વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી, અંગે અત્તર ઓપડી, કેશ હોળી સજ્જ થવા લાગ્યા હતા, અને બ્રાહ્મણો ચોરીમાં લગ્નની સામગ્રી તૈયાર કરતા હતા. સૂર્યાદય થતાં ઉમેદવાર રાજા અને રાજપુત્રોની સ્વારીઓ આવવા લાગી. મંડપને આંગણે અપોદાપતિ, તેના કુંવરો, પ્રધાનો અને સુભટો ઉભા હતા તેઓ સર્વને આજ્ઞાકાર દેતા અને મુખ્ય મંત્રી પ્રત્યેકને તેને માટે કુરાવેલા આસને તેડી જઈ બેસાડતો. સર્વે આવી રહ્યા પછી અન્નેદાપતિએ તેમને કલના હાર ગજરાં ને તોરેા પહેરાવી, તથા ગોટા, પાન, સોપારી, એલચી આદિક આપી તેમનું પૂજન કર્યું. એ થઈ રહ્યા પછી રાજગૌરે સર્વ મંડપીને આશીર્વાદ દેઈ કહ્યું કે ધર્મશાસ્ત્ર અને રાજ રહી પ્રમાણે રાજકન્યા મધુમુખી સ્વયંવર કરવા આવે છે માટે અહિં બિરાજેલા સર્વ આર્ય રાજનો સુન્દીતની મર્યાદામાં રહી યથા ન્યાયે વર્તશે. રાજમંડળીએ રૂપીને નમસ્કાર કરી તેમની શિક્ષા સ્વીકારી, એટલે મધુમુખી મંડપમાં આવી. બીજીની સમકાલ થયો હોય એવી બ્રાંતિ ઉમેદવારોને પડી. સમકપાણુ જેમ લોહાને આકાષે છે તેમ કુંવરીએ સર્વના ચિત્તને ખેંચ્યાં. એકે એક બોલતા અંધ પડવાથી સકળ સભા શાંત જણાઈ, તથાપિ પ્રત્યેકનું મન આકર્ષણવિકળ થયું. મંડપના મધ્યભાગે કન્યા જોડે ઉભા રહી દરબારના મુખ્ય બાટ પ્રત્યેક રાજના અને કુંવરોનાં નામ, તેમનાં કુળ, દેશ, પ્રત્યેકને કેટલી રાણીઓ છે, ને કોણ કોણ કુંવારા છે તે સર્વ સાંભળે તેમ કહ્યું. ત્યારપછી કન્યાએ ગૂર્જરેશ્વર જ્યસિંહદેવને વરમાળ આરોપી. એ સમાચાર બાહાર ઉમેલા ગૂર્જર સ્વારોને થતાંવારને તેમણે ફતેનો ડંકો વગાડી જલનાદથી આકાશ ગુજરી મૂક્યું; ગૂર્જરે છાવણીમાં

જેનેકાર થઇ રહ્યો.

આમ સ્વયંવરમાં ગૂર્જરરાયનો જ્ય થવાથી માળવાના યથોવર્મન રાજાની આંખમાં ઝેર ઝાંખાયું. બીજા કોઇએ સમ્બતાનો ભંગ કર્યો નહિ. માત્ર તે અસમ્બરતે ઝટ ઉભો થઇ તિરસ્કાર કરી બોલ્યો કે મધુમુખી તું ભૂલી. એતો મારો અંડીઓ રાજા છે, ને મારી દયા કૃપાથી માત્ર એનું રાજ રહ્યું છે. એને વેરી શું સુખ પામવાની છે ! થોડા વખતમાં એને ઝાઝી મારા ઘડમાં પૂરોય પછી તારી શી વળે થશે તે તું જાણે. એમ બોલી ચાલતો થયો. અગ્નેદાપતિની ઇચ્છા હતી કે એણે વિનયનો ભંગ કર્યો તથાપિ એ મારો પરીણા છે માટે એને મનાવી લાવું, પણ બીજા રાજા બોલ્યા કે એણે ઉચ્છૃંખલ થઇ સ્વયંવરનો નિયમ તોડ્યો માટે અમે એની જાડે આજે નહિ જામીએ. એમ બધાની ઇચ્છા હોવાથી યથોવર્મનને મનાવ્યો નહિ, ને તેજ દિવસે તે પોતાને દેશ જવા નીકળ્યો.

સ્વયંવર મંડપમાંથી ઉઠી સિદ્ધરાજા અને બીજા સકળ રાજા અગ્નેદાપતિની દારે તેને મંદિરે ગયા. ત્યાં ભોજન તૈયાર હતું તે સર્વે આરોગ્યા. સિદ્ધરાજાને સર્વે રાજાએ ભાગ્યશાળી કહી માન આપ્યું અને તેની વિનંતિ સ્વીકારી તેને પરણાવવા તેની જાડે ચોરીમાં તેઓ ગયા. અહિં શાસ્ત્રવિધિએ લગ્ન થયાં. તે રાત્રે ગૂર્જરેશ્વરની છાવણીમાં મોટી મીઝવસ ભરાઈ. ભરતખંડના ત્યાં આવેલા રાજા અને રાજકુમારો ત્યાં જમ્યા અને મધરાતે ગુણકાનો નાચ પૂરો થયેથી સર્વે પોત પોતાને મુકામે ગયા. બીજે દિવસેથી સમેયું વિખરાવવા માંડ્યું. જ્યસિંહદેવ સાત દિવસ સાસરે રહી સાસરીઆનો સ્નેહ સંપાદન કરી મધુમુખીને લેઈ સ્વદેશ આગ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું. માલવાપર સ્વારી.

જયથી મદોન્મત થયેલો માળવાનો રાજા સ્વયંવરમાં નિરાશ થવાથી એક પામી ધુંધલાતો પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો. પોતાના મુખરોને બોલાવી તેણે આજ્ઞા કરી કે ગૂર્જરાત જીતી ત્યાંના જીવાન રાજાને અને તેની રાણીને પોષ્ટની પેટે પાંજરામાં પૂરી ધારાનગરીમાં લાવો. નાદાન મધુમુખીએ મારો યશ, મારી કીર્તિ, મારો અખૂટ ધનભંડાર અને મારો અનુલ્લ વૈભવ, લક્ષમાં ન લેતાં મારી આગળ જે માત્ર મગતરા જેવો છે તેને વરમાળ આરોપીને સુતેલા સિંહને જગાડ્યો છે. અરે એ બાળકો જ્યસિંહ મારી આગળ શા લેખામાં છે ! જીવાનીના તોરમાં તે મારી સામુ બોલ્યો ! તેની બાધ્યાવસ્થા પર દયા કરી મેં તેના દેશને ઉજડ ન કર્યો અને તેના પાટણનગરનો નાચ કર્યો તે શું તે ભૂલી ગયો ! તને અને તારા સસરાને કારાગૃહમાં પુરેતોજા બાઈ નામ નરવરમાન, તોજ માઈ નામ યથોવરમાન. એવું બાણણ કરી તેણે તેના સોહદ નામે સેનાપતિને કુરમાવ્યું કે જ્યસિંહ પાછો આવે તાર પહેલાં તમે ધારાનગર અને ઉજેણમાં જે સૈન્ય તખ્તાર છે, તેવડે ગૂર્જરાત લુંટો, હું પાછળથી બીજી મોટી ફોજ લેઈ પાટણ જીતવાને અને સિદ્ધ રાજાને ઝાલવાને આવું ધું.

જીવવાનું ગૂર્જરેશ્વરે ગુપ્ત તૈયારી કરી હતી અને અન્નદે ગયા પહેલાં પોતાના મોટા ગઢોમાં લશ્કર તૈયાર રાખ્યું હતું તે વાતની ધારાપતિને અપ્પર ન હતી. વધી તેણે ધાર્યું કે તરૂણ શત્રુ સામ્રાજનાં લાડ ભોગવવાને ત્યાં ઘણા માસ રહેશે, અને સ્ત્રીના મોહમાં પડી મોહલનો માહફતો આવશે ત્યાર પહેલાં મારું મોટું અળવાન સૈન્ય સજ્જ થશે, અને સોહદની સેનાની લુંટફાટથી ગૂર્જરાજ્ય એટલું નમળું પડશે કે તે જીતવું કઠણ પડશે નહિ. સિદ્ધરાજની અસાધારણ જુદી અને તેજી હતી. પ્રસિદ્ધ થયતી ન હતી તેથી અનુભવી છતાં આવી કલ્પના યાચોવર્મન કરે તેમાં નવાઈ નથી. સિદ્ધરાજે તેની ધારણા અને ગણતરી ખોટી પાડી. માળવેથી ગૂર્જરાતમાં પેસવાની વાટને નાદે તેનો વિજયસામંત નામે સેનાપતિ અળવાન ફોજ સહિત મોરઆમેધ છાવણી કરી પડ્યો હતો. તેને ગૂર્જરપતિએ આજ્ઞા આપી હતી કે તેના અન્નદેથી પાછા આવ્યાની અગાઉ માળવી ફોજ આવેતો તેને રોકવી ને ગરજ પડે તો યુદ્ધ કરવું પણ આગળ વધવું નહિ; શત્રુની સેના હારે તો પણ તેની પાછળ ધાર્યું નહિ; શત્રુને ગૂર્જરાતમાં પ્રવેશ કરવા ન દેવો એજ માત્ર તેનું કામ.

સોહદે વિજયસામંત પર હાથાં ન કરતાં તેની પડોચમાં માળવાનો હદમાં મુકામ કર્યો. સિદ્ધરાજ ત્યારથી આજીવિતપત્તન આવ્યો. આગળથી કરી રાખેલી ગોઠવણ પ્રમાણે એ વેળા ત્યાં મોટું ગૂર્જર સૈન્ય હાજર હતું તે લેઈ વિજયસામંતની કુમકે અડ્યો. માર્ગમાં ગામે ગામથી ગૂર્જર જોધા આવી મળવાથી તે જોધા આગળ આવ્યો તેમ તેની સેના વધતી ગઈ. આ જિનાતી અપ્પર પડે ત્યાર પહેલાં તેણે સોહદને ઘેરી લીધો અને વજર વડે શરણે આવવાની જરૂર પાડી. સોહદે જોધું કે આ મોટા દળના આગળ મારા મુઠીભર જોધાનું કાંઈ ફાવવાનું નથી ને નકામા એ સર્વે માર્યા જશે. જ્યનો સંભવ જરાએ ન હોવાથી તેણે સિદ્ધરાજનું કહેણ સ્વીકારી હથિઆર આપી દીધાં. તેનું અપમાન ન કરતાં ગૂર્જરેશ્વરે તેને અને તેના માણસોને વઢવાણ મોકલ્યા. વખત ન ખોતી ગૂર્જરેશ્વરે ઉજ્જૈની ભણી આવ્યો. નદીનું મોટું પૂર કાંઠાના ગામોમાં ફરીવળે છે તેમ ગૂર્જરેશ્વરે માળવા પર પ્રસરી. શત્રુના અને તેના મંડળીક રાજદારાણાના ઘટો જીતતો, તેઓમાં પોતાની ફોજ મૂકતો, અને જીતાયલા રાજ્યને પોતાની જોડે લેતો સિદ્ધરાજ આગળ આવ્યો. ફોજને કુચ કરવાને સુતર પડે માટે આસપાસના ગામના લોકને ગ્રાહી ટેકરા ટેકરી ખોદાવી સોળે માગે કરાવતો, અને પોતાના જોધાને ઈનામો, અને શાખાશી આપી પાનો ચઢાવતો શિપરા નદીને તીરે આવી પહોંચ્યો. પોતાના ઘોડાને ઉજ્જૈનીના યડમાં શિપરાનું પાણી પીતા જોધ રાજ્ય આવતંદ પામ્યો. ગૂર્જરે ફોજ ઉજ્જૈનીની આસપાસ ચારે બાજુએ મુકામ કર્યો. તેના ગઢવીએ નગરના દરવાજા વાસી દીધા. સિદ્ધરાજે જાને ધમકી આપી કે આઠ પોહોરમાં બાગોળો ઉઘાડી શરણે નહિ આવે તો ઘડ તોડી પાડી નગર ઉજડ કરીશ. એ ધમકીથી ન ડરતાં ગઢવીએ ઉત્તર કહાલ્યો કે મારા સ્વામીની આજ્ઞા વિના મારાથી નગર અપાય નહિ. માર્ગમાં ચોખ્ખા વિના દરમજલ હિંજા આવ્યાથી ગૂર્જર સેના થાકી ગઈ હતી માટે બીજા દિવસે એ

મોટા ગઢ ઉપર હુમલો થાય તેવું નહતું. ત્રણ દિવસ થાક ખાંવાની રજા આપી તથા અનેક પ્રકારની રમતો અને તમાશા કરાવી જોડાને ખુશી કર્યા. તેની કોજમાં બીજા હતા તેમણે પોતાનું તીર ફેંકવાનું અને ફૂંદવાનું બળ, ઝડપે સહવાની ઝડપ અને પકડી ના પાડાય એમ દોડ દેખાડી રજાને વિરમે પમાડ્યો. રામની સેનાના હુમ્મી વાંદરા જેવા તેઓ સિદ્ધરાજની સેનામાં દીસતા. ખાનપાન અને નાચ રંગની ત્રણ દિવસ મત્રા બોડાની સાથે દહાડે ઉજાણના કોઠ ઉપર નિસરણીઓ વડે ચઢી હુમલો કરવાની યોજના કરે છે તેવામાં સમાચાર મળ્યા કે યશોવરમન મોટું દળ લેઈ પાસે આવ્યો છે. તત્કાળ પોતાની સેનાને યુદ્ધના ક્રમમાં ગોઠવી શત્રુની ટકરે ઝીંજવાને સિદ્ધરાજ સજ થયો.

આ વેળા સિદ્ધરાજને ધણીજ સાવચેતી રાખવાની હતી. આ તેનું પેટેલું યુદ્ધ હતું, અને તેના પિતાના હાથ નીચે કેળવાયેલા અને કસાયેલા યોદ્ધાઓમાંના ધણા મરણ પામેલા હતા, અને જે નવા દાખલ થયા હતા તેમને આ પેટેલીજવારની લડત હતી, અને અનુભવી કસાયેલાથી એ નવાની સંખ્યા વધારે હતી. યશોવરમન ચતુર, અનુભવી, યુદ્ધ કળામાં પ્રબોણ એવો મોટો શૂરવીર જોડો હતો. તેણે આગળ ધણાક જય મેળવ્યા હતા, અને તેની સેના સંખ્યામાં એછી છતાં કસાયેલી હતી. પોતાની કોજના કેટલાક ભાગને ઉજાણના ઘેરાપર રાખી બાકીની વડે વઢવું કે બધીને એકઠી કરી સંગ્રામ કરવો એ વિચાર તેણે પ્રથમ કર્યો. ઘેરો જારો રાખવામાં ધાસ્તી એ હતી કે માળવીરાય જોડે સંગ્રામ ચાલતો હોય તેવામાં ઉજાણના રક્ષકો બાહાર આવી ઘેરનારા ઉપર તુટી પડે તો એકે વખતે એ સંગ્રામ ઉપર લક્ષ આપવું પડે, અને એ તરફના હુમલાથી ગૂર્જર કોજમાં ધબરાટ થઈ નુકસાન થાય. ઘેરો ઉડાવી થોડા પાછા હડી ઉભા રહેવાથી શત્રુને લાભ એ થાય કે ઉજાણની કોજ તેને મળવાથી તેનું કૌતવ વધે. મુખ્ય મુખ્યો જોડે મન-સુખો કરતાં એવું કરવું કે ઘેરો ઉડાવી થોડા પાછા હડી ઉજાણની કોજને તેના સ્વામી જોડે મળવા દેવી અને આખો ગૂર્જર સેનાએ એકે જથ્થે થઈ સંગ્રામ કરવો. એમ કરેથી એમાંથી એક મોટો લાભ થવાનો સંભવ હતો. શત્રુ પરાભવ પામે તો યશોવરમન નાસી ઉજાણમાં ભરાય અને તેમાં તે ઘેરવાથી સ્વામીની મતજય વેહેલી પારપડે. યશોવરમન છુટા રહેવું પસંદ કરી બીજી દિશાએ જાય ને ઉજાણનો ગઢવી પાછો નગરમાં પેસે તો તેની પાછળ ધાએલી ગૂર્જર કોજને તેજ વેળા તેની જોડે અંદર ગુસવાનો લાગ મળે. આવો તર્ક કરી સિદ્ધરાજે ગૂર્જર સેનાને સંકેતી લીધી. ઘેરો ઉડાવેલો જોડ માળવી રાજ હરખાએ કેમકે તેની હિચ્છા આ વેળા યુદ્ધ કરવાની નહતી પણ ઉજાણમાં વધારે જોડા અને પોતાની જોડે આણેલો ખોરાક દાખલ કરીને પાછા ફરવું અને બીજું લશ્કર ધારાનગરીના થડમાં ભેંટું કરવા માંડવું હતું તેમાં જઈ મળવાની હતી. ગૂર્જર સેના ઉપર ધસારો ન કરતાં તે ઉજાણમાં પેડો. એ જોડ ગૂર્જરેશ્વરે તત્કાળ આગળ વધી. તેને પાછા જવાનાં નાકાં રોક્યાં અને ફરી ઘેરાની ગોડવણ કરવા માંડી. ઘેરાઈ જવાની ધાસ્તીથી ખૂચવાને યશોવરમન પોતાનું સધળું સૈન્ય લઈ બાહાર આવી યુદ્ધ કરવા

ઉભો. શિપ્રાનદીને કાઠે દારણુ યુદ્ધ થયું. પોતાની મેળવેલી કીર્તિને જળવવાને યથોચ-
રમને યુદ્ધ કૌશલ્ય દર્શાવવામાં કસર રાખી નહિ; પણ તેનું સૈન્ય સંખ્યામાં ઓછું,
અને ગૂર્જરપતિમાં અસાધારણ ચતુરાઈ, ધૈર્ય, અગમચેતી, સમય મૂલ્યાંકિક વિજય
આપનારા શુભ હોવાથી તે હાર્યો. ગૂર્જરપતિની જાણીઆરો, અને તેનું શૈર્ષ જોઈ
ગૂર્જરદળ ઉસકેરાયું. નાયકો તેની આસા અમત્રમાં લાવવામાં તપર હોઈ સિપાહને
હિમ્મત દેતા કરોને લજ્યા. ધણુક રણક્ષેત્રમાં જ્ય મેળવેલા એવી માળગી કોજ પોતાના
દેશમાં આવેલા શત્રુકે પર ક્રોધ કરી જોશથી વડી, અને રાત્ર આળક છતાં ન્યાય વિરુદ્ધ
યથોચરમાને ગૂર્જરાત પર ચડી દેશનું અપમાન કરેલું તેની રોસ ગૂર્જર જોદાએ આ-
વેળા કાઢી. લોહીન વહેળા વહ્યા અને તે શિપરામાં ભગવાથી તેના પાણી રાતાં દિસવા
લાગ્યાં. ગૂર્જરદળના ધણુ હજા યથોચરમને પાછા વાળ્યા. પણ અંતે તેનું સૈન્ય ઓછું,
અને રણક્ષેત્રમાં વધારેવાર કરવાથી ગૂર્જર કોજ પેરી લેશે, તેથી પંડે અને આકીનું
સૈન્ય નાથ પામશે, એવું ભાસવાથી તેણે પાછો પાની કરી. કેટલીક કોજ ઉજેણ ભણી
વળી અને બીજી તેની પાછળ ધારાનગર તરફ ચાલી. એ જોઈ સિદ્ધરાજે કૃણુ સામદને
તેની પાછળ મોકલ્યો અને પંડે ઉજેણ ભણી જતી સેના ઉપર ધમ્પો. દરવાજામાં પેડા
પેહેલાં તેને પકડી પાડી તેની ખરાબી કરી અને ભાંગાળો વાસવા પામે ત્યાર પેહેલાં
તેમની પછવાડે દોડી તેમની હારે નગરમાં પેડા. ત્યાં વળી જંગ મચ્યો, અને ઉજેણ
ની સેરીઓમાં રૂધિરનો કાદવ અત્યો; ગઢવી પડ્યો અને ઘડ ગૂર્જરેશ્વરને હાથ આવ્યો.
એ વેળા ઘડી દાહણિ રહ્યો હતો. કિલ્લાકોશથી પરમારનો વાવરો ઉતારી ગૂર્જરજન
ચઢાવી, જમના વાદિત વળડ્યાં, અને ગૂર્જરરાયની જે જોદા બોલ્યા. આય-
મતા મૂરજના સોતેરી કિરણમાં વિક્રમાદિત્યના ગઢકે પર ચળકતી અને મંદ
વાયુની લેહરમાં ઉડતી ગૂર્જર પતાકા જોઈ જ્યસિંહદેવ અતિ હર્ષ પામ્યો. આ તેનો પહેલો,
અને મોટા પરાક્રમી વેરોકે પર મેળવેલો જ્ય હતો. એ જ્યથી ગૂર્જર સેનાને અને
ગૂર્જર પ્રબંધને જોણો ઉમંગ છુટ્યો. પોતાનો રાજ જીવાન અને અનુભવ વગરનો તથા
યથોચરમા કુશળ જોદો હોવાથી હાની થતા વિષે જે શંકા તેમના મનમાં હતી તે જતી
રહી. કૃણુસામદ એક પોહોરે રાત્રીએ જ્યના વાજને વળડનો આવો સિદ્ધરાજને મળ્યો.
સાંજ પડતાં મૂંધી તે પાછા વળેલા શત્રુની પૂઠે ગયો પણ તેમનો જથ્થો તોડી શક્યો
નહિ. આવરો ન અતતાં ધારાપતિ ઠામ ઠામ ઉભો રહ્યો તેના હુમલા પાછા વાળનો ને
નિયમસર કુચ કરતો પાછો હક્યો. અંધારામાં તેની પાછળ જ્યું જોખમકારો જણાવાથી
કૃણુસામદ પાછો વળી પોતાના સ્વાર્મીને આવી મળ્યો.

ધારાનગર આગળ માળવી રાજ્યનું બધું દળ ભિયું થાય ત્યાર પેહેલાં ત્યાં જઈ શત્રુના
સૈન્ય ઉપર. હુમલો કરવાની મોટી અગત્ય જણાવાથી વખત ન ખોતાં ગૂર્જરેશ્વરે પોતાની
જોજને ઉતાવળે કુચ કરવાની આસા દીધી. ઉજેણનગરને હુંડયું નહિ તેના બદલામાં
એક કરોડ દામ ત્યાંના નગરશેઠ પાસે માંગ્યાં. કેટલીક રગજગ થયા કેડે પુરોજનોની
સભાએ પચાસ લાખ આપવા કબ્જ કર્યા તે નગરશેઠ ઉધારાવી ગૂર્જરરાયને આપ્યાં.

એ નાણાં ઉધરાવવાનું અને આપવાનું કામ ચાલતું હતું તેવાંમાં ગૂર્જર સેનાનો ધણીક ભાગ દુર્ગ્ય સુભટોની સરદારી નીચે માળવાની રાજધાની ભણી ચાલ્યો. ઉજ્જૈણમાં જ્યારે રાખવાળ સૈન્ય મૂકી રાજ્ય જ્યાંસિંહ ત્રીજે દહાડે તેને જળ મળ્યો. માર્ગમાં જે નાના ગદો આપ્યા તેમાંના કેટલાકને છૂતતો, અને જેના કિલેદાર ધમકીથી ને ડરતાં ભાગોળ વાસી દૃઢ રહ્યા તેઓને ધેરી રાખવાને લશ્કર મૂકતો રાજધાની પર આવી પોહ્યાંઓ. ત્યાં નગરના થંડમાં યથોવરમન કેટલુંક સૈન્ય સહિત પડ્યો હતો ને તેના રાજ્યની બધી ગમથી તેના માંડળીક રાજા રાણા, અને સેનાપતિઓ પોત પોતાનાં સૈન્ય લેઈ આપવા નીકળ્યા હતા, તેઓ આવી પોહ્યાંએ તેની અગાઉ બુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા સિદ્ધરાજની હતી. પણ હજાં કરવાની ગોઠવણ તેણે કરવા માંડી એટલે યથોવરમને ધારાનગરમાં બરાઈ દરવાજા વાર્યા. એ જોઈ આપણો સોલંકી રાજા ના ઉમેદ થયો. લાંબી મુદત સૂધી ધેરો ધાલવાની જરૂર પડશે કેમકે ધારાનો ગઢ બહુ મજબુત હતો, નગરમાં પાણીનાં મોટાં તળાવ, હતાં અને અને બંડાર પુષ્કળ ભરેલા હતા તે ઉપરાંત એડવાનો જમીન મસ હતી. તેણે પરમાર રાજાને શરણે આવી ક્ષમા માગવાનું કહાવ્યું. યથોવરમને તિરસ્કાર બુદ્ધ ઉત્તર કહાવ્યો કે “તું હજી બચ્યું છે, પાછા ધેર જવાની આશા હવે તું છોડી દેજે. જળના પૂરનો પેઠે માંડે સૈન્ય ચોતરફથી દોડતું આવે છે તેમાં તારી સેના કુલી મરશે. એટલામાં તું કૂંચાય છે, પણ થોડા કાળમાં હું તને પસ્તાવો કરતો જમપુરી ભણી મોકલીશ. હું અંદર રહ્યો વઢીય અને મારી સેના તને ધેરી લેઈ પુરો કરશે.” આવી ઉત્તર મળ્યા પછી સમાધાનીની આશા મિથ્યા બાળી ધારાનગરની આસપાસ એમાસામાં રહેવાની તૈયારી કરવાની ગોઠવણ સિદ્ધરાજે કરવા માંડી. જે હેરની આસપાસ પરાં અને ગામ હતાં તેમાંના લોકને કાઢી મૂકી ગૂર્જર જોદ્ધાને તેમાં રાખ્યા, તથા બીજાં હજારો નવાં ઝુંપડાં બંધાવ્યાં.

જ્યાંસિંહ માહારાજના વિજયના સમાચાર ગૂર્જરાતમાં આવેથી પ્રજા અતિ હર્ષ પામી આનંદોત્સવ કરવા લાગી. ગાંધે ગામ તરીઆ તોરણ બંધાયા અને શ્રેષ્ઠ ઉજાણીઓ કરી. પોતાની ગેરહાજરીમાં રાજ્યનું ઉપરીપણું માહારાણી મધુસુખીને તેના સ્વામીએ સોંપ્યું હતું. ઉજ્જૈણના જ્યને નિમિત્તે રાણીએ અણહિલપુરમાં મોટો ઓછવ કર્યો. ઓછવને દિવસે તેણીએ દરબાર ભરી મોટો સમારંભ કર્યો, ને પ્રત્યેક દેવાલયમાં મહાપૂજા અને દીપમાળ કરાવી પ્રભુનો પાડ માન્યો, અને સારી ચાલના બંધીવાનોને છોડી દીધા. ચોટામાં દુકાનદારોએ દુકાનો શણગારી રોત્રે રોપણી; પ્રત્યેક બારણે તોરણ બંધાયાં અને સ્વરિતક પુરાવા ને ધેર ધેર કુંસાર રંધાયા.

શિખા નદીને કાંઠે મોટો જય મળ્યો, ઉજ્જૈણ હાથ આવ્યું અને માળવી રાજાને તેની રાજધાનીમાં ધેર્યો, તથાપિ શત્રુનું બળ વૃદ્ધિ નહતું. માંડળિક રાજા રાણાનું એક મોટું સૈન્ય મંદેસરના રાજાની સરદારી નીચે એક દિસાએથી આવ્યું, અને બીજાંને લેઈ રતલામનો રાજા બીજી દિસાએથી આવ્યો. એ બે રાજાની વચ્ચે પત્ર વહેવાર ચાલતો હતો તેમાંના કેટલાક કાગળ મકડ્યાથી તેમની યોજના સિદ્ધરાજના બાણવામાં આવી.

તેમનો ખેત એવો હતો કે ધારાનગરને ઘેરનારી ફાજ ઉપર બંનેએ એકે વખતે સામસામેની દિશાએથી હુમલા કરવા અને તેજ વેળા યથાવરમાને નગરમાંથી બહાર આવી ગૂર્જર રાજ પંડે જ્યાં હોય તે બહારી ધસવું. આ યુક્તિની અને તે અમલમાં લાવવાના દિવસની ખબર કરવાને તેમણે ચતુર માણસોને બિન્ન બિન્ન વેશ ધારાનગરમાં દાખલ થવાને મોકલ્યા. એમાંના કેટલાકે ઘોડાના પુંછડાની જટા બનાવી માંધે વિંટાળી, અંગે રાખ મોળી અમંદુત બની ગૂર્જર ફાજમાં આવી બીખ માગવા માંડી; કેટલાક વાંદરાં રમાડનારા, કેટલાક રીંછ રમાડનારા, કેટલાક સાપ પકડનારા અને છુમંતર અને નજરબંધી કરનારા વાદી બન્યા; કેટલાક આંધળાની ટોળી બન્યા; કેટલાક આક્રાશ ચલ્લી નંદ બન્યા; કેટલીક જુવાન સ્ત્રીઓ સારંગી ને વીણા લેઈ જોગણને વેશ આવી; કેટલાક વાણીઆ બાત બાતના માલ વેચવાને મસે રજ લેઈ છાવણીના બજારમાં દુકાન માંડી બેઠા; અનેક યુક્તિએ છેતરીને અને ગૂર્જર પહેરેગીરોની નજર ચૂકવીને શેહરમાં પેસવાને એમણે યત્ન કર્યો. કેટલાક બીજા અને કોળી ગૂર્જરાતના બીસા જોડે હળી મળી જઈ અંધારી રાતે દોરનો પેડે ચાલતા કે પેટ ધસતા છાવણીની છેક અંદરના ભાગ સૂધી ગયલા પકડાયા. એક માળવી ઠાકોરે, ફટેલો હોય તેવા ઢોંગ કરી, સિદ્ધરાજને મળવા આવ્યો, કહ્યું કે જો મને કોટ સૂધી જવાદો તો હું અંદર જઈ દરવાજો ઉઘાડું. બીજા કોઇનો અંદર જઈ શક્યા નહિ પણ એ ઠાકોરથી છેતરાઈ સિદ્ધરાજ તેને અંદર જવા દીધો, અને જે દરવાજો તે ઉઘાડવાનો હતો તેની થડમાં હુમલાની ગોઠવણ કરી. કેટલાક દહાડા પછી તે કોટ ઉપરથી દોરડું નાંખી તે ઝાલીને ઉતરી આવ્યો ને જીવ લેઈને નાઠેલો હોય તેમ ઢોંગ કરવા લાગ્યો. સિદ્ધરાજને શક આવ્યાથી તેને પાંજરામાં પૂર્યો. તેથી તે પાછો બાહાર જવા પામ્યો નહિ. શત્રુના કેટલાક માણસો ઉપર કબ્જા તેવે વૃથા છાવણીમાં આવેલા તેમાંના કેટલાકના કાનના વહેમાં પાતળા ચર્મપત્રની વાટ ખોસેલી હતી અને કેટલાકે લંગોટામાં સંધિસાના કાગળ સંતાડેલા હતા. એવા પુરાવા જેની પાસેથી મળ્યા તેમને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરી. એટલી આસપાસ કેટલાક માળવી આજણ જોશી થઈને અને કેટલાકે પોતાના અંગમાં માતા આણવાનો ઢોંગ કરી સિપાઈ લોકને ધતી ખાવાને અને છાવણીની ખબર અંતર લેઈ જવાને આવ્યા હતા. એમાંના જે પકડાયા તેમને છાવણીના બજારમાં ઝાડે બંધાવી ફટકા મરાવી કાઢી મૂક્યા.

શત્રુના છળભેદથી ફસાઈ ન પડવાને ઘણીજ જાગ્રતી અને સાવચેતી રાખવાની જરૂર વિશે સિદ્ધરાજે ગૂર્જર નાયકોને ખુબ ચેતવણી આપી અને સજા હુકમ કર્યો કે જેની ગફલત માનુષ પડશે તેને ઠારમારવામાં આવશે. હરકોઈ સ્ત્રીને છાવણીમાં આણવાની કે પેસવા દેવાની મના કરી. એ આસા પ્રમાણે સર્વે વર્તે છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવાને અમલદારો નિમ્યા હતા. તે ઉપરાંત પંડે વેશ બદલીને વખતે વખતે છાવણીના જૂદા જૂદા ભાગમાં દહાડે અને રાત્રે જતો. પહેરેગીરો ઉંધતા પકડાય કે પહેરો મૂકી ગયલા કે પહેરાપર છતાં વાતો કરતા જોવામાં આવે તેમને શિક્ષા કરતો.

એમ પોતાની ઢાવણી ઉપર નજર રાખતો હતો તેજ વેળા શત્રુની તૈયારીના સમાચાર ગુપ્ત દૂતો વડે મળતો. ઢાવણીની આસપાસ ખાડી ખોદાવવા માંડી. એ કામ ચાલે છે તેવામાં ગૂંજરાતથી મંગાવેલી નવી સેના આવી પોહોંચી, તેને લેઈ જયસિંહદેવ રતલામ ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંના રાજાને હરાવી શરણે આવવાની જરૂર પાડી, ત્યાંથી જઈ મંદેસર ગઢને ઘેર્યા. આર્યસિંહને એ ઘેરાનું કામ સોંપી મહારાજ પંડે વિજય યાત્રા કરતા, તેણે ખંડણી અને કર વેરા ઉધરાવતા માત્ર વેશમાં ફરી વળ્યા. જે જે ગઢવી સામા થયા તેમના ગઢોને ઘેરી બીધા, અને જેઓ તાલે થયા તેઓને ધનામ આપી શાશ્વ કર્યા. એ ઘેરાપર મુખ્યોને મૂકી મહારાજ પંડે રાજધાની જીતવાનો બારે પ્રયત્ન કર્યો. નાના ગઢોના ઘેરાનો પારતો જે ત્રણ વર્ષમાં આવ્યો પણ ધારાનગરનો ઘેરો બાર વરસ સુધી ચાલ્યો. સિદ્ધરાજે ધણીકવાર હુમલા કર્યા પણ યશોદર્માએ તે પાછા વાળ્યા. માંહે રહ્યો માળવી રાજા ધણી ચતુરાઈ અને બાહાદુરીથી વશ્યો ને કોટપર ચઢવાની ગૂંજરાની મહેનત તેણે ધણીક વાર નિષ્ફળ કરી.

આનંદેશમાં યશોવર્માનો બાણેજ અજીતસિંહ રાજ કરતો હતો. મોટું દળ લેઈ તે સામાની મદદે ચલ્યો, પરંતુ માળવે ન આવતાં ગૂંજરાતમાં પેઠો. આ ખબર મળતાં વારને ધારાનો ઘેરો ચાલુ રાખવાનું કામ આર્યસિંહને સોંપી સિદ્ધરાજ કેટલુંક સૈન્ય લેઈ આનંદેશમાં ઉતરી ઝટપટ તેની રાજ્યધાની બણી ચાલ્યો. માળવા ઉપર સ્વારી કર્યાની પૂર્વે પોતાના રાજ્યમાં પેસવાના માર્ગને નાકે નાકે ગઢ બંધાવી તેમાં શત્રુને આજે તેટલું પૂરતું લશ્કર રાખ્યું હતું. માળવી રાજા જોડે આનંદેશના રાજાનું સગપણ જાણી તે બણીને શીમાડે મૂક્યાં યાણાં વધારે બળવાન હતાં. એથી અજીતસિંહની ધારણા પાર પડી નહિ. રાજપીપળાના અને માંડવીના રાજા તેને રોકી શક્યા. આ વેળા ઉતાવળે ક્રુચ કરવાની જરૂર ધણી હતી અને ડુંગરો અને જંગલોમાં થઈને જવાનો માર્ગ ધણો વિકટ હતો માટે સિપાઈઓને હિમ્મત આપવાને સિદ્ધરાજ મહારાજ પંડે તેમની જોડે વખતે પગે હિંડતો. પોતાની પેઠે મહારાજને દુઃખ વેઠતા જોઈ ગૂંજર જોડા ઉસકેરાયા, અને વાટના સંકટનો દરકાર ન કરતાં ઉમંગથી કોઈ દિવસ દોઢી અને કોઈ દહાડો બમણી મજલ રાજાખુશીથી કરવા લાગ્યા. એક દિવસ થોડાક સાથીઓ જોડે સિદ્ધરાજ પોતાની ફાજથી કેટલેક છેટે વનમાં જંગલી પાડાનો શિકાર કરે છે તેવામાં આનંદેશી બીલોએ તેને ઘેરી બીધા. બીજરાજ જોડે પાંચસે કામઠીઓ હતી ને સિદ્ધરાજની જોડે માત્ર પચીસ સવાર હતા. સિદ્ધરાજ જીવતો પકડાય કે તેનું માથું હાથ આવે તો બીજ રાજાને આનંદેશ અને માળવાના મહારાજો તરફથી મોટી જાગીરો મળે. એ લાલચથી તેણે મહારાજ ઉપર હુમલો કર્યો. તેમણે તીર ફેંક્યાં પણ સિદ્ધરાજની અને તેના સાથીઓની ઢાલે અથડાઈ તેઓ નીચે પડ્યાં. એક તીર સિદ્ધરાજના ઘોડાને વાળ્યું તે પણ તેની પાખરે અથડાઈ અફળ ગયું. બીજવાર કામઠાપર તીર ચડાવે છે એવામાં જાર આવી પોહોંચી, બીલો નાહા અને સિદ્ધરાજ બચ્યા.

સિદ્ધરાજની સ્વારીના સમાચાર સાંભળી અજીતસિંહ પાછો ફર્યો. તેના પાટન

ગરના દરબારે આગળ ખેંડુ મહારાજને મળ્યા. આનંદેશપતિની પુઠે રાજપીપળા અને માંડવીના રાજા લુરકાટ કરવા લાગ્યા હતા. આ બેવડા બચમાંથી બચવાને તેણે ગૂર્જરે-ધરની ક્ષમા માગી સહલા કરી. માળવા અને આનંદેશ એ બે રાજ્યો સાથે જોડે વિગ્રહ અભાવવે કઠણ પડે માટે હજારો દંડ લેઈ સિદ્ધરાજને ટૂંકો માંડી વાળ્યો. રાજ પીપળાના રાજા ધીરસિંહે અને માંડવીના રાજા ચતુરસિંહે આ પ્રસંગે મોટી સેવા બજાવી માટે તેમની અંડણી ઓછી કરી તે ઉપરાંત મોટી જગીરો તેમને આપી. આં વેળા યોમા-સાનો પહેલો વરસાદ થયો હતો અને વાદળાનો ધેરાવ મસ હોવાથી બારે વરસાદના ધારની હતી માટે આઆ તે જંગલો રસ્તે પાછા માળવે ન જતાં સિદ્ધરાજ દેવ સહીત રત્નદેશ આબ્યો. યોમાસુ પાટણમાં ગાળી દશરાને દિવસે તે માળવે જવા નીકળ્યો. મોટા ઠાઠમાઠથી રાજસ્થાની તે દહાડે સંજ્યાકાળે સહસ્ત્રલિંગ સરોવરપર આવી. ત્યાં જ્યસિંહદેવ અને મધુમુખદિવી સન્નેડે પ્રથમ બધાં દેહરાંની પ્રદક્ષણા કરી મુખ્ય દેહરામાં શિવ પૂજન કર્યું ને ત્યાર પછી થમીના વૃક્ષની પૂજા કરી. રાત વાસે ત્યાં રહી પાછલી રાત્રે ઉપડવાનો વિચાર હતો. ગૂર્જરાતની હદ સૂધી રાણીને જોડે રાખવાની ગો-ડવણ કરી હતી. રાજા રાણી જમવા બેઠાં હતાં તેવામાં માળવેથી કાસદ કાગળ લાગ્યા. એ પત્રમાં લખ્યું હતું કે “આસો મુદ પડવાને દિવસે યથોવર્માના કુંવરે એકાએક માંડુગઢ ઉપર ચઢી આવી તે જીતી લીધો. તેની સેના એમિન્તી. મધ્ય રાત્રે આવી અને નિસરણીઓ મૂકી કોટ ઉપર ચઢી. સહુથી પહેલો રાજકુંવર પડે પરમારની ધજા હાથમાં સાહી ગઢ ઉપર ચઢ્યો ને સામાયતાર પહેરેગીરને તેણે ઠાર માર્યો. એથી માળવી સેનાને પાનો ચઢ્યો ને ધણી બાળુએથી તે નિસરણીઓ વડે કોટ ઉપર ચઢી. ઉદયસિંહ સોલંકી અને તેની ગૂર્જરદેવ અંદર હતી તે જાતી ઉઠી ગબરાઈમાં પડી તથા-પિ શૂરથી વઢી પણ મારી ગઈ. માળવી સૈન્યનો બારે જમાવ એ ગઢમાં અને ગઢમા-હાર થતો જાય છે માટે કુમક લેઈ મહારાજ વહેલા પધારશો.”

આ સમાચાર જાણી સિદ્ધરાજ પોતાનો મનસુખો ફેરવી નાંખ્યો. જમી રહીને તેણે સુખટો જોડે ઉતાવળે કુચ કરવાની ઠરાવ કર્યો. પાછલી રાત્રે રાણીજીને પાટણ જળાવી રાજા વીસજનગર ગયો. વીસ વીસ ગાઉની રોજ મજલ કરી તે અને તેની ફાજ દાહોદમાં આવી માળવાના જંગલોમાં પેસવા જાય છે તેવામાં માળવી બીલિનું મોટું ધારું સાથું આવ્યું. સિદ્ધરાજ પોતાની ફાજના મોખરાથી કેટલાક ગાફ આગળ વધ્યો હતો તેને બીલદેને અટકાવ્યો. એ વર્તમાન જાણી સામતું મંત્રી ફાજના કેટલાક બાગને પુકના કમમાં ગોઠવી મહારાજનું મદદે આવ્યો. બીલો ઠરીને બપોરે સુધી વઢ્યા. તેમ-નો રાજા અને ધણાક બીલ રણમાં પડ્યા ત્યારપછી તેઓ બિખરાઈ ગયા. ત્રાસ બે-સાડવાને સિદ્ધરાજ એ બીલોનાં ધણાંક ગામ બાળ્યાં, અને તેમના આગેવાનોને પકડી ગૂર્જરાતના ગઢોમાં પૂર્યાં, તથા ઠામ ઠામ થાણાં બેસાડ્યાં. એથી ગૂર્જરાતથી માળવે અ-ને માળવેથી ગૂર્જરાત જતા આવતા વટેમાર્ગુને અને વેપારીઓને લૂટાવાનો ભો હતો તે જતો રહ્યો.

માંકુધઃ આગળ સિદ્ધરાજ આઘ્યો એટલે માળવી રાજકુંવર સંગ્રામ કરવાને સજ્જ થયે. સિદ્ધરાજની કુમરે ધારાનગરના ધેરાપરથી એક દૂધડી વાઘમટની સરદારી નીચે આવી પોહ્યાં. એણે ઘડ ઉપર હથ્થાં કર્યાં તેવામાં સિદ્ધરાજે રાજકુંવરની બાહાર ઉમ્મી સેના ઉપર ધસારો કર્યો. ળંગ જખરો મચ્યો. 'રાજકુંવર ધવાણો તોએ પાછો હથ્થો નહિ. અંતે ભેહી મસ જવાથી તે અચેત થઈ ચકરી ખાઈ પડી ગયો તેવારે તેના સાથીઓ તેને ઘડમાં લઈ જવા લાગ્યા. તેને અંદર લેવાને પાછળી મરેની જે બાગોળ ઉઘાડી તે ઉપર વાઘભટે તેજ ક્ષણે છાપો માર્યો. તેની ફાજ કિલામાં પેઠી પેઠીગમ સિદ્ધરાજના હુમલાને લીધે તેની સેના તેની મદદે આવી શકી નહિ તેથી તે અને ઘડ બંને વાઘમટને હાથ આપ્યા. આ ચતુરાઈ અને આ બાહાદુરીને માટે માહારાજે તેને સામંતની પદવી આપી માંકુનો ઘડવી ઠરાવ્યો. પકડાયલા રાજકુંવરને પોતાની છાવણીમાં લઈ જઈ એસડ કરી સાળો કર્યો. તેના જખમ રૂઝાયા અને તે પાછો તનદુરસ્ત થયો ત્યારે તેને પાટણ મોકલી દીધો. તેને અણહિલપૂર મોકલેછે એ ખબર તેની વહુને થવાથી તેણીએ તેની જોડે જવાની રજા માગી. સિદ્ધરાજે રજા આપી અને મંત્રમુખીને લખ્યું કે એ બંનેને માનપૂર્વક રાખી તેમની બરદાસ કરજો.

માળવી સરદારોએ સિદ્ધરાજને કાઠી મૂકવાને અને ધારાનગરના ધેરામાં હરકત કરવાને આ પ્રમાણે ઘણીક કોશિશ કરી પણ તે સર્વ મિથ્યા ગઈ. ધેરો લાંબી મુદત ચાલ્યો, પણ બાકીના માળવી રાજ્યમાં સિદ્ધરાજનો અમલ જમ્યો ને તેની ઉપજ તેને હાથ આવી. ધેરામાં રોકાયેલો છતાં તેણે ગૂજરાતની અને જીતેલા માળવદેશની આબાદી અને ત્યાંના લોકનાં સુખ વધારવાની અનેક યોજના કરી. તે વખતે વખતે માળવામાં ફરવા નીકળતો. અને ત્યાંથી ગૂર્જરદેશમાં રાણીને મળવા અને રાજકાજની તપાસ કરવા જતો. આ દેશાટણોમાં તેના જોવામાં આવ્યું કે સોમાસામાં ઘણા ગામોના થડ માં અને આસપાસ પાણી ભરાઈ રહેછે, અને સોમાસુ ગયા પછી ઠેટલાક માસ સૂધી તે સુકાવું નથી અને તેથી શરદીથી એટલે બેજથી ઉત્પન્ન થતા તાવાદિક રોગ ઉત્પન્ન થાયછે, પ્રજામાં ફેલાય છે, ઘણાં માણસ તેથી પીડાય છે ને ઘણાં મરી જાય છે. આ પીડા દૂર કરવાના તેણે ઉપાય કર્યા. કયા કયા ગામોમાં વરસાદનાં પાણી ભરાઈ રહેછે ને ગંદકી થાયછે તેની તજવીજ પ્રાંતો અને પરગણાના અમલદારોની મારફતે કરી અને તેના લખેલા વૃત્તાંત મંગાવ્યા. ત્યાર પછી કાંસ, અને નેહરો ખોદાવી પાણીને વહી જવાના માર્ગ કરાવ્યા. વળી આખા દેશમાં સડકો કરાવી વેપારી લોકોની અને મુસાફરોની અડચણ મટાડી. એ સડકો ઉપર ચોકીઓ બેસાડી, અને વેપારીઓને ઉતરવાને ધર્મશાળા કરાવી.

એમ ધેરાના બાર વરસ તેણે કેવળ તેમાંજ રોક્યાં નહિ. "દેશસુધારાનાં કામ ચલાવતો હતો તથાપિ ધેરાની સજ્જા અને જગૃતિ એાછી થવા દીધી નહિ. માળવી રાજને તેણે અંદર નિરાતે બેસવા દીધી નહિ. યથોપાયે પણ અંદર રહી નજરનો બચાવ કરવામાં ઘણી હેશીઆરી બતાવી. વિશાળનગરના જે બાગપર ગૂર્જરો હથ્થાં કરે

તે બાગમાં યુદ્ધ કરવાને તૈયાર હોય ને દહાડે કે રોત્રે જ્યારે ચઢાઈ થાય ત્યારે પોતાના જોડાને હિંમત આપતો જોવામાં આવે. બહુ હુમલા બર્ષ જવાથી સિદ્ધરાજ નિરાશ થવા લાગ્યો. સુંભળ મંત્રિ જોડે હતો તેને એક દિવસે ગૂંજરેશ્વરે કહ્યું કે હું આ લાંબા ધેરાથી કંટાળ્યો છું માટે કોઈ સામદને ધારાનગર જીતવાનું સોંપી હું પાછો જવા ધારું છું. સુંભળે કહ્યું કે “મહારાજે માત્રવંદ્ય જીતી બહુ કીર્તિ મેળવી છે, અને આખા ભરતખંડમાં આપની નામના થઈ છે માટે એનો રાજ્યધાની જીતવાનું કામ આપને જ હાથે પૂરું થવામાં શોભા છે. એક પરમાર જોડો હાલ શહેરમાંથી નાશી આવ્યો છે તે કહે છે કે નગરને દક્ષિણ દરવાજા હજાં કરેથી કૂતે મળે તેવું છે” સિદ્ધરાજ કહે તેને મારી પાસે બોલાવો. સુંભળે તેને મહારાજની હજીરમાં આણ્યો. એ આદમી ખજારદાર હતો. અંદર કેવી અવસ્થા છે તેનું વર્ણન તેણે વિગતવાર કર્યું તે પરથી જણાયું કે નગરની દક્ષિણે જે દરવાજો આવેલો છે તે ઉપર હુમલો કરવાથી જય મળવાનો સંભવ છે. એ માણસ ડગતો નથી તેની ખાતરી કરવાને સિદ્ધરાજે ધણીક રીતે તેની પરીક્ષા કરી તે ઉપરથી ખાતરી થઈ કે તેનું કહેવું સાચું છે.

હવે ગૂંજરેશ્વરે સામદોને અને મોટા નાયકોને બોલાવી કહ્યું કે “અહિં યુદ્ધ કરતાં આપણે ૧૨ વરસ થયાં. એ લાંબી મુદતમાં તમારું અને તમારા હાથ નીચેના જોડાનું ધૈર્ય અને શૂર જોઈ હું રાજી થયો છું. આપણી મહેનતનો અંત આણવાને અને ધારાનગરના ઘઠ ઉપર ગૂંજરે ધજા ચઢાવવાને છેલ્લો હુમલો એ નગરની દક્ષિણ બાગોળપર પરમદહાડે કરવાનો મેં ઠરાવ કર્યો છે. ત્યાં યુદ્ધ ચાલે તે વેળા આખી છાવણીમાં ધણીજ જગરતી રાખવાની જરૂર છે. પરમદહાડે જીતવું કે મરવું એવા દૃઢ નિશ્ચયે હું પંડે ચઢવાનો છું, માટે આપણા સૈન્યના સર્વ જોડાને આ સમાચાર કહી સજ કરો.” સુંભળે કહે “મહારાજ આપને અમ લેવાની જરૂર નથી, આસા આપો તો એ સેવા અમે બજાવીએ.” તમે મારી જોડે રહેજો એમ કહી તેમને જે જે કરવાનું હતું તે સમજાવી વિદાય કર્યાં. તે દીવસે અને બીજે દિવસે ગૂંજરે છાવણીમાં અસાધારણ તૈયારી થવાના સમાચાર યશોવર્માને થવાથી તે ચિંતામાં પડ્યો પણ હિંમત હાર્યો નહિ. ૧૨ વરસના ધેરામાં તેને ધણી હાની થઈ હતી. એ લાંબી મુદતમાં કોઈ પ્રકારની મદદ તે બહારથી મેળવી શક્યો નહોતો. જોડા જોડા લેઈ તે અંદર બરાબે હતો તેમાંના ધણાક ગૂંજરોના વારે વારે થતા હુમલામાં કપાઈ મુવા હતા, અને તાવ, મરકી, આદિક રોગથી ધણાક મરી ગયા હતા. નગરમાં એકાએક ધેરાઈ જવાથી લાંબો ધેરો ખમવાની જોડાએ તેવી તૈયારી તે કરી શક્યો નહોતો. શહેરના કેટલાક બાગમાં ગરીબ લોકનાં સુંપડાં હતાં તે ખોદાવી નખાવી ત્યાં ખેતી કરાવવા માંડી; પણ ગઠમાં અને વેપારીઓ પાસે અન્નસંગ્રહ હતો તે ખૂટ્યા પછી એ ખેડાણની નીપજથી ફાજ અને પુરીજનોનું પોષણ થઈ શક્યું નહિ, અને હજારો ઘોડા, ભેંસ, ગાય, અને બળદ ધાસ નહિ મળવાથી મરણ પામ્યાં. નગર વાસીઓ ત્રાહે ત્રાહે કરવા લાગ્યા. હમારાં છોકરાં ભૂખે રડે છે, અમારી સ્ત્રીઓ ભૂખે મરે છે, અમે અપવાસથી મરીએ છીએ,

એવી ફરીઆદ હજારો માનવી કરવા લાગ્યાં; કેટલાકે આવી વિનંતી કરી કે ગૂર્જરેશ્વરને શરણે જઈ ભૂખે અને ભૂખથી ઉત્તમ થતા બાધીઓથી પીડાતી પ્રજાને જીવાડો. એવું બોલનારપર કોપ કરી ધારાપતિએ તેમને મારી નંખાવ્યા. આથી લોક વધારે નારાજ થયા પણ ત્રાસ પામી કાંઈ બોલ્યા નહિ. યશોવર્માએ પોતાના મંત્રીઓની અને સામદાની સભા બરી પૂછ્યું કે નગરમાં આવવાનું ખૂટ્યું છે માટે કેમ કરવું? સભામાં ઠર્યું કે જેઓ જીવના કામમાં આવે એવાં ન હોય તે સર્વને શહેર બહાર કાઢી મૂકવાં. આ ખખર નગરમાં ફેલાતાં ધેર ધેર રડારોળ થઈ રહી. નગરમાં પડો વજાડાવી લોકને રાજાએ જણાવ્યું કે આપણે માથે મહા સંકટ આવી પડ્યું છે, નગરમાં અજ ખૂટ્યું છે, શત્રુ કેડો છોડતો નથી, માટે લાચારીએ આ કામ કરવું પડે છે. વેરીને શરણે જવું તેથી મરવું બલું. જે જે દુઃખ પડ્યે તે વેદીય પણ પૂર્વજોની લાજ રાખીશ, અને મારી પ્રજા ત્રાણાંત સૂધી મને સાહે કરશે એવા બરોસાથી આ છેલ્લો ઉપાય કરવામાં આવે છે. નગરબહાર જઈ તમારાથી તમારો જીવ ઉગારાય તેમ ઉગારજો. જેને પોતાની મતા જોડે લેવી હોય તેને તે લેવાની છૂટ છે. પણ ધાર્તી એ છે કે તે સર્વ શત્રુ હરી લેશે. અનાજનો એક ઘણો પણ જોડે લઈ જવા નહિ, એક દીવસનું બાધું માત્ર લેવું. આ આસા અમલમાં લાવવી અતિ કઠણ પડી. લોક ધરમાંથી નીકળે નહિ. સરકારી સીપાઈ તેમને ધરમાંથી ઘસરડી આણી દરવાજા બહાર મૂકી આવે; લોક માથાં કુટી રાય. હજારો માનવી કોટ બહાર ભેગું થયું. સિદ્ધરાજે તેમને જવાનો માર્ગ આપવાની ના કહી ને યશોવર્માએ શહેરના દરવાજા વસાવ્યા. એ બાપડાં માણસ હવે ક્યાં જાય? ને શું ખાય? બાપડીઓ કૂટે, છોકરાં ભૂખે ટળવળે, ને બાપડા પોક મૂકે. કોટે ઉભા રહી આમ પ્રજાને પીડાતી જોઈ ધારાપતિ અતિ ખેદ પામી મૂર્છાંગત થયો. સેવકોએ શિતળ જળ તેના મુખ ઉપર છાંટી તેને જાગૃત કર્યો. રાજાએ નિહાળીને જોયું તો કાઠી મૂકેલા લોકમાં હજારો તનફુરસ્ત જીવાન દીડા. તેઓ શૂરા અને કસાયલા હોયતો વઢી શકે એવા હતા. એમાં બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, કણબી, અને કારંગિરો હતા. પણ તેઓ નામદં થઈ ગયા હતા, તેઓ પુરુષત્વ ખોઈ કાતડા (હીન્ડા) જેવા થયા હતા. તેઓ લાડવા ખાવામાં, નાતોમાં લડવામાં, ગાળો ભાડવામાં, ને પોતાની બાપડીઓને મારવામાં શૂરા હતા, પણ રાજ્યનો ખચાવ કરવાને જીવમાં તેઓ કશા કામના નહતા, તીર તરવાર ને બરછી જોઈ ઉભી પુંછડીએ નાસે એવા બાપડા બેલ બનેલા હતા. રાજા કહે, આ મારી પ્રજા વઢી શકે તો શત્રુની શી તાકાત છે કે મને આમ ધેરી રાખે ને મારા રાજ્ય પર, અને મારી રૈયત પર આવી આપત્તિ પાડે. તોણે સિદ્ધરાજને કહેણ મોકલ્યું કે “આ અભાગ્યા નિરપરાધિ, નિર્બલ, વૃદ્ધ, બાળક, અને સ્ત્રીઓને અને બાપડા માણસોને ર્યા કરી જવાનો રસ્તો આપો. એ બિચારા દયાને પાત્ર છે.” સિદ્ધરાજે ઉચરે કહાંબો કે “વાંક તમારો છે. તમે એમને નગર બહાર કાઢી મૂકી આ વિપત્તિમાં નાંખ્યા છે માટે પાછાં અંદર લો. એમને અંદર લેવાને બાગોળ ઉધાડી રાખશો તે દરમિયાન હલ્લા કરીશું નહિ. એમને મારી ફોજમાં થઈ જવા ન દઈએ એમાં કાંઈ

અન્યાય નથી. એમને માર્ગે આપવો એ તમને લાભ આપવા બરોબર છે. એથી તમારી ઘેરા લંબાવવાની શક્તિ વધે છે. માટે તમારે એ લોકપર દયા કરી મારે શરણે આવવું જોઈએ; હું તમારું અપમાન નહિ કરું.” યથોવર્માએ સિદ્ધરાજની વચ્ચે તિરસ્કાર સહિત પાછી વાળીને તેથી સિદ્ધરાજ રોષે બરાપો.

એ રાજાની વચ્ચે કહેણ આગતાં હતાં તેવામાં પેલા બાપડા લોક બૂમ મરી જવા લાગ્યા. જોડે આણેલું બાધું પૂરું થયું. કેટલાકે શહેરમાંથી નીકળ્યા કેડે કાંઈ ખાધું નહતું. જોડે આવાનું જોડે હતું તે બધું પોતાનાં છોકરાંને સારૂ રાખી તેમાંથી નિત્ય થોડું થોડું તેમને ખવડાવે. એમનું બાધું પણ પૂરું થયું. હવે પંડે શું ખાવ ને છોકરાંને શું ખવડાવે? વડનાટેટા, મઠકાંદિક ફળ ખાફીને ખાતાં તે પણ પૂરાં થયાં. ધાસ, બા-જીપાલી, અને ઝાડનાં પાંદડાં ખાફીને પેટ ભરતાં ઘણાંક માદાં પડ્યાં. ઘણાંકના પેટ છૂટી ગયાં, ઘણાંકને તાવે સપડાવ્યાં ને મરકી ચાલી. ઘણાંખરાંમાં માત્ર ચામડીને હાડકાં રહ્યાં. તેમની પીડા જોઈ ગૂર્જરોને દયા આવી. તેજસિંહ સોદંકી, અને હરપાળ આવડો એ સિદ્ધરાજના માનીતા હજુરીઆ નાયક હતા તેમણે ઘણીજ નમનતાઈ પૂર્વક અરજ કરી કે આ માણસો ઉપર દયા કરો; એમના પ્રાણ ઉગારો. મહારાજને પણ દયા આવવા માંડી હતી. તેણે સામદોની અને મંત્રીઓની સભા બોલાવી અભિપ્રાય પૂછ્યા, તેમાં દયાના પક્ષમાં વધારે મત પડ્યાથી ડરાવ થયો કે એ બાપડાને બેદિવસનું બાધું આપી છાવણી બહાર જવા દેવાં. આ દયાના કૃત્યથી હજારો માનવીના જીવ બચ્યા. ઘણાંકમાં હિંડવાની શક્તિ રહી નહતી, એવાંને ગાંડામાં બેસાડી આસપાસના સેંકડો ગામડાંમાં વહેંચાંતા મોકલી દીધાં, ને ગામ ખરચે તેમને પાળવાની આજ્ઞા કરી.

*નગરના લોકને બહાર કાઢી મૂકી યથોવર્માએ ગૂર્જરોના છેલ્લા હુમલાને કેટલાક દિવસ આપ્યો. પુરીજનો બહાર આઘ્યા તેથી સિદ્ધરાજને ધારેલા દિવસે હલ્લા કરવાનું કામ બંધ રાખવું પડ્યું. એમને છાવણી બહાર કાઢીને કે ગૂર્જરે સેના અને ધારાનગરના કોટની વચ્ચે રહેવા દેઈને હુમલો કરવામાં કેટલીક ધારતી હતી. હુમલો કર્યા પહેલાં જૂદાં જૂદાં ગામમાં એમને મોકલી દીધા કેડે હલ્લાં કરવાની ફરો તૈયારી ગૂર્જરેધરે કરી. નગરના કષા ભાગપર હલ્લાં કરશે તે શત્રુને જાણવા ન દેવાને આપણા જયસિંહદેવે ચારે તરફ હુમલો કરવાને સૈન્યને સજ્જ કર્યું. કોટપર ચઢવાની નિસરણીઆ, ને દરવાજા ચીરવાના કુવાડા વગેરે બધીજ તૈયાર રાખેલા, અને જાપો મારવાને સજ્જ થયેલા જોદ્ધા બધીજ યથોવર્માએ દીઠા. કાણુવાર બિરામ લીધા વિના આખો દિવસ તે કોટેકોટ ફરતો અને માળવી શૂરવીરોને પાનો ચઢાવતો રહ્યો. સાંજ પડી ને અંધારું થયું પણ ગૂર્જરો આઘ્યા નહિ. હવણા ધસારો કરશે એમ દિસે પણ ધસી આવે નહિ. રાત્રે મસાઓની રોષણીથી આખી ગૂર્જર છાવણી પ્રકાશમાન થઈ. એ કામને માટે ગામગામથી સેંકડો માળવી હજમને પકડી આણ્યા હતા. શત્રુએ વેઠ પકડેલા તેથી મસાઓને બરોબર સળગેલી રાખે નહિ, ને ધડોધ ધપાખાય. ઘોસો પડે એટલે બૂમોપાડી રહે. તેમને

છાતા રાખવાને ગૂર્જરો લપડાકો લગાવે, ને ‘બાવડી ચસકી, બાવડી ચસકી’ કહી ખીજવે, મધરાત સુધી આખી ગૂર્જર છાવણીમાં પૂરી જગરૂતી રહે. બાઠચારણો ભારત અને રામાયણના યુદ્ધની વાતો કહી જોડાને ગૂઢ ચઢાવે. “ગૂર્જરેશ્વર મહારાજની ને, સોલંકીરાયની ને; ધારાનગરના ગઢપર યથપતાકા અઢાલી જ્યના વાદિત વજડાવીએ, ઉઠો, હિંડો; ધસારો કરવાની આસા મહારાજ કેમઝટપટ દેતા નથી.” એવા યુદ્ધ કરવાની આતુરતાના પોકાર ચોતરફ સંભળાય, તેથી માળવી ફોજ બડવાને સજ રહે. મધરાત પછી ગૂર્જરછાવણીમાં મસાલો હોલવાવા લાગી, ને પોણીરાત થતાં બધી મસાલો ખુજ્જી પહેરેગીરો શિવાય બાકીના સર્વ સિપાઇ સુઇ ગયા ને છાવણીમાં શાંતી થઈ. આ જોઈ યશોવર્માએ તથા તેના શુભટોએ ધારણું કે હુમલ્લો કરવાનો મનસુખો બંધ પડ્યો. તેઓ અને તેમના જોડા આખોદિવસ અને પોણીરાતના અમથી અને ઉજ્જરાથી થાકી જઈ જાંઘરા બન્યા હતા. હવે હુમલ્લાની ધાસ્તી ન દીઠાથી તેમને સુવાની રજા આપી યશોવર્માને પંડે મહેલમાં જઈ જાંઘી ગયો.

ધારાનગરની દક્ષિણ દિશાએ આવેલી બાગોળપર હલ્લાં કરવાનો સારો લાગ છે એવો ખાતમી સિદ્ધરાજને મળી હતી તેપરથી ત્યાં ધસારો કરવાની મોઢવણ તેણે રમી; એ અર્થે આખા લક્ષ્મરમાંથી સરમાં સરસ નાવકો, અને જોડા, પાળાસ્વાર, હાથી અને જાંઘ વીણી કાઢી તેમનો મુકામ પોતાના તંજુના થડમાં તે દહાડે સવારથી રાખ્યો હતો. ને ને યુક્તિએ કરવાની હતી તે તેમને ત્યાં શીખવી, ખાન પાન વડે તેમને મદ્દત બનાવ્યા, અને પોણી રાત સૂધી ઉંઘાડી તાજ રાખ્યા. પોતે પણ તેજ પ્રમાણે આરામ લીધો. ધારાનગરીના કોટ ઉપર, અને ગઢમાં શાંતિ જોઈ પાછલી રાત્રે તે ગુપચુપ ચલ્યો. પહેલા ત્રણ દરવાજા સામદોએ હાથીવડે લોડ્યા. દરવાજાની લગોલગ જાંઘને ઉંઘુ રાખી તેને હાથી પોતાના ડુંભરથળે બારે જોરથી ધક્કો મારે. એ ટોચનું બળ વધારવા ને હાથી ફેલેક દુરથી ધસી આવે. જાંઘ બીચાઈ ચગદાઇ મરે ને દરવાજા ટુટી પડે કે ફાટી જાય. એમ ત્રણ જાંઘ મુવાં ને ત્રણ દરવાજા ટુટ્યા. ચોથો દરવાજો બહુજ મજબૂત હતો. તેને જડા લોઢાના પાટા ઉપરાંત બાંખા અણીઆળા ખીલા જડેલા હતા. અને પાછળ લોઢાની જડી સાંકડો ઉપરાંત લોઢાના આગળા અને બોગળો વતી એવો સજડ વાસ્યો હતો કે જાંઘ ચગદાઇ મુવાં ને ત્રણ જખરો હાથીનાં ડુંભરથળ ફાટ્યાં પણ દરવાજો બાખ્યો નહિ. યથઃ પટલ નામે મહા બળવાન મદોન્મત હાથી ઉપર સિદ્ધરાજ મહારાજ પંડે ખીરાજોલા હતા તે એ જોઈ આગળ આવ્યા, દરવાજા લગોલગ પોતાને સ્વારી કરવાનું મોટું જખરું જાંઘ ઉંઘું રાખ્યું ને પોતાના હાથીને તે ઉપર ધસા બ્યો. યથઃ પટલતા પહેલાજ ધક્કાની સાથે મોટા અવાજથી કડકડ કરતાં બારણાં ફાટ્યાં, અને ગુર્જરેશ્વર શત્રુના નગરમાં પેઠા. હાથી તલ્કાળ જુમિપર પડી મરણ પામ્યો. સિદ્ધરાજ તુરત બીજા હાથી ઉપર ચલ્યો. એ વેળા સુર્યોદય થયો. સુરજનું ઉગવું અને આપણા મહારાજનું ધારા નગરમાં પેસવું જોડે થયું.

સિદ્ધરાજની સ્વારી એવી છાનીમાની આવી હતી કે પહેલી બાગોળ ત્રીટી ત્યાં

સુધી ધરવીએને તેની અંખર પડી નહિ. પહેલી ભાગોળના તુટવાના કડાકાથી તેઓ મીઠી ઊંઘમાંથી ચમકી ઉઠ્યા. ગૂર્જર આઘ્યા, ગૂર્જર આઘ્યા એવી જુમ આપ્યા નગર વિષે પડી, અને ગભરાટમાં જોડા આયુધ બાંધી ઉતાવળે સજ થવા લાગ્યા. કેટલાક પેરેગીરો નરવર્માને હડાડવા રાત્રમંદીરભણી દોડ્યા. યથોવર્મા કાચી ઊંઘમાંથી જાગી આફો કાફો પોતાના સામંતોને અને નાયકોને બોલાવવા લાગ્યો. એટલામાં તેના સેવક ઉનું દુધ તેને પોવાને લાવ્યા. દુધ પીને જાગૃત થતાં વારને તેણે પોતાને ચઢવાનો હાથી મંગાવ્યો, હાથી આઘ્યો એટલામાં તેની હજુરી સેના આવી બળી તેને લેઈ દક્ષિણ ભાગોળભણી તે ધાવો. સિદ્ધરાજ જેવો નગરમાં પેડો તેવાજ તેને અટકાવવાને ધારાપતિ સામો આઘ્યો. સિદ્ધરાજને જોઈ તે ક્રોધ અને તિરસ્કારથી બોલ્યો “આ ચાલુક્ય બચ્ચા ગૂર્જરીઆ, તને જમપુરીએ મોકલવાને હું ઘણા વખતથી વાટ જોઉં છું. આ વેળા તારો કાળ આઘ્યો છે.” સિદ્ધરાજ કહે “આ ખડગ મેં બાર વરસથી ઉઘાડું રાખ્યું છે ને એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે તારે ચામડે એનું મેણું (મોવાન) કરાવીશ.” આ વચન સાંભળી યથોવર્માએ બળ કરી બાણ ફેંક્યું તેણે સિદ્ધરાજના માથાનો ટોપ ઉડાવ્યો. તત્કાળ સિદ્ધરાજે એવો તાકીને અને એવા બળથી તેના ઉપર ભાલો ફેંક્યો કે તેના ધક્કાથી યથોવર્મા અંબાડીમાં ચતોપાટ પડ્યો. તેની ઢાલે તેનો પ્રાણ બચાવ્યો. બાલાની અણી ઢાલ બોકીને આરપાર નીકળી પણ તેની છાતીથી જરા વેગળી રહી. પડતાં વારને માળવીરાજનો ટોપ ઉડી નીચે પડ્યો. બેહુ રાજા વળી ઉઘાડે માથે અને છુટે ચોટલે વઢવા લાગ્યા. સિદ્ધરાજનો હાથી શત્રુના હાથીની છેક થડમાં આઘ્યો ને સિદ્ધરાજે ઉભાં થઈ યથોવર્માના ઉપર કુદકો માર્યો. વેરોના હાથી ઉપર કુદી પડવાની જોડે તરવારનો ધા તેના ઉપર કર્યો તેના પગપર છરતો વાગ્યો. યથોવર્માની છાતીપર ચઢીપેસી તેનું ગળું વાઢે છે એટલામાં પાછળથી મંજળ મંત્રીએ ખમાં ખમાં, એવી જુમ પાડી કહ્યું-મહારાજ એનો પ્રાણ બચાવો. ઘણા માણસનો એ પાળતાર રાજા છે. રાજા પકડાય તો તેને મારવો નહિ એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. એ હવે આપણો બંધીવાન છે. સિદ્ધરાજે અટકી કહ્યું કે એનો ચામડોનું મીવાન કરાવવાની મારો પ્રતિજ્ઞા ન ચૂકું. મંજળ કહે માળવી રાયનો પગ ધવાણો છે ત્યાંથી થોડી ચામડી ઉતરડી મેણુઆનું નાકું તે વડે કરાવીયું એટલે પ્રતિજ્ઞા પાળી ગણાશે. એ સહલા માની સિદ્ધરાજે યથોવર્માને ગૂર્જર છાતણીમાં મોટા જાપતાથી મોકલી દીધો.

બે મહારાજનું દંદયુદ્ધ ચાલતું હતું તેવામાં તેમની આસપાસ બારે કતલ ચાલી રહી હતી. બોતાના રાજાની મદદે સૈંકડો માળવી સ્વાર ધાયા. તેમને પાછા હડાવવાને ગૂર્જરસ્વારો તેમના ઉપર ધસ્યા. કાપાકાપ ચાલી રહી. કોઇની છાતી ભાલાથી ભોકાઈ; કોઇના હાથ કપાઈ આઘા પડ્યા; કોઇનાં મસ્તક છેદાઈ નીચે પડ્યા; કોઇનાં માથાનાં ગદાથી કાડ્યાં થયાં; કોઇના અંગના કમરમાંથી બે ભાગ ચઢી ગયા; કોઇનાં કપાળ

ફાટ્યાં; કોઈની આંખો ફૂટી; કોઈ ઘોડેથી ઢળી પડી અગદાર મુંવા. માળવી સેનાને હઠાવતા હઠાવતા ગૂર્જરો નગરના મોટા ચોકમાં આવ્યા. એવામાં મદનવર્મા નામે માળવી સેનાપતિ બીજી બાગોળોપર તથા કોટપર રાખેલી સેનામાંથી ઘણાક વીરોને લેઈ આવ્યો. આ કુમકથી માળવી જોદ્ધાની હિંમત વધી. આપણી ગમથી આર્પસિંહ તાજુ લશ્કર લેઈ તેજ વખતે આવ્યો નૂ હોતતો ગૂર્જરી રણને પાછી પાતી કરવી પડત કે તેનો નાશ થાત. ધારાનગરોના મોટા ચૌઠામાં ભારે જંગ મચ્યો ને સેકડો વીર પડ્યા. નગરની ઉત્તર બાગોળભણીનો જપતો એજો યયતો જોઈ મહાવીરસિંહ નામે ગૂર્જર સૂભેટ ત્યાંના કોટે નિસરણીયો મૂકી ચઢ્યો ને જખરી ફોજ સહિત માળવી ફોજની પુંડે આવ્યો. એજ વેળા યથોર્વમા પડ્યો એવા સમાચાર ફેલાયા. મદનવર્માએ ઘોળો વાવટો ઉડાવી લઢાઈ બંધ પાડવાને વિનંતી કરી. અથીઆર આપી શરણે આવવાની તથા અંતરધડ, જેમાં રાજમેદેલ અને રાજભંડાર હતો તે આવવાની શરતે તેની અરજ સિદ્ધરાજ સ્વીકારી. રાજ ભોજના કિત્રાપર હવે આપણી ગૂર્જર ધન્ય સદી. નગર હુંડવાની મના કરવાનો હુકમ ગૂર્જરેશ્વરે કર્યો, પણ તે પોહોંતાની પૂર્વે ગૂર્જરે વીરો ઘણા બાગમાં ફરી વળી નગરને પાયમાલ કરી ચૂક્યા હતા. ધારાનગરી ફરીને પાટનગર થઈ નહિ, ને આગળ માંડુંધઃ માળવદેશની રાજ્યધાની બન્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

જયોત્સવ.

સિદ્ધરાજે ધારાનગર બીધું અને યથોર્વમાને ગ્રાહ્યો એ સમાચાર જાણી ગૂર્જર દેશના લોકો અતિ હર્ષ પામ્યા. વિજયનો શુભ સંધેસો લેઈ ગૂર્જરેશ્વરે તત્કાળ સાંઘણી સ્વારને અણહિલપૂર મોકલ્યો. સ્વારે પત્ર માહારાણી મધુમુખીને આપ્યો. રાણીએ તુરત પ્રધાનોને બોલાવી આસા દીધી કે એ મહાજયનાં જાહેરનામાં નગરમાં ચોડાવો અને પ્રાંતોના અને પરગણાના અધિકારીઓને મોકલી બધી પ્રજાને જાહેર કરો. પાટણના મહાજને તે દહાડે આખા શહેરમાં ઘેરે ઘેર સાકર વેહેંચી, અને બીજાં નગરોમાં જયના ચર્તમાન જાણવામાં આવ્યા એટલે ત્યાંનાં મહાજનોએ મોકાઈ વેહેંચી. કોઈ ગામમાં પેડા, કોઈમાં લાડવા, અને કોઈ તાના ગામોમાં કણુદોહની દુકાન ન હોવાથી ઘણા ગોળ વેહેંચાયા. ચૌઠામાં તોરણ બંધાયાં, અને રોષણી થઈ. સરકારી ખરચે શિવાલયોમાં મહાપુજ થઈ અને દીપમાળ ભરાઈ.

બીજે દિવસે સિદ્ધરાજ ધારાનગર જોવા નિસર્ગા. શહેરની દુર્દશા જોઈ તેનો જીવ ઉદાસ થયો. ઘણીક શરીઓમાં હજી મડદાં પડ્યાં હતાં અને તેઓ ગંધાવવા માંડ્યાં હતાં. દુકાનોનાં અને ધરાંનાં તાળાં બાગેલાં, બારણાં ચીરાયલાં, ને તેમાંનું સર્વસ્વ લુટાઈ ગયલું. ઘણેક ઠેકાણે પેટીઓનાં તુટેલાં ખાલી ખોખાં પડેલાં, ને કેટલાક ધરાંમાં મોજ કરવાને નૃનવરા પડેલા ગૂર્જર જોદ્ધા પેટેલા તેઓ મહારાજને આવતા જોઈ નાસી ગયા. ઘણાંપૂરાં ધરાં ઉજડ હતાં; બજારનાં હાટ સુના હતાં; કોઈકોઈ ધરમાં ધાવલ

થયત્રા માત્રથી જોદા વેદનાથી બુધિ પાડતા હતા, અને કોઈ ધરોમાં બુધેત્રા ધરધણીમાં માટે કે દીકરાને માટે રડારોગ ચાલતી હતી. આ દુઃખ દાયક દેખાત જોઈ તેનું મન ખોલ થયું. અને માણસનાં કર્મ અને તેનાં કૃણવિષે તે વિચારમાં પડ્યો. એક આદમીના કર્મથી કેટલાં બધાં માણસ દુઃખી થાયછે; અવિચારી, લોભી અને ગેરવાજની કૃત્યના પરિણામનું દૃષ્ટાંત તેણે આહિં જોયું. યોશીવરમાએ ગૂર્જરાત ઉપર અત્યાચ કર્યો, વગર વાંકે તે સદો આત્મો, અને સ્વયંવરમાં અસમ્ય પણે વર્તી તેણે ઉદ્વેગ કરી, તેથી તેનાં રાજ્યની અને તેની રાજ્યધાનીનો ખરાબી થઈ, તેના ધનભંડાર લુટાયા, તે બંધીવાન થયો, તેનું કટુમ દુઃખી થયું, અને તેની કીર્તિ લય પામી. માણસે જે કામ કરવું તે ન્યાયો છે, કે અન્યાયો છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો; તે યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવો. નગરમાં ફરતાં આંત્રા વિચાર તેના મનમાં ધોળાય છે તેવામાં મંત્રાન મંત્રી પણ નગર જોવા નીકળેલો તે તેને આવી મળ્યો. મહારાજને નમસ્કાર કરી તે બોલ્યો, આહા ! આ ધારાનગરનો વિક્રમ અને ભોજના સમયમાં શો ઠાક માક, શો ભમકો, શો વૈભવ ! ને આજે એની શો માફો અવસ્થા છે ! સિદ્ધરાજ કહે એને પુનઃ વસાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નાથ કરનારની કીર્તિ મારે જોઈતી નથી; તેનો વસ્તુના અપકીર્તિ છે. વસાવનાર, આપાદ કરનાર, જીર્ણોદ્ધાર કરનાર, નવી, ભવ્ય, સુંદર ધમારનો ચણાવનાર, દેશપરદેશના લોકને સ્મૃદ્ધિવાન અને સુખી કરનાર અને અન્યાયી તથા દુષ્ટોને શિખા કરનાર, અને નિર્દોષને, ન્યાયીને, અનાથને, દુખીને, નિર્ધન અને ધનવાન સર્વને પાળનાર કહેવાઈ મારે માફે નામ અમર કરવું છે; માટે પ્રવાનજી આ નગરની વસ્તીને પાછી આણવાના ઉપાય કરો. એમ વાતો કરતા રાજા અને પ્રવાન બુકામે ગયા.

• ત્યારપછી ગૂર્જર દરબાર તરફથી જાહેરનામા થયાં કે ધેરાના સમયમાં યશોવર્માએ જમને ધારાનગરમાંથી કાઢી મૂક્યા છે તેમણે પોતપોતાને ઘેર આવી સુખે રહેવું, પોતાની માત્રભીન્નકતનો કબજો લેવો, દુકાનદારોએ આવી દુકાનો માંડવી, વેપારીઓએ આવી વેપાર ચલાવવો, અને કારોગરોએ આવી પોતપોતાના બંધા કરવા, અને પરગણામાં ખેડૂતોએ ખેતી કરવી. માગવાના લોકને વિજયી મહારાજાધિરાજ સોલંકીપતિ ગૂર્જરેશ્વર ઓ સિદ્ધરાજ જ્યોતિર્લેખ પોતાની પ્રજા ગણી માલવદેશમાં ચાલતા ધારા પાળી ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વનું યથા ન્યાયે રક્ષણ કરશે." એ જાહેરનામાની પ્રતો આખા માગવામાં ગામે ગામ અને બધા નગરોમાં ચોટાવી, અને સમજાવી પટ્ટાવી ધારાનગરની વસ્તીને પાછી આણી. બોલું કામ એ હતું કે માગવાના તાલુકદારો અને માંડળીક રાવ રાજાને ભિગા કરી જાહેર દરબારમાં તેમને જણાવવું કે યશોવર્માને પદ્મજી કરી માગવાને ગૂર્જર રાજ્યમાં જોડી દીધું છે, ને હવેથી તેમણે ગૂર્જરેશ્વરની સેવા કરવી. એ માટે ધારાનગરમાં જ્યોતિર્લેખ કરવો ઠીક. ગૂર્જરેશ્વર અમારો સ્વામી છે એવી પ્રતિષ્ઠા દરબાર મધે લેવાને માગવાના આધીન રાજા, રાણા, ઠાકોરાદિકને બોલાવ્યા.

આણીગમ જ્યોત્સવ કરવાની અને દરબાર ભરવાની તૈયારી ચાલેછે તેવામાં ઉપલાં જાહેરનામાંથી અને પ્રતિષ્ઠા લેવા આવવાના હુકમથી માળવી પ્રજા અને માંડણીક રાજવાડામાં યશોવર્માને ખંડીએ રાજ્ય તરીકે તેનું રાજ્ય પાછું મળવાની આશા હતી તે ભંગ થઈ, ને દેશમાં વાત ચાલી કે દેશને ખાલસા કરી માળવી રાજ્યને ગૂજરાતમાં લેઈ જઈ કોઈ ઘડમાં પૂરી રાખશે. આ ધારણા પાર ન પડવા દેવાને સ્વદેશાભિમાની માળવીએ પોતાના રાજ્યને છોડવી નસાડી દેવાનો ગુપ્ત મનસુખો કરવા લાગ્યા. દેશમાં ગુર્જર સેનાનો જમાવ અને જાપતો એવો જમરો હતો કે બળથી આ કામ થાય તેવું ન હતું. માટે જુગતીયો કરવાની છાંનો ગોડવણ કરવા માંડી. યશોવર્માને ગુર્જર છાવણીમાં જમરા પહેરામાં રાખ્યો હતો પણ તે સિવાય બીજી કોઈ રીતે તેનું અપમાન કરવામાં આવતું નહિ. તેને પગે ઘા થયો હતો તે રૂઝાવવાના ઉપાય કરવામાં આવતા; તેને ખાન પાનાદિક તેનો ઈચ્છા પ્રમાણે મળતું, ને તેના કેટલાક હજીરો આ સેવક તેની આફરી કરવાને તેની કને રહેતા. એક વેળા તેને માંદો સાંભળી સિદ્ધરાજ પંડે તેને જોવા ગયો. એ વેળા યશોવર્માએ વિનંતિ કરી કે હું રાજ્યાસને એકો ત્યારથી મેં નીમ લીધો છે કે ગંગાજળ વડે નીત્ય ઉત્તેજના મહાકાળેશ્વરને નવડાવવા અને તે જળ મારે પીવું. એ વખતથી નિત્ય એક કાવડ કાચીયી આવેછે, અને શીવલીંગનું તે વડે પ્રક્ષાલન થયા પછી તે ધારાનગરમાં કે બીજે ઠેકાણે હું જ્યાં હોઉ ત્યાં મારે પીવા માટે આવેછે. ઘેરાના સમયમાં એ કાવડ મને મળી શકતી નહિ તથાપિ એક ટાંકી તે પાણીની મારા મહેલમાં ભરી રાખી હતી તેમાંથી થોડું લેઈ બીજા પાણીમાં ભિળી હું કામ ચલાવી લેતો. એ કાવડને આવવા દેવાની કૃપા કરી રાજ આપો કે હું મારો નીમ પાળી શકું. એ ગંગોદક મને નિત્ય મળે એવી ગોડવણ કર્યો.” એની આગતી મોટાઈ અને હાલની દુર્દશા જોઈ ગુર્જરેશ્વરને દયા આવી. તેની અરજ સ્વીકારી પણ એમ થતાં દગલખાણ ન કરવાનું વચન દેતી રાજ્ય કને લીધું, અને અચ્છી તપાસ રાખવાની આજ્ઞા પહેરેગીરોને આપી.

મહાકાળેશ્વરના નાહિદ્રા ગંગાજળને આણવાની પરવાનગી યશોવર્માએ માગી તેવારે તેના મનમાં કપટ ન હતું, અને તેના છુટકારાનો વિચાર તેના મિત્રોના મનમાં ઉડ્યો નહતો. પણ જ્યારે માળવી રાજ્યને ગુર્જર રાજ્યમાં ભેળી દેઈ સિદ્ધરાજ પોતાની દુવાઈ ફેરવી ને માળવી જમીદાર દેસાઈ, ગરાસીઆ કાઠોર, તાલુકદાર રાજા રાણાને જ્યોત્સવને દિવસે દરબારમાં હાજર થઈ ગુર્જરેશ્વરની આજુ માનવાની પ્રતિષ્ઠા લેવાના હુકમ મોકલ્યા ત્યારે સ્વતંત્રતા અને સ્વદેશાભિમાનનો નરમ પડેલો જુસ્સો માળવી પ્રજામાં ફરીને જોરપર આવ્યો. બાર વરસના ચાલુ વિગ્રહમાં માળવી બળ કચરાઈ એટલું નરમ થઈ ગયું હતું કે તેનાથી તુરત હૃદયીઆર બંધ ઉઠી શકાય તેવું ન હતું, તો પણ તેમનો મહારાજ છુટો હોયતો ગયલી સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાને શક્તિમાન થવાનો સંભવ હતો. વળી તેમના ભૂપતિને બંધીવાન કરી લેઈ જઈ કોઈ ઘડમાં પૂરી રાખે એ મોટું અપમાન હતું. માટે યશોવર્માને છોડવી નસાડવાની ગુપ્ત યોજના તેના દિવાન

મધ્યએ કરી અને તેનાં મુખ બાઝ જીવા યારોટ, ધારાનગરના મહાજનનો શેડ ઉઠ-
ડયા, અને તેના કેટલાક સરદારો તેમાં સામિત થયા. જ્યોત્સવને ત્રણ દહાડા બાકી
છે, સાંજ પડી છે, અને અંગકસરતને માટે સિદ્ધરાજ કેટલાક ગાડી કરી આવી વાણ
કરવા બેસે છે તેવામાં યશોવર્મા જેમ થઈ ગયાના સમાચાર છાવણીમાંથી આવ્યા.

પેરેગીરાનો નાયક પ્રતાપસિંહ સાંજની હાજરી લેવાને યશોવર્માને તંબુએ ગયો
તેવારે રાત્રીએ દર્શન ન દેતાં તેના હજુરીઆ નોકરે કહ્યું કે, મહારાજનું શરીર બગડ-
વાથી ઓઢીને સૂતા છે. એવા ઉત્તર સાંચો માની પાછાં ફરવાનો તેને હુકમ નહોતો,
તેણે પંડે અંધીવાન રાત્રીનું મુખ જોવું જોઈએ માટે તંબુમાં પેસી પલંગપુર ઓઢી
પાંઢીને મુતેત્રા આદમીના મુખ ઉપરથી ઢાકણ ઉઘાડી જુવે છે, તો તે યશોવર્મા નહોતાં
કોઈ બીજાં માણસ હોતો. તેના મોંઢામાંથી લોહી વેહ છે, અને ઓસીકું, ચાદર, અને
તળાઈ લોહીથી ગરકાવ થઈ ગયલાં છે. પાછો ફરી હજુરીઆ ચાકરને પૂછવા જાય છે
તો તે પણ પોતાની જામ કાપી બાંધ પડ્યો છે. તંબુમાંના બેઠુ આદમી એવી અ-
વસ્થામાં હોવાથી જ્યામ દઈ શકતા નથી. પ્રતાપસિંહના ગાવ સિયગ થઈ ગયાં ને
તેને અંગે પરસેવાના ઝરણ વહેવા લાગ્યાં, તેનું લોહી ઉડી ગયું, કેમકે અતિ હોઝી-
આર અને વિધાસુ અમત્તદાર જાણી તેને આ મોટું કામ સોંપ્યું હતું, અને તેના
કમળમાંથી યશોવર્મા છટકી જાયતો તેને મોતની સજા થાય એ નક્કી હતું. તેને
જોઈએ એટલા પહેરેગોરો આવ્યા હતા, અને કેદીરાજના તંબુમાં કોઈ માણસને

પેતાની નજરે જોયા વિના પેસવા ન દેવો, અને તેમાંથી નીકળી જે બહાર જાય
તેને જાતે જોઈને રજ આવ્યા વિના જવા ન દેવો એવા સકત હુકમ તેને આપ્યો
હોતો. પાંચ ઓકી ચુકવે ત્યારે જને અંદર આવવાની રજ હોય તે તે અમત્તદારની
કને આવી શકે અને તેની રજથી યશોવર્માના તંબુમાં જઈ શકે. જ્યારે યશોવર્મા
અંગકસરતને માટે ફરવા જતો ત્યારે તેની જોડે પ્રતાપસિંહ સો મ્વારોને લેઈ જતો ને
તે પણ છાવણીની આસપાસ ઘોડા દોડાવી પાછા આવતા. જે દિવસે જવું હોય તે
દિવસે આગળથી યશોવર્મા વરધી કરાવતો કે પ્રતાપસિંહ યોગ તૈયારી કરી રાખે. ગંગો-
દક લેઈ કાવડીઓ આવતો તેને પ્રથમ ઓકીદારો એની પાસે જાવતા, અને યશોવર્માની
ગોળીમાં પાણી રેડી પાછો ફરતો તે વેળા ફરેને તેને તેની પાસે લાવવામાં આવતો.
તેની કાવડમાં પાણી ઉપરાંત બીજું કાંઈ નથી તેની તપાસ નિત્ય તેની રૂબરૂ થતી
અને કાવડીઆનાં લુગડામાં કાંઈ સંતાડેલું નથી એ પણ જોવામાં આવતું. સવાર,
બપોર, અને સાંજ એ ત્રણ વાર પ્રતિ દીને અંધીવાન રાયની હાજરી પ્રતાપસિંહ પંડે
લેતો. એ હાજરી લેવા આવતો ત્યારે યશોવર્માને અમર કરાવતો કે પ્રતાપસિંહ જ
સનામ કરવાને આવ્યા છે; એટલે યશોવર્મા તૈયાર થઈ તેને મળતો ને વાતચીત
કરતો. એમ છતાં આવો બનાવ કેમ બન્યો? કેદી રાજ નાહો શી રીતે?

એ દહાડે કાવડીઓ નિત્યથી મોડો આવ્યો. ઘડી દહાડો હતો ત્યારે એક ઓકીદારે
આવી કહ્યું કે રોજ આવે છે તે કાવડીઓ નથી પણ તેનો બાઈકું એવું એ, કહે છે.

નિત્ય આવનાર આજ માંદિછે માટે હું આઓધું એમ કહેછે. પ્રતાપસિંહે પોતાના તંબૂત્રી બાહાર આવી તેને દૂરથી જોયો ને રાજના તંબુમાં જવાની રજા આપો. તે યથો- વર્માના તંબુમાં પેઠા એટલે બીજી ચોકીદાર યથોવર્માની રાણીના ખીજમદગારને લઈ આઓ. ખીજમદગારે નમસ્કાર કરી કહ્યું હમારી મહારાણીજીએ હમારા સ્વામીને માટે આ દ્રાક્ષરસ, અને મહુડાંનો ઉત્તમ દારૂ મોકલ્યો છે તે પોહિંઆડવાની પરવાનગી કૃપા કરી આપો. પ્રતાપસિંહ કહે લાવ મને દેખાડ. ખીજમદગારે દારૂથી ભરેલી બે સોનાની સીરોઈ હાજર કરી. તેને પોતાના તંબુમાં લઈ પોતાનો રૂપાનો પ્યાલો કાઢી દરેકમાંથી થોડો થોડો આપ્યો. બંને દારૂ બહુ મીઠા ને સ્વાદિષ્ટ લાગવાથી પ્રત્યેકમાંથી એક એક બીજી પ્યાલો ભરીને પીધો. એથી જીવ આનંદમાં આવી ગયો ને તે બોલ્યો કે વાહ ! શું મજાના દારૂ છે ! આવા દારૂ ને મારા આપ્પા જન્મારામાં ચાખ્યા નહતા. શી એની લહેજત છે ! મગન થઈ એમ વિચારે છે તેવામાં તેને તેનો નિશા ચડવા લા- ગ્યો ને તેથી વધારે પીવાનું મન થયું. વળી ત્રીજું ચત્રાણું દરેકમાંથી ભરું ને પીયું. એ વેળા ધુંધળું થઈ ને પુરાં સુત્ર નહિ તેવું થયું છે તેવામાં તે તંબુને બારણે કાવડીઆને વેશે યથોવર્મા આવી ઉભો. ચોકીદારે અંદર જઈ જાહેર કર્યું કે કાવડીઆ બહાર જવાની રજા માગેછે. દારૂના ધેનની મજામાં પડેતો, અને અર્ધુભાન ખોયલું એવા પ્રતાપસિંહએ આજ્ઞા આપી કે એને છાવણી બાહાર પોંચાડી આવો. એમ યથોવર્મા કાવડીઆને વેશે છાવણીમાંથી નીકળી ગયો થઈ ગયો. ત્યારપછી ધોડીવારે ઉડી પ્રસાપ- સિંહે પેલા ખીજમદગારને કહ્યું હિંડ મારી જોડે, હું મહારાજને ડેરે જાઉં. ત્યાં જઈ જીવેછે તો ઉપર કહ્યું તેવું દીઠું. કોથથી અકળાઈને ખીજમદગારને બે ચાર લાત ને લપડાકો લગાવી દઈ તે “બોલ્યો તું મને આ દારૂ લઈ છેતરવા આઓ, તારે પાપે મારો જીવ જશે, એમ કહી દારૂની મુરાઈએને ડોકો મારી ગમડાવી દીધો, ને દારૂને ઢોળી નાખ્યો, ખીજમદગારને પરેજ કરાઓ. એક સવારને સિદ્ધરાજને ખબર કરવા મોકલ્યો ને પોતાની તેનાતના સવારોને છાવણીની ચોમેર યથોવર્માને ઝાંખવાને દોડાયા.

આ ખબર થતાં જ ગૂર્જર રાણે ધારાનગરના દરવાજા ઝટ વાસવાની આજ્ઞા કરી, ને પંડે ધોડેસ્વાર થઈ, જોડે એક મહેતો તથા અંગરસક પહેરેગીરોમાંના કેટલાકને લઈ ને છાવણીમાં ગયો. યથોવર્માના તંબુમાં જઈ જતે જોઈ ખાતરી કરી કે તે તેમાં નથી. જીભ કાપેલા બે આદમી પડ્યા ચીસો પાડતા હતા. તેમને પુછે એટલે આ આ આ કરી પોતાની જીભ ભણી આંગળી કરી લોહી દેખાડે, કાને હાથ દે, ને જાણતા નથી એમ સમજાવવાને હાથના ચાળા કરે. સિદ્ધરાજે પ્રથમ પ્રતાપસિંહની જીભની લીધી ને તેને પરેજ કર્યો. પછી દેવજીતામી ચોકીદાર કાવડીઆને છાવણી બાહાર મૂકવા ગયો હતો તેને પકડ્યો. જીભની લઈ તેને પશુ કેદ કર્યો. તેણે લંખાવું કે કાવડીઆ હજેશ માથે ઉંડળ ગુંડળ પાધડું વીંટી મોઢે બુકાની બાંધી આવતો. આજે આઓ ને ગયો તેને માથે તેવુંજ પાધડું ને મોઢે બુકાની હતી. નિત્ય આવતો તેનો ચેરો ધઈ વણી હતો. આજે આઓ તેનો ઉજવળ હતો. જીભ કાપીને પડ્યો છે તેજ એ. જોને

હું છાવણી બાહાર મૂકી આવ્યો તેના મુખનો ઘાટ ને ચામડીનો રંગ એના જોવાજ
હતો, પણ તે બેળા પૂરે મોહો સુત્રે એટલું અજવાળું નહતું તેથી નકો કહી શકાતું ન-
થી. સિદ્ધરાજ કહે સુરજ આયમ્મા પછી જવાદેવાની મના હતી તે કેમ તોડી ? ચોકી-
દાર કહે પ્રતાપસિંહજી નાયકે જોરથી બરાડો પાડી પગ કોડી કહ્યું “જવા દે મૂકી
આવ” હું બચનો માર્યો બોલ્યો નહિ; મેં જાણ્યું નાયક ઉસકરાયજા છે તેથી કાંઈ બોલીશ
તો મને ઠોકશે તેથી મુંગે મોઢે ચાલ્યો. કાવડાએ મારી પાછળ ગુપચુપ આવ્યો ને
છાવણીની બાહાર નિત્ય જતો તે માર્ગે હિંડ્યો. સિદ્ધરાજે પૂછ્યું કે નાયક શાથી ઉસકરા-
યજો હતો.” ચોકીદાર કહે માહિરાજ હું એમના તંબુની અંદર નહતો તેથી, બરાબર
કંઠી શકતો નથી પણ, પણ-” રાજા કહે પણ શું ? બોલ, સાચું બોલ.” ચોકીદાર કહે
મહારાજ એમનું મોટું સુંધોને. બોલ્યો બીજમતગાર લાગ્યો તેજ હશે. સિદ્ધરાજે પૂછ્યું
બીજમતગાર શું લાગ્યો હતો ? ચોકીદાર હાથ જોડી કહે મદીરાની બે સુરાઈ મહારા-
જ.” પ્રતાપસિંહે એ બીના જાહેર કરી નહતી. રાજાએ તેની જુબાની ફરીને લીધી તેમાં
તેણે આ વાત કબુત્ત કરી. બીજમતગારે પણ તેમજ લખાવ્યું. આ તજવીજ ચાલતી
હતી તેવામાં છાવણીનો કોટવાળ ઉમાનાથ, સેનાપતિરણજીસિંહ, અને બીજા સરદારો
આવી પોહોંચ્યા. છાવણીમાં અને પુરમાં એ સમાચાર પ્રસાર્યા, અને અનેક પ્રકારના
ગપાટા ચાલવા લાગ્યા. માળવી લોક મનમાં હરખાયા, અને ગૂર્જરો રોષેભરાઈ કપટ
થયું, દગજખાજ થઈ, એમ બરખડવા લાગ્યા. આ ગરખડનો લાભ લેઈ ઓચિંતો હુમલો
શત્રુતરફથી કદાચ કરવામાં આવે તેની સામે થવાની ગોડવણ સિદ્ધરાજે તુરત કરી.
છાવણીની આસપાસ પહેરા હતા તેમાં વધારો કર્યો, અને શહેરને ઘેરી લે એમ
કોટની આસપાસ ઠામ ઠામ ફેજાન્દી ટુકડીઓ મૂકી નગરમાના બધા હજમને પકડી
આણી મસાલો કરાવી. એમાંની અર્ધી મસાલો નગરમાં શોધ કરવાને રાખી અને
અર્ધી છાવણીમાં આણી. કારભારીઓ શહેરના જૂદા જૂદા મહેલામાં જઈ લોકના ઘર-
માં, બોયરાંમાં, ઠાંકા કુવામાં, બાગબગીચાદિક ઠામે નોડેલા કેદીની શોધ કરવા લાગ્યા.
લશ્કરી નાયકો છાવણીની આજુબાજુ ફરતાં ખેતરાં, ઝાડ, ગામ, વાવ, દહેરાં દિશ્યોમાં
ટુંદવા મંડી ગયા. કેટલાક મધરાત મૂઘો શોધ કરી પાછા વળ્યા, ને કેટલાક તો છેક વા-
ણેવાયે નિરાશ થઈ પાછા આવ્યા. હાથમાં આવેલો મોટો શીકાર છટકી ગયો તેથી ગૂ-
ર્જરેશ્વર ધણેજ નાખુશ થયો, પણ હીમત હાર્યો નહિ. રાતની મેહનત નિષ્ફળ ગઈ,
ત્યારે બીજો દહાડો તેણે ખોળ કરવાની નવી યુક્તિઓ રચી.

અંધીવાન રાજાની ઓળનો આરંભ તેના પગલાં કાઢવાથી કરવા માંડ્યો હતો. આ
કામમાં પેહેલી અડચણ એ હતી કે માળવી પગીઓને એ કામ અણગમતું હતું. તેઓ
નિર્ધન દળીદ્રી હતા તથાપિ સ્વદેશભિમાની હોવાથી પૈસાની લાલચે પણ પોતાના
રાજાને પકડી આપવાને રાજી ન હતા. પોતાનો દેશ પરદેશી રાજાને હાથ જવાથી લ-
જ્જન્યમાન થઈ એદવામતા હતા અને ગૂર્જર રાજાની સેવા બળાકારે કરતા. સજ્જના
બચથી ના કહી નહિ, પણ કહેવત છે કે ‘રડતો જાય તે ગુવાની ખબર લાવે’ તેમ

વગર દીલે કામ કરી તેમનામાં જે ચતુરાઈ પગલાં કાઢવાની હતી તે વાપરી નહિ ને લાગ ફાલો ત્યાં પગલાં ભૂસી નાંખ્યાં, ને ગૂર્જરોને ભૂલાવ્યા. કેટલાક એમ કરતાં પકડાયા ને સજા પામ્યા. રાત અને તે વળી અંધારી હોવાથી પગલાંનો જીણો મિદ મૂક નહિ. સૂર્યોદય થતાં પગલાં કાઢવાનું કામ જરો રાખ્યું. ત્રીજી અડધણીએ જણાઈ કે એકને ઠેકાણે ચાર સરખાં પગલાં માલમ પડ્યાં. ગૂર્જરે જાવણીમાંથી એક પગલું નીકળ્યું તે આગળ ચાર ગાઉપર બીજાં તેવાં જ ત્રણ પગલાંમાં ભળી ગયું. ત્યાં યથોવર્માની વાટ જોતા ત્રણ આદમી ઉમેજા હશે. એ ત્રણેના પગલાંનું માપ અને યથોવર્માના પગલાંનું માપ એક સરખું દીઠામાં આવ્યું. એ ચારમાનું એક પગલું નગરભણી ગયું હતું ને તે જનાર માણસ કેટલેક છેટે જઈ સાંઢણી સતાર થઈ ઘેરેમાં પેડો હશે એમ જણાયું. દરવાજાની અંદર પાણી છાંટેલા રસ્તા તથા માણસ, ગાડી, ઘોડા, હંડા-દિકની આવજા ઘણી તેથી તે સાંઢણીનાં પગલાં આગળ ક્યાં ગયાં તે પરખાયું નહિ. બીજા પગલું કેટલેક દૂર જતાં ગાયોના પગલાંમાં ભળી ગયું. એ આદમી અહિં ગાય કે બળદ ઉપર ખેસી વગડામાં નાડો એમ ભાસવાથી ગાયોને પગલે પગલે એક બચ્કરી ટુકડી જંગલમાં ગઈ ત્યાં બસે ગાયોને પાંચ ગોવાળીના ચરાવતા હતા. ગૂર્જર સ્વારોએ એ રખારોએને ઝાત્રી પુછ્યું કે યથોવર્માને ક્યાં સંતાંજ્યોછે તે દેખાડો નહિ તો અમ ધડી તમારાં માથાં વાઢો નાખીશું. ગોવાળીઆ કહે મહારાજ અમને કાંઈ ખબર નથી. સ્વારોએ તુરત તરવારો તાણી તેમના ઉપર ઉગામી. જેવી ઉગામી તેવીજ પેત્રો ગાયો તેમના ઉપર ધસી આવી, ને જે રખારોએ વચમાં ન પડ્યા હોત તો એકે સ્વાર જીવતો રહેત નહિ. ગાયો ઉપર તરવાર ચલાવતાં તેઓ ખંચાયા; પરંતુ ચલાવી હોત તો ઘોડો ગાયો જખમાત કે મરત પણ સ્વારોમાંનો એકે ઉગરત નહિ. રખારોએ કહે તમે તરવાર મોયાન કરો, હમે તમારી હારે તમારા રાજા કને હમારી ગાયો લેઈ આવીએ છીએ. સ્વારોમાંના કેટલાક તેમને લેડને જાવણી ભણી ચાલ્યા ને કેટલાક જંગલમાં ખોળ કરવાને પાછળ રહ્યા.

ત્રીજા પગલું બીજી દિસાએ ગયું. તે એક વડતળે અટક્યું ને ત્યાંથી પાંચ ટકુનાં પગલાં શરૂ થયાં એ પગલે જઈ સ્વારોએ ટકુને પકડી પાડ્યાં. એ ટકુઓપર પાંચ બાયડીઓ ભગવા સાણ પહેરી બેઠી હતી અને જોડે પાંચ જોગી હિંડતા હતા. સ્વારોએ તેમને પકડ્યા. તેઓ કહે હમે તો જવણીએ ને આ ચંચુઓમાં ગંગાજળ છે તે વડે એમકારનાથ માનધાતાને પૂજ્યા જઈએ છીએ. ગૂર્જરો તેમને પોતાના રાજા કને લેઈ ગયા. ચોથું પગલું પાંચ ગાઉ આગળ જતાં બકરાંના ટોળામાં ભળી ગયું. તે બકરાંને ત્યાંથી ત્રણ ગાઉપર સ્વારોએ પકડી પાડ્યાં. એ ટોળામાં પાંચસે બકરાં અને ગેટાં ને તેઓની જોડે છ ભરવાડ હતા. ભરવાડને ઝાત્રી બાંધ્યા ને માર્યા પણ તેમણે માન્યું નહિ. એમને મનાવવાની તજવીજ ચાલતી છે તેવામાં એક સ્વારે નવાઈ જોયું ગેટું દીડું. પચાસેક ગેટાંની વચોવચ તે હતું. તેને ઝાત્રી જીવેછેતો માણસ માલમ માલમ પડ્યો. તેને આખે અંગે ગેટાનું ઉન ચોડેલું હતું. એજ યથોવર્મા છે એમ

જાણી સ્વાર બહુ હરખાશે. આ શોધથી તેને બારે ધનામ મળે તેવું હતું. એને તથા તે ટોળાના બધા ભરવાડને ઝાલી ઢાવણીમાં આણ્યા.

ચોથું પગલું ઢાવણીથી જુ ગાઉપર ધોરી રસ્તો હતો તેના ચીલામાં બળ્યું, અને ત્યાં તે આદમી ગાડામાં બેસી આગળ ગયો હશે એમ દેખાયું. એ ધરેડની બહુ મેર દોડી ગૂર્જર સ્વારોએ બીજા દિવસના બપોરે સૂધીમાં ઘણાક ગાડાં પકડી આણ્યાં. ઝાલી આણેલા રખારી, ભરવાડ અને ગાડાવાળાની તપાસ સિદ્ધરાજની રૂબરૂ થઈ. તેમાંનો એકે યશોવર્માન નહતો. ઉન ચોટી ગેટા જેવા બનેલા માણસને નવાડીને જોયોતો તે જુવાન ભરવાડ જણાયો. તેને પુછ્યું કે તે તારે અંગે ઉન શા માટે ચોડ્યું છે ? તેણે જવાબ દીધો કે હું કાલે પરણવાનાં છું તે માટે ઉન ચોડ્યું છે. જેમ બીજા લોકમાં વરને આખે શરરે હજુધર ચોપડી વાધ બનાવવાનો ચાલ છે તેમ અમારામાં ઉન ચોડી ગેટો બનાવવાનો ચાલ છે. જેમ બીજા લોકમાં વરની આંખને કાઢી આંજી કાળી કરવાનો ચાલ છે. તેમ અમારામાં વર રાજની બમેરોને દિંગલોક ચોપડી લાજ કરવાનો ચાલ છે સિદ્ધરાજને હસવું આવ્યું, પણ બંને પક્ષના ચાલની મૂર્ખાઈમાં ઝાઝો ફેર જણાયો નહિ.

નાસી ગયલા શત્રુને જોળી કાઢવાની આ બધી કોશીશ નિષ્ફળ ગઈ તથાપિ આ-પણે મહારાજ નિરાશ થયો નહિ. તેની કને એક શિકારી કુતરો હતો તે પગલાં સૂંધીને શિકાર શોધી આપતો. પગલાં બુસાઈ ગયલાં હોય કે મુદલ પડ્યાંજ ન હોય તો પણ જ્યાંથી જનાવર ચાલી ગયું હોય ત્યાં તેના પગલાનો વાસ તે પારખી શકતો. એકુતરાને યશોવર્માનવાળા તંબુમાં આણ્યો ને તેના પગલાં તેને દેખાડ્યાં. પ્રથમ તેણે કેટલીવાર તે પગલાં સૂંધ્યાં ને પછી તંબુમાંથી બહાર આવી બહારના પગલાં સૂંધ્યાં, ને સુધતો સૂંધતો આગળ ચાલ્યો. મહારાજની સ્વારી તેની પાછળ હિંડી. યશોવર્માનનું પગલું જ્યાં બોળાં ત્રણ પગલામાં બળ્યું ત્યાં કુતરો અટક્યો. ત્યાંથી નોકળી ચાર દિશાએ ચાર પગલાં ગયા તે તેને દેખાડ્યાં. એ ચારે પગલાં સૂંધી કુતરો પાછો તે જગાએ આવ્યો. ઢાવણીમાંથી યશોવર્માનું પગલું નીકળી ત્યાંજ અટક્યું, આગળ ગયુંજ નથી એવું તે સમજાવવા લાગ્યો. પણ તેને વાચા નહિ એટલે શી રીતે બોલી શકે. યશોવર્માનું પગલું સૂંધે ને સિદ્ધરાજની સામું જોએ. એમ કેટલીકવાર કરી ત્યાં પોતાને પગે ખોદવા લાગ્યો. એ પરથી સિદ્ધરાજે નોકરોને ત્યાં ખોદવાની આજ્ઞા કરી. ખોદવા માંડ્યું તો બાપ પોતો માલમ પડી ને ઘોડા વખતપર પૂરેલો ખાડો જણાયો. કંબરપૂર ખોદતાં સમયોરસ પા-ટીયું આવ્યું. તે ગળેકે લાંબુ પોહાલું હતું. તેને ઉપાડતાં નાચે એક માણસ જઈ શકે એવડી સુરંગ નીકળી. મહારાજની આજ્ઞાથી વિજયસિંહ નામે ઝાસીઓ કેડે તરવાર અને કટાર તથા હાથમાં બાલો લઈ તે સુરંગમાં ઉતર્યો. તેની પાછળ બીજા રજપૂતો ઉ-તર્યા. માત્ર એક આદમી વાંકો વળીને ચાલી શકે એટલી જગા તેમાં હતી તેથી વિજ-યસિંહ અને તેની પાછળ એક હારમાં ગૂર્જરો હિંજ્યા. જેમ આગળ ગયા તેમ અંધારું

આવતું ગયું તોપણ હિમ્મત રાખી તેઓ છાનામાના આર્ગળ વધ્યા. કેટલાકના નોડા ચમચમ બોલતા હતા માટે તેમણે હાથમાં લેઈ લીધા. કોઈ કોઈ ઠેકાણે નાનાં બાકાં મૂક્યાં હતાં તેમાંથી ઝાંખું અજવાળું ત્યાં પડતું, પણ સુરંગના ઘણાખરા ભાગમાં ઘોર અંધારું હતું. થોડાક ગાઉ જતાં સુરંગનો છેડો આવ્યો. આગળ કે આસપાસ જવાનો માર્ગ મળે નહિ. પરંતુ જ્યાં સુરંગ અટકી ત્યાં માટી ન હોયતાં શીલા હતી. એ શીલાને વિજ્યસિંહે ખુબ બળ કરી ધક્કો માર્યો કે તે પડી અઈ, ને સુરંગ આગળ ચાલી. થોડે છેડે જતાં બાંયરૂં આવ્યું. તેમાં શિવલિંગ હતું ને તેની પાસે એક અખંડુત તપ કરતો હતો. તેમાં ઝાંખું અજવાળું નહતું ને અખંડુત વિના બીજું કોઈ માણસ પણ તહતું. અખંડુત મુનીવ્રત લેઈ બેઠેલો હતો. તેનું માથું વાઢવાને વિજ્યસિંહે તરવાર તાણી. અખંડુતે મસ્તક ધર્યું પણ ઉતરે દીસે નહિ. તેને એમ તાપ દેખાડી વિજ્યસિંહે પુછેછે. એવામાં તેજપાળ નામે નાયકે બાંયરાંમાં બે સામસામા ગોખત્રા બોળ્યા. એમાંના એકમાં રામસીતાની મૂર્તી હતી અને તેની સ્થાનેતામાં હાથ નોડીને ઉમેલી હનુમાનની પ્રતિમા હતી. તેજપાળે હનુમાનની ઢૂંછડી તાણી એટલે તે ઢળી પડ્યો, ને તેની પાછળ બખોળ જોવામાં આવી. એ બખોળમાં વિજ્યસિંહ અને તેજપાળ ઉતર્યા. તેમાં અંધારું હોવાથી તેઓ ચારે તરફ ફેંકેસવા લાગ્યા. ખુણામાં એક માણસ સુતેલો જણાયો. એને ડાલી બાહાર આણી જોતાં તેમને અતિ હર્ષ થયો. તે નોંઠેલો યશોવર્મા હતો. તેને અને અખંડુતને લેઈ તેઓ ઉપર આવ્યા. એ પાતાળી મહાદેવનું દેહરૂં કહેવાઈ હતું. તેમાં ઉતરવાને પથરની સાંકડી સિંડી હતી ને તે સિંડીનું માંદું અટલ રાત્રમાં હતું. અખંડુતનો વેશ લેઈ બેઠો હતો તે યશોવર્માનો પ્રધાન હતો. યશોવર્માને નસાડવાની, સંતાડવાની, અને તેના જવા પગના ચાર આદમી સુરંગના મુખને મથાળે ઉભા રાખવા વગેરેની બધી પુક્તિઓ તેણે રચી હતી.

અત્યાર સૂધી જ્યસિંહેદેવની સ્વારી જ્યાં ચાર પગલાં એકઠાં થયાં હતાં ત્યાંજ હતી. યશોવર્મા પકડ્યાના સમાચાર કહેવાને એક રજપૂત દોડતો આવ્યો. તેને ઘાવ-ણીમાં લાવવાનો હુકમ આપી તથાઘણાક સ્વારોને સામા મદદ મોકલી પંડે ધારાનગર બહારી આવ્યા. જોડે આવેલા સરદારોને મહારાજે કહ્યું કે આ વેળા યશોવર્માનું બળ્યું મોહિા જોવા ને હું ચહાતો નથી. બળ્યું મોહિા કહેવાનું કારણ એ કે એણે રાજનીતિનો બંગ કર્યો; પંડે આપેલું વચન પાળ્યું નહિ. રાજને મોટાં લાંછન લગાડનારા મોટા કુરુણો છે તેમાં અસત્ય બોલવું, અપ્રમાણિક થવું, વચનથી ફરવું એ મુખ્ય છે. એણે મને વચન દીધું હતું કે નીત્ય કાતડ લાવવા દેશો તેનો લાભ લેઈ કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ કરીશ નહિ. એ વચન તોડી એણે પોતાનું માંદું કાળું કર્યું ને એના પૂર્વજોને લાજ લગાડી. પોતાનું રાજ્ય બચાવવાને અને રાજ્યધાનીનું રક્ષણ કરવાને યથાન્યાયે બુદ્ધ કર્યું, અને રાજ્યધર્મ આચરતાં, અને શૂરવી સંગ્રામ કરતાં પરાજ્ય પામી ઝાંખો ત્યારે ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તે માન્યને પાત્ર હતો. તેની પદવીને યોગ્ય મેં તેનું માન્ય રાખ્યું. ધર્મબુદ્ધ કરતાં રણમાં પડે લેને બાગ્યથાળી પુરપ જાણુવો; કુર્ભાગ્યે કરીને ધાયત

યદ્યપ્યશક્ત યથાચી શત્રુચી પકડાવવું એ માફુંછે તથાપિ પોતાનું કર્તવ્ય તેણે કર્યું માફે તેનું સન્માન કરવું ધરતરતે, એ સચાસ્ત્ર રાજ્યનીતિ છે, માટે તે પ્રમાણે હું વર્ત્યા. શત્રુની ઉદારતાનો પાડ માની જ્ઞાપણ વારે યોગ્ય રીતે વર્તવું, છળભેદ, અને કાવતરાંથી દૂર રહી પ્રમાણિકપણે ચાલવું, અને ભક્ત શત્રુના વિદ્વાસને પાત્ર થયું એ સુનીતિ છે. એથી ઉલટું વર્તે તો તે ક્ષત્રી ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયો માટે ઓરાર્થિક અપરાધિ આદર્શીઓને બેડીઓ પહેરાયી, હેડમાં, કે કાળાગૂદમાં પૂરી રાખવામાં આવેછે તેમ તેને રાખવાના જરૂર પડેછે. શાંતિમાં અને વિગ્રહમાં વર્તવાને ધર્મશાસ્ત્રમાં નિયમો કહ્યાંછે; સ્વતંત્રતામાં અને પરતંત્રતામાં પાળવાના નીતિ ધર્મછે. સુનીતિ એજ સુધારો. સંગ્રામમાં પણ સુનીતિ ધર્મછે; શસ્ત્ર મૂકી શત્રુ શરણે આવે ત્યારપછી અને ધાયત્ર કે અશક્ત થઈ કે બીજા કારણથી પકડાય અને સુન્નિતિએ વર્તી નાસી ન જવડાનું વચન આપે તેનું રક્ષણ કરી યથાભિચાર માન આપવું એ સુનીતિ છે; બંધીયાન શત્રુ એવી અવસ્થામાં અનીતિએ વર્તી પોતાનું વચન તોડે ત્યારે તે પોતાની આખર ખોયછે, અને સજાને પાત્ર થાયછે. એમ પોતાના નાયકોને બાધ કરી રાજ્ય જાળવે તેવામાં પ્રધાન આવી મળ્યો. તેને મહારાજે આજ્ઞા કરી કે કેદી રાજ્યને પૂરી રાખવાને માટે મજબૂત પાંજરું કરાવો. તે ઉભો રહી શકે તેટલું ઉઝું, અને લાંબો સુઈ શકે તેવું ઓરસ પોહોળું અને નીચે પેડાવાળું કરાવજો. પ્રધાને પુષ્કળ સુતારને કામે વળગાડી દીધાથી એક દિવસમાં પાંજરું તૈયાર થયું અને યથાવર્માને તેમાં ગોળ્યો. જેની ગફજતથી તે નાશી શક્યો હતો તેને ધરતી શિક્ષા કરી, અને તેને પકડનારને ઇનામ આપ્યાં.

આ વિગ્રથી જ્યોત્સવનું કાર્ય અટકી પડ્યું હતું તે હવે ફરીને ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યું. પણ અત્યાર સૂધી એ એકજ ધારાનગરમાં કરવાની ધારણા હતી તે હવે મહારાજે ફેરવી. ગૂર્જરેશ્વરની પ્રતિનિધિ એ શહેરમાં રહી માળવાનું રાજકાજ ચલાવે એવી જોડવાણુ કરવા માંડી હતી તે બંધ પાડી, શ્રી વિક્રમાદિત્યના જુના પાટનગરની સમક્ષે ક્ષિપ્રા નદીને કાંઠે જયસિંહપૂર નામે નવું નગર વસાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરવાનો ઠરાવ સિદ્ધરાજે કર્યો. એ નગરના આતમુહૂર્તને દિવસે આ જ્યોત્સવ કરવો ઠરાયી ગૂર્જર સરદારોને અને માળવી રાજા રાણા કાશિરાદિકને ઉજ્જેણમાં હાજર થવાની આજ્ઞા જોડવી, અને મહારાજ પડે ત્યાં જવા નીકળ્યા. માર્ગમાં તેના હાથીની આગળ યથાવરમાના પાંજરાને માળવી કેદીઓ ધસડતા હતા. એને પાંજરામાં પૂર્વાના અને આ રીતે ઉજ્જેણ આણવાના સમાચાર માળવામાં ફેલાયાથી લોક વધારે ખેદ પામ્યા અને થયરી ગયા, અને માંડળિક રાજા વગેરે ત્રાસ પામી ઝટ ઉજ્જેણમાં હાજર થયા. ઘોડા દહાડામાં ત્યાં જોટો મેળો ભરાયો.

હવે જયસિંહપૂર બાંધવાનો આરંભ થયો. રાજમીસ્ત્રીએ પૂરનો નક્કો બનાવ્યો તે મહારાજને પસંદ પડ્યાથી કોટના પાયા બોદવાને સેંકડો માળવી કેદીઓને કામે લગાડી દીધા. કોટની માંહે માત્ર ગૂર્જર સેનાના મુખ્ય ભાગનો મુકામ રાખ્યો, અને ગૂર્જર લોકને ધર બાંધવાને જમીન આપી. એ કોટનો જે ભાગ ક્ષિપ્રા નદીને કાંઠે આવ્યો ત્યાં રાજપ્રતિનિધિને રહેવાને ગઢ, ગઢમાં રાજધન ભંડાર, અને કચેરીઓને માટે મકાન

બાંધવાં; પૂરેની વચ્ચે મયણુલ ચોક અને કર્ણેશ્વર મહાદેવનું દેડું બાંધવું ને નગરનો મુખ્ય બજાર ત્યાં રાખવો; કોટની આસપાસ પરં બાંધવાં અને તેમાં ગૂર્જર અને માળવી બેંદુ પ્રજાને વસવાની રજા આપવી; જે ઘર બાંધે તેને બાંધ મફત આપી દેવી; પરાની આસપાસ બીજાને કોટ ચણવો, અને એ બીજા કોટથી અધગાઉને અંતરે ચારેતરફ ફરતા બુરજ બાંધવાં અને તેમાં ગૂર્જર ફોજની ટુકડીઓ રાખવી; એવી ગોક-વણુ રાખી હતી.

લોકમાં વારં ફેલાઈ કે ખાતમુહૂર્તને દિવસે યથાવર્માને નાના પાંજરામાં પૂરીને તે પાંજરાને હાથી ઉપર મૂકશે, અને તે હાથાને સ્વારીની આગળ ચલાવશે. સ્વારી સભા મંડપ આગળ ઉતરશે તે વારે તે પાંજરાને ઉતારી સભામાં આણશે, ને તેને પદબજ કંધાનું બહેરનાયું બરદરબારમાં સંભળાવશે. એ અફવા સાંભળી માળવાના મુખ્ય મંડળીક રાજા રાણા સિદ્ધરાજની પાસે આવી ક્ષમા માગી બોલ્યા કે એ પ્રમાણે ન થાય તો ઠીક; એ અમારે જોવું તેથી મરવું બહુ. મહારાજ તેમની જોડે સમ્મતાથી વાતચીત કરી તાઢાપાડી કહ્યું કે તમે એ વિષે મારા મંત્રીશ્રવણે વિચાર કરો. પ્રધાને તેમને પોતાના ડેરામાં તેડી જઈ કહ્યું કે “આ રાજાનાયું મેં લખાવ્યું છે તે વાંચો. યથાવર્માની કને લેઈ જઈ એપર તેનું મત્રુ કરાવો અને તમે જમાન થાઓ તો એને પાંજરામાંથી કાઢીએ. એને અને દિલપૂરપાટણુ લેઈ જઈ એની પદવીને યોગ્ય માન પ્રતિષ્ઠા આપીશું. તમે સર્વ અમારા મહારાજની આજ્ઞામાની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા દરબારમાં લેશો તો તમને અને તમામ માળવી પ્રજાને મિત્ર અને રૈયત ગણીશું; વિગ્રહમાં ત્રલાયલા માળવી બંધીવાનો ને મફત છોડી દેઈશું, અને યથાવર્માના ડુંવરને ધારાનગર તથા કેટલોક મૂલક જગીરમાં આપી ગૂર્જરેશ્વરની સેવામાં રાખીશું.” એ શરતોવિષે વિચાર કરવાને માળવી ઉમરાવોએ યથાવર્માને મળવાની રજા માગી તે તેમને મળી. તેમને આવતા જોઈ પાંજરામાં બેડેલા યથાવર્માએ નીચું જોયું; નમસ્કારકરી તેઓ સામા બાહાર બેઠા તે વારે તેની આંધ્યો-માંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. તેને ધીરજ દેઈ તેમણે તેના હાથમાં રાજાનામાનો ખરડો મૂક્યો ને બીજી શરતો કહી સંભળાવી. પદબજ રાજા ગળગળિત થઈ ગયો; તેનો હાથ ધ્રુજવા લાગ્યો. અર્મારોએ કહ્યું કે આપે અને હમે આપણા કર્તવ્ય કરવામાં મણા રાખી નથી; માણસથી બની શકે તે સર્વ કરી ચૂક્યા છીએ પણ આપણા દહાડો વઢોછે, શત્રુનો સુરજ ચઢતી કળાએછે, આપણા સર્વ પાસા જોધા પડ્યા, તેના ચત્તા પડ્યા, આપણી સર્વ ધારણા અવળી ઉતરી, તેની સવળી ઉતરી, માટે હવે લાચાર છીએ. ધુશ્વરીચ્છા એમછે એવું માની તેને આધીન થવું એ હવે ડહાપણુ છે. યથાવર્માએ તેમની શીખામણુ માની. તેમણે કહ્યું કે આપ હવે નાસશો કે બીજી કોઈ શરત ભંગ કરશો તો હમારાં રાજ્ય પણ જશે. યથાવર્માએ કોલ દીધા કે તમારી સલાહ પ્રમાણે હું વર્તીશ.

સિદ્ધરાજના વડા પ્રધાન કને જઈ માળવી ઉમરાવોએ પોતાની વતી અને યથાવર્માની તરફથી સર્વ કરાર રચીકર્ષા. પ્રધાને તે અમલમાં આણવાની ગોડવણુ કરી. પ્રથમ એક ખાતગી દરબાર ભરી ત્યાં યથાવર્માને આણ્યો. સિદ્ધરાજની જોડે થોડા ગૂર્જર સુબટો અને મુખ્ય પ્રધાન હતા. ત્યાં યથાવર્માને અને તેના મુખ્ય પ્રધાનને

આપ્ત્યા, તથા માળવાના મુખ્ય માંડળિક રાજાને હાજર રાખ્યા. એ સર્વતા દેખતાં યશોવર્માએ માળવાના રાજ્ય પરથી હાથ ઊઠાવવાના રાજીનામા ઉપર સહી કરી અને માળવાનો મુગટ સિદ્ધરાજને વરણે મૂક્યો. એ ક્રીયા કરતાં તેના હાથ ઉડી ગયા, તેનો ચેરો છેક કૂંધો ઘૂલે ગયો, અને મૂંઠા પામી તે આપડો ભૂમાંએ ઢળી પડ્યો. એ જોઈ સિદ્ધરાજને દયા આવી. તેણે પંડે ઉડી તેના મુખ પર શાંતળ જળ છાંટી તેને જગૃત કર્યો, ને હાથ પકડી ઉઠાડી પોતાની પાસે ખુરશીએ બેસાડ્યો. એ વખતથી તેને પોતાની પાસેના તંત્રમાં મુકામ આપ્યો, અને ઘણીકવાર તેને પોતાની જોડે જંમવા બોલાવતો ને પરોણા જોવો ગણતો. માળવાના પાંચ મુખ્ય માંડળિક રાજા તેના જામીન થયા.

જ્યસિંહપૂરના ખાતમુહૂર્ત અને જ્યોત્સવને દિવસે મોટું દરબાર ભરાયું. એ સભાના ભભકાનું વર્ણન કરવું કઠણ છે. સભામંડપ બનાવવામાં એક લાખ દામ ખર્ચ થયા. માંડવાનો ચંદરવો લપેટાનો હતો, અને આસપાસની કીનાતો કિનખાપની હતો. છતને ટેકવવાને સ્તમ્ભ મૂક્યા હતા તેઓ પર રૂપેરી લપેટો વિંટાળી સોનેરી કીરના આંટા પેચ (મળસૂત્ર) રૂપે હતા. મંડપને બારણે ખરાં મોતીનાં તોરણ બાંધ્યાં હતાં માંડવાની ઉપર ચોંચેર ફરતા ગૂર્જર વાવટા આવી રહ્યા હતા. બાંધતળીએ સોનેરી બુટાનો રેશમી ગત્રી-ચો પાથરી કિનખાપના ગલેફવાળા તકીઆ ગોઠવ્યા હતા. અમૂલ્ય રત્નજડિત સોનાનું વિક્રમાદિત્ય અને રાજા ભાજનું સિંહાસન દ્વારની સામે મંડપને બીજે છેડે મહારાજને માટે મૂક્યું હતું. માંડવાની આસપાસ કેળના રતંભ રોપી તે ઉપર અશોકપલ્લવનાં તોરણ વીંટળેલાં હતાં. પ્રતેક કેળની પાસે ગૂર્જર ધ્વજ ઉડતી હતી અને ઉપર લપેટેલા મોગરાના દાર સુગંધ આપતા હતા. મંડપમાં પવન આવવાને માટે પુષ્કળ બારીઓ રાખી હતી અને પ્રતેક બારીએ અત્તરમાં બોળેલા ચંપાના અને મોગરાદિ ફૂલના દારનો કમાન લટકી રહી હતી. મંડપમાં ૫૦૦ આસન હતાં, અને મંડપની સામે થોડે છેડે ગૂર્જર સેના કુંડેર વસ્ત્રાલંકાર પહેરી બાજા અને ઉઘાડી તરવાર હાથમાં રાખી ઉભી હતી તે ઉપર ઉગતાં સૂર્ય કીર્ણ ચળકી રહ્યાં હતાં. પ્રતેક સિપાઈની પાઘડીમાં ફૂલનો તોરો ને હાથમાં ફૂલનાં ગજરાં શાભી રહ્યાં હતાં. મહારાજના સિંહાસનની પાછળ મુખ્ય પ્રધાન અને મંત્રી મંડળને ઉભા રહેવાની જગ્યા હતી. જમણે હાથે મુખ્ય ધર્મચાર્યો, ગૂર્જર અને માળવી રાજા રાણા; ડાબે હાથે ભરતખંડના મોટાં રાજ્યોના વકીલ અને ગૂર્જર સામદો, માળવી જગીરદારો, અને ઉજણના શેક સાવકારો ને લશ્કર જોડે આવેલા ગૂર્જર વેપારીઓને માટે જગ્યા રાખી હતી. સિદ્ધરાજની સ્વારી આવ્યા પહેલાં દરબાર ખીઓખચ ભરાઈ ચૂક્યું હતું. મહારાજ પધ્ધર્યા એટલે સભા ઉઠી ઉભી થઈ, અને છડીદાર બોલ્યા “સોલંકીપતિ ગૂર્જરેશ્વર મહારાજા ધિરાજ શ્રી જ્યસિંહદેવ, ગૌત્રાક્ષણ પ્રતિપાળ, વ્રજસુખ વર્ધક, અન્નદાતા, રાજ્યમંડળ શશિમણી શ્રીમંત મહારાજની જે”. એના ઉત્તરમાં આખી સભા એકે સાદે જય બોલી. મહારાજની કોટે દશ લાખ રૂપીઆના જે દાગીના માત્ર હતા, એક અતિ શોભાયમાન મોટા હીરાનો કંડો, અને બાર જોડાં બહુ સુંદર મોતીની માળા. માથાના મુગટમાં કૈસ્તુભમણી વિરાજ રહ્યો હતો. હાથમાં રત્ન જડિત રાજ્યદંડ અને કેડે હીરામાણિક અને પાના જડેલા મિયાનવાળી કટાર ખોસેલી

હુની અને મણીમય મિણિયામાં રાખેલી તરવાર કમ્બરે બઢકતી હતી; કાને સુંદર કુંડળ, હાથે આંગુઅંધ, ને જમણે પગે હીરાનો તોડો ઝોપી રહ્યો હતો. અંગે કેસરનો ઘણો આછો લેપ કરેલો તેથી મુખ જરાક પીળાસપર દીસતું હતું. પરંતુ એ સકળ શોભા તેના પરાક્રમથી તેજ આગળ ઝાંખી જણાતી હતી.

મહારાજ રાજ્યાસને બિરાજ્યા એટલે મુખ્ય ધર્મગુરુએ ઉડી સરજનહાર વિધનિયંતા પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરની રતુતિપ્રાર્થના કરી જ્યસિંહદેવને અને સર્વ સભાને આશીરવાદ દીધા. પછી મહારાજે ઉડી કહ્યું. કે, આપણા આર્ય ધર્મશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ યથોર્થમાં મારી બાહ્યા વચ્ચામાં વિના અપરાધ મારા રાજ્ય ઉપર શ્વાસી કરી મારી રાજગાદીનું અપમાન કર્યું. અને ભરતખંડના પરાધુર્વની સ્વયંવરની નીતિનું ઓલંઘન કરી અપોદાના સ્વયંવર મંડપમાં અસભ્ય પણે વર્તી માંડે માન ભંગ કર્યું માટે એની સામે વિગ્રહ કરવો એ માંડે કર્તવ્ય થયું. એના અપરાધની શિક્ષા એને મારે હાથે જગત નિયંતા પરમેશ્વરે કરાવી મને જસ આપ્યો માટે હું કૃપાળુ મહાપ્રભુનો પાડ માનું છું. હવે આજથી એ વિગ્રહ સમાપ્ત થયો. માળવ દેશને મારા રાજ્યમાં આજથી ભિળી દેઉં છું, અને માળવાના માંડળિક રાજા, રાણા, ઠાકોર, તાલુકાદારાદિક જમોદારોને તેમના નોકર આકર ગરાસિયા અને બાકીના સર્વલોકને અને સર્વ પ્રજાને આજથી મારી આણુ દેઉં છું. હવેથી તેમને મારી પ્રજા ગણીશ, અને હવે પછી જેઓ મારા અધિકારની સામા થશે તેઓને ખંડખોર ગણી શિક્ષા કરીશ. યથોર્થમાં પોતાનો ધર્મ યથા ધટ્ટીત બજાવ્યો, માટે હું તેને ઘટતું માન આપીશ. પકડાયા પછી પોતાનો કોલ તોડી તે નાકો માટે મારે તેને પાંજરામાં પૂરવો પડ્યો, પણ હવે પશ્ચાતાપ કરી તેણે સારી ચાલના જામીન આપ્યા છે તેથી તેનું અપમાન કરવાનો જરૂર નથી. એના તામેદાર રાજા રાણા ઠાકોર, રૈયત અને સેવકોએ પોતાના શ્વામીની સેવા યથાયોગ્ય કરી માનને પાત્ર થયા છે. એ માન હું તેમને આપીશ. તેમની સર્વની જમીન જંગોરો વગેરે તેમને પાછાં સોપું છું. હવેથી મને શ્વામી ગણી ધટ્ટી રીતે વરતશે તો તે તેઓ વંશપરંપરા ભોગવશે. મારી ગુર્જર પ્રજાપર જેવી પ્રિતિ રાખું છું તેવીજ તેમનાપર રાખીશ; કશો ભિન્નભાવ રાખીશ નહિ. બેહુ પ્રજાએ સેનમૈત્ર થઈ હળીમળીને રાજ્યની શોભા વધારેલી. હું સર્વના હક અધિકારનું માન્ય રાખીશ, સર્વને યથાયાય પાળીશ, અને તેમના મુખ્ય રમૂદિમાં વધારો કરવાનો પૂરો પ્રયત્ન કરીશ.” એટલું બોલી મહારાજ બેઠા એટલે આખી સભા એકેશ્વરે બોલી કે “શ્રી જ્યસિંહદેવ મહારાજાધિરાજનો જય થાઓ, જય થાઓ, જય થાઓ.”

યથોર્થમાંનો કુંવર અણુહીલપૂરમાં નજરકેદમાં હતો તેને બોલાવી હાજર રાખ્યો હતો. તેણે પ્રથમ મહારાજની સામે આવી નમસ્કાર કરી કહ્યું હું મહારાજને આધીન થાઈ છું, હું આપનો સેવક આજથી થયો, માંડે રક્ષણ કરો. હું આપની કૃપાઈ માનવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ છું.” સિદ્ધરાજે તેને માટે સન્દ કરાવી હતી તે તેને આપી કહ્યું. “હે શૂરવીર રાજા કુમાર, હું તને નિર્ભય કરું છું, ને તારા પૂર્વજોનું પાટનગર જેનું રક્ષણ તારા બહાદૂર પિતાએ બારેબાર કરી મોટી કીર્તિ સંપાદન કરી તે હું તને બક્ષીશ કરું છું, અને તેની

જોડે કેટલોક મૂલક આપુંધું તેની વિગત આ સનંદમાં છે. હવે તું મારી સેવા અચ્છી બજાવિશ ને હું તારી પ્રતિષ્ઠા વધારીશ એવી આશા રાખું.” એ સાંભળી રાજપુત્રનાં ચક્ષુમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. મહારાજ તેનો હાથ સાહી રાજ્યાસનની પાસે તેને માટે આસન કર્યું હતું ત્યાં બેસાડ્યો. ત્યારપછી એક પછી એક માળવી ઉપરાંત રાણાદિકે આવી નમન કરી પ્રત્યેકે આપવાની આગળથી કરાવેલી ભિટ મહારાજને ચરણે સમર્પણ કરી, અને મહારાજ તેમને સિર્ષાવ આપ્યા. છેલ્લે ધારાનગરના નવા રાજાએ સુનાના થાળામાં કપુર અને બીજા સુવાસિક પદાર્થોને સળગાવી મહારાજની સામા ઉભા રહી તેની આરતિ ઉતારી. એ વેળા મંડપની બહાર દુન્દભિ વાગ્યાં, અને સેનાએ જયનાદથી આકાશ ગળવ્યું, તથા સભાએ ઉડી નીચેની આરતી ગાઈ—

જયદેવ જયદેવ, જય જયસિંહ દેવા (૨),

ગૂર્જર માળવ દેશો (૨) કરે તારી સેવા. જયદેવ જયદેવ. ૧

કૂળ દિપક તું રાય, પરાક્રમી પૂરો (૨),

આર્ય ભૂમિનો ભાનુ (૨) મહા બળીએ શૂરો. જયદેવ જયદેવ. ૨

શીર છત્ર મહારાજ, સર્વોત્તમ સ્વામી (૨),

પ્રેમ ભાવથી પૂજી (૨) નમીએ શીર નામી. જયદેવ જયદેવ. ૩

નર ભૂષણહો આપ, છત્રપતિ મહારાજ (૨),

નૃપમંડળ શીરપેજ (૨) કરો પ્રતાપિ કાજ. જયદેવ જયદેવ. ૪

મુકતાક્ષ માળા, મણી મુગટ આપે (૨),

અલંકાર ઉત્તમ (૨) સદ્યુણથી શોભે. જયદેવ જયદેવ. ૫

પ્રજા પ્રિય પિતા, છો અતિ દયાળુ (૨),

પરોપકારી પૂરો (૨) વચન સત્ય પાળુ. જયદેવ જયદેવ. ૬

ન્યાયી નાય કૃપાળ, ધર્મ ધુરિન્ધર રાય (૨),

ધર્મિજીત યશ આપે તુંને (૨) કરે પ્રભુ પૂરી સાહે. જયદેવ જયદેવ. ૭

એ કાર્ય પૂરું થવાપછી મહારાજ જયસિંહપૂરનું આતમુર્ત કરવા ઉઠ્યા. મહારાજ આગળ અને તેની પાછળ સકળ સભા હિંડી. પાયાનો પહેલો પહાણો મિસ્ત્રીએ મૂક્યો તેને મહારાજ પોતાનો હાથ લગાડ્યો ને ચણવાનું સુતણું આગતર હાજર રાખ્યું હતું તે વતે એક થર ચણ્યો. એ વેળા જ્જેકાર થયો અને હર્ષના વાદિત વાજ્યાં. પછી સભા વિસરજન થઈ. તે દિવસે માંડળીક રાજા રાણા અને રાજકુંવરોએ સિદ્ધરાજ જોડે ભોજન કર્યું, ને સમારંભ પૂર્ણ થયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિજયી મહારાજાનું પાછા ફરવું. રુદ્ર મહાલય. વિજય યાત્રા.

જ્યોત્સવ પૂરો થયા પછી જયસિંહપૂર બાંધવાનું અને વસાવવાનું કામ કરાબારીને

સાધી વીજળી મહારાજ સ્વદેશ આવવા નીકળ્યા. માળવાનાં રક્ષણને માટે અપ જોડું સેન્ય પાછળ મૂકી બાકીનું પોતાની જોડે લીધું. યુદ્ધમાં મળવેલું પુષ્કળ દ્રવ્ય, હાથો, ઊંટ, ઘોડા, વાવડા, સોના રૂપાનાં વાસણ વગેરેમાંથી સુખોને, નાથકોને અને સિંધા-પ્રમોને ધનમાં આપતાં રાજાને ભાગે આવેલું બાકી રહ્યું તે જોડે લેઈ સ્વામી ગૂજરાત ભણી આવી. યજ્ઞવર્માને આગળથી રવાના કર્યો હતો. સિદ્ધરાજના ગ્માવી પેદોમ્યાનાં સૂધી તેનો મૂકામ શ્રીસ્થળ (સિદ્ધપુર) માં રાખ્યો હતો. ઉત્તેણથી ગૂર્જરેશ્વર ઉપજ્યા તે વારે યુદ્ધમાં મળેલી લૂટને ઉંટો અને હાથીઓ ઉપર લાધી હતી. એવાં સેકડો ઉંટ અને હાથી સ્વામીના પંદરામાં આજ્યાં બધાં જોડે તેવામાં એક રોત્રે પાંચ ઉંટ ચોરાયાં. બેહુ પડ્યે સ્વામીની હાર છતાં ચોરોનું કેમ કાળું તેની તપાસ તેઓનો નાયક કરેછે તેવામાં આગળ બીજે મુકામે તંબુ મોકલ્યાં હતાં તેમાંથી તે નાયકનો મોટો તંબુ ચોર ઉપાડી ગયા એવા સમાચાર લેઈ એક સ્વામી આવ્યો. નાયકે વિચાર્યું કે આ વાત મહારાજ જાણશે તો મારા ભાગ મળશે. બધનો અને શરમનો માર્યો તે તજવીજ કરવા લાગ્યો. જેમના પેશમાંથી ચોરી થઈ તે સ્વામીને દમ બિડાવ્યો અને કેટલાકને પંચે કર્યા. આસપાસના ગામોમાં બહુ જોળ કરી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. તેણે વિચાર્યું કે આ બીના મહારાજથી ચુપ્ત રહેવાની નથી ને તેમને બીજાઓ અપર પડશે તો મને વધારે સત્ત થશે, માટે મારે ઝટ એ વાત જાહેર કરવી. સિદ્ધરાજ તેનાથી એક મૂકામ પાછળ હતો તેને પત્ર લખી એ વાત જાહેર કરી. એ જાણી સિદ્ધરાજને ક્રોધ ચડ્યો. તે વેળા જોડે એક માળવી સરદાર હતો તે કહે ઉત્તેણથી ગૂજરાત જવાના માર્ગમાં કેટલાક ગરાસીઆ, ભીલ, અને કોળી લોક વસેછે તેઓ ચોરી કરવામાં ઘણા ચતુર છે. વટેમાર્ગને લુટવા એજ તેમનો ધંધોછે. રસ્તે જતા વેપારીઓપર તેમનો કર રાજના કરથી વધારે ભારેછે. સિદ્ધરાજ કહે એમને જડમૂળથી કાઢું તોજ હું ખરો. ઉતાવળે કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો તે ફેરવી તેણે વાટમાં કેટલાક દિવસનો મૂકામ કર્યો, અને આસપાસ વસનારા ચોર ઠાકરડાનો ઘણુ વાળ્યો. તેમના ક્રિહ્વા કોટ તોડી નાંખ્યા, તેમનાં ગામ બાળ્યાં, ઘણાક ચોરોને ઠાર માર્યા, ઘણાકનાં કાંડાં કાપ્યાં, ઘણાક ગામની વસ્તીને બીજે ઠેકાણે વસવાને મોકલી ને જાહેરનામાં કર્યા કે મુખ્ય અપરાધીને શિક્ષા કરીછે અને બાકીના ગરાસીઆ, ભીલ, અને કોળી અનુચરો ઉપર દયા કરી તેમને ક્ષમાદાન આપવામાં આવેછે. વેર ન રાખતાં જેમની ખુશી હશે તેમને મહારાજ નોકર રાખશે. નોકરીને માટે જમીન કે પગાર મળશે પણ જ્યાં મોકલે ત્યાં જવું પડશે. આ શરત કબુલ કરી ઘણાંક રાજ સેવા સ્વોકારી. વળી માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સ્વામીનાં ચાણાં ખેસાડી વટેમાર્ગ, જાત્રાળુ, વણજીરો વગેરે માલ લાવનારા અને લેઈજનારા વેપારીઓને માટે તે રસ્તો નિર્ભય કર્યો. આ હરામખોરોનો નાશ કરવાથી સિદ્ધરાજ ઉપર લલમી લોકનો પ્રીતિ વધી અને જાત્રાળુ લોકે તેનાં વખાણુ દેશદેશ ક્યાં, વણજીરો તથા બીજા વેપારીઓ ગૂજરાતમાં ઓછે ખરચે ને કમ ધાસ્તીએ માલ લાવી શક્યા તેથી પરદેશી માલ મોઢા વેચાતા તે સોઢા થયા, જેઓ પહેલાં તે વાવરી શકતા નહિ

તેઓ લેવાને શકિતમાન વધા. વળી ગૂર્જરાતના વેપારી દેશી માત્રને છુટથી પરદેશ વેચવા લેઈ જવા લાગ્યા તેથી તેઓની અપત વધી તેણે કરીને ધંધો રોજગાર અને સમૃદ્ધિ વધ્યાં.

આ અગત્યનું કર્તવ્ય કરી મહારાજ સ્વદેશ પંધાર્યા. અણહિલપતન ગયા પહેલાં શ્રીસ્થળમાં પોતાના પિતાએ સ્થાપન કરેલા કર્ણમુક્તેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં, અને પોતાના માતાપત્ની પ્રતિમા હતી તેને પગે લાગ્યા. ત્યારપછી ત્યાંથી પ્રશોવરમાને જોડે લેઈ વિજયી મહારાજની સ્વારી રાજ્યધાની ભણી આત્રી. નગરથી એક ગાઉ ઉપર મુકામ રાખ્યો હતો ત્યાં પુરીજનો, ધર્મીઓ, કારભારીઓ, અને પટરાણી સામા તેડવા આવ્યાં. પ્રત્યેક ધંધાના મહાજને યથાશક્તિ કાંઈ ભેટ આણી હતી તે ઓ જ્યસિંહ દેવને મૂકી નમસ્કાર કર્યા. ગાંધીના મહાજને બદામ, દ્રાક્ષ, પસ્તાં, ચારોળી, એલચી, લવંગ, જાયફળ, જાવંત્રી અને તજના ખુમચા ગાદી આગળ મૂક્યા; ખાંડ સાકરના ખુમચા તે માલના વેપારીઓએ અર્પણ કર્યા; કાછીઆના મહાજને, નારંગી, મીઠાં લીલું, સનત્રાન, કેળાંદિકની ભેટ ધરી; શાગવીના મહાજને પટોળાં, પિતાંબર, અતલ-શાદિક અતિ સુંદર વસ્ત્રો લાવી રાજ્યાસન આગળ મૂક્યાં; શેક સાવકાર, અને નાણાવટીઓએ સુનૈયાની કોથળીઓ અર્પણ કરી. એમ ભાત ભાતની ભેટ મૂક્યાપછી જૈન ધર્મના સ્વેતાંબર સાધુઓના મુખ્ય આચાર્ય હેમચંદ્રજીએ આગળ આવી બે હાથે આશીર્વાદ દેઈ કહ્યું “હે કામધેનુ! તારા દુધનો છંટકાવ ગૂર્જર દેશ ઉપર કર. હે! સમુદ્ર, તું મોતીનો સ્વસ્તિક (સાથીઓ) પુર. હે! ચંદ્ર, તારા ચિતળ તેજવડે ગૂર્જર ભૂમિને અતિ દીપ્તિમાન કર. હે! સ્વર્ગના અષ્ટ ધામને ધારણ કરનારા ગર્જદ્રો, કલ્પ-તલ્પનાં શુભ પત્રોનાં તોરણ ધરો. પૃથ્વી વિજેતા ઓ જ્યસિંહ દેવ સિદ્ધરાજ મહારાજ-ધિરોજ પધારે છે.” એમ બોલી પાછળ ઉભેલા શિષ્યના હાથમાં પુસ્તક હતું તે સિંહાસનને છેલ્લે પગથીએ મૂક્યું અને કહ્યું કે આપની કીર્તિ અમર કરવાને અર્થે માફ આ નવું રચેલું વ્યાકરણ સમર્પણ કંઈ હું તે સ્વીકારશો, અને નવરાસની વેળાએ એની પરીક્ષા કરશો.” મહારાજે નમન કરી કહ્યું આ સમારંભ પૂરો થયા પછી એ કામ લેઈ બેસીશું. પછી પાટણના બ્રાહ્મણ વર્ગના શિષ્ટે આગળ આવી મહારાજને કપાળે કંકુનો ચાંદ્રો કરી અક્ષત ઓઝા, આશીર્વાદ દીધો અને વખાણ કર્યા—

શ્લોક. એક ધારાપતિર્યેન દ્વિધારેણાસિનાજિતઃ ।

કિંચિન્નં યદસૌજેતું શત ધારમવિક્ષમઃ ।૧।

અર્થ—એક ધારાપતિને બે ધારાના અર્જુ વડે જીત્યો એમાં કાંઈ અચરત કહેવાય નહિ, કેમકે એ રાજા સો ધારાનો ધણી હોય તો તેને જીતે એવો છે.

ગૂર્જરેશ્વરે તેને પ્રણામ કરી દક્ષિણા આપી. તે પોતાને ઠામે જમને બેઠો એટલે દરબારનો મુખ્ય ભાટ “જે! જે! મહારાજધિરાજની જે! શેલંકીપતિ આર્યભાનુની

જેના વિજયી મહારાજ ગૂર્જરેશ્વર શ્રી જયસિંહદેવની જે !” એમ માટે સાદે બોલતો આવ્યો, ઘાંટો પાડી શીઘ્ર કવિતા બોલી તેણે દરબાર ગળવી દીધું. મહારાજ તેને શેલું પાઘડી આપી વિદાય કર્યો એટલે પ્રધાને આગળ આવી નમસ્કાર કરી જોહેર કબૂતરે શ્વારી તૈયાર છે, ને ઉપડવાનો સમય થયો છે. મહારાજ ઉઠી હાથીએ ચઢ્યા, અને સામેનો, નાયકો, શેક સાવકારાદિ સર્વે પોતપોતાને વાહને સ્વાર થયા.

સ્વારીને જોખરે ગૂર્જરે શ્વારોની ખે હારે લાંબી ચાલી. એ બેની વચ્ચે સાતેક અજન્નું અંતર હતું ને તેની વચગાળે માળવી વિગ્રહમાં મેળવેલો માલ હતો. હાથી, ઘોડા, હંટ, બળદ, અચ્ચર, ગાયો, બેશો, તંબુ, ગલીયા, વાવટા, તીર, તરવાર, ભાલા, ચક્ર, ઢાળ, ટોપ, અખતર, આદિક અનેક પ્રકારનો શત્રુનો માલ રણસંગ્રામમાંથી હાથ આવેલો તે પ્રજાને દેખાડવાને આગળ લેઈ જવામાં આવ્યો. તેને અંતે ઘોડા પૂાયળ અને અશ્વદળની મધ્યે સ્થપતાકાને ઠામે યથોચરમાનો હાથી હતો. તેપર ખુલ્લા હોદામાં શોભાયમાન વચ્ચો અને રાજ શૃંગાર પહેરાવી તેને ખેસાડ્યો હતો. તેની પાછળ ખેડેલો તેનો એક સેવક તેને મધ્યે છત્ર ધરી રહ્યો હતો, અને બીજો ચત્ર ઢાળતો હતો. એના હાથીની પાછળ શ્વારોની, પછી ગૂર્જરાતની ભીલ સેના, તેની પછી ઘણાક માંડળિક રાજા રાણા અને તેમની સેના, તેની પાછળ હજુરો સૈન્ય, અને અંતે ગૂર્જર દેશના મહારાજાધિરાજ પંડે. આખી સ્વારીમાં રણસીંગાં, કુંડુભી આદિક વાદિનોના નાદ ચઈ રહ્યા છે, સુંદર વાવટા ઉડી રહ્યા છે, રૂપાળા સ્વારોના સુંદર ઘોડા નાચતા અને ખોખારતા ચાલે છે, ધુળ ન ઉડે માટે આખે રસ્તે પાણી છાંટ્યું છે. વિજયથી કૂલાયતી, શ્વારોનો ભભકો અને ઠાઠ માઠ જોઈ અચ્ચરજ પામતી, અને લોક પ્રિય મહારાજના દર્શનથી આનન્દિત થયેલી પ્રજા બેહુ બાળુએ ખીઓ ખીચ ઉભી હતી. સિદ્ધરાજનો હાથી આવે એટલે બાળક જીવાન અને ધરડાં હર્ષભરે “જય ! જય ! મહારાજનો જય થાયો,” એવી બૂમો પાડે. સેંકડો આદમી ઝાડે ચડી સ્વારી જોતા હતા તેઓ ત્યાંથી જયનાદ કરે તેની ધ્વનિ બીજાં ઝાડોમાં થાય. પ્રજાનો આવો પ્રેમ જોઈ સિદ્ધરાજનો આત્મા અતિ આનન્દ પામ્યો. આખે રસ્તે મોટો મેળો ભરાયો હતો. ઠામ ઠામ ડુકાનો મેંડાઈ હતી તેમાં ભાત ભાતની મીઠાઈ અને માલ મળતા હતા. એ દિવસની જાણ આગળથી આખા દેશમાં કરી હતી તેથી ઘણાંક ગામ અને નગરોના લોક સ્વારી જોવાને આવ્યા હતા. ગંડીઆ લોકને એ લાગ સારો મળ્યો; પણ જાપતો સારો હોવાથી ઘણાંક પકડાયા ને સજા પામ્યા. વેપારીઓ, અને એક કરનારા મસકમાયા. મહારાજ નગરની ભાગોળે આવ્યા એટલે નગર શેઠે તેમને સોના રૂપાનાં કૂલે વધાવ્યા, અને રાજ માર્ગમાં જે જે ઘર આગળ મહારાજનો હાથી આવે કે સુંદર વચ્ચાભૂષણો પહેરીને બારીએ, અને ઝરખામાં ઉભેલી નારીઓ તેપર કૂલની વૃષ્ટિ કરે. એટલે અને એટલાની યડમાં જોવા ઉભેલા લોક નમસ્કાર કરી જે બોલે. માહાલતી માહાલતી સ્વારી રાજ મંદીરે આવીને મહારાજ હાથીએથી ઉતર્યા એટલે મુખ્ય પ્રધાને આરતી ઢિતારી. સભા મંડપ તૈયાર હતો ત્યાં સર્વે પોત પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે

મેઢા કે ઉભા રહ્યા. મંત્રિઓએ પાન ખોડાં અને ફૂલ ગોઠા સર્વને આપી વિદાય કર્યું અને મહારાજ બોજન કરવાને રંગમેહેલમાં પધાર્યા.

એ દિવસ થાક આણને તથા કેટલાંક તાકીદનાં કામ આપ્યાં હતાં તે પૂરાં કરીને સિદ્ધરાત્રે હિમાચાર્વના નવા બાકરણની પરીક્ષા કરવાને પંડિતોની સભા બોલાવી. વિદ્યાવાનોએ તે પુસ્તક મંગળુર કર્યું તે પરથી મહારાજાએ તેને હાથી ઉપર મૂકાવી, એત છત્ર ધરાવી અને ચત્ર ઢાલાવી રાજ્ય ભંડારમાં મોકલ્યું. માત્ર તેમાં એક ખોડ કાઢવામાં આવી હતી તે એ કે તેમાં રાજકુળની સ્તુતિ નહતી. હેમચંદ્રે આ ખામી જાણી મઠાડી મહારાજને સંતોષ્યા.

આ જયતા સંભારણાને માટે કાંઈ ધર્મનું કાર્ય કરવાનો અભિલાષ સિદ્ધરાજને થયો. મૂરંતુ નામના કરવાના લોકથી નવાં દેવાલયો અને પ્રાન્ત ઉપયોગી ઇમારતો કરવા માંડ્યાની પૂર્વે તેના પૂર્વજોએ જે દેવસ્થાનો બંધાવ્યાં હતાં તેઓને સત્કરવા, ને તેઓના ખર્ચનો બંદોબસ્ત કરવો એ વધારે યોગ્ય હતું. મૂરંતુજીની ત્રીપુરંચપ્રસાદ નામે દેરડી હતી તે પ્રથમ સમરાત્રીને તેને સાડ તથા બીજાં દેવસ્થાનોને માટે પુસ્કળ ભૂમિદાન કરવાનો મનસુખો કર્યો તે વળા યશોવર્માએ તેને શીખામણ દીધી કે મારા પૂર્વજોએ માળવાની ભૂમિનો એટલો બધો ભાગ દેવસ્થાનોને આપ્યો કે બાકી રહેલી રાજ્યની ઉપજથી દેશનું રક્ષણ થઈ શક્યું નહિ ને અંતે માળવાની કેવી માઠી વલે થઈ તે આપ દેખોએ માટે જોઈ વિચારીને કરજો. સિદ્ધરાજને આ શીખામણ સાચી લાગ્યાથી યથાઘટિત નીમત્તોક કરી. આપો રાજ્યધાનીનાં દેવસ્થાનોનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી તે (ત્યાંથી સાત ગાઉપર સરસ્વતિને કાંઠે) ઓસ્થળ બંધાવ્યો, ત્યાં મૂળરાત્રે અણાવવા માંડેલું પણ અષ્ટરૂં રહેલું રૂદ્ર મહાકાળનું દેરું હતું તે પૂરું કરવાને કુશળ સલાટ, કડીઆ, અને સુતારોને કામે લગાડ્યા. આ ઇમારત ઉઠાવશે તૈયાર થયા વિષે મહારાજની આનુરત્તા ધણી હોવાથી તેને માટે પરચરા અને લાકડાં આણવાને તથા ચૂનો અને છંટ પકવવાને, પ્રધાને હોશીઆર અને અનુભવી માણસોને કામે વળગાડી દીધાં, ને કામ ધમધોકાર ચાલ્યું.

એ દેવાલય એટલું મોટું હતું કે ઘોડા વખતમાં પૂરું થાય નહિ માટે દરબારી મિસ્ત્રીને તથા એક એજ ખાતે નિમજા મંત્રીને સોંપી મહીપતિ રાજ્યધાનીમાં સિધાવ્યા. માળવેથી પાછા આવ્યાને ઘણા માસ થયા હતા; વચમાં ચોમાસું ગયું હતું ને આખા રાજ્યમાં પાક સારો થયો હતો; જયનો સ્વાદ ચામેલા ક્ષત્રીઓ પરાક્રમ કરવાને ટમટમી રહ્યા હતાં; ને ધનભંડાર બરપૂર હતો. દસેરાની સ્વારીને પ્રસંગે ભૂપાળે ઘણાક સેનાપતિઓને હાજર રાખ્યા હતા, અને ઘણાક માંડળિક રાજરાણા સલામ કરવાને અણહિલપત્તનમાં આવ્યા હતા. દસેરાની સ્વારી ઉતર્યા પછી રાજમેહેલમાં મહારાજા સિદ્ધરાજ સિંહાસને બીરાંતેલા છે; રાજરાણા, ઠાકોરો, અને સુખટો મેઢા છે એવામાં વાત નીકળી કે ભરતખંડની વાયવ્યદિશાએ ગાંધાર દેશમાં જ્યાં મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપન થયું છે, અને તેની દષ્ટિ ભરતખંડ જીતી લેવા પર છે. પંજાબના ક્ષત્રી રાજાનો

નાથ કરી તે દેશ મુસલમાન સુત્રતાને પોતાને કમળે કપાડે. સિદ્ધરાજ કહે હવે આ-
પણા ક્ષત્રી રાજ માંહેામોહિતા ઇંટા બંધ પાડી આ મોટા ભયથી ઉગરવાને એકો નહિ
કરે તો એક પછી એક સર્વે રાજ્યો નાથ પામશે. યશોવર્મા કહે કોઈ સર્વોપરી ચક્રવર્તિ
મહારાજાધિરાજ ન હોય ત્યાં લગી એવું બની શકે નહિ; કોઈ મહાનિશાંત્યભામ મહા-
રાજની આ વેળા ઘણી જરૂર છે. સિદ્ધરાજને એ વાત ખરી લાગી, અને તે પદવી
પામવાનો ઉપાય કરવાની ધારણા તેના મનમાં ઉઠી. ત્યાર પછી કેટલીક બીજી વાતો
આલ્સા કેડે સભા વિસરજન થઈ. આ મહાન વિષયપર સિદ્ધરાજે ઘણાક માસ સૂધી
વિચાર કર્યા પછી તે વાત પ્રધાનોને કહી. મુખ્ય મુખરો અને મંત્રીઓ જોડે ખૂબ મ-
નસુઓ કરી વિજયયાત્રા કરવાની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા આપી.

અતુરંગી સેના સજ થવા આવીછે, અને કેઈ દિશામાં પ્રથમ જવું તેનો વિચાર
મહારાજા કરેછે તેવામાં એક દિવસે રાજ સભામાં એક બાટિ આવી આશીર્વાદ દેઈ
કહ્યું જય, જય, મહારાજનો જય થાઓ. શ્રીમંત પ્રતાપિ સિદ્ધરાજ મહારાજની કીર્તિ
આખી આર્યભૂમિમાં ગવાઈ રહીછે. જેનાં પરાક્રમ બધા ભરતખંડમાં વખણાય છે
અને જેની નામના નવખંડ પૃથ્વીપર થઈ છે તેની સભામાં આવી હું ઉભોહું. હે !
યશથી રાજન, હું તારો વૈભવ જોઉંહું, પણ—” સિદ્ધરાજ કહે, “કેમ બારોટ અટક્યા,
બોલો, સાચું બોલનાર પર હું કોપ કરતો નથી.” એ વચન સાંભળી બાટિ નિર્ભય થઈ
બોલ્યો, “મેં સૈકડો નાનાં મોટાં રાજદરબાર અને રાજનગર જોયાં તે સર્વમાં અનહિલ્લ-
પત્તન અને ગૂર્જર દરબાર સરસ છે, તથાપિ મદનવર્મા પાટનગરનો શાભા અને
તેના દરબારનો વૈભવ એનાથીએ એઠ. તે પૃથ્વી ઉપર અતુલ્ય છે.” એ સાંભળી
સિદ્ધરાજે બાટને પાસે બોલાવી આસન આપી પુછ્યું કે મદનવર્મા કિયાનગરમાં રા-
જ્ય કરેછે? બાટ બોલ્યો—“પૂર્વ દિશામાં મહાભય નામે પત્તન છે તે બહુ સાંડું છે, ને
તેમાં મદનવર્મા નામે પૃથ્વીપાળ છે. તે પ્રાસ (બહુ જાણ), ત્યાગી (દાનથીલ), ભાગી,
ધર્મી, નથી (નીતિમાન) છે; પૂર્વે નળ, પૂરેવા, અને વત્સરાજ રાજ થયા તેવાજ
પોતે છે. એ રાજને અને એ પુરને જે જોવેછે તે તેનું વર્ણન કરતાં થાકેછે. મૂગો
જેમ ગોળનો શ્યાદ કહી શકે નહિ તેમ મહા પંડિતો તેનું વર્ણન કરી શકે નહિ. બાટ
બહુબોલા હોય છે મોટા અમારા બોલવા ઉપર” લોક વિશ્વાસ રાખતા નથી; પણ
રાજા હું તો સાચું કહુંહું; હું કહુંહું તેમાં લવલેશ ફેર નથી; જો ન માને તો તમારો
ડાહો મંત્રી હોય તેને જોવા મોકલો.” એવી બાટની વાણી સુણીને સિદ્ધરાજે એક
મંત્રીને કેટલાંક માણસો આપીને તે બાટની સાથે મોકલ્યો. મંત્રીએ પાછા આવી જેવું
દીકું હતું તેવું મહારાજને કહ્યું. તે બોલ્યો કે, “હે રાજન! અમે વસંત માસોત્સવ
દીઠા. ત્યાં વસંતરાગ અને આદિત્રકરાગ (હિંદોળારાગ) ઠામ ઠામ અવાતા હતા.
દિવ્ય શૃંગાર ધરીને નગરમાં નારીઓ ફરતી હતી. બાજે કામદેવજ આપો આપ,
હોયની એવા રૂપાળા જવાન ફરતા દીઠા. સર્વ માર્ગોમાં યક્ષકર્દમના છંટકાવ કરેલા
દીઠા. (ફૂર, અગર, કમ્તૂરી, અને કુંકોળ એ ચાર વસ્તુઓને ભેગી કરે તેને યક્ષકર્દમ

કહે છે.) એવા છાટેલા માર્ગમાં હિંડતાં હંડક અને સુગંધથી સુખ ઉપજે છે. દહેરે દહેરે મહાપૂજા ચાલે છે. ધરે ધરે બહુ ઉત્તમ પ્રકારની રસોઈ થાય છે. લોક સંસ્કૃત વાણીમાં સામ સામી વાતો કરે છે. મોટા માણસો પુરમાં બમતા સામા મળે તેને પાન ખીડાં આપે છે. ધૂતીપર્વ એટલે ધૂલેટી કપૂરે થાય છે. હાટમાં વેચનારા વાણિયા રાત્રિયે પોતાનાં હાટ અડકાવતા નથી, ઉઘાડાં મૂકે છે. સવારે જીવો તો તેવાંને તેવાં હાટ દેખે છે. એવી તો નગર રક્ષોની જાગૃતિ છે; એવા તેમનો ધાક છે. એ ઉપરથી એ લોકના તમામ આચાર સારા છે એવું ઉઘાડું છે. રાજા જેવાજ નગરના લોક જણાય છે. તેઓ મહાધનવંત છે. રાજા કેવા છે તે મેં દાંડી નથી, પણ સાંભળ્યું છે કે તે નારીકુંજર છે. સ્ત્રીઓમાં બેશીને અનેક વિદ્યાવિનોદ હસિત લલિતાદિક કરે છે. તે પ્રત્યક્ષ ધંદ છે.”

એ સાંભળી સિદ્ધરાજ બાલ્યો કે, હે મંત્રી ! તમે વર્ણવ્યું તે મેં નોંધી લીધું. એમાંથી થોડા પ્રશ્ન પૂછું તેના ઉત્તર આપો. દિવ્ય શંગાર ધરીને ફરતી નારીઓ તમે દીઠી તેઓ માણસ જણે છે કે ગવેડા ? ” મંત્રી આશ્ચર્ય પામી કહે “ મહારાજ મારાથી યથાર્થ ઉત્તર ન દેવાય તો ક્ષમા કરજો. ગવેડા જણતી સ્ત્રીઓ મેં અદ્યાપિ જોઈ નથી ને સાંભળી નથી. મહોત્તકપુરના કુંભારોને ઘેર ગવેડાં તો મસ છે પરંતુ તેઓ ગવેડીઓને પેટે અવતરેલા હશે; તેમની જનેતા નારી નહિ હોય. ” સિદ્ધરાજ કહે તો મારો સવાલ તમે સમજ્યા નહિ. મહોત્તક દેશનાં બધરાંના પુત્રો શૂરવીર છે કે કાયર છે ? પુરૂષ છે કે હીનડા છે ? મર્દ છે કે બાલક છે ? મહોત્તક પુરમાં કામદેવ જેવા રૂપાળા જવાન તમે જોયા તેઓ ત્યાંની નારીઓના પુત્રો છે ? એ કામદેવ પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાને રણક્ષેત્રમાં ડરી યુદ્ધ કરી શકે નહિ એવા કાયર હોય, એવા હીનડા હોય, એવા બાલક હોય તો તેઓને ગવેડા જણાયા. ” મંત્રી નમન કરી કહે “ સત્ય કહેાછો મહારાજ. એ લોક આકારે માણસ છે પણ યુએ કેવા છે તે પરીક્ષા વિના જણાય નહિ. ” સિદ્ધરાજ કહે ઠીક આપણે તેમની પરીક્ષા કરીશું. બીજાં પુછવાનું એ છે કે મહોત્તકપુરનો રાજા સિંહ છે કે બકરી છે ? મંત્રી કહે મેં તેને દીઠી નથી. તે રૂપે તો માણસજ હશે, પણ પંડિતોમાં અને સામદોમાં બેશી વિદ્યાવિનોદ ન કરતાં બાહડીઓમાં બેશીને કરે છે તે પરથી અનુમાન થઈ શકે કે બાલકો હશે કેમકે ‘ સોબતે અસરે, ’ ‘ સંગ તેવો રંગ ’ હોયજ. ” સિદ્ધરાજ કહે તેની પરીક્ષા લેવા આપણે જવું જોઈએ.

સિદ્ધરાજે તે બાટને પરીણો રાખ્યો. જે દેશ બાટે જોયા હતા તેઓનું વર્ણન તે રાજા આગળ કરે. વિજયવાત્રા કરવાનો ડરાવ કર્યા પછી ભરતખંડની ભૂગોળવિદ્યાનો અને દેશ દેશોના નકશાનો અભ્યાસ રાજાએ ફરીને કર્યો. ચાર લોકને એટલે મુખ બાતમી લાવનારા માણસોને મોકલી અનેક દેશોના સમાચાર મંગાવ્યા. ગાડાં, તેંબુ, અબ, વસ્ત્ર, હથિઆર, ઊંટ, હાથી, પોડી, આદિક સ્વારીમાં જેનો અપ પડે તે એકડાં કર્યાં. મોટી ફાજ અને તેને જોઈએ એટલાં સાહિત્યોનો જમાવ માગવામાં જ્યસિંહપુર આગળ કરવાની આજ્ઞા આપી, અને ત્યાંથી મહોત્તકપુર જવાની વાટે ધણેક ઠેકાણે અબભંડાર,

માળવાનાં લાકડાં તથા ઘોડા બળદ વગેરેને માટે ઘાસ ભરાવો ઉતારા તૈયાર કરાવ્યા, અને રસ્તા સમરાવ્યા.

એમ બે વરસ લગી તૈયારી કરાવી ધણાક આધીન રાજા રાણાને જોડે લેઈ મહારાજ માળવે પધાર્યા. માળવાથી માંડળિક રાજા પોતાની ફોજ સહિત ત્યાં તેને આવી મળ્યા. જ્યસિંહપુરનો ધણોક ભાગ અંધાર્ રહ્યો હતો, અને ધંધો રોજગાર સારો આજવાથી વરતી દિનપર દિન વધતી જતી હતી. કેટલાક દિવસ ત્યાં મુકામ રાખી મોહોત્કપત્તન ઉપર સ્વારીની યોજના કરી. બધી ફોજ ભિગી થયા કેડે તેને વિશાળ મેદાનમાં ઉભી રાખી મહારાજે અવલોકન કરી, અને કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. મોહોત્ક દેશમાં ગૂર્જર સૈન્ય પેદું એટલે ગામડાંના લોક ત્રાસ પામી રડવા લાગ્યા, અને ધણાક રાજ્યધાની ભણી નાઠા. સિદ્ધરાજે ગામિ ગામ પડો જગડાવી લોકને ધીરજ દીધી. હુડ અને બીજી હરકોઈ પ્રકારનો જુલમ કરવાની તેણે મના કરી હતી અને ઘાસ, દાણો, દૂધ, ઘી આદિક હરકોઈ વસ્તુ મફત કે એછે મૂલે ન લેતાં બચ્ચરે ભાવે નાણાં આપી વેચાતી લેવાનો હુકમ કર્યો, અને તે હુકમ અમલમાં આવે એવી તજવીજ રાખવાને નાયકોને તાકીદ આપી હતી. ગૂર્જર ફોજની સલુકાઈ જોઈ રૈયતની નાસાનાસ અંધ પડો. પણ જ્યેષ્ઠ ત્યાર પહેલાં બચ્ચિત થઈ નાઠા હતા તેઓના મોહોત્કપત્તનમાં જવાથી ત્યાં ભારે ગભરાટ થયો. લોક પોતપોતાનું ધન સંતાડવા લાગ્યા. કોઈએ દાટયું અને કોઈએ કુવામાં નાખ્યું. નગરની યડમાં મોહોત્કપતિનું સૈન્ય હતું પણ તેના ઉપર લોકને બરોસો ન હતો. તે માત્ર શોભાનું હતું. પ્રધાનો હાથમાં કાછડી ગ્રાહી દોડદોડ કરવા લાગ્યા. ગૂર્જર સેના મોટી રેલની પેઠે સડસડાટ ચાલી આવી. પાટ નગરથી આઠ ગાડ ઉપર સિદ્ધરાજે મુકામ કર્યો, અને ત્યાંથી મોહોત્કપતિને શરણે આવવાને કહાવ્યું. ધારા નગરનો જુવાન રાજા હરોગનો સેનાપતિ તે સંદેસો લેઈ નગર ભણી ચાલ્યો. તેના સવારોને આવતા જોઈ આખું મોહોત્કપત્તન ચળવચળ થયું. ચૌરાનાં દાટ અંધ થયાં, અને લોક બારણાં વાસી ઘરમાં બરાઈ ગયા. કમાસા નામે વાણીઓ મુખ્ય પ્રધાન હતો તે ગૂર્જર રાજદૂતને સામો તેડવા ગયો. યથાયોગ્ય આદરમાન દેઈ દરવારી ઉતારામાં મુકામ કરાવી તેની પરીણા ચાકરી કરી. પછી એ સમાચાર કહેવાને અને આજ્ઞા લેવાને, રાજદૂતને તથા બીજા મંત્રીઓને જોડે લેઈ, તે પોતાના સ્વામી રાજા મન્તવર્મ પાસે ગયો. રાજા દિવ્ય ઉદ્યાન કહેતાં અતિ સુંદર બાગમાં મોજ કરતો હતો. ઉદ્યાનની પાછળ મોટો કોટ હતો તેની મધ્યે રાજાનું બચન એટલે મકાન હતું. એ મોટો ભવ્ય હવેલી હતી અને તેની આસપાસ પુષ્કળ બંગલા હતા. કોટની બાહાર લાખ્ય ખેડો હતા. દરવાજા આગળ આત્રા ત્યારે મુખ્ય દ્વારપાળ રાજાને બચ્ચરે કરવાને અંદર ગયો. મદનવર્મે ક્રોધ કરી કહ્યું આ વેળા પ્રધાન શા વાસ્તે આવ્યો? મારા આનંદ વિસાલમાં હરકત કરવાને તે શા વાસ્તે આવ્યો છે? આજે મળવાનો દિવસ નથી, વગેરે બોલી કેટલીક ગાળો બાંડી કહાવ્યું કે હાલ મહારાજ નહિ. મળે, એક મહિના પછી આવજો. પ્રધાને ફરિનિ અરજ કરાવી કે રાજ્યપર મોટી આપત્તિ આવી છે, માટે હાલ તુરત મળવાની

જર છે. કોઈ પરદેશી રાજા મોટી સેના સહિત ચઢી આવ્યો છે તેનું શું કરવું તે પુછવું છે. દ્વારપાળે તે પ્રમાણે કંઈ ત્યારે મદનવર્મે પ્રધાનને અને તેના સાથીઓને અંદર લાવવાની આજ્ઞા કરી. એ દરવાજા મૂકી આગળ ચાલ્યા એટલે રૂપાએ બાંધેલી શોભાયમાન વાવ ખાલી. તેની આસપાસ કૂત્રાગ હતા તેનો સુવાસ પ્રસરી રહ્યો હતો; અનેક પ્રકારનાં સુંદર ફૂલ ખીલી રહ્યાં હતાં અને અનેક રંગના છોડથી વાડી દીપી રહી હતી. ત્યાંથી આગળ હિંદુ આટલે બહુજ શોભાયમાન મહાત્મ્ય કહેતાં, મેદલ આવ્યો. તેમાં પેસવાનાં કંચનનાં તોરણવાળાં સાત ખાર હતાં. અંદર આરસની પગ લપસી જાય એવી લીસી ભાંય ચળકતી હતી, અને ભીનો પણ તેવીજ હતી. સોનાનો દિંડોળો હીરે જડેની સાંકળે લટકતો હતો. તે મૂકીને આગળ ચાલ્યા એટલે દર્પણગૃહ નામે વિશાળ ઓરડો આવ્યો. તેમાં છાતે, ભાંયે, અને ભીંતે આરસીઓ જડેલી હતી. પેસવાના પાટ, સુવાના પલંગ, અને દીવા મૂકવાની દીવીઓ આદિક સાધનો સામાન કાચનો હતો. તેમાં ઉપર મેડોએ ચડવાની સીડી હતી તેને પણ બધી બાજુએ દર્પણ જડેલાં હતાં. ત્યાં થઈ ઉપર ગયા. એ ઓરડો ઘણોજ મોટો હતો. તેને મધ્ય ભાગે અમૂલ્ય રત્ન જડિત પાટિ રાજા મદનવર્મે ખેડો હતો. એની આસપાસ પુષ્કળ રૂપાળી સ્ત્રીઓ હતી. કોઈ સ્કાટિકના ને કોઈ સુવર્ણના આસને બેઠેલી હતી ને કોઈ ઉભી હતી. ત્યાં પુરૂષમાં માત્ર રાજા હતો. તેની એ સ્ત્રીઓ નાના પ્રકારના દેશોની ભાષામાં વિચક્ષણ, ચંદ્રમુખી, તારણ્ય, લાવણ્ય, નાજુકાઈ આદિ ગુણોથી ભરપૂર, મધુરભાષી, સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી શોભાયમાન, કોઈ ગોરી, કોઈ સામળી, કોઈ ઘઉંવર્ણી, અને ગાયત્ર તથા નૃત કળામાં સર્વ કુશળ હતી. તેઓ તંબુરા, સારંગી, વેણુ, વીણા, મૃદંગાદિક વાદ્યો વજાડતી હતી, અને સુંદર મીઠા સ્વરે ગાતી હતી. મેદલને ફરતો ઝરખો હતો તેમાં સોના રૂપાનાં મણી-જડિત ખાંજરામાં અનેક જાતનાં સુંદર પક્ષી હતાં. ઝરખાની ઓચેર અતિ સુંદર વિશાળ ભાગ હતો તેમાં ઠામ ઠામ કૂવારાની ધારા જાંચે ઉડતી હતી; નાનાં મોટાં તળાવ હતાં તેઓમાં હંસ, સ્પરસ, બતકાદિક જળ પંખિઓ જળકીડા કરતાં હતાં; દૂર વનમાં હરણ, સાપરાદિ પશુ રમતાં હતાં. એવી અનેક પ્રકારની શોભા ત્યાં હતી. સાક્ષાત્ કામદેવ જ્યોત્, જવાન વયમાં આવેલો, હીરા મોતીના આભૂષણ ધારણ કરેલાં, સર્વાંગ લક્ષણ સંપૂર્ણ, મધુર સ્વરે બોલતાએ, કમળનાં જેવાં નેત્રવાળો, જાંચી નાસિકાવાળો, પુષ્ટ શરીરવાળો, માથે સુંદર કેશ શોભી રહ્યા છે, ને આખા અંગમાંથી અતરનો સુવાસ બેહકી રહ્યો છે એવા મદનવર્મે રાજાએ ધારા નગરના તરણુ રાજાને આસન આપી પ્રધાનોને ક્રોધ કરી પૂછ્યું કે તમે કેમ આવ્યા? તમને રાજકાજ ચલાવવાનો અધિકાર આખ્યાં છતાં મારા વિષય ભોગમાં, મારા આનન્દમાં આજે ભંગાણુ શા મોટે પાડ્યું? એવી શી આકૃત આવી પડી છે? અને તમે તેનું નિવારણ કેમ કરી શકતા નથી? તમને અખૂટ ધન ભંડાર અને મોટું સૈન્ય સૌપેલાં છતાં મને અમ શા વાસ્તે આપો છો? તમે તમારા કામને યોગ્ય જણાતા નથી.” મુખ્ય પ્રધાન નમન કરીને બોલ્યો— ક્ષમા કરો મહારાજ. સહજ સંકટ હોય છે ત્યારે હું આપને તસદી આપતા નથી; પણ

ગૂર્જરાતનો મોટો સિદ્ધરાજ જયસિંહ મહા બળવાન સેના સહિત આવ્યો છે તેમની વિધી સેધ ધારાનગરના આ રાજકુંભાર આવ્યા છે. એમની માગણી સાંભળી આપ આસા કરો તેવો ઉત્તર મોકલીએ. મદનવર્મ તપી જઈ બોલ્યો—એ ક્રમત રાજ શું માગે છે ? તે જો આપણી ભૂમિ અને આપણું પુર લેવાની વીંછા ધરતો હોય. તો તમારે લડવું, અને ધનની વાંછા ધરતો હોય તો ધન જોઈએ તેટલું માગી લે એમ કહ્યો. જો ધન માગે તો વરાક કંદેતાં કૃપણ જાણવો, પછી જે માગે તે તમારે આપવું. હું ધન આપતો હાઈ એવો નથી. એ રાજ ધન માટે બહુ દુઃખ વેઠે છે. એ કપાડી રાજ છે. અને ‘કપાડી રાજાડ્યેન તર્પણયઃ’ કપાડી રાજને ધનથી તૃપ્ત કરવા. પ્રધાને માળવી રાજકુંભારે બેણી જોયું. કુંભારે તેના હાથમાં વિજયપત્ર આપી કહ્યું અમારા પ્રતાપિ મહારાજની આસા એ છે કે મોહોત્ક પતિએ એપર મરવું કરવું, અને પંડે સામા તેડવા આવી આ નગરમાં આણવા. મદનવર્મે પુછ્યું કે એ પત્રમાં શું લખ્યું છે તૈ વાંચો. પ્રધાન કહે એમાં લખ્યું છે કે આપે ગૂર્જરાજ્યના માંડળિક રાજ યદ વાર્ષિક અંડણી આપવી અને ગૂર્જરધરની સેવા તેમની આસા પ્રમાણે કરવી. એ સાંભળી મદનવર્મે ક્રોધાવમાન થઈ બોલ્યો કે સેનાપતિને આસા આપો કે એ મદોત્તમ રાજને જીતી મારી પાસે લાવે ને તે રણમાં પડે તો તેનું માથું કાપી લાવી મારા પગ નીચે મૂકે. એ સાંભળી માળવી રાજકુંભારે ઉડી પ્રધાનને કહ્યું કે યુદ્ધ કરવાને સજ થાઓ, હમે આવીએ છીએ.

રાજકુંભારે જઈ આપણા મહારાજને સમાચાર કહ્યા, અને વિનંતિ કરી કે આસા દો તો હું એ રાજને જીતું. રાજનું, અને તેના સ્ત્રી મંડળનું, તેની ફોજનું, અને તેના પ્રધાનોનું, રાજ મંદીરનું, અને મોહોત્કપત્તનનું યથાસ્થિત વર્ણન તેણે ગૂર્જરધર આગળ કર્યું. નગરના લોક ઉદોગી અને ધનવાન છે, તથાપિ પરાક્રમહીન અને બા-યજા છે; લશ્કર મોટું છે પણ શૂરૂં નથી અને કસાયલું નથી; સામદો ફાંકડાં અને છાંટમાર છે પરંતુ બહાદૂર નથી, યુદ્ધકળામાં અનુભવી અને ચતુર નથી; વાણીઆ મંત્રી ધન જોડવામાં ને વસુલાત ખાતામાં ખચરદાર છે, ખચ કરવામાં કસરીઆ છે, પણ ફોજ ઉપર તેમનું લક્ષ નથી, અને યુદ્ધથી બીએ છે. પરદેશી હુમલાથી દેશનો ખચાવ કરવાની સાવચેતી રાખતા નથી; અને રાજ પંડે સ્ત્રી વિલાસમાં નિમગ્ન થઈ ગયો છે, ને વિષય ભોગમાં બધો કાળ કાઢવાથી તેનું પુરુષાર્થ ગયું છે. મેં જે જોયું તે પરથી એવું અનુમાન થાય છે.” એ રાજની અવલોકન શક્તિ, ચપળતા અને ઉમંગથી રાજ યદ જયસિંહદેવે તેને એ પ્રસંગે સેનાપતિ રચાવ્યો, અને તેના માળવી સૈન્યની હારે કેટલુંક ગૂર્જર સૈન્ય આપી તેને આગળ મોકલ્યો.

મોહોત્કનગરમાં બળભળાટ, રડારોળ, અને દોડાદોડ થઈ. ‘યથા રાજ તથા પ્રજા.’ મદનવર્મની પેઠે તેના સુભટો, નાયકો અને સિપાઈ પોતાનાં કર્તવ્ય ભૂલો જઈ કેવળ ખાનપાન, રાગતાન અને મોજ મઝામાં પડ્યા હતા. તેમને યુદ્ધ ચડવાની આસા મળવાથી ગભરાટમાં પડ્યા, દેશના અને નગરના લોક નામદ થઈ ગયા હતા.

તેમનાથી ફોજને કાંઈ આશરો કે ઉત્તેજન મળ્યું નહિ. એ લશ્કરમાં ક્ષત્રિય ગુણ નહતા પણ તેની સંખ્યા એટલી મોટી હતી કે તેની છાવણીએ ઘણાક ગાઉ જમીન રોકી હતી. છાવણીની બાહાર નીસરી રણમાં આવી તેવારે તેના ચાલવાથી રજ ઉઠી તેવડે આકાશ છવાયું, અને સૂર્ય ઝાંખો દીસવા લાગ્યો. તેના સેનાપતિ ધનપાળને માળવી રાજ્યએ દૂધ યુદ્ધ કરવાને મેદાનમાં બોલાવ્યો. ના કહેવાથી લાજ લાગે માટે કહેણ સ્વીકારી તે આગળ આવ્યો. માળવી રાજ્ય ચપળ, કુશળ, પાતળો પણ કઠણ ધડાયલો, છાતીનો આધો, તાકીને બાંલો ને તીર માનાર, બળવાન અને દાવપેચવાળો હતો; ધનપાળ બડો ડકળ, મોટા પેટવાળો, ચરખીથી બરેલો, પોચો, અને બીકણ હતો. તેના અને તેના બખતરના બારથી તેનો ઘોડો વચમાંથી વાંકો વળી ગયો હતો. ઘોડો આગળ આવવાથી તેને અને તેના ઘોડાને હાંફ ચડી. માળવી રાજ્યદુંવર પાસે આવ્યો એટલે ધનપાળે કામઠા ઉપર ચડાવી રાખેલું તીર ફેંક્યું પણ તે રાજ્યદુંવરને વાગ્યું નહિ. તેનાં બીજા બાણ ચૂકાવવાને દુંવર તેની પ્રદક્ષણા કરતો તીર મારવા લાગ્યો. કેટલાંક સર ધનપાળના કવચને અથડાઈ બાંધે પડ્યાં પછી એક તેના કાનમાં આપાદ વાગ્યું. ધનપાળ ધન લેઈને ઘોડેથી નીચે પડ્યો ને ઘોડો નાડો. ગૂર્જર સેનામાં જલેકાર થયો; મોહાળક લશ્કરમાંના ઘણાક માણસો માત્ર એથી બચ પામી નાહા. એજ ક્ષણે માળવી રાજ્યએ હથ્થાં કરવાની સ્વારોને આજ્ઞા કરી. મોહાળક ફોજ તીર ફેંક્યાં તે ધસી આવતા સ્વારોમાંના કેટલાકને વાગ્યાં ને કેટલાકના ઘોડા ધવાણા પણ તેની દરકાર ન કરતાં બાકીના જોરજોર થતુ ઉપર તુટી પડ્યા. મોહાળક સેનામાં બંગાણ પડ્યું. ગૂર્જરફોજ તેની પુઠે ધાઈ. પણ નગરના દરવાજા વાચ્યા હતાંતેથી અંદર પેસાયું નહિ. ઘેરો ધાલવાની જરૂર પડી નહિ કેમકે મુખ્ય પ્રધાન દીપચંદ્ર અરજ કરીકે મદનવર્મ શરણે આવી સિદ્ધરાજ મહારાજની ક્ષમા માગવા હચ્છે છે. ગૂર્જર સેનાપતિએ લડાઈ બંધ પાડવાનો હુકમ કર્યો. ઘોડીવારે મદનવર્મ પાલખીમાં બેસી બાહાર આવ્યો. તેને જોડે લેઈ તે સિદ્ધરાજને ડરે ગયો. ગૂર્જર ફોજને માટે સિધાં સામન મોહાળકપુરમાંથી આવ્યાં.

કાચે સૂતરે હાથ બાંધી દાંતમાં તરાણું લેઈ આવવાનો હુકમ નહિ કરતાં સિદ્ધરાજ મદનવર્મને માન આપી પોતાની પાસે બેસાડી ધીરજ આપી. મોહાળકપતિએ વિનંતી કરી કે માહારાજ મારે મંદીરે પધારી મારા મહેમાન થાઓ. આપણા બેતા સંઘઘાદિ વિષે આપણા મંત્રી લેખ તૈયાર કરશે. સિદ્ધરાજે કહ્યું કે ઠીક છે, પરંતુ હાલ મારે એટલું પૂછવાનું છે કે આપે મને ક્યાડી શા માટે કહ્યો તેનો ખુલાસો કરો. મદનવર્મે ઉત્તર કર્યો કે મારે મહેલે પધારો, ત્યાં ભાજન જમો, આરામ કરો પછી નિરાંતમાં એ વિષયનો પ્રો ખુલાસો કરીશ. બીજે દિવસે સવારમાં ઘોડો નાસતો કરી બેહુ રાજ્ય હાથીએ બેસી નગરમાં ગયા. સિ-

જરાજની સેવા કરવાની સર્વ તૈયારી ત્યાં મદનવર્મના પ્રધાને કરી રાખી હતી. ભાજન કર્યા પછી સિદ્ધરાજને મોહાબકપતિ પોતાના વિશાલ બાગમાં તેડી ગયો. તે વિશાળ બાગની સુંદર રચના, ફૂવારા અને તળાવની શાભા, ફૂલવાડીનો સુવાસ, લીલીત્રી ભરેલા દૂર દીસતા ડુંગરાનો રમણિય દેખાવ, વનમાં મૃગનું રમવું, અને વૃક્ષોમાં પક્ષિઓનો કલોલ, પ્રદુલિત થયેલા વેલાથી વિંટાયેલા એકાંત માંડવા, તેમાંની બેઠકો, અને સુવાના પલંગ વગેરે જોઈને સિદ્ધરાજ સાનન્દાશ્ચર્ય પામ્યો. બાગ દેખાડ્યા પછી મદનવર્મ તેને પોતાના રંગમહેલમાં લેઈ ગયો. મહેલનો સુંદર ઘાટ, ઉેની નક્શી, વિશાળ આરડામાં ગોઠવેલા શાભાયમાન સામાનાદિ બતાવી જ્યાં સ્ત્રીઓ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેરી ગાયન કરતી હતી ત્યાં ગયા. નારીઓ ઉંભી થઈ. પ્રથમ એક એકે ને પછી સર્વે જોડે ગાયું, વાદિતો વજ્રડ્યાં ને નૃત કયું. છેલ્લે સિદ્ધરાજે તેમની જોડે વાત કરી. એમની અપસરા જીવી સુંદર કાંતી, એમની નૃતકળામાં અને ગાયન કળામાં પ્રવીણતા, એમના મધુરા સ્વાદ, મીઠી વાણી, વાકયાનુરી, વગેરેથી ગૂર્જરેશ્વર મોહા પામ્યો. એ સુખ ધરાધને ભોગવ્યા કેડે બેહુ રાજ દરબારમાં આવ્યા. ત્યાં ગૂર્જર મંત્રીએ સિદ્ધરાજના હાથમાં નકશો આપ્યો. મદનવર્મના બાગ, મહેલ, સ્ત્રીઓ આદિકનું વર્ણન માણસને વિશ્વે પમાડે તેવું હતું તો તે જોવાથી ખરેખરો મોહા ભાગે એવી અગમચેતીથી ત્યાં ગયા પહેલાં સિદ્ધરાજે પ્રધાનને આજ્ઞા કરી હતી કે તે મોહની ઉતારવાને એ નકશો આપવો. નકશો હાથમાં લેતાંજ તેની મોહની ઉતરી ગઈ અને જ્ઞાન આવ્યું.

દરબારમાં બેસી ક્ષમા માગી મદનવર્મ બોલ્યો “હે રાજન હવે કબાડી કહેવાનું કારણ કહું છું. આ કલિકાળ જાય છે. માણસનું જીવવું અધ્ય છે. રાજ્ય લક્ષ્મી થોડાંનેજ મળે છે; તેમાં જો પ્રુણ હોય તો મોટું સાઈ રાજ્ય મળે. તે મળેલું જો ન ભોગવતાં વિદેશોમાં યુદ્ધ કરવાને તથા લોકને ત્રાસ ઉપજાવવાને બમવું એનું નામ કબાડીપણું કેમ નહિ? હું કેવાં સુખવિલાસ ભોગવું છું! કેવા આનન્દમાં રહું છું! કેવી શાંતિમાં, કેવા ચેતમાં મારો કાળ નિર્ગમન કરું છું! રાજની ખટપટથી, રાજ કરવાના મમથી વેગજો રહી પૃથ્વી ઉપર જે સુંદર વસ્તુઓ છે તે એકઠી કરી ભોગવું છું. દેવાંગના જેવી નારીઓ જોડે એક કરી, રાજલક્ષ્મી ભોગવી જીવતરે સફળ કરું છું. ધન સંપાદન કરવાને આપ કેટલો મમ વેઠો છો, સુખ તજી અમૂલ્ય જીવને જોખમમાં નાખો છો. ધન ભોગવાયું નહિ તો મેજળું શા કામનું?

મદનવર્મનું બાપણ પૂરું થતાં સિદ્ધરાજે પોતાના હાથમાંનો નકશો ઉઘાડી કહ્યું, “આ નકશો જુઓ. તમને ભૂગોળ વિદ્યા આવડતી હશે.” મદનવર્મ કહે હાથે બાળક હતો તેવારે ગુરુજીએ શીખવી હતી.” સિદ્ધરાજ કહે તો અર્ધાચીન ઇતિહાસ પણ બણ્યા હશે. મદનવર્મ કહે, “લુટા લુટા, મારામાર, અને કાપા કાપની વાતો મને ગમી નહિ.” સિદ્ધરાજ કહે, “ગમે કે ન ગમે, પણ તે શી-

આમણ દેનાર અને અજામચેતી આપનાર છે, માટે રાજકર્તાને અને પ્રજાને તનો અભ્યાસ કરવાની અગત્ય છે. જીવો પંજાબના મહારાજા જયપાળ અને અનંગપાળની દોલત, તેમનો વૈભવ, તેમના રંગમેહેલની શાભાદિક કેવાં વખાણાતાં ! તે સર્વ ક્યાં ગયાં ? તેમનું રાજ્ય શાથી બચ પામ્યું ? તેમની રાણીઓની, તેમના કુંવરોની, તેમની પ્રજાની કેવી માઠી વલે થઈ તે જાણીએ કે નહિ ? એ દેશની પશ્ચિમે અને વાઘ્યે ગાંધાર દેશ છે ત્યાંથી આગળ જતાં ઇરાન, તુરાન, અરબ-સ્તાનાદિકનાં નામ કાને સાંભળ્યાં છે ? ત્યાં શા બનાવ બન્યા તે જાણીએ ? એ લોકના હુમલાથી કેમ બચવું તેનો વિચાર કદી કર્યો છે ?” મદનવર્મ કહે, “એવા ઉન્નત કબાડી લુટારાને પુષ્કળ ધન આપી સંતોષી પાછા વાળીએ.” સિદ્ધરાજ કહે તેનો પાર કહાં આવે છે ? એકવાર લેઈને બીજીવાર આવે; બીજીવાર આવે કે ત્રીજી વાર આવે. એમ ધન બંડાર ખાલી થાય, પ્રજા પીડા પામે, રાજ્ય નિર્વ્યજ થાય, પછી એ ભ્રેષ્ઠ શત્રુ આપણો ટોટો ઝાલી પ્રાણ લે, અને સર્વસ્વ લેઈ દેશના ધણી થઈ જાય.” મદનવર્મ કહે “તો પછી આપણે વઢવું.” સિદ્ધરાજ કહે “તમારા વઢવાના ઢંગ મેં જોયા. હથીઆર બાંધવાં એ જૂદી વાત છે ને વઢવું એ જૂદી વાત છે. જેટલા બખતર પહેરે ને હથીઆર ઝાલે તેટલા બધા વઢી શકતા નથી. જેઓ કસાયલા હોય છે તેમનાજ પગ રણસંગ્રામમાં ફરે છે. હું કીશોર વયમાં હતો તેવારે, રાજ્યની લગામ હાથમાં બીધા પહેલાં દેશ-ટણ કરવા ગયો. દેશ દેશ ફરતો અને રાજદરબારો જોતો બંગાળે ગયો. ત્યાંના એક નગરનો રાજા ધર્માસને બેઠો ન્યાય કરે છે, પાસે પ્રધાન છે, પાછળ હરમાનસીંધ નામે ફાંકડો ઠાકોર માથે વાંકી પાછડી પહેરી, હાથમાં ચળકતી બરછી ઝાલી, કેડે સેનરી મેણીઆમાં કઠાર ખેંચી, કમરે મોટી તલવાર લટકાવી, આગળ છાતી કાઠી ડોળા ધુરકાવતો ઉભો હતો અને તેને જમણે અને ડાબે હાથે બીમસાંધ અને અરજીનુસીંધ નામે ગરવસીઆ તેવેજ રૂપે ઉભા હતા. નખળો માણસ તેમને જોઈ બચ પામે. તેમને રાજા બહુ શૂરા માનતો. હું કચેરીમાં ગયો તેવામાં કેટલાક પહાડી લુટારાને આણ્યા. તેઓ બીઆમણ દેખાતા હતા. કચેરી ખેડે કરી હતી. એ લુટારાની તપાસ ચાલે છે તેવામાં તેઓ એકાએક બારીએથી કુદી નાઠા. નીચે પહેરેગીર હતા તેમની તરવારો પડતાં વારને ઝુંટવી લેઈ જે સામો પકડવા આવે તેને કતલ કરતા દોડી ગયા. રાજાએ તુરત તેની પાછળ ઉભેલા પેલા શૂરવીર હરમાનસીંધ, અરજીનુસીંધ, અને બીમસીંધને દોડાવ્યા. ચોરે પૂર્વમાં નાઠા ને એ બહાદૂરો પશ્ચિમમાં ધાયા, ને થોડે સૂધી જઈ પાછા ફરી પાછલે બારણે પોતાના ઘરમાં જઈ બેસી બેઠા. બીજી દિવસે રાજાને સલામ કરવા ગયા, ને ત્યાં પોતાના પરાક્રમ વર્ણવવા લાગ્યા. “અમે ખુબ દોડ્યા ને ચાર ગાઉએ ચોરની પાસે આવી પહોંચ્યા. એટલે નદી આવી. હજીગ મારી ચોર નદી કુદી ગયા. અમે પણ તેમની પાછળ કુદ્યા, એટલે ચોર ઝાડે ચડ્યા. અમે તેમની પાછળ

ગડ્યા; એટલે ભુસ્કો મારી ચોર નાડા. અમે પણ ભુસ્કો માર્યા; પણ એટલામાં તો ચોર ક્યાંના ક્યાં નીકળી જઈ અલોપ થઈ ગયા મહારાજ.” એ સાંભળી રાજાનો રંગલો કહે ‘ બડી બડી બાતાં બગલમેં ઈંટાં.’ ગામમાં વાત ચાલે છે કે મુવા તમે તો પાછલે બારણે ઘરમાં જઈ સંતાઈ રહ્યા હતા.” એ વાત ચાલે છે તેવામાં જોડાનું જૂંકું ડોળ કરનાર છાંટમાર બલદેવસીંધ નામિ ગરાસીઓ એક ઘરડા રજપૂતને પકડાવી લાવ્યો. બળદેવસીંધની છાતીએ તરવારનો જખમ વાગ્યો હતો તેમાંથી લોહી વહેતું હતું. સેનામાં તે નાયક હતો. રાજાએ પુછ્યું બળદેવસીંધ નાયક આશું થયું, ને આ ડોસાને કેમ ઝાલી લાવ્યાછો. બળદેવસીંધ કહે મહારાજ આ રજપૂતે મને બજાર વચ્ચે તરવારનો ઝટકો માર્યો, ને બજારના લોકે એને ઝાલી ન લીધો હોત તો એ મારો જીવ લેત.” ડોસો કહે મહારાજ મારી વાત સાંભળશો ? રાજા કહે હા બાલ. ડોસાએ પોતાની છાતી ઉઘાડી ધાના ચાંદાં દેખાડી કહ્યું “આ આપના પ્રતાપિ પિતાની સેવા બજાવતાં સંગ્રામમાં શત્રુએ કરેલા ધાની નિશાનીછે. ઘરડો થયો ત્યારે મહારાજ એક એતરૂં આપી ઘેર બેસવાની રજા આપી. એ એતર વડે મારો ગુજરો થાય છે. હું નેવું વરસનોહું તોપણ આવા જૂઠાં ડોળ કરનારા ચોરને એકલો પૂરો પડું એવા હું. એની બધડી મૂછો જીવો! એની સુરમો આંખેલી આંખો જીવો! એના મોગરેલ તેલવાળા વાળ જીવો! બમ્મરે અડેલી એની વાંકી પાઘડી જીવો! એને પગે તોડો, હાથે કડાં, ગળે ટુંપીઓ (ગળચવા), ને કાને લટકતું મોતી તેનું બરવાડું છે તે જીવો! કેવો ફકડ ને અકડ દેખાય છે ! પાંચે હથીઆર બાંધી છાતી કાઢીને બાયડીઓમાં અને બજારમાં ચાલે છે ત્યારે લોક ડરી જાયછે. પણ એ બધું માત્ર જોવાનું; એ માત્ર ડોળછે. હું કસાયલો સિપાઈ છું મહારાજ. આ બાઇલો બજારમાં મદાંધ થઈને રોયથી ચાલતો હતો. મોટો બજાર એટલે બીડ તો હોય. પણ આ સાહેબ આય એટલે બધા એ ખસી જઈ એને માર્ગ આપવો જોઈએ એવી એની મરજી હશે તે વાતની મને ખબર નહિ. કોઈ મજ્જુરને લાત મારી, કોઈ વાણીઆને ઠોસો મારી, કોઈ વેપારીને ધક્કો મારી પોતાથી દૂર કરતો આવેછે તે મારા જાણવામાં નહિ. હું ઘરડો તેથી ધીમો ધીમો હિંજ્યો જાઉંહું એટલામાં પાછળથી એણે છકડ મારી મારી પાઘડી ઉડાવી કહે “ ચલે બાજી ઘરડા ઘટ્ટા.” પાછો ફરીને જોઉંહું તો આને દીઠો. તત્કાલ મને માફ જીવાનીનું શૂર ચડ્યું. મણીઆમાંથી તરવાર તાણી એક ઝટકો એની છાતીમાં લગાડ્યો. તરત પાછી જાની કરી તોખા કરતો નાડો. મને લોકે ઠાગર ખમા, ખમા, કહી શીખામણુ દઈ ટાઢો પાડ્યો. ત્યાર પછી ચણતરેથી ચોકીવાગાને લાવી મને ઝલાવી એણે અહિં આપની હજુરમાં આણ્યો છે. જોનો વાંક હોય તેને શિક્ષા કરો અનદાતા.” બલદેવસિંધ લાજથી નીચું નેવા લાગ્યો. રાજાએ તેને નોકરીથી દૂર કરી બંધીખાને પૂર્યા, ને ડોસાને પુછ્યું કે

તમારું નામ શું હકાર ? ડોસો કહે, નાયુજી મહારાજ.” રાજ્યએ તેને કહ્યું તમારો ગુનો નથી; હું તમને ઇનામ આપું છું. આ મારી કેડે ખોસેલી કટાર તમારી કેડે ખોસો અને તમે વૃદ્ધો તોપણ મારી દેવડીએ બેસો. તમારે ત્યાં બેઠાં માત્ર ચોકી કરવી; બીજું કામ તમને સોંપવામાં નહિ આવે.” નાયુજીએ નમસ્કાર કરી ચાકરી કબુલ કરી.

એમ હે મદનવર્મ, તારી ફાંકડી ફાજ માત્ર બોવાની છે. જોવાનું વિષયી છે તેવી તે થઈ ગઈ છે. એને પુરાવા તે ગઈ કાલે જોયો. ભરતખંડના વાઘજીભાઈ માં જે મોટો શત્રુ ઉભો થયો છે તેની સામા ટકર લેવાને આર્ય રાજ્યો. સંપ કરી એકત્ર થઈ સજ નહિ થાય તો મોડાં વેહેલાં સઘળાં કુળશ્રે. આર્યભૂમિની લક્ષ્મી છુટાશે, ક્ષત્રીઓ મલેચને હાથે રણમાં રંગોળાશે, રાજપુત્રો ધુળ ફાંકશે, બધું ખોશે, અને પ્રજા પાયમાલ થશે. લક્ષ્મીને સ્ત્રી બરોબર છે. જે તેનું રક્ષણ ન થઈ શકે તો તેને બીજી લેઈ જાય. રાજ્ય અને લક્ષ્મી સાચવી શકાય નહિ તો જતાં રહે. તુને તારી પ્રજા ધન જોડવામાં અને તે ભોગવવામાં કૃશળો પણ તેનું રક્ષણ કરવાની તમારામાં શક્તિ નથી. મારી સ્વારીના જ્યના સમાચાર જાણી મારા ગયા કેડે બીજી કોઈ બળીઓ રાજ્ય આવશે ને તને નાચોવશે; પછી ત્રીજી આવી તારો કોથ ખાલી કરશે. ‘નાચો બોરડીને સહુ ગુડે.’ તું રાજ્યપદને યોગ્ય નથી. રાજ્યનું રક્ષણ તારાથી થતું નથી માટે હું તને પદભ્રષ્ટ કહું છું. નિમનુક બાંધી આપું છું તેમાંથી, જેમ ગાયોના ટોળામાં આખલો મહાલે છે, બેશામાં પાડો મત્રા કરે છે, વાંદરીઓના ગુંડમાં બુડીઓ ધુમે છે તેમ, તું તારા બાગમાં રહી સ્ત્રીઓમાં વિલાસ કરતો તારો કુળ લજ્જાવનાર અપકીર્તિમાન જનમારો પુરો કર. તારા ટિલાયત વીરવર્મજી રાજ્યાસને બેસાડું છું અને તેને તથા તારી સેનાને બુદ્ધમાં કસવાને મારી સાથે દક્ષિણદેશમાં લેઈ જઈશ. મારી હારે ધારા નગરનો નવો તરણ રાજ્ય અને તેનો પીતરાઈ માઈ જગદેવ પરમાર પોત પોતાના સૈન્યો સહિત છે તેમની સોબત માં તારો કુમાર બુદ્ધકળા શિખશે અને રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને યોગ્ય થશે. તેની ગેરહાજરીમાં મારો અને તારો પ્રધાન મળી મારી આજ્ઞા પ્રમાણે રાજકારભાર ચલાવશે. કેટલુંક ગૂર્જર લશ્કર મૂકી જાઉં છું ને તે તારું અને મોહોબકી રાજ્યનું રક્ષણ કરશે.”

ઉપલાં વચન સાંભળી પદભ્રષ્ટ રાજ્ય રડ્યો. ખાઇડી, છોકરાં, અને નાનખા આદમીનું બળ રોવામાં છે. રડીને તેઓ દયા ઉપજાવે છે. મદનવર્મના રૂદનથી સિદ્ધરાજની હડતા મળી નહિ. ‘ગૂર્જર સ્વારોના પહેરામાં સોંપી તેને તેના રંગ-મહેલમાં સ્થોકલી દીધો. આ બનાવથી મોહોબકપૂરમાં હાહાકાર થઈ ગયો. અનેક ગપાટા ચાલ્યા તેમાંનો એક એ હતો કે મદનવર્મને કેદી કરી ગૂર્જરાતમાં લેઈ જશે અને રાજ્યને ખાલસા કરી નાખશે. આ ગપથી મોહોબકની ફાજ અને પ્રજા બહુ નારાજ થઈ અને તેમના આગેવાનો બંડ, ઉઠાવવાની ગુપ્તચુપ મસ-

જાત કરવા લાગ્યા. લોક બાવલા મોજાલા હતા અને જરૂરમાં દમ નહતો તેથી એમના બલવાનો ડર સિદ્ધરાજને યોગેજ લાગ્યો. તથાપિ થોડા ઘણા જીવની હાની થાય અને કોઈ જામમાઈ પીડા પામે વગેરે નુકશાન અટકાવવાને તુર્ત તેણે નગરમાં પડો વજડાવી વીરવર્મની ફુવાઈ ફેરવી. એથી ત્યાંના સૈન્યમાં અને રૈ-યતમાં શાંતિ થઈ, અને લોક પોત પોતને ધંધે વળગ્યા. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહી ગૂર્જરેશ્વરે રાજ્ય વહીવટનો બંદોબસ્ત કર્યો, તથા વીરવર્મને રાજ્યાસને ખેસાડવાની અને મંડળીક સ્થાપવાની ક્રિયા મોટી ધામધુમથી કરી. એ ક્રિયાને દિવસે નગરમાં ઉજાણી અને રાત્રે દીપોત્સવ કરવાની આસા કરી. એ આસા નોંધીએ તેવી અમલમાં આવી તેપરથી જાણાયું કે જનનાનખાનામાં ભરાઈ રહેનાર રાજાને રાજપાટથી દૂર કરવાથી લોક ઝાઝા દલગીર નહતા. રાત્રે રોશની જોવાને આખું શહેર નીકળી પડ્યું. લોકમાં શી વાતો ચાલેછે તે જાણવાને સિદ્ધરાજ અને જગદેવ પરમાર વેશ બદલીને ફરવા નીકળ્યા. ભાટે વર્ણવ્યું હતું તેથી એ મોહાબક પુરનો બહાર તે વેળા વધારે હતો. ઘેરાથી થતી પીડાની અને લુટની ધારતી જતી રહી હતી; ગૂર્જર સ્વારી આવી ત્યારથી ભયે કરીને લોક ઉદાસ હતા; દેશને ગૂર્જરે રાજ્યમાં જોડી દેવાની બીકથી અને ઝટ જીતાઈ જવાની લાજથી લોકનાં મન ફુલાતાં હતાં. હવે ભય જવાથી એ મોજાલા નફ્ટ લોકે ઉચાટ તજી આ નન્દથી પ્રફૂલિત થઈ તે દિવસે અને રાત્રે ખુબજ ભભકો દેશાઓ.

નગરની શોભા અને સ્ત્રી પુરૂષના સુંદર વસ્ત્રાલંકાર, અળકતી ગાડીઓ, રંગેલા બળદ અને સોનેરી પાખરવાળા ઘોડા, સુખપાલાદિક રૂપાળાં વાહનો, માળીની, રમકડાંવાળાની, મીઠાઈવાળાની, કંસારાની, સોનીવાણીઆની, ડોશીવાણીઆની, તથા બીજા વેપારીઓની શણગારેલી સુંદર ડુકાનો, અને લોકનો આનન્દ નોંધ સિદ્ધરાજ ખુશી થયો; પણ સ્વતંત્રતાને માટે જે પુરૂષાર્થ, જે શૂરત્વ અને જે પરાક્રમ નોંધએ તે તેઓમાંથી જતાં રહેલાંછે એ વિચાર મનમાં ઉઠ્યાથી તે ખેદ પામ્યો. પ્રથમ મહારાજ વડે ચૈટે ગયા. રસ્તા, હાટો, અને લોકનાં લુગડાં સુશ્રંધમય હતાં. ભાત ભાતના માલ શોભાયમાન ધુક્તિએ ગોઠવ્યા હતા. લોકનાં ટોળે ટોળાં ડુકાનો આગળ ઉભાં હતાં; તેમાંના કોઈ પોતાના છંદમાંને કે બાવડીને બતાવી તેમને જે પસંદ પડે તે ખરીદ કરતા હતા; કોઈ અમસ્તા જોવા ઉભા હતા; બીજા તેમને ખસેડી આગળ આવે. એ સર્વ જોતા જોતા સિદ્ધરાજ ને જગદેવ ચૈટાને નાકે મહાદેવનું દેહેરું હતું ત્યાં આચ્યા. દેહેરાના મંડપમાં કેટલાંક માણસ બેઠાં હતાં. તેમને એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રસિક દષ્ટાંતો વડે સદાચરણનો ભાષ કરતો. તે પ્રણેતા ધરડો હતો તથાપિ શરીરે મજબુત, અને સ્વભાવે આનન્દી હતો. સિદ્ધરાજ તેનો ઉપદેશ સાંભળવા ઉભો. કોઈ તેને સવાસો વરસનો અને કોઈ દોઢસો વરસનો ધારતા, પણ તેણે પંડે સિદ્ધરાજને કહ્યું કે એ વેળા તેને ૯૭નું વરસ આજે છે. તરણ જગદેવ પરમારે તેને કેટલાક પ્રશ્ન પુછ્યા ને તેના ઉત્તર તેણે દીધા.

તે બુજંગી છંદમાં નીચે પ્રમાણે—

પળીયાં પિતાજી પરિપૂર્ણ પેખું, થયાછો ખરા વૃદ્ધ નિઃશ્વય દેખું ।
 તથાપિ દિસોછો સુખી આપ ઉરે, કહો કેમ ઉદાસી રાખોજ દૂરે ॥ ૧
 નિરોગી ભલાં ભાઈ બાપા તમોને, કહો મર્મ શો છે જણાવો અમોને ।
 વદે વૃદ્ધ વાચા સુણો સત્ય વાણી, જવાની જશે શીઘ્ર નફી પ્રમાણી ॥ ૨
 રહ્યો દૂર દેખી દુરાચાર કાળો, થયોછું સુખી આજ તમે જમ. ભાળો ।
 રહે વીત અંગે કરે ગુણ અંતે, કર્યું એ વિચારી ખરે પૂર્ણ અંતે ॥ ૩
 વડા વૃદ્ધ છોજ પુછે બાળ કોડે, મત્રા મોજ જાય જવાનોની નોડે ।
 પરિશ્રામ તોએ ન પામો શી રીતે, ગયો કાળ પીડે ન માનોજ પ્રીતે ॥ ૪
 વદે વૃદ્ધ વાચા સુણો સત્ય વાણી, જવાની ન રે'શે ખરી વાત જાણી ।
 કર્યો કર્મ સર્વે વિચારી વિવેશે, પરિણામ જોખ્યાં થશે જે બવિશે ॥ ૫
 કર્યો કામ પૂર્વે બહુ મેં કરીને, ન પામું પરિતાપ પાછો કરીને ।
 વડા વૃદ્ધ છોજ પુછે બાળ પ્રીતે, પડ્યા દાંત પૂરા જશોજ ત્વરીતે ॥ ૬
 હસોછો રમોછો ખરો ખેલ જાણી, વદો વાત મૃત્યુ વિષે પ્રેમ આણી ।
 કહો કેમ એવું બને મુજ કાકા, થયા કેઈ પેરે તમે એમ પાકા ॥ ૭
 વદે વૃદ્ધ સુણો તમે મિત્ર મારા, ધરો ધ્યાન માંહે કહું ગુણ સારા ।
 વિસાયાં હરીને નહીં બાત સાચે, કહો કેમ ભાઈજ પ્રભુજી ન રાચે ॥ ૮
 જગદેવ કહે—આ સંસારમાં માણસના સુખનો આધાર માત્ર તેની કરણી
 રહેણી ઉપર નથી. સદાચરણી માણસને પણ બીજાં કારણોથી દુઃખ પડે છે.

“ સીદન્તિ સતો વિલસન્ત્યસન્તઃ ।

પુત્રા મ્પ્રિયન્તે જનકશ્ચિરાયુઃ ॥

પરેષુ મૈત્રી સ્વજનેષુ વૈરમ્ ।

પશ્યન્તુ લોકાઃ કલિ કૌતુકાનિ ” ॥

જે સજ્જન છે તે દુઃખ પામેછે અને દુર્જન મત્રા કરેછે. પુત્ર મરી જાયછે
 અને તેનો આપ દીર્ઘાયુષી હોયછે ; પારકા જોડે મૈત્રી અને સ્વજન સાથે વૈર કરવું
 લોકને ગમેછે ; એવા વિચિત્ર પ્રકાર આ કલિયુગમાં દૃષ્ટીએ પડેછે તો માત્ર પો-
 તાના સારાં કર્મથી તથા કુકર્મ ન કરવાથી માણસ સદા સુખી કેમ હોઈ શકે.
 સંસારમાં સુખ દુઃખ બહુ છે. એમાંના એકને હમેશ દૂર ના રાખી શકાય.

વૃદ્ધ ઉપદેશકે ઉતરે કર્યો કે—

સર્પાઃ પિબન્તિ પવનં નચ દુર્બલાસ્તે ।

શુષ્કૈ સ્તૃણૈર્વન ગજા બલિનો ભવન્તિ ॥

કન્દૈઃ કલૈર્મુનિવરાઃ ક્ષપયન્તિ કાલમ્ ।

સન્તોષવપુરુષપરંનિધાનમ્ ॥

“સાપ વાયુ બક્ષણ કરીને રહેછે તોપણ કુબલ થતો નથી; અરણ્યમાં હાથી શુષ્ક તૃણપર જીવી બલાઘ્ય થાયછે; સુનીજન કંદમૂળ ને કળ જમીને સુખમાં દિવસ કાઢેછે; માટે સંતોષ એજ પુરૂષને પરં સુખનું કારણ છે.” સદાચાર અને સંતોષથી બધાં કુઃખ જીતાય છે, ને આનન્દમાં રહેવાય છે.

સત્ય કહેાછો ગુરુ એમ કહી પ્રણામ કરી સિદ્ધરાજ અને જગદેવ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. બીજા ચક્રલાપર એક ગારડી ખેલ કરતો હતો, ને લોકનું મોઢું ટોળું આસપાસ જોવા ઉભું હતું. બાજુગરે એક કુંડીઆમાંથી સાપ કાઢ્યો ને બીજામાંથી નોળીઆ કાઢ્યો, ને તે બેની લઢાઈ કરાવી. નોળીઆએ સાપના કડકા કરી નાખ્યા. ગારડીએ તે કડકાપર કુંડીયાનું ઢાકણું ઢાંકી, મંત્રબણી “ છુ સાપ સંધાઈ જીવતો થાય ” એમ ત્રણવાર જોતી ઢાંકણું ઉઘાડ્યું તો જીવતો સાપ બોલો ને પેલા કડકા મળે નહિ. લોક આશ્ચર્ય પામી મહિમામાંડે કહેવા લાગ્યા કે એતો નજરઅંધી. સિદ્ધરાજને એ ખુલાસો ખરો લાગ્યો નહિ. સાપને કુંડીઆમાં ઢાંકી વાદીએ રકાબી ફેરવો, તેમાં લોકે પૈસા નાખ્યા. જગદેવે રૂપા નાણું નાખ્યું ને સિદ્ધરાજે મોહાર નાખી. વાદી ખુશી થઈ એથી વધારે ચમત્કારી ખેલ કરવા લાગ્યો. મંત્રબણી તે બોલ્યો આવ, આવ, આવ. એટલે ઉંચેથી એક પગ પડ્યો. વળી તેણે તેમજ કયું એટલે એક હાથ પડ્યો. એમ મંત્ર બણતો જાય ને ભોત્રાવતો જાય તેમ બીજી હાથ ને પગ પડ્યા, પછી ધડ ને છેદલે માથું પડ્યું. “એ બધાં લોહીથી ખરડાયલાં ને તરતનાં કાપેલાં જવાં હતાં. ઘણાક તમાચગીરીને એ જોઈ ચીતી ચડી ને ઘણાકને તે ખીચારા કાપી નાખેલા આદમી ઉપર દયા આવી. ગારડીએ માથાને તથા હાથ પગને પાણીએ ઘોઈ લોહી કાઢી નાખી ધડને જોડ્યાં. એવામાં જોવા ઉભેલા તમાચગીરીમાંનો એક ડોસો, આ મારા દીકરાં, એવી પોક મૂકી રડી પડ્યો તથા બેસી જઈ છાતી કુટવા લાગ્યો. લોક તેના આસપાસ ફરી વળી રોતાનું કારણ પૂછવા મંડ્યાં. ડોસાએ બેસી જઈ, આ મારા દીકરાં, આ મારા દીકરાં, એવી બુમો પાડી બે હાથે છાતી કુટી. તેની આંખોમાંથી પાણીની ધારા વહેવા લાગી. એવામાં પાછળ એક બાયડી રોતીને કુટતી આવી. “ હાય હાય દીકરા તારા વના હું કેમ જીવીશરે; તને મુઠા વાદી એ કાપી નાખ્યો રે મારા પ્રાણુ!” વીલાપ કરતી ને કુટતી ટોળામાં ગુસ્સી ને પેલા મડદાને બાત્રવા દોડી. ગારડીએ તેને અટકાવી કહ્યું શું છે? કેમ રડે છે બાઈ! બાયડી કહે ખસ રોવા, મારા દીકરાને ફાસલાવી લાલચમાં નાખી, નીશાથી અચેત કરી મારી નાખ્યો ને શું છે પૂછેછે. ડોસો પણ દોડી આવી રડવા લાગ્યો— હાય હાય મારા એકના એક જીવાન દીકરાને મારી નાખ્યો રે બાપ.” ગારડી કહે. તમે ધીરો પડો. રડતી બાયડી કહે હુંતો જ ઉઘું દરબારે રાજાને ફરીઆદ કરવા. પીટ્યા તને અને તારા આદમીને રાજા ગરદન મારશે.” લોક હેહો કરવા લાગ્યા.

ઘણાં માણસ ગભરાયાં. કેજ્ઞાકને ગાંડી ઉપર ક્રોધ આબ્યો. હમણા તોફાન થયું, એવું જોઈ ગરબડ બંધ પાડવાને તથા લોકને ધીરજ આપવાને એ હાથ ઉંચા કરી વાદી બોલ્યો, ભાઈઓ ધીરાપડો, શાંત થાઓ. અબઘડી આ કાપી નાખેલા આદમીને સાંધી લેઈ જીવતો કરું છું. પેલાં બાઈડી બાયડો કલપાંત કરતાં હતાં તેમને કહે તમારા દીકરાને સાંધે તાન્નું કરી પાઘડી બંધાવી તમારી જોડે તમારે ઘેર હવણા મોકલું છું તમે રોતાં રોહો. એમ કહી સોયદોરો કાઢી છુટાં પડેલાં અંગોને ધડ જોડે સીવવા લાગ્યો. મંત્ર બોલતો જય ને સીવતો જય. લોક ચૂંપ થઈ આતુરતાથી ટગમગ જોય છે. પેલાં માઆપ છાનાં રહેતાં નથી; તેમણે ઘાંટા પાડીને રડ્યાં કર્યું. સોય ભોકે એટલે તેઓ કહે, અરેરે, એને કુઅશરે બાપ ! ઝો બેટા ! તરવારના ઘા તારાથી કેમ સહેવાયા ! સોયના ગોદા તારાથી કેમ ખમાશરે બાપ ! ને નિર્દય ગાંડી ! એને બદલે તે અમને કેમ નહિ માર્યા !

હાથ પગ ને માથું સાંધી લીધા પછી મડદાને ઉપાડી વાદીએ અને તેના સાથીએ લાંબા નેતરના કંડીઆમાં મેલ્યું, ને તે પર ઢાંકણું ઢાંકી દીધું. એ જોઈ મરનારના માઆપે ચિયાડ પાડીને પોક મૂકી, ને છાતી કુટી. તમાશગીરીમાં બધરાં હતાં તેઓમાં પણ કેટલાંક આસું ઢાળતાં હતાં. વાદીએ હાથમાં ચડવો લેઈ તેમાંનું પાણી મેંચ્યું. ત્યાર પછી તેમાંથી ચાંગળું ભરી મંત્ર બોલી તે બંધ કરેલા કંડીઆ પર છાંટ્યું. થોડીવાર રહી વળી તેમ કર્યું. એમ સાતવાર મેંચેલું પાણી છાંટ્યું એટલે કંડીઆ હાલ્યો તેથી લોક હરખાયા અને રડતાં માઆપ છાનાં રહ્યાં. ત્યારકેડે ગાંડીએ પોતાના હાથમાં પહેરેલું કડું કાઢી કંડીઆ ઉપર મૂક્યું ને હાથમાં લાકડી લેઈ મંત્ર બોલી કંડીઆની ત્રણ પ્રદક્ષણ કરીને કડાની ઉપર થોડે છેટે લીકડી ધરી એટલે કડું ઉછલી લાકડીને વળગ્યું ને લોક અચંબા પામ્યા. કડું લેઈ પાછું હાથે પેહેર્યું. પછી લાકડીને કંડીઆ ઉપર ઢોકડી વાદી બોલ્યો ઉઠ, બેટા ઉઠ, તારાં માઆપ તને બોલાવેછે, તારી વાટ જોયછે, ઉઠ. એટલા બોલ તે બોલ્યો એટલે કંડીઆનું ઢાંકણું ઉઘડ્યું, ને પેલો જીવવાન આજસ મરડી બેઠો થયો. વાદીએ તેનો હાથ ઝાલી ઉઠા કરી બાહાર આણ્યો ને માથે નવી પાઘડી વીંટાળી કે તેનાં માઆપ જોડે ચાલતો થયો. ચારેમરથી લોક ખુશી થઈ વાહવા ! સાબાશ ! એમ બોલવા લાગ્યા. વાદીના સાથીએ થાળી ફેરવી તેમાં ત્રાંબા નાણાનો અને રૂપા નાણાનો ઢગલો થયો. જગદેવ વાદીને પાસે બોલાવી પોતાના આંગળીએથી સોનાની વિંટી કાઢી તેના આંગળીએ પહેરાવી, અને સિદ્ધરાજ સોનાનું કડું આપી તેને બીજા દિવસે દરબારમાં મળવા આવવાને ફરમાવ્યું.

બીજા દહાડે પ્રાંછલે પહિરે તે ગાંડી સિદ્ધરાજને મુકામ આબ્યો. પ્રથમ મંત્રીએ તેને પોતાની કને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું— મહારાજની આજ્ઞા એવી છે કે ગઈ કાલે જે તે કર્યું તેનો ખરો ખુલાસો કર. વાદી કહે એ સર્વ મેં મારા મંત્રના

જેરથી કહ્યું. મંત્રી કહે સાચું માન. વાદી કહે એજ સાચું છે, મેં બાબરો ભૂત સાધ્યોછે, હરમાન, કાલ ભૈરવ, બેસાસુર, અને જોગણીઓને વશ કરી છે. તેઓ હું કહું તે કામ કરેછે. મંત્રી કહે મહારાજ એવા વહેમ માનતા નથી; તું માનીશ તો તને મોટું ધનામ મળશે. ગોરૂડી કહે મારા જન્મારાની રોજીઓ જોનાપર આધાર છે તે કદી કહેનાર નથી, મારા ગુરૂનો હુકમ નથી. લાલચથી ન ડગ્યો તારે મંત્રીએ તાપ દેખાડ્યો. સજની બીકથી કાંઈ વળ્યું નહિ તારે વાધને પુરવાનું પાંજરું હતું તે મંગાવી વાદીને તેમાં ધકેલી ઘલાવી કહ્યું કે ત્યાં સૂધી તું સાચું નહિ કહે ત્યાં સૂધી તને એમાં રાખીશું, ને સ્વારીમાં તને એ હાલતમાં જોડે લઈ જાઈશું. પાંજરાને બારણે તાણું વાસી નોકરો તેને ધસડી જવા લાગ્યા, તેવારે ગારૂડીએ બે હાથ જોડી અરજ કરી કે મને મહારાજની હજુરમાં લેઈ જાઓ, હું તેમને સાચે સાચું કહીશ. પાંજરામાંથી કાઢી પ્રધાન તેને સિદ્ધરાજની પાસે તેડી ગયો. મહારાજએ તેને માન દઈ બેસાડી મારેલા સાપને અને આદમીને જીવતા કર્યા તેની તથા કુંડ ઉછળી લાકડીને વળગ્યું તેની સમજણ પાડવાનું ફરમાવ્યું. વાદીએ હાથ જોડી માયું નમાવી કહ્યું પૃથ્વીરાજ આપને હું બે એકલા બેસીએ, ત્રીજી કોઈ ત્યાં હોય નહિ એમ કરો તો સાચું કહું, નહિ તો આ મસ્તક સ્વામીને અરણે છે, જોધમે તો વાદી નાખો. સિદ્ધરાજે ઠીક એમ કહી ત્યાં બેઠેલા અને ઉભેલા સર્વ માણસોને જતા રહેવાની આજ્ઞા કરી. તે બધા ગયા પછી ગારૂડી કહે મારા ગુરૂની આજ્ઞા છે કે મારે આખા જન્મારામાં એક શિષ્ય કરવો; તે પ્રમાણે હું આપને મારા શિષ્ય કરીશ. નજર બંધી, મોહિની, વસીકરણ, ચૂક, ચોટ, જીવતાને મારવાના, મુવેલાને જીવતા કરવા વગેરેના મંત્રો શીખવીશ; પણ સાધના કરવી ઘણી કઠણ છે તે આપથી કેમ બની શકશે ? બરાબર સાધના થયા વગર મંત્ર કળે નહિ, ને સાધના કરવામાં ચૂક થાય તો જીવ જાય કે ચીતલમ થઈ જાય. “સિદ્ધરાજ કહે એ બધી વાતો જૂઠી છે, કેટલાક ભાળીઆ પોતે ઠગાય છે, ને ઘણાક લુચ્ચા બીજને ઠગે છે. યુક્તિ અને પદાર્થોના જીણવડે જ ને બને છે તે સર્વ લોકના જાણવામાં નથી હોતું તેથી તેમને અચંબો લાગે છે. તે જ કરામત, જો યુક્તિઓ કરી તે મને સ્પષ્ટ કહે.” ગારૂડી બોલ્યો, “મહારાજ નારીકછો તેથી આપને મંત્ર ન શીખવાય, ને મોડે કરશે પણ કળશે નહિ.” સિદ્ધરાજે કહ્યું કે ટકટક ન કર ને મારી આજ્ઞા ઝટ માન. જો મુવેલાં માણસ અને જનાવર મંત્ર અને સાધનાથી જીવતાં થતાં હોત તો યુદ્ધમાં અને રોગથી અસંખ્ય આદમી મરે છે તેઓને પાછાં જીવતાં કરાવું. બધાં નહિ તો મુખ્ય મુખ્યને, અને વહાલાંને તો જીવાડવાને તારા જેવા ગારૂડીને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી મોટા મોટા મહારાજ પોતાની પાસે રાખે, ને રસ્તામાં એલ કરીને બીજા માગવાની તને ને તારા જેવાને જરૂર થાને પડે. તારા ગુરૂને ગુરૂ હશે, તેને વળી ગુરૂ હશે, ને તેમ ભૂત કાળમાં જતાં પાર ન આવે તો એ બધાએ જીવાડેલા કયારાજ અને મહા પુરૂષો, વહાલા

દીકરા, અને પ્રીયપ્રેમદા અત્યંત સૂધી જીવેછે તે ખતાવ. વાદી કહે મહારાજ બુદ્ધ-
માં, રોગથી, કે મોતે મરેલાને ન જીવાડી શકાય, પણ મંત્રથી મારેલાને જીવાડાય.
મંત્રબળે મારી શકાય અને જીવાડી શકાય.” સિદ્ધરાજ કહે બધી જૂઠી વાત છે,
જૂઠા વહેમ છે. તારા જેવા ચતુર આદમીને હું માન આપું છું, ધનામ આપું છું,
પણ જેઓ એકાંતમાં મને સાચી વાત જણાવતા નથી તેઓને જીવતા જવા દેતો
નથી એ નફી માનજે. ‘સુનું રૂપું વાળું વળે ને લોહું વળે તાપે, સમ્મત સમન્નવ્યું
વળે ને કમ્મત વળે લાતે,’ એ કહેવત સંભાર. તારે બચવું હોયતો, લાજ રાખવી હોયતો,
માન પામવું હોયતો પડશે ખોલ, ‘એમ ડોળા કાઢી વિકરાળ મુખ કરી મહારાજ બોલ્યા.
ગારડી ધૂજવા ને કાંપવા લાગ્યો, ને હાથ જોડી પગે લાગી બોલ્યો અમદાતા મારનાર
જીવાડનાર સમર્થ ધણીછો, પણ મારા પેટ ઉપર પગ મૂકશો, મારી જન્મારાની રોજી
ખોવડાવશો, પછી મારાં બચ્યાં બાચે શું? સિદ્ધરાજ કહે નહિ તું કહીશ તે સર્વ
ગુપ્ત રાખીશ અને તને જીવાઈ આપીશ.” વાદી કહે વાહવા મહારાજ ! આપનો
સદા જય થાઓ; આપની સુકીર્તિ અમર રહે. જે સાપને નોળીઆએ મોંઘ્યા તે
જીવતો થયો નહતો પણ તેના કકડા એકઠા કરી ઢાંકવામાં હાથ ચાલાકીએ તે-
ઓને સંતાડી દીધા ને તેણે બીજે જીવતો સાપ ઢાકણા તળે મૂકી દીધો. એ
સાપ ઢાંકણાના પડમાં છુપાવી રાખ્યો હતો. થયું મહારાજ હવે મને રજા છે ?
રાજા કહે કેમ હજી તો બે બાબત બાકી છે. થોડીવાર મુગો રહી ગારડી બોલ્યો-
કુંડીઆ ઉપર મૂકેલું કુંડું હતું તે ઉપર વાંસની લાકડી ધરી તે લાકડી માંહેથી પોલી
હોઈ તેમાં અમકલોહ દંડ હતો તેણે કરીને કુંડું આકર્ષાઈ આવ્યું. હવે તો ક્ષમા કરો
મહારાજ. બાકીનું કહેવાનો મારા ગુરૂનો હુકમ નથી. સિદ્ધરાજ કહે હવે બાકીનું ક-
હ્યા વિના નહિ ચાલે તને આટલું સમન્નવ્યો તોએ હજી નકામી હડ કરેછે. જેટલું
કહ્યું તેટલાને મટિ તો લે આ સોનાનું કુંડું પહેર, મેં તને બધા લોક વચ્ચે આ-
પ્યું હતું તેની આ જોડે. એ બીજા હાથનું છે. મદારી રાજી થઈ બે હાથે
સલામ કરી કહે કૃપાનાથ મને બધા વચ્ચે ધનામ આપજો, હું બાકીનું કહું છું.
ઘોઠામાં બ્યાં મેં ખેલ કર્યો ત્યાં થડમાંના ધરવાળા જોડે ગોઠવણ કરી હતી તેની
અગાસીમાં માં મણસ હતું, ને તેની પાસે લાકડાનાં બનાવેલાં અને તે ઉપર
ચામડાની મીણના લેપ વાળી ખોળ ચઢાવેલી એવાં મણસનાં છુટાં અંગ હતાં
તેને લોહીમાં ખરડી એક પછી એક છાપરે ચઢી ટોળાની વચ્ચે હું ઉભા હતો ત્યાં
તે નાખતો હતો. બકરું ત્યાં તેણે તરત વાળ્યું હતું. પગ, હાથ, ધડ અને માથું એ
બધાને ચામડી જેવા રંગ લગાવ્યો હતો ને માથે વાળ ચોડ્યા હતા એ અંગને
એકઠાં કરી સીવી લાંબા કુંડીઆમાં મૂક્યાં : તેના એક પડમાં મારા મણસને
ગુંગલાઈ મરે નહિ એવી રીતે સંતાડ્યો હતો. એ કુંડીઆની બનાવટ એવી છે કે
બાહારથી સંતાયલો આદમી દેખાય નહિ, ને માંહેના બીજા ભાગમાં મડદાને મ-
લ્યું. તેમાં તે પોતાના મળે આવી શકે, એ કુંડીઆ હું આપને દેખાડીશ. માઆપને

વેશ્વરડતાં બાયડી બાયડો આત્યાં તે મારાં માણસ હતાં. કેટલાક જાડુના ખેલ-
માં જોવા ઉભેલા તમાચગીરોમાંથી કોઇને ધશરત વતી મળવી લેખએછીએ કે વખતે
પહેલેથી શીખવી રાખીએછીએ તે સામી તકરાર કરે. હું તેને ફૂંક માંડે એટલે
પડી જાય ને મોડે ફીણ આવે; હાથ પગ પછાડે ને તેથી જોનારાને તેનું મોત થ-
વાની ધાસ્તી લાગે. ને તેઓ કાલાવાલા કરે ત્યારે મંત્ર વાળી તેને સાજો કરી ઉ-
ઠાડું; કોઇને ડુંડાળામાં બેસાડી તેનાથી ઉઠી થકાય નહિ, એ ખેલમાં તથા બીજા
જાડુના ખેલોમાં બેડુ, હાથ ચાલાકી, રસાયન ગુણ તથા બીજા શૃષ્ટીના નિયમો
પ્રમાણે ચમત્કારો દેખાડી જોનારને ખુશી કરી હું માંડે ગુજરાન ચલાવુંહું. આપને
કહી દીધાં તેવા ખુલાસા તેઓ જાણે તો છેતરાય નહિ, અચરજ પામે નહિ ને
મને ફૂટી બદામ પણ આપે નહિ. જાડુના ખેલ કરવામાં ઘણી યુક્તિઓ કરવી
પડે છે. યુક્તિઓને કપટ ન જાણતાં લોક નજરબંધી, જાડુ, મોહની વગેરે કહેછે.”
સિદ્ધરાજે રાજી થઈ તેને તેના ગામમાં કેટલીક જમીન જીવતાં સૂધી ભાગવવાને
આપી તથા પાંચશે દામ રોકડ આપ્યાં.

કેટલાક દિવસ મોહાબક પુરમાં રહી રાજ્યનો અંદોખસ્ત કર્યો. પછી ત્યાંના
નવા તરણુ રાજાને, તેના ઠાકોરાને અને તેની સેનાને જોડે લેઈ સિદ્ધરાજ જય-
સિંહદેવ દક્ષિણ દેશ ભણી આવ્યો. મોહાબક રાજ્યના રક્ષણને અર્થે ખપ જોડું
ગૂર્જર સૈન્ય ત્યાં પાછળ રાખ્યું. મોહાબક ફાજને પ્રથમ માર્ગમાં ચોકી પહેરાવું
કામ સોંપ્યું. ધાડ પાડનારા કોળી અને ભીલ લોક લશ્કરના સાથે રાખેલાં સાહિ-
ત્ય, વેપારીઓ, મજૂરો વગેરેને લુટે નહિ તેવી તજવીજ રાખવામાં તેમને વડું
પડતું તેથી તેમને કેટલોક અનુભવ થયો. મહારાજાનો રાજા મોટું દળ લેઈ સામો
આવ્યો. ગૂર્જરેશ્વરે તેનો પરાજય કરી તેને નમાવ્યો. દેવગીરીમાં જઈ તેને કુરાર
કરવાની જરૂર પાડી. એ કુરારને રૂએ નાથક સૂધીનો બાગલાંન પ્રાંત મરેડી રા-
જાએ સિદ્ધરાજને આપ્યો ને વાર્ષિક ખંડણી આપી આસામાં રહેવાનું કબુલ
કર્યું. તેનો એક ખંડીઓ રાજા કાલાપુરમાં રાજ કરતો હતો, તેણે ઉન્નત થઈ
ખંડ મચાવ્યું હતું. સિદ્ધરાજે મહારાજા પતિને મદદ કરી તેને જીતી આપ્યો.
એથી રાજી થઈ મરેડી રાજાએ વરાડેશ ઉપર સ્વારી કરવામાં સિદ્ધરાજને ઘણી
સાહે કરી. આગળ વધારે દક્ષિણમાં ઉતરતાં ગૂર્જરપતિને તેના મોસાલની મદદ
મળી. તૈલંગ દેશમાં તેનો મામો રાજ્ય કરતો હતો તે મોટી બળવાન સેનાસાથે ભાણે-
જને આવી મળવાથી બહુએ મળી વરંગુળ, કલ્યાણ, મજૂરા, અને મલખાર કાંઠાના
રાજ્યોને જીતાં. એ જય તે રાજ્યોને ખાલસા કરવા જેવા નહોતો. ત્યાંના અધિ-
પતિઓએ ખંડણી આપી સિદ્ધરાજને ઉપરી માગ્યો. એ ખંડણી વરસો વરસ
ઉધરાવવાનું કામ મામાને સોંપી સિદ્ધરાજ કોકણ દેશમાં આવ્યો. ત્યાંનો રાજા
બહુ હઠથી લડ્યો પણ અંતે હાર્યો. ગૂર્જરેશ્વરે મુંબાઈ સૂધી ઉત્તર કોકણનો મુલક
જીતીને જોડે બેળી દીધી ને છાસ્ટી બેઠમાં જખરૂં થાણુ બેસાડ્યું. ત્યાંથી વધારે

ઉત્તરમાં આવતાં ઉદવાડીમાં અને આસપાસના ગામોમાં તેણે નવી જાતના લોક જોયા. દમણ, વલસાડ, ગણદેવી, વાંસદા, ધરમપુર, અને માંડવીના રાજા ગૂર્જરેશ્વરને બેઠા મૂકવા આવ્યા તેવારે મોટું દરબાર ભરવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ એ માંડળિક રાજા, ઠાકાર, મોટા જગીરદાર દેસાઈ વગેરેને સરપાવ આપ્યા. તે વેળા દસ્તુર મનીચેર નામે એ નવા લોકના વડાને પણ શાલજોડી, મોતીની માળા, સુંદર ઘોડો, વગેરે આપી તેમની જોડે દોરતી કરી. એ દસ્તુર જોડે મહારાજાને ધણીક એકાંત મુલાકાત થઈ તેમાં તેણે પારસી લોકને પોતાનો દેશ તથા આ દેશમાં શા વારંત આવવું પડ્યું તેનાં કારણ કહ્યાં. મનીચેરે પારસી રાજ્યનો ઇતિહાસ વર્ણવ્યો તે સિદ્ધરાજાને મનોરંજક અને તેનો છેલ્લો ભાગ અંદકારક લાગ્યો. મુસલમાન ધર્મની ઉત્પત્તિ, તેનું ઉતાવળે પ્રસરવું, ઇરાનના ધણાપ્રારા લોકનું મુસલમાન થવું, ઘોડાનું પોતા ધરબાર, વાડી, વજીર, સગાં વાહાલાં વગેરે તમામ પાછળ મૂકી બહુબહુ પૈસા વેઠી અને નાશી આવવું, અહિં આગ્રા પછી ધણાક વરસ લગી તેમને પડેલી અડચણો અને મુશીબત આદિકનો હેવાલ સાંભળી મહારાજાના ઉદાર મનમાં દયા આવી. દસ્તુરજીનો હાથ સાહી જ્યસિંહદેવે કહ્યું કે આપને પાછા સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા હોય તો આપની અંગુષ્ઠમનને મેળવી સર્વનો વિચાર પુછી બહુમતે જવું હરે તો મને ખબર કરજો મારાથી બનશે તેટલી મદદ હું આપીશ. દસ્તુરજી કહે પંચાયતને મેળવી એ વાત પુછવાની જરૂર નથી; જેમ હમારા આ દેશમાં વસનારા આર્યભાઈનો ચાલકે કે જને પેટે દીકરો નથી હોતો તે પોતાના કુટુંબી કે ગોત્રીમાંથી કે દોહીત્રને, ભાણેજને કે બીજા કોઈને દતપુત્ર કરી લેછે તેમ હમારું રાજ્ય પાયમાલ થયું, હમારો યજ્ઞદેવ પાદશાહ પડ્યો, હમારા મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ, પહેલવાન, મોખેદો વગેરેનો નાશ થયો ને હમારા પ્યારા દેશની ખરાબી થઈ ત્યારે હમે તે છોડી, હમારા આતશને લેઈ અને અહીં વસ્યા ને આનેજ હમારો દેશ કર્યો. અહિના લોક આર્ય છે; હમે પણ આર્યછીએ. એટલે જુહું પિતરાઈ તો હતા તે હવે ભાઈ થયા. ધરભાગી પડ્યું, ત્યારે નવું બાંધી તેમાં વાસ કર્યો તો પછી પાછા અંદરમાં રહેવા શાવારતે જઈએ. ત્યાં હમે સુખે જીવી શકીએ નહિ; ત્યાં હમારો પાક ધર્મ પાળી શકીએ નહિ. અહિંજ આપ મહારાજા ધિરાજની અને આપના માંડળિક રાજાની મહેરબાની હમારા ઉપર જારી રહે અને ઉદ્યોગમાં હમે બીજા દેશી લોકની જોડે દીલથી સામીલ થઈએ એવી હમારી પૂરી ઇચ્છા છે. હમારા લોક ઉદ્યોગી, શ્રમી, અને શ્રોત્રી છે; હમે એકલપેટા નથી, હમે અતડા નથી. બીન હરકતે આ દેશમાં વસવાની, ઉદ્યમ કરવા દેવાની, જમીન વેચાતી લેવાની, ધન જોડવાની, અને હમારા પૂર્વજોનો પાક દીન પાળવાની રજા આપી આજ સૂધી હમારું રક્ષણ કર્યું છે તેવું કર્યો કરો, અને હમે વખાના માર્યા પરદેશી ઉપર દયા કરીએ તેથી જારી રાખો ને કૃપા કરી હમને સ્વદેશી, ને આપની સેવા બજાવનારી પ્રજા ગણો એ

હમારે માગવાનું છે. આમ બોલતાં દસ્તુરનું મુખ દયામાંથી થયું ને તેની આંખમાંથી આંસુ વહ્યાં.

સિદ્ધરાત્રી તેને ધીરજ આપી કહ્યું તમે અને તમારી કોમ હમારા દેશમાં નિર્ભય રહો. તમારા ગામના રાજાથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે પારસી લોક રૂડી ચાલના, બલા, મેહેનતું, હેશીઆર, તેજવાળા જગજીત છે. ટંટો ફીસાદ ન કરતાં સારી રીતે વર્તે છે. એ જાણી હું રાજી થયો છું. હું તમારું રક્ષણ કરીશ અને મારી બીજી રૈયતમાં અને તમારામાં કાંઈ બિદ ગણીય નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તમારામાંથી જે યોગ્ય જણાશે તેમને મારી સેનામાં અને મારા દરબારમાં નોકરી આપીશ, કારભારીઓમાં દાખલ કરીશ, અને મોટા હોદ્દા અને જગીરો યોગ્યતા પ્રમાણે આપીશ." બીજી દિવસે સવારે ઉદવાડાના આતશબેરામનાં દર્શણ મહારાત્રી કર્યાં અને સાંજે મુખ્ય પારસી ગૃહસ્થોને દરબારમાં બોલાવી મળ્યા. એ વેળા તેમની સમક્ષ દસ્તુર મનાચેરને પાલખી તથા છડીદાર આપી તેના ખરચને માટે જમીન આપી. પારસીઓ એથી બહુ ખુશી થયા ને કેટલાક ગૂર્જરપતિની સેવા કરવાને તેની જોડે પાટણ ગયા.

ઉદવાડેથી મહારાજની સ્વારી નવસારી આવી. પાછલે પોહાર સિદ્ધરાત્રી ગ્રુમ વેશે નગરમાં ફરવા નીસર્યો. બજાર મૂકી આગળ ગયો એટલે એક આંધળી ડોશી બુખે ટળવળતી હતી. સવારનું તેને ખાવા મળ્યું નહતું. ત્યાં યઈ એક દયાળું શાવક શર બે ત્રણ લોટનું પોટલું લેખને જતો હતો. સિદ્ધરાત્રી તેને કહ્યું, શક આ બાપડી આંધળીને એમાંથી લોટ આપો. વાણીઓ કહે એતો કીડીને દરે ચીપટી ચીપટી મૂકવાનો છે. હું ગામમાં કીડીઓના દર શાપું છું ને જ્યાં જડે ત્યાં એમાંથી ચીપટી મેલું છું. સિદ્ધરાત્રી કહે આ માણસ જાત છે, આંધળી છે, ધરડી અશક્ત છે, એને આપવામાં બોલો દયા શા માટે ? શાવક કહે એતો બોલે છે, કીડીઓ બાપડી કાંઈ બોલે છે. સિદ્ધરાત્રી કહે બોલે માટે દયાને પૂત્ર કેમ નહિ ? કીડીઓ તો ઉલ્લોગ કરી કણ બેગા કરી પોતાના દરમાં ભરે છે તે કાંઈ માણસ ના ઉપર આધાર રાખતી નથી." પેલા જડસાએ વાત માની નહિ ને ચાલ્યો ખો. સિદ્ધરાત્રી તે ડોશીને પાયલી આપી. ડોશીએ પાછી આપી કહ્યું બાપજી તમારું બલુંજ થશે, પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે. બાપજી મારાથી ઉડાતું નથી હું પગે રહી ગએલી છું ને આંખે આંધળી છું; મને તો લોટ આપો તો આ પાસેના ઝાડ તળે ચુલો કર્યો છે તે પર સેકી ખાઉં. સિદ્ધરાત્રી બજારમાં જઈ લોટ આણી આપ્યો. ત્યાંથી રાજા ચાલ્યો ચાલ્યો સમુદ્રકાંઠે ગયો. દરીઓ શાંત જોઈ હોડીમાં બેસી તેણે સહેલ કરી. પાછી નગરમાં આવ્યો તારે પોહાર રાત ગઈ હતી. બજાર બંધ થયો હતો ને લોકની આવજા પણ ઝાઝી નહતી. પારસીવાડામાં યઈ જાય છે તેવામાં એક પારસીના ઘરે આગળ એક આદમી આંધે રોટલાના મોટી ઝોળી ભરતી ઉભેલો દીકો. દોહોડ બે મણનો બોળે હશે. એટલા બધા રોટલાને આટલી

મોડી રત્રિ શું કરશે તે પુછવાનું કરેછે તેવામાં તે ધરનાં ખારણાં ઉઘડ્યાં ને ધરને ધણી પુત્ર ઉમરનો પારસી બાહાર આવી આગળ ચાલ્યો, ને તેની પાછળ રોટલાવાળો હિંડ્યો. તેઓ શું કરેછે તે જાણવાની જીજ્ઞાસા રાજાને એટલી થઈ કે બહુ થાકેલો છતાં તેમની પુઠે ગયો. એ કાળે નવંસારી મોટું શહેર હતું ને ત્યાં મુસાફરોની આવજા ધણી હતી. નગરમાં કેટલાક મહેલામાં મહેનત મજૂરી કરનારા રહેતા, કેટલાકમાં કારીગરો, કેટલાકમાં ધનવાન વેપારી, એમ જૂદા જૂદા ભાગમાં જૂદા પ્રકારની વસ્તી હતી. એ પારસી અને તેનો સાથી મહેલે મહેલે મધરાત સૂધી રૂંધી, ધર્મશાળામાં, તથા બીજા વેટમાર્ગેએને ઉતરવાના સ્થળે ગયા અને અંતે ઘેડવાડે થઈ પાછા ઘેર આવ્યા. જ્યાં બુખ્યુ માણસ જોયું ત્યાં ઉભાં રહી તેને પેટભરીને રોટલા ખવડાવ્યા. રોટલાની જોડે ચપટી મીઠું ને બે મરચાં આપ્યાં તે ખાઈ રહેલા આવે કે આગળ ચાલે, કે જ્યાં ભૂખ્યાના ટોંગનો વહેમ મુદલ જણાય નહિ ત્યાં તે આદમી ધરાય એટલા રોટલા આપી આગળ ચાલે. એમ કેટલાંક અપંગને તેણે જમાડ્યાં, કેટલાંક માંદાંને જમાડ્યાં. એમાં મજૂરી કરી રોજ પૈસા આવે તેનો લોટ કે ખીચડી લાવી રાંધીખાનારાં પણ માંદા હોઈ અશક્ત થઈ જવાથી મજૂરીએ જવાઈ શકેલું નહિ ને ઉધાર કોષએ ધીરેલું નહિ તેવાં હતાં; પાસે હોય તો ખાય નહિ તો ભૂખ્યાં સુઈ રહે પણ બીજા માગવા જાય નહિ, એવાં કેટલાંક, છેક ધરડાં થઈ ગયેલાં એવાં, કે ઉડવાની શક્તિ નહિતો માગવા ક્યાંથી જવાય, એવાં ભૂખે મરતાં આદમી તથા તેમનાં બાળકને તેણે સંતોષ્યાં. બીજે દિવસે સિધરાજે તે પારસીને તેડાવી રાતની વાત પુછી. રાજાએ કહ્યું આરંભથી તે અંત સૂધી થોડો છેટે હું તમારી પાછળ પાછળ આવ્યો હતો. પારસી કહે મહારાજ મેં આપને દીડા નથી ને મારા સાથીના જોવામાં પણ આપ આવ્યા નથી. આજસૂધી એ વાત મને કોષએ પુછી નથી ને મેં કોષને કહી નથી. ભુખથી પીડાતાં માંદાં, અપંગ, ધરડાં, બાળક હોવાથી, કે કોઈ બીજા કારણથી જેને ખાવાને અન્ન ન મળ્યું હોય એવાંને હું નિત્ય રોટલા જમાડુંછું, પણ તે વાત છાની રાખુંછું. જાતિભેદ ન ગણતાં સર્વ મનુષ્યને ખોદાનાં ખમ્બાં ગણુંછું. મારો સાથી બ્રાહ્મણ હતો. તે મારો એ કામ પર રાખેલો નોકર છે. બ્રાહ્મણના રોટલા ખાવાને કોઈ હરકત લેતું નથી માટે તેને રાખ્યો છે. કીર્તિને માટે હું દાન ધર્મ કરતો નથી. જે દાનને પાત્ર જણાય, તેને હું ગુપ્તદાન કરુંછું. અશક્તને રોટલા ખવડાડુંછું તે માત્ર પરમેશ્વરની ખાતર; તે બધું જોય છે ને જાણે છે; આપને અરજ કરુંછું કે આ બાબત છાની રાખશો. હું વેપારી છું; પૈસા ટકે સુખી છું. સુખી છું એટલે હું પોતાને સુખી માનુંછું, કેમકે 'લોભનો કાંઈ થોભ નથી. ધનથી માણસ ધરાતા નથી તેથી સદમાર્ગે ખરચી શકતા નથી. મને મારી સદ્ કમાઈથી જે મળે છે તેમાં સંતોષ માનુંછું. હું જૂનું ખાલતો નથી, કપટ કરતો નથી ને ઉદ્યોગ ઝાઝો કરુંછું. એમ પ્રમાણિકપણે જે મળે છે તેમાંથી થોડો

ભાગ ભુજે પીડાતાં દુખી માણસને રોટલા જમાડવામાં ગુપચુપ ખરેચુંદું; તેઓ નિર્ધન છે પણ મારાં ભાઈબેન છે. ખાવાનું નહિ મળવાથી રાત્રે જમને ભુખ્યાં સુવું પડે તેમને માટે એ પ્રમાણે પેહિરરાત ગયા પછી નિત્ય ફરુંદું. સિદ્ધરાજ કહે ધન્ય છે શેઠ તમને! સાચાંશ ! માગો, તમારે જે જોઈએ તે માગો. શેઠ કહે મહારાજની જોઈરખાની ઇચ્છુંદું. સિદ્ધરાજ કહે તમારાં કૃત્યથી તે મળી છે, માટે તેને પેટે જમીન આપું તે લો ને તેમાંથી એ ખરચ કરો. જોઈએ તો લાખ બે લાખ દામ રોકડ આપું તેના બ્યાજમાંથી એ રૂડો ખરચ નીકળશે ને બીજે વધારે કરીશકશો. શેઠ કહે તેમાં મને શા લાભ? તેનું પુણ્યતો આપને મળે. સિદ્ધરાજ કહે, તો મોટી પદવી, મોટો ખીતાબ, ને પાલખી આપું તે સ્વીકારો. શેઠ કહે તેથી માંડે પુણ્ય બળી જાય; ખોદાને દફતરે મારે ખાતે જમે થાય નહિ; તે આપને દફતરે ચડે અને ખોદા આપને ખાતે જમા કરે. આ ધર્મીઆ પારસીથી આશ્ચર્ય અને ખોધ પામી મહારાજ તેને શેલું પાઘડી ને દુશલો આપવાને મંગાવ્યાં. પારસી સદ્ગૃહસ્થ હાથ જોડી કહે મારે કાંઈ નહિ જોઈએ. સિદ્ધરાજ કહે બીજું કાંઈ નહિ લો તો ભલે પણ આ મારી આંગળીની વીંટી કાઢીને આપુંદું તે લેવી પડશે. તમને કે તમારા ફરજનને માથે સંકટ આવી પડે તેવારે એ મુદ્રા મને દેખાડશો કે મોકલશો એટલે તે હું ટાળીશ. તમારું નામ શું? “શેઠ કહે જી મહારાજ માંડે નામ સોરાબજી શાપુરજી”. વીંટી આપી તે બે હાથ ધરી સોરાબજીએ નમીને લીધી અને તેને ચુંબન કરી પોતાની આંગળીએ પહેરી. પછી નમસ્કાર કરી પાછે પગે હડતો હડતો રાજની હજુરમાંથી જવા લાગ્યો. સિદ્ધરાજ ઉઠી તેનો હાથ ઝાલી તેમ કરતો અટકાવી તેની જોડે ચાલતો બારણા સૂધી વાતો કરી બહુમાન સાથે તેને વળાવ્યો.

મહારાજની સ્વારી આગળ ઉત્તરમાં ચાલી. ભરચ મુકામે દક્ષિણ ગૂજરાતના રાજા રાણાવિજય યાત્રામાં જોડે હતા તેમને તથા ખાનદેશનક અને નિમાડના રાજાને પોતપોતાના રાજ્યોમાં જવાની રજા આપી. તેમના ઠાકોર, ગરાસીઆ, અને રજપૂતોને ધનામ આપી રાજી કર્યા. ભરચથી ડોહાઈ, ખંભાત, વડોદરા, નડીઆદાદિ નગરોની સ્થિતિ તપાસતો અને સેનાને ગઢોમાં મૂકતો અને પોતપોતાને ઘેર મોકલતો અણહિલપત્તન આવ્યો. ખંભાતથી પશ્ચિમ ગૂજરાતના રાજા રાણા, અને ઠાકરોને તથા વડોદરાથી પૂર્વ ગૂજરાતના ભૂપતિઓને તેમને સંસ્થાને જવાની રજા આપી. સ્વારી પાટણમાં આવી તેવારે પ્રધાને સમાચાર કહ્યા કે રૂદ્રમહાલય બંધાઈ ચૂક્યો છે. એક માસ રાજધાનીમાં રહી મહારાજ રૂદ્રમહાલય જોવાને તથા તેમાં શીવલીંગની સ્થાપના કરવા પધાર્યા. એમના આવ્યા પહેલાં એમની આજ્ઞાથી મંત્રીએ ગૂર્જર રાજ્યમાંના સકલ શાસ્ત્રી, પૂરાણી, વેદીઆ, કર્મકાંડી આદિક વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને નોતર્યા હતા. તેમાંના કેટલાક એ દેવાલયના વાસ્તુને અંગે મહા રૂદ્રયાગ કરતા હતા, કેટલાક વિષ્ણુયાગ કરતા હતા,

કેટલાક શસ્ત્રંડી યાગ કરતા હતા, કેટલાક ગાયત્રી પુરસ્કારણ કરતા હતા, કેટલાક અન્નમેધ, અને બીજા વૈદિક યજ્ઞ હોમ હવનાદિક કરતા હતા. મહારાજના પધાર્થી પછી ત્રીજી દિવસે બધા જગનની પૂર્ણાહુતિ થઈ, અને ચોથે દહાડે ૩૬ મહાકાળ મહાદિવના લિંગની સ્થાપના થઈ. લાંબો માણસ સેંકડો ગાઉથી દર્શન કરવા આવ્યું હતું. એ નગરનું નામ શ્રીસ્થળ હતું તે ફરવી આ પ્રતાપી મહારાજધિરાજની નામનાનિમાટે એ સમયથી પ્રજાએ સિદ્ધપુર પાડ્યું. તે અપભ્રંશ થતાં હાલ સીતપોર કહેવાય છે*. આ બંધ્ય ધર્મારતનું વર્ણન રાસમાંનામાં લખ્યું છે તેનો સાર નીચે ટીપમાં આપ્યો છે. ભાટલોક નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે —

છપય ત્રંદ.

“પરસે ચૌદ ચુમાલ (૧૮૪૪), સોલસે (૧૬૦૦) થંમ નિરંતર ।

પુતલી સહસ અઢાર (૧૮૦૦૦), જહિત માણિક્ય મનોહર ।

તોસ સહસ્ત (૩૦૦૦૦) ધ્વજ દંડ, છપનલખ બસે (૧૬૦૦૨૦૦) ગજ સુરી.

સત્તરસે એકવીસ (૧૭૨૧) કનક કલસો તે પૂરી.

* સિદ્ધરાજે બંધાવેલાં દેવાલયોમાં સર્વથી આ મોટું હતું. એવું સંભવે છે કે એને ત્રણ માળ હતા, એનું મંડપ બહારથી ચોરસ, પરંતુ તેના સ્તંભ એવા ગોઠાયા હતા કે અંદરથી સહજ અટપૂણું દેખાય. દેવાલયની ત્રણ ભીતોમાંની પ્રત્યેક આગળ વચ્ચોવચ્ચ દેવળની મહિને પાસે બે માળની રૂપચોરી હતી; ને પ્રત્યેક ચોરી આગળ અંદર જવાનું દ્વાર હતું. ચોથી ભીતબાણી આદ્યતમ હતું. એમાં ૩૬ મહાકાળનું મોટું લિંગ વિશાળ જળાધારીમાં સ્થાપ્યું હતું. આદ્યતમની ભીતોનો ગર્ભ બહુ હતો, અને તે બેચેથી શંકુ આકારનું હોઈ તેને અંતે શિખર હતું. એ શિખર સર્વેથી ઊંચું હતું. બે રૂપચોરીના સ્તંભ અદ્યાપિ છે, પણ તેના શંકુ આકારના ધ્રુમટ મુસલમાનોએ તોડી પાડવાથી હાલ નથી, ને સ્તંભો ઊભા છે તેએની ઘણી કરીને ખંડિત કરી છે; દ્વારને પ્રત્યેક પડખે બહુ સુંદર નક્શી કોરેલો કીર્તિસ્તંભ હતો, અને તે બેની વચ્ચે સુંદર પાષાણનું તોરણ લટકતું હતું, અને તોરણની ઉપર અતિ શ્રાભાયમાન કોરણીવાળી કમાન હતી. કીર્તિસ્તંભોની આસપાસ ફરતો વિશાળ ચોક હતો, અને ચોકની આસપાસ કોટ હતો, ને કોટને ત્રણ દરવાજા હતા તેઓ બરોબર કીર્તિસ્તંભની સામા હતા. એમાંનો એક સરસ્વતીને કાંઠે હતો ત્યાં મોટો ઓટલો ને નદીમાં બિતરવાને પગથીયાં હતાં. શિખરવાળાં નાનાં દરવાજાં આકારે એ કોટ હતો ને તે દરેક દરવાજાં શિવલિંગ સ્થાપ્યું હતું. કોટ નાનાં દરવાજાં ગોળ હારનોજ હતો. એમાંના આદ્યતમની પાછળનાં મધ્યમાંનાં ત્રણ દરવાજાં હજી છે પણ તેઓની મસાદ બનાવી છે. એ ઓટલા ઉપર વળી મોટાં શિવાલય હતાં, અને પગથીયાની બાજુઓપર નાની દરડીઓ હતી. આ કોટા દેવાલયની પાસે સીતાચોરી અને રામકુંડ હતાં. કુંડની પાળે દરવાજાં હતાં. ગીજનીના મહામુદે સોરડી સોમનાથના દરવાજાં તોડ્યું તેમ વળી બીજા કોઈ મુલેદ રાજા આવી ૩૬ માળાને ભાગે નહિ માટે ઘોડે બેઠા અશ્વપતિ અને પાદશાહની મૂર્તિઓ કરાવી દેવળમાં મૂકી અને તેની આગળ સિદ્ધરાજાં ઊભા રહી માગે છે કે દેશ બિજડ કરો તોએ આ દેડું તોડશે નહિ.

સવાલક (૧૨૫૦૦૦) જાલી જડિત, બોહોતેરસે (૭૨૦૦) બારી બઢી,
રુદ્ર મહાલય ઉપરે ચૌદકરોડ (૧૪૦૦૦૦૦૦૦) મોહર કાગદ ચઢી ॥૧॥

‘મનહર છંદ.’

ચૌદસે ચુવાલી થર થંભ સત સોઝ જામે,
પુતલી અઢાર સહસ્ર માણિક્ય મોતી જડી ।
તીસહિ હજાર જરી ડહત પતાકે ધ્વજ,
હેમકે કલશ સેહે સત્તર એકી સડી ।
છપન લખ ઘોડે ગજ હકીક તાર બનો,
જાલી લખ સવા બારી બોહોતેરસે બઢી હે ।
સિદ્ધરાજ જયસિંહ રુદ્રમહાલય પર,
ચૌદક્રોડ મોહોર સર્ચ કાગદપે ચઢી હે ॥૧॥
મોહોરતળો માપો કહે સોઝ રૂપૈયે એક.*

સંવત ૧૨૦૨ વર્ષે માધમાસે, કૃષ્ણપક્ષે, ચતુર્દશ્યાં, સોમવાસરે, અવળ નક્ષત્રે, વર્ધાણ્યોત્તરે, શકુનીકર્ણ, સિદ્ધરાજ કૃત રુદ્રમહાલયે શિવસ્થાપના. સંવત ૧૩૧૫. માં આલાદીખુની આબો તેણે રુદ્રમાલામાં ત્રણ સોટી મારી, પછી બીજા કુટ્ટ મુસલ-મદનોએ પાડીને પાધર કુર્ચુ, પછી ગૂર્જરદેશનાં દેવલ ત્રોડ્યાં ને પુસ્તકોનો નાશ કર્યો.”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

રાણકદેવી હરણ. પશ્ચિમે અને ઉત્તરમાં વિજય યાત્રા. સ્વર્ગનાસ.

સિદ્ધરાજની ખાલ્યાવસ્થામાં ગૂર્જર રાજ્યના કેટલાક ખંડીઆ રાજા ખંડ કરી સ્વતંત્ર નેવા થયા હતા. ઉમરે આવી રાજનો અછોડો હાથમાં લેતાં પ્રથમ ગૂર્જરપતિએ એ ખંડખોર સંસ્થાનને જીતાં. એમાં વર્ધમાન પુરનો (વઢવાણનો) આહીર રાજા અને તેની મદદે આવેલી સોરઠનો રાજા નવધણુ જાદવ મુખ્ય હતા. વઢવાણનો રાજા રણમાં પડ્યો ને તેનું રાજ્ય સિદ્ધરાજે ખાલસા કર્યું. નવધણુ નાઠો, પણ સિદ્ધરાજે તેને નળ આગળ પંચાળ દેશમાં સોરઠની સરહદ ઉપર પકડી પાડ્યો. નવધણુ ઘણાશૂરથી યુદ્ધ કર્યું, પણ ગૂર્જરેશ્વરની બળવાન કૌશલ આગળ તેનું કાબુ નહિ. ગૂર્જરસેનાએ તેને ઘેરી લઈ પકડ્યો, અને મહારાજની પાસે

* પોતાની જાન પ્રજાને રાજી કરવાને સિદ્ધરાજે એજ વેળા ત્યાં મહાવીર સ્વામીનું દેરું બંધાવ્યું, અને તિર્થંકરોની પ્રતિમાની પૂજા કરી. રાસમાળા.

આણ્યો. નવધણે દાંતે તરણું લેઈ ક્ષમા માગી. સિદ્ધરાજે બારે દંડ લેઈ તેને જીવતદાન આપી તેનું રાજ્ય તેને પાછું આપ્યું. આ ક્રિયા થઈ તે વેળા સિદ્ધરાજનો બાટ કવિત બોલ્યો તેમાં સોરઠી રાજાનું હાથ્ય કરી પાટણપતિની સ્તુતિ કરી. એ વેળા નવધણને બહુ દુઃખ લાગ્યું. તેણે નીચું જોઈ મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે પાટણનો દરવાજો તોડી આ બાટના ગાલ ચીરીશ ત્યાંસૂધી હુંચું જોઈશ નહિ. પણ આ પ્રતિજ્ઞા પાળવાને તે જીવ્યો નહિ. એના વડા કુંવરનું નામ રા ખેંગાર હતું. સોરઠની સેના લેધને તે માળવામાં સિદ્ધરાજની સેવા કરતો હતો તેમાં જીનાગઢથી સમાચાર આવ્યા કે રા નવધણ મરવા પડ્યો છે. બાપની છેલ્લી મુલાકાત લેવાને સોરઠ જવાની રજા સિદ્ધરાજ પાસે લેઈ રા ખેંગાર જીનાગઢ આવ્યો. અંતકાળ પાસે હતો તેવામાં સેવકોએ નવધણને ખબર કરી કે પાટણી કુંવર આવ્યો છે. નવધણે આંખ ઉઘાડી તેને જોયો ને પોતાની પાસે ખેસાડી કહ્યું કે મેં એ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે પણ તે પૂર્ણ કરી શકું ત્યાર પહેલા મારે જવું પડે છે. એ બંધથી મને મુક્ત કરવો એ તારો ધર્મ છે. રા ખેંગાર કહે બેસો તે થી છે. પિતાનું અંતકાળે કહેલું વચન જે પુત્ર પાળે નહિ તેને ધિઃકર છે. નવધણ કહે સિદ્ધરાજના બાટે ભરી દરબારમાં માફ અપમાન કર્યું અને સિદ્ધરાજે તેને ઠપકો સરખોએ ન દીધો તે વેળા મને બહુ માફ લાગ્યું. મેં નીચું જોઈ મનમાં પણ લીધું કે પાટણની બાગોળ તોડી એ બાટના ગાલ ચીરીશ ત્યારે હુંચું જોઈશ; પણ પ્રભુએ તે દહાડો દેખાડ્યો નહિ. મારા સમજાઈ તે પારપાડવાનું વચન આપ. રા ખેંગારે હાથમાં પાણી લેઈ પિતાના હાથમાં મૂકતાં કહ્યું કે તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરીશ. નવધણ સંતોષ પામી મુકા.

રા ખેંગાર સોરઠની ગાદીએ બેઠો, અને ધારા પ્રમાણે શાકના સમયમાં ત્યાંજ રહ્યો. એ દરમિયાન સિદ્ધરાજની સ્વારી મોહોબક દેશમાં થઈ દક્ષિણ દેશમાં ગઈ હતી. શાક મૂક્યા પછી ત્યાં તેની મદદે જવાને મસે ખેંગાર પોતાની સેના લઈ અણહિલપુર આવ્યો. પ્રધાને તેને સોરઠી બાગોળ બહાર મૂકામ આપી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે સનમાન કર્યું, અને મહારાજને જઈ મળવાને કહે રસ્તે અને ક્યાં જવું તે સૂચવ્યું. રા ખેંગારે ઉપડવાની સર્વ તૈયારી કરી. જે રાતમાં ઉપડવાનો હતો તે સાંજે પાટણના બાટને જમવા તેડ્યા તેમાં તેના બાપનું અપમાન કરનારને પણ નોતર્યો. જમવાનું ખામોખાં મોડું કરવાથી બાટ લોકને જમતાં પહેરે રાત ગઈ. ત્યાર પછી તેમને દાન આપી વળાવ્યા પણ પેલા બાટને વધારે આપવાના લોભમાં નાખી રોકી રાખ્યો. તેને કહ્યું તું મુખ્ય અને મહારાજધિરાજનો બાટ માટે તને એ સર્વ ગયા કેડ વધારે આલ્લીશ. બાટ લોભે લલચાઈ બેઠો, ને સોરઠપતિનું મન કવિતાથી રંજન કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં મધરાત થવા આવી અને પાટણની બાગોળો વસાઈ તેવારે આગળથી કરી રાખેલી ગોઠવણ પ્રમાણે રા ખેંગારે પોતાના કારભારીને કહ્યું કે બારોડને સાફ કડાં લાવો. એવી આજ્ઞા

આપતાં વારને કેટલાક આદમીએ દોડી આવી બાટમે પકડ્યો, અને તેના હાથ પગમાં બેડી પેહેરાવી તેને ઘસડી જઈ કેદ કર્યો. આ વેળા સોરડી લશ્કરે સજા થઈ ઉભું હતું તેણે જઈ એકાએક અણહિલપુરની આથમણી ભાગોળ પર હુમલો કરી તેને તોડી અંદર પેસી થોડી દુકાનો લૂંટી. આ અણચેતા હજીના સ્થા-
મા થવાને કિલ્લાની સેના હથીઆર લઈ સામી આવી શકે ત્યાર પહેલાં રા-
ખેંગાર પાછો ફરી સોરઠ ભણી નાઠો. બીજા દિવસે તેને સજા કરવાને અણહિ-
લપુરનું લશ્કર તેની પાછળ પડ્યું, પણ ઝલાયા પેહેલાં તે પોતાની સરહદમાં પેસી
કિલ્લામાં ભરાયો. દક્ષિણથી પાછા આવ્યા કેડે વિજયી મહારાજ તેને સજા કરવાને
સૈન્ય સજા કરે છે તેવામાં તેણે બીજા અપરાધ કર્યો. મહીકાંઠે આવેલા ઉચેતાના
રાજાએ તથા જસદણની પાસે બુવેરાનો ઠાકોર હતો તેણે તેમના સંસ્થાન ઉપર
હુમલા કર્યાની ફરીઆદ તેના ઉપર કરી. બળતામાં તેલ રેડતો હોય તેમ વળી
એ વેળા રાખેંગારે સિદ્ધરાજ મહારાજ વેરે વેહેવા મળેલી રાણકદેવી નામે કન્યાનું
હરણ કર્યું.

સિદ્ધરાજની રાણીને અદ્યપિ કુંવર અવતર્યા નહતો; કુંવરી થઈ હતી. પણ
કુંવરીને રાજપાટ મળવાનો ધારો નહતો માટે વૃદ્ધ રાજમાતા મયણદેવી,
પ્રધાનમંડલ, અને પ્રજા ચિંતામાં હતાં. બીજી રાણી આવે તેને પુત્ર થાય
એવી આશાએ મયણદેવીએ કાલરીના રાજાની કન્યા રાણકદેવીનું માથું કર્યું.
એ કન્યાની કીર્તિ બહુ ફેલાઈ હતી. તે અતિ ચતુર અને કૂટડી હોવાથી લોક
તેને પદમણી કહેતા. આ વેળા તે જીવાનીમાં આવી પૂનેમના ચંદ્રના જીવી
ખીલી રહી હતી. તેનો પિતા યોગ્ય જમાઈ ખોળતો હતો તેવામાં ગૂર્જરેશ્વરને માટે
તેને માગવામાં આવી. માગે આવનાર બાટનું સન્માન કરી નાખીએ સ્વીકાર્યું,
અને રાજમાતાને ઉત્તરમાં કહાળ્યું કે મહારાજની સ્વારી દક્ષિણદેશથી પાછી આવે
લગ્ન કરીશ. આ અપર સોરઠપતિ રાખેંગારને થવાથી તે થોડાક સ્વારો લઈ
કાલરી આવ્યો ને ત્યાં પહોંચી રહ્યો. મેમાનને ખુશી કરવાને કાલરીપતિ તેને જોડે
લઈ મૃગયા રમવા ગયો. એક રાજા અને તેમના થોડાક ઠાકોર છૂટાછૂટા
હરણાની પાછળ લાગેલા છે તેવામાં રાખેંગાર જંગલમાં તેમનાથી દૂર એકલો
નીકળી ગયો, અને બીજી વાટે કાલરી આવ્યો. શીકારે ગયાની પૂર્વે તેણે પોતાના
સ્વારોને હુકમ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે તેઓ રાજમેદલ ઉપર હુમલો કરવાને
સજા થઈ તેની વાટ જોતા હતા. તે આવ્યો કે તેમણે ચોકીદારોની કતલ કરી
રાજમંદીરને ઘેરી લીધું. રાખેંગાર મેદલમાં ધુસ્યો. દ્વારપાળ (દરવાન) અને
દાસઓ સામી થઈ તેમને વાઢતો રાજકન્યાના ઓરડામાં ગયો. લોહીથી છંટાએલા
વિકાળ રાક્ષસને જોઈ રાણકદેવી અચેત થઈ. ખેંગારે તેને તેજ હાલતમાં ઉપાડી
બહાર આણી અને પોતાના ઘોડા ઉપર મૂકી પંડે તેની પાછળ ચઢી ખેસી
પાધરો પોતાના સ્વારોને લઈ નાઠો. કાલરીના રાજાને અપર પડ્યા પહેલાં તે

ખણાં ગાઉ નીકળી ગયો. કાલરીનું સંસ્થાન સોરઠથી નાનું અને તેની સેના ઓછી બળવાન હોવાથી આ અપમાનનું વેર લેવાને કાલરીપતિ એકદમ સોરઠ પર ચડી શક્યો નહિ. તેણે પાટણના દરબારમાં ૨૧ ઝેંગાર ઉપર ફરીઆદ કરી.

એક દિવસ રાણકદેવી અચેત રહી. બીજા દિવસે તેને ભાન આઆથી ૨૧ ઝેંગારે તેને પટાવી ફાસલાવી શાંત કરી અને જીનાગઢ લઈ જઈને તેને પરણ્યો. લગ્નવેળા પેલા કેદી ભાટને મંડપમાં આણી કટારવતે તેના ગાલ ચ્ચરવા માંડ્યા એટલે ત્યાં ભેગા થયેલા સૈકડો ભાટ ઉઠી ઉભા થયાને જાણ્યા કે જો રાત્રી એના ગાલ ચીરશે તો અમે બધા અમારા પ્રાણ તજીશું. તેમજ રાણકદેવીએ અને સોરઠી ઠાકોરોએ ઝેંગારને વાર્યો. રાણકદેવીએ પોતાના મોતી, હીરા, માણિકાદિક રત્ન તે ભાટના મોડામાં ગડખી ગડખીને ભરાવ્યાં તેથી તેના ગાલ ફૂલી ફાટ્યા જેવા થયા એટલે સર્વે મંડળી બાલી કે એના ગાલ ફાટ્યા, ગાલ ચીરાયા. ૨૧ ઝેંગારે એથી રાજ થઈ ભાટને છોડી દીધા. રાણકદેવીએ તેને કહ્યું કે તું જઈ સિદ્ધરાજને કહેજે કે મારો તમારો સંબંધ ત્રુટ્યો. આ લગ્ન શાસ્ત્રીય વિધિએ અગ્નિની સમક્ષ સોરઠપતિ વેરે થયાં તે ફેક થાય નહિ, માટે મારે માટે પુરુષ ચડશે નહિ અને કોઈને પીડશે નહિ; મારા પિતાને કહેજે કે જે બનવાનું હતું તે બન્યું, અને જે બન્યું તે રદ થાય તેમ નથી માટે ક્ષમા કરી મારા પતિ બોડે મૈત્રી કરજો. મારી માને કહેજે કે હું સુખી છું, તું કલેશ કરતી મા અને મારા ભાઈને શાંત પાડજો.

• સિદ્ધરાજની તૈયારીના સમાચાર જાણી ૨૧ ઝેંગાર યથાશક્તિ સજ થયો. તેને પોતાના ગદનો પાંચો ભરોસો હતો. તેને તે અજીત ગણતો. સોરઠી રાજ રણસંઘ્રામમાં વખતે પરાભવ પામ્યા તથાપિ જીનાગઢ કોષથી જીતાયેલો નહોતો. એ કિલ્લામાં પુષ્કળ ધાસ, દાણો, લાકડાં, આયુધાદિક જીવંત સામગ્રી ભરી, વાવ બંધાવી ને તળાવ ખોદાવ્યાં, તથા છાપરીઓ કરાવી. પછી પોતાના સૂરવીરોને ભેગા કરી પોતાના રાજના સિમાડા પર જઈ મૂકામ કર્યો. પોતાના બીજા નાના ગઢ હતા તે સર્વેને મજબૂત કરી અણહિલપત્તન બાણી જવા નીકળે છે એવામાં ગૂર્જરસેના આવી. પુરુષ કરવા ન ઉભા રહેતાં ઝેંગાર પાછો હઠ્યો. ગૂર્જરદળ તેની પૂઠે ધાયું અને આખા સોરઠમાં પસર્યું. ગૂર્જરેશ્વરે જાહેરનામું કર્યું કે “કેટલાક મોટા અપરાધ કર્યાનો આરોપ ૨૧ ઝેંગારને શીર આપ્યો છે તેનો ઉત્તર અણહિલપત્તન આવી ન્યાયસભામાં આપવાને તેને ફરમાવેલું પણ તે આત્મા એણે માની નહિ ને બંડ કર્યું. એ માટે એને પકડવાને ગૂર્જર લશ્કર આવ્યું છે. સોરઠના તમામ ગરાસીઆ ઠાકોરોને હુકમ કરવામાં આવે છે કે તેમણે ૨૧ ઝેંગારને પદભ્રષ્ટ ગણી તજવો, અને આ જાહેરનામાની વિધિથી એક પખવાડીઆમાં શ્રીમંત મહારાજાધિરાજને મૂકામે પોત પોતાના સ્વાર અને પાળાને લઈને હાજર થવું. આ હુકમ નહિ માને તેમની જમીન, વાડી, વજીફા, ગામ, ગઢ, વગેરે સર્વ જપ્ત કરી ખાલસા કરવામાં આવશે. સોરઠની તમામ રૈયતને ઝેંગારની આણથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. હવેથી

કોઈએ એને કહેવો આપવો નહિ, એની સેવા બજાવવી નહિ, અને એની આસા પાળવી નહિ. એ હુકમની વિરુદ્ધ ચાલનારને બારે શિક્ષા કરવામાં આવશે.”

૨૧ ઝેંગાર અખરદારીથી પાછો હઠતો સહી સલામત જુનાગઢ પોતો. હવે શું કરવું તેનો વિચાર ત્યાં તેણે પોતાના ઠાકોરો નેડે કર્યો તેવારે હિપલા બહેરના-માની અસર તેના બાળવામાં આવી. ઠાકોરોનાં મન ચિંતાનુર થયાં હતાં, અને તેમના રજપૂત જોડા પોતાનાં ઘરબાર અને કુટુંબની ફીકરમાં પડ્યા હતા, કેમકે જુનાગઢ સિવાય બધાં ગામ સિદ્ધરાજને હાથ ગયા હતાં એટલુંજ નહિ પણ બીજાં નાનાં નગર અને ગઢ સોરઠમાં હતા તે સર્વેના ગઢવી મહારાજને થરણ થયાના સંભાવ્યાર આવ્યા. છાતામાના નાસ્તી જતાં કુળને લાજ લાગે, તેમ અમલે રજા આપો એમ પણ કેમ કહેવાય? આવી તેમની મુશ્કામણ જોઈ ઝેંગારે તેમને ભેગા કરી કહ્યું—“મારો તમારો સંબંધ આજકાલનો નથી. મારા પૂર્વજો ધણી કાળથી સોરઠના ધણી છે. હું જન્મ્યો છું. મથુરાંથી ઉગ્રસેન, બળરામ, કૃષ્ણાદિક જન્મ્યા સોરઠમાં આપ્રા સારથી તમારા પૂર્વજો અમારી સેવા કરતા આવ્યા છે. દારિકાં ડૂબી સાર પછી જન્મના રાજનું પાટનગર જુનાગઢ થયું. ચઢતી પડતી બધાં રાજ્યને માથે છે. કાળે કરીને જન્મ્યો રાજ્યનું બળ નરમ પડવાથી સોરઠ-પતિએને અણહિલપુરના રાજાને ખંડણી આપવી જડી, તોપણ સોરઠ દેશના ધણી તો અદ્યાપિ જન્મ્યા છે, અને તમે કોઈ જયસિંહ સોલંકીની આસા પાળવાને બંધાયલા નથી. મારા હુકમ પ્રમાણે તમારે વર્તવું જોઈએ, અને મારા રક્ષણાર્થે પુરુ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. તેમ છતાં ક્ષત્રી ધર્મ તજી જમની જવાની હમ્મજ હોય તેઓ જાય, હું માંડે લાગ્યું ભાગવી લેઈશ.” આ છેલ્લાં વચન કહેતાં તેનું મન ગળગળિત થયું. એ બાણણ થઈ રહ્યા કેડે કેટલાક ઠાકોર લાજના માર્ગે બોલ્યા કે અમે અંતસૂધી આપની કને રહીને વઠીશું, પણ વાજબી રીતે સલાહ થઈ શકે તો કરવી એવી અમારી સ્વામીને બલામણ છે. ઝેંગારે કહે “આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં લગી રાણકદેવીને આપવાનો નથી; શત્રુ બીજું શું માગે છે તે પૂછાવો. મારા કુળને હીણપત લાગે એવું નહિ હશે તે સ્વીકારીશ. માયું આપીશ પણ નાક નહિ જવા દેઉં.” એમ બેહુ તરફનું બોલવું થયા પછી ઠરાવ થયો કે પાંચ વૃદ્ધ ઠાકોરે બીજે દહાડે સિદ્ધરાજ પાસે ટંટો પતાવવાની અરજ કરવા જવું. આ ઠરાવ અમલમાં આવી શક્યો નહિ કેમકે બીજે દિવસે સવારે ગૂર્જરસેનાએ હલ્લાં કર્યા. ૨૧ ઝેંગાર શૂરથી વઘ્યો પણ સાંજ પડતાં પહેલાં તેને ગઢમાં બરાઈ દરવાજા વાસવા પડ્યા. તેની છાવણી ગૂર્જરોને હાથ આવી તેમાંથી પુષ્કળ ગાય, ભેશ, ઘેટાં, બકરાં, બળદ, હંટ, અન્ન, ડોડા, રોકડ નાણું વગેરે દ્રવ્ય મળ્યું. સિદ્ધરાજ નગરને બધી ઝરથી ઘેરી લીધું. ઘેરો એવા પાકો કર્યો કે બાહારથી કોઈ આદમી કે માલ અંદર જઈ શકે નહિ. ગઢ એવા જબરો હતો કે ઘેરો લાંબી મુદત પોંચવાનો સંભવ હતો માટે મહારાજ પોતાની ફાજનું વાવરસાદ અને તાથીડકતા

રક્ષણ થાય એવી જોડવણી ત્યાં છ માસ રહી કરી. પછી સુભટ કહાનદેવને ધેરાનું કામ સોંપી પંડે કચ્છની વાટે સિંધ ઉપર સ્વારી કરી.

સિંધનો મહારાજા અનુભવી અને ડાહ્યો હતો. વડવાને સજ્જ ન થતાં તેણે સંધિ કરવાને પોતાના વડા મંત્રીને સિદ્ધરાજા કને મોકલ્યો. ગૂર્જરેશ્વરે તે મંત્રીનું યથાપોગ્ય સન્માન કરી, તેના વિનંતિ સાંભળી. તેણે કહ્યું “અમારાં અભાગ્યો દેશ આપની સામે થવાને ઇચ્છતો નથી, અમારા મહારાજા આપની સાહે માગેછે. સિંધદેશ ગરીબ છે. અહિં વરસાદ થોડોજ થાય છે. અમારી ખેતીનો ફુલ આધાર સિંધુનદના પૂર ઉપર અને તે રેલનાં પાણી લેવાને ખોદેલી નહેરો ઉપરછે. આગળ અમારા કરાંછી બંદરનો વેપાર પુષ્કળ હતો અને તેની લાખો રૂપિયાની કમાઈ સજ્જ પ્રજાને હતી. હાલ મ્લેચ્છલોકે તેને મોટી હાની પોંચાડીછે. આગળ મકરાન, બહુચસ્તિાન અને ગાંધાર (કંધાર) દેશના રાજા અમારા મહારાજાના પ્રતાપી પૂર્વજોને ખંડણી ભરતા. ત્યાંના લોકે મુસલમાન ધર્મ માન્યો ત્યારથી તેઓ સ્વતંત્ર થઈ અમારા રાજ્યપર સ્વારીઓ કરી લૂટફાટ કરે છે ને મૂલક દબાવેછે. સમુદ્રથી આરબાદિક મ્લેચ્છ લોકની ફ્રાજ આવી પીડેછે. ગીજનીના બળવાન મુલતાને પંજાબ દેશ વશ કરી ત્યાંનાં લાહોર, મુલતાનાદિક રજપૂત રાજ્યોનો નાશ કર્યોછે, અને સિંધ દેશ લેવાને ટાંપી રહ્યાછે. એ શત્રુઓથી બચવાને હમે આપની સાહે માગીએછીએ, અને તે હાલ ન થઈ શકે તો પૂર્વમાં રણુની વાટે મારવાડ, જેવાડાદિક દેશના સ્વજાતિ રાજા ચડી આવી અમને નબળા પાડેછે તે આપ અટકાવી શકો તેવુંછે. હમારા મહારાજા આપને મળવાને ઇચ્છે છે ને આશા રાખે છે કે આપ તેમની પદવીને ઘટે તેવું માન આપશો.” સિદ્ધરાજાે કહ્યું મને મિત્ર ગણુજીશુ ગણુશો નહિ. સિંધપતિનું અપમાન કરવાને હું ઇચ્છતો નથી. મારે તેમના સ્નેહનો અપ છે. એમની ઇચ્છા હોય તે વેળા પધારે. ” મંત્રી કહે આપ અને આપનું સકળ નૈસ્ય અમારા જમાન યાઓ. આપને ખોલાવવાને હમારા મહારાજા પંડે આવેછે.” ગૂર્જરેશ્વરે એ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

સિંધપતિ પોતાના પટાવત સામદો અને બાવાતો સહિત આપણા મહારાજા-ધિરાજને તેડવા આવ્યો. ગુર્જરેશ્વર કેટલેક સૂધી તેને સામો લેવા ગયો અને એવી સભ્યતાથી વર્ત્યો કે સિંધનો મહારાજા રાજી થયો. સિદ્ધરાજાની કીર્તિ તેણે સાંભળી હતી ને તેનો દિગ્વિજય કરવાનો મહાન હેતુ તે જાણતો હતો. સિદ્ધરાજા તેની વાટ જોતો પોતાની છાવણી બહાર ઉભા હતો ત્યાં આવીતે તેને નમ્યો. સિદ્ધરાજા તેનો હાથ સાહ્યો અને ખંને જણુ ભેટ્યા. સિદ્ધરાજા તેને પોતાની જોડે તંત્રુમંડાવ્યો અને કેટલીક જમાનદારી કરી. પછી તેની સાથે તેને મંદીરે જાજન કરવા ગયા. આ સમિ સંપત્તિ અને સાર્વજનિક મહારાજાની જરૂર વિષે બેઠો એક મત હતો. જમ્યા પેહેલાં ને જમતાં જમતાં એ વિષે તેમને ઘણી વાતો થઈ. સિંધપતિ કહે હું મહા સંકટથી વિરામ્ભેલાહું, ત્રણ તરફથી પરદેશી ને પરધર્મી

મ્લેચ્છ શત્રુ તલપ મારવાને તૈયાર છે ને વારેવારે સ્વારીઓ કરે છે ; સોથી ઋર આપણા ક્ષત્રીઓ ચઢી આવે છે. તેમને પાછા કાઢવામાં મારા ઘણા જોદા રણમાં પડે છે ને હું કમકૌવત થાઉં છું. સિદ્ધરાજ્ય તેને ધોરજ આપી કહ્યું હું તમને નિર્ભય કરીશ. તમારા મ્લેચ્છ વેરીથી તમારું રક્ષણ કરવાને તમારી મદદ મારી ગુર્જર-સેના સિંધમાં રહેશે, અને રણની પેલી ઋર રહેલા રજપૂત રાજા તમને હેરાન કરે છે તેમને સજા કરવાને હું જાઉં છું. આપની ઈચ્છા હોય તો મારી હારે હિંડો. સિંધપતિ તેની જોડે મારવાડ પર ચડવાને સજા થયો.

જયસિંહ દેવનું ઉપરીપણું સ્વીકારી સિંધારાષ્ટ્રે તેને પાતાનો મૂલક દેખાડ્યો. પ્રથમ સમુદ્ર ભણી ગયા. કરાંછી બંદર જોઈ પશ્ચિમ મર્યાદા પર ગયા. મ્લેચ્છ શત્રુના આવવાના માર્ગ જોતા ઉત્તર સીમા સૂધી પોતા, અને ત્યાંથી પાછા વળતાં મધ્ય ભાગે આવેલાં નગરો જોયાં. બલુચીસ્થાન અને અફગાનીસ્થાનનાં નાકાં પર મોટા કિલ્લા બાંધી જળરાં લશ્કરી થાણાં બેસાડવા વિષે, કરાંછી બંદરમાં બળવાન નૌકાસૈન્ય અને ત્યાંના ગઢમાં મોટું ભૂમિસૈન્ય રાખવા સંમંધી ગુર્જર મહારાજ્યે ઘણી સૂચના કરી, એ બધું કરવાને સિંધરાજ્યનું સામર્થ્ય ન હોવાથી સિદ્ધરાજ્યે ગુર્જરરાજ્યની મદદ આપવાને કમ્પૂલ કર્યું. વળી પંજાબદેશને જીતી લેઈ ત્યાં દેશી રાજ્ય સ્થાપવાની જરૂર તેના જોવામાં આવી. મુસલમાની રાજ્યની ચરચા જોવાને સિદ્ધરાજ્ય અને સિંધરાજ્ય ફકીરને વેષે તેમના મૂલકમાં ગયા. બોલાનઘાટની વાટે કંધાર, ગીજની, અને કાબુલ જઈ ખેઝરઘાટને રસ્તે પંજાબમાં આવવું, અને ત્યાંનાં લાહોર, મુલતાનાદિક નગરો જોઈ પાછા સિંધમાં દાખલ થવાની ધારણા તેમણે પ્રથમ કરી, પણ એટલું બધું કરતાં ઘણા મહીના લાગે, અને બધી મુદત સૂધી મોટી ગુર્જરસેના સિંધમાં પડી રહે તો સિંધના રાજાને માથે બહુ ભારે ખરચ પડે કેમકે તેનો એવા ઠરાવ હતો કે તેની ભૂમિમાં જ્યાં લગી તે રહે ત્યાં લગીનો તમામ ખરચ તેણે કરવો. વળી બીજી પણ કેટલીક અડચણો હતી માટે એ લાંબા પ્રવાસનો વિચાર માંડીવાળી તેમણે પંજાબનું મુસલમાની રાજ્ય જોઈ આવવાનો મનસુબો કર્યો. મુલતાન થઈ તેઓ લાહોર ગયા. આર્ય લોકનાં દેવસ્થાનોની તેમણે ઠામ ઠામ ખરાબી થયલી જોઈ. ક્ષત્રીઓ આખા-વીખી થઈ ગયા હતા; ગરાશીઆ ભૂમિવગરના, રજપૂતો શસ્ત્રવિનાના, બ્રાહ્મણો વિદ્યાવિનાના, પ્રજા પરાધીન થઈ અકળાયલી પણ નિરૂપાય હોઈ રૂદન કરતી જોઈ સિદ્ધરાજ્યનું હૈયું બહુ દાઝ્યું.

લાહોરમાં તેમણે એક મનોરંક બનાવ જોયો. મીરકાસમ નામે મોટો સોદાગર ત્યાં હતો. જંગખાર, મસકત, બસરા વગેરે બંદરોમાં તેની દુકાનો હતી. ત્યાંથી હજારો રૂપિયાનો માલ ભરી તેનાં વાહાણુ કરાંછી બંદરે આવતાં. એમાંનો ઘણોક માલ આ દેશમાં વેચાતો અને ઘણોક કાબુલ, કંધાર, સમરકંદ, બેખારા, બલખ, મર્વ આદિક નગરોમાં વેચવાને તેના ગુમાશતા ઉંટો પર લાધી લેઈ જતા. એ સો-

દાગરને અમીર મુસાખાન કીરીને મિત્ર હતો. એની દોસ્તી પાકી હતી. એને સ્વભાવે ઉદાર અને પ્રમાણિક હતા. બેહુ બેહિજાબે હાથે ખરચ કરનારા હતા. સોદાગરની ઉપજ બારે હોવાથી મોટો ખરચ કરી શકતો, પણ તેની કને ધનનો સંચય થતો નહિ. મુસાખાન જીગીરદાર હતો તેની આવકથી જીવક વધારે હોવાથી તેનો હાથ તંગીમાં આવી પડ્યો, અને દેવાદાર થયો હતો. પરંતુ લાહિરના મુસલમાનોમાં તેનું કુળ સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેને આ સંકટમાંથી બચવાનો લાગ મળ્યો. ખીજરખાં નામે મોટો ધનવાન ગૃહસ્થ હતો તેની પાસે દસ લાખ રૂપિયા રોકડા હતા. તેને વારસમાં મેલેતામ નામે ૧૮ વરસની સુંદર બેટી હતી. એના લગ્ન મીર મુસાખાન વેરે કરવાને તે ઇચ્છતો હતો. કુળ અને દોલતના સંયોગનો ઘાટ બેસતો આવશ્યુ એમ ધારી મુસાખાન તેની દીકરીના જીવામાં આવે માટે વખતે વખતે તેને પોતાને ઘેર જમવા તેડતો. તેની મતલબ એટલી જઈ મુસાખાંએ મોઢા થવાનું ડોળ કર્યું. પણ એક દહાડો પાછલે પોહોરે તો ખીજરખાંને મળવા ગયો તેવારે ખીજરખાં ઘરમાં નહોતો અને દરવાન ખારણું ઉઘાડું મેલી ઉંઘી ગયો હતો. તેને જગાડ્યા વિના મુસાખાન ઘરમાં પેઠો ને હળવે રહીને જોડે ચડ્યો. દીવાનખાનામાં પેસેછે એટલામાં સામી બાજુએથી મેલેતામ આવી. ક્યાંને જોતાંજ મીયા મુસા ડુંગ થઈ ગયા. દીવાળીમાં રાત્રે બપોરીયું સળગાવતાં પ્રકાશ થાયછે તેવો તેની નજરે પડ્યો. મેલેતામ તે મેલેતામજ હતી. બાઈ તેને જોઈ પાછી ફરી અંદરના ઓરડામાં જતી રહી. તેણીએ તેને આગળ ચક્રમાંથી જોયો હતો ને તેના બાપ જોડે વાત કરતો સાંભળ્યો હતો. આ વેળા નજરે નજરે મળવાથી પ્રેમાકર્ષણ થયું. એ વખતથી બેહુની વચ્ચે ગુપ્ત સંવેસા ચાલ્યા. જમાઈ કરવાની અરજ મુસાખાંએ મેલેતામના પિતાને કરી. ખીજરખાંએ ના કહી નહિ પણ લગ્નની ગોઠવણ થતાં પહેલાં તેનો કાળ થયો. શાકની મુદત પૂરી થયા કેડે મુસાખાન લગ્ન કરવાને આતુર થયો અને મેલેતામનાં સગાં પણ તાકીદ કરવા લાગ્યાં. મુસાખાન પાસે લગ્ન કરવાને નાણાં નહતાં અને બાર હજારનો ખપ હતો, તેના ઘરની આવજ પ્રમાણે આઠ હજારનું પહલું ચડાવવું જોઈએ અને ચાર હજાર ખીજરખાંને માટે જોઈએ. આ સંકટમાં સહાય માગવાને તે પોતાના દોસ્ત મીરકાસમની પાસે ગયો. મીરકાસમ કને એ વેળા રોકડ નાણું નહતું, અને તેનું એક બારકસે ધરાની અખાતમાં ભાગ્યાના સમાચાર આવ્યાથી કોઈના કરજે લેવામાં અડચણ પડી હતી. તેમ છતાં તેણે પોતાના મિત્રનું કામ પારપાડી આપવાનું માથે લીધું. સંકટ સમયે સહાય કરે તેજ ખરો મિત્ર એમ કહી તે મુસાખાનને જોડે લઈ મોતીચંદ નામે મારવાડીની દુકાને ગયો.

• મોતીચંદ લોકને બ્યાજ નાણાં ધીરનાર આવક હતો. માથે મેલું ફાળીયું, કેડે ટૂંકું ઘાતીયું, બાંધે ફાટી પીછોડી, હાથમાં દોરીલોટો ને ખસોટે માત્ર એક રૂપિયા, એવી અવસ્થામાં તે મારવાડથી આવ્યો હતો. ખીમચંદ નામે નેસતીની દુકાને

તે પેટીઆ સાટે નોકર રહ્યો. ત્યાંથી વધતાં વધતાં હાંલ હજારો રૂપીઆનો ધાર-
નાર થયો હતો. આખો તેવારે તેનાં હાડકાં પાંસળાં ગણાતાં હતાં, હાલ તે
મોટા પેટવાળો, ચરેખીથી ભરપૂર્ણ જડો પાડો બન્યો હતો. આખો ત્યારે મૂંઢે
નહોતી ઉગી; હવડાં મોટી દાઢી મૂંઢથી તેનાં મોઢાનો નીચલો ભાગ ઢંકારી
ગયો હતો. તે મોટા કસરીઆ અને ભારે વ્યાજખાઉ હતો. ચમડી જાય તોએ
દમડી ન જવડે. એની ડુકાને જેનું ખાતું મંડાયું તેના ભાગ મળ્યા; તે વ્યાજ
ભરતો મરે. જેમ ગરજાઉ વધારે તેમ વ્યાજનો દર વધારે લે. વ્યાજમાં તેણે
હજારો રૂપીઆ મેળવ્યા. મુસલમાની કાયદામાં વ્યાજ લેવાની મના છે. વ્યાજ
હરામ હોવાથી વ્યાજી ધંધો કરનાર હરામખોર ગણાય; વ્યાજ ધર્મ વિરુદ્ધ હોવાથી
કોઈ મુસલમાન વ્યાજનો ધંધો કરે નહિ. કેટલાક વખતમૂઢી તો હિંદુને પણ તે
ધંધો કરવા દેતા નહિ, પણ એથી બહુ અડચણો પડવા માંડ્યાથી તેમને છૂટ
આપી. તોપણ મુસલમાન લોક એ રોજગાર કરનારાને બમણા ધિક્કારતા. મુસલ-
માન ધર્મ નહિ માનનારા લોક કાફર ગણાઈ તિરસ્કાર પામી નીચ હલકા ગણાતા.
મોતીચંદ આવક હતો પણ તેને વ્યાજની બાબતમાં માણસ ઉપર દયા નહોતી
તેથી હિંદુ લોક પણ તેને ધિક્કારતા. નાણાવટમાં મીરકાસમ તેનો તિરસ્કાર
કરતો અને દોષવાર તેની દાઢીપર યુંકેલો. હિંદુનું એ રીતે અપમાન કર્યાને માટે
મુસલમાનોને એ વેળા મુસલમાની રાજ્યમાં શિક્ષા થતી નહિ. વેપાર રોજગાર
જારી રહે માટે હિંદુની લેણદેણની મુસલમાનઉપર કરેલી ફરીઆદ સાંભળતા
અને હિંદુનું ખૂત કે હિંદુની ચોરી કરનારને સજા થતો, પણ હિંદુને બળાત્કારે
વટાળવામાં યુનો ગણતા નહિ. મોતીચંદની રૂપાળીઆ નામે એકની એક છોકરીને
હુસેનઅલી નામે મુસલમાન ફાસલાવીને લેઈજઈ પરણ્યો હતો ને બાપની ફરીઆદ
ચાલી નહતી. તોપણ તેમ કરવાથી વારેવારે મારામારી અને હુલડ થાય માટે
તેમ કરવાને ઉત્તેજન આપતા નહિ. એ બાઈ હિંદુ હોય તેમાંનો એક મુસલમાન
થાય તો તેને બધો વારસો મુસલમાન સરકાર આપવાતા, તથા મુસલમાન થનાર
હિંદુને સરકારી નોકરી વગેરે ધનામથી ઉત્તેજન આપતા. મીરકાસમે બાર હજાર
રૂપીઆ ઉછીના માગ્યા તે વારે મોતીચંદ ગુસ્સો કરી કહ્યું તમે મારું અપમાન
ચોટામાં ઘણીવાર કર્યું છે; મને કાફર, કૂતરો, હરામખોર વગેરે કહી ભાંડોછો તો
આજે શું મોઢું લઈ મારી જોડે કામ પાડવા આવ્યાછો? મારાં નાણાં તમને નહિ
બપે. મીરકાસમ કહે, તારાં નાણાં હું મફત નથી માગતો; જેહરખાની દાખલ ન
આપતો; તું વ્યાજનો ભારેમાં ભારે દર લેતો હોય તે દરે મને ધીર. મારાં ગ્રહાજ
જંગબારથી નીકળી ચૂક્યાં છે. બેનો માલ હું તને સાનમાં લખી આપું છું; હું અંગ
ઉધાર નથી માગતો. મારવાડીએ વિચાર્યું કે આ લાગ સારો છે. રીસને દબાવી
દૃષ્ટિ નરમાશથી બાલ્યો—“મીયાં સાહેબ, હું તો અમથો કહું છું. તમારી કૃપા હું
ઘણા વખતથી શોધું છું; મારે તમારા જેવા મોટા મુરખીનો બહુ બપ છે. ત-

મારું ખાતું પાડી તમે કહેાં એટલા રૂપીઆ વગર વ્યાજે આપવા તૈયાર છું. ”
 મીરકાસમ આશ્ચર્ય પામી કહે મારે વગર વ્યાજે નથી જોઈતા. મારવાડી કહે
 ના સાહેબ આપના જવા મોટા નામાંકીત સોદાગર કનેથી વ્યાજ ન લેવાય.
 મીરકાસમ કહે “લેવાય”. મારવાડી હસીને મીઠાસ્ત્રી બાદ્યો “આપની મહેર-
 બાનીથી હું બહુ રળીશ. રમુજને મારે ચોઠી લખી આપો તેમાં લખો કે ત્રણ
 માસમાં આવેજ ન વાળું તો તમારા અંગના હરકોઈ ભાગમાંથી એક. શર માંસ
 કાપી લેવાનો મને હક છે. આવું નવાઈનું ખત આવેજ લખાશે અને આ-
 પણા બેનું નામ થશે. ” ભાળા સોદાગરે તેમ કરવાની હા કહી. મુસાખાં કહે
 ના મારે મારે એવું નહિ લખી આપવા દેઉં. મીરકાસમ કહે કમનસીમે એ મુદત
 તમાં આવેજ નહિ આવી પહેાંચે તો આ અહિંસાધર્મ પાળનાર આવક ખત
 બજારી મારો પ્રાણ લેશે નહિ મારે તમે ન ડરો. એમ કરતાં મારો પ્રાણ જાય
 તોપણ મારા દીક્ષિજન દોસ્તનું કામ આવે બારીક વખતે ન કરું તો એ દોસ્તી
 શા કામની. કપટી મારવાડી કહે આ ખત તો મથકરીનું છે. મુસાખાં કહે “મ-
 થકરીમાં પણ મારા આવા લાયક મિત્રને એવું નહિ લખી આપવા દેઉં. ” મી-
 રકાસમે તે ન માની ખત લખી આવ્યું ને કાજના દફતરમાં નોંધાવ્યું, મુસાખાં
 તેનાં નાણાં લેઈ પરણવા ગયો.

મુસાખાંએ ઘર ઘોળાવ્યું ને રંગાવ્યું, પલાને સાડ કેટલાંક ઘરેણાં વેચાતાં
 લીધાં અને કેટલાંક ઘેર ઘડાવ્યાં. પોતાને અને બીબીને મારે લૂઘડાં લીધાં, લ-
 ગ્નને આઠ દિવસ રહ્યા ત્યારથી જીવાફતો ચાલી. મહેતાબને ઘેર પણ તેજ પ્રમાણે
 ચાલ્યું. મેવામીકાઠના ખુમચા એકએકને ઘેર નિત્ય મોકલે. લગ્નનો દિવસ આવ્યો
 ને પરણવા જવાની તૈયારી થઈ. બધા જનૈયા આવ્યા પણ મુસાખાંનો પરમ-
 મિત્ર મીરકાસમ આવ્યો નહિ. તેને ઘેર તેડવા મોકલ્યું. ત્યાં તો રડારોળ થઈ રહેલી
 જોઈ. એ જોઈને તેડવા જનાર આદમી ગભરાઈ જઈ તજવીજ કર્યાવિના દોડતો
 પાછો આવ્યો. મુસાખાંને ખબર થતાં તે મીરકાસમને ઘેર ગયો. તેની બીબીને
 રડતી રાખી ધીરજ આપી પૂછ્યું શું છે? શું થયું? મારો દોસ્ત ક્યાં છે? બીબી
 કહે મારવાડી મોતીચંદના ખતની મુદત વીતી ગઈ. મુદત પૂરી થયાને બીજે દ-
 હાડે કરાંછીથી ખબર આવી કે હમારું જંગમારનું વાહાણ દરીઆમાં બળી ગયું.
 એ સમાચાર સાંભળતાં વારને ભુંડો મારવાડી દોડી આવી મારા આવતને કહે
 ખતની મુદત પૂરી થઈ ગઈ પણ હજી તમે નાણાં બંધા નથી તે લાવો; આ
 વખતે આપો નહિતો ફરીઆદી કરુંછું. મારા ઘણીએ બહુ સમજાવ્યો ને કાલા-
 વાલા કર્યા પણ તે ન માનતાં ફરીઆદી કરી તેને એકદમ પકડાવ્યો. આવતી
 કાલે હાકમની રૂબરૂ તેનો ઇન્સાફ થવાનો છે. મારવાડી કહે છે કે “ખત પ્રમાણે
 તેનું શર માંસ કચેરીમાં કાપી લેઈશ”. મુસાખાં કહે ધીરજ પકડો, હું મારા દોસ્તને
 છોડવી લાવવા જાઉંછું. ત્યાંથી પોતાને ઘેર આવી જનૈયાને એ માડા સમાચાર

જાણ્યા, લગ્ન બંધ રાખ્યું ને સર્વને વિદાય કર્યા. થોડે એકસો મહેતાબને ઘેર ગયો. તેનું મુખ શેકાતુર થઈ ગયું હતું. મહેતાબને મળતાં તેની આંખોમાંથી આસુ પડવા લાગ્યાં. મહેતાબે અજબ થઈ કારણ પૂછ્યું. શાહજન જોડે પરણવા ન આવતાં આપ એકલા કેમ આવ્યા? મુસાખાં ડસકાં ખાત્રે બોલવા લાગ્યો પણ બરાબર બોલાય નહિ. મહેતાબે તેને પાણી પાઈ આસનાવાસના કરી તાઢો પાડી ફરીને પૂછ્યું. મુસાખાં કહે મેં તમને કહ્યું હતું કે હું ધનવાન નથી, માંડે કુળ અને તમારો પૈસો એકત્ર થવાથી બેહુને લાભ થશે. મહેતાબ કહે ખરું એમજ છે, પણ તેનો તમારી આજની હાલત જોડે શા સંબંધ છે? આટલી બધી દલગીરી આ ખુશીની વખતે કેમ ઉત્પન્ન થઈ? ઉત્તરમાં તમામ હકીકત કહી મુસાખાં બોલ્યો કે “હું એ મારવાડીને મારી નાખી મારા મિત્રની પાછળ આપઘાત કરીશુ માટે પરણવાનું માંડી વાળવાની અરજ કરવા આવ્યો છું.” મહેતાબ કહે તમારા દોસ્તને છોડવો એજ ઇચ્છો છો કેની? તો એમાં શી મોટી વાત છે. મારી તમામ હોલત તમારી છે. મારા બાપે લાખો રૂપીઆ મને આપ્યા છે તે સર્વ હું તમને સમર્પણ કરું છું. એ મીલકતપર તમારો હક થાય માટે પ્રથમ આપણે આજ પરણીએ. એમ કહી તેને તાઢો પાડ્યો. પછી આર દોસ્તને બોલાવી તેની ઘેરે પરણી.

બીજા દિવસે મોટે પરોઢીએ મુસાખાંને બાજન કરાવી બાર હજાર રૂપીઆ રોકડા આપી કહ્યું આ મોતીચંદને આપી તમારા બાઈબંધને છોડવી લાવો. મુસાખાં કહે મારવાડી હવે નાણાં લેવાની ના કહે છે ને ખત બજાવવા માગે છે. મહેતાબ કહે “તમે એ નાણાં કચેરીમાં લઈ જઈ હાકેમની હજીરમાં મોતીચંદને આપો. તે લેવાની ના કહેશે તો વળી બીજા ઉપાય કરીશું.” મુસાખાં તે રૂપીઆ લઈ કચેરીમાં ગયો. આ ખબર જોઈરમાં ફેલાઈ હતી તેથી મોટા મોટા હેદિદારો અને સોદાગરો ત્યાં જોવા આવ્યા હતા. કાજી ને કોટવાળ આવ્યા એટલે ચોપદારે નેકી પોકારીને સકળ કચેરી ઉભી થઈ. થોડીવારમાં બીચારા મીરકાસમને કેદખાનામાંથી સિપાઈ લાવ્યા. તેના ઉપરે સર્વે દયા કરવા લાગ્યા. વખત થઈ ગયો પણ મોતીચંદ હાજર થયો નહિ. ફરીઆદી હાજર ન હોવાથી કેદીને છોડી દે છે તેવામાં મોતીચંદનો છોકરો સાસબર દોડતો આવી બે હાથ જોડી અરજ કરવા લાગ્યો કે “મારા બાપને અમીર સાદતખાંનાં માણસ પકડી ગયાં છે. સાદતખાંનો બાપ મરી ગયો છે તેની ઘોર ખોદવાને તેનાં માણસ હિંદુઓને વેઠે ઝાલવા નીકળેલાં તેમણે માર્ગમાંથી મારા બાપને અને બીજા હિંદુ વેપારીઓને પકડ્યા છે, માટે મહેરબાની કરી હમારું કામ ઉડાવી ન દેતાં મારા બાપને છોડાવી મંગાવો. ” તે પરથી કાજી સાહેબે કોટવાળને કહ્યું કે પાદશાહના હુકમથી ઘોર ખોદવાની વેઠ ખાસણ વાણીઆ વગેરે ઉંચ વર્ણના હિંદુઓને માથે છે તથાપિ આ કામમાં એ મોતીચંદનું કામ છે; આ બહો સોદાગર મીરકાસમ કેદમાં છે તેનો ઇન્સાફ ઝટ થવો જોઈએ, ને કચેરી ભરાઈ છે માટે હલકારો મોકલી એ મારવાડીને છોડાવી

અહિં હાજર કરો. કોટવાળે તુરત સ્વાર મોકલી મોતીચંદને કબરસ્તાનમાં ધોરખોદ-
તો હતો ત્યાંથી આણી હાજર કર્યો.

શીરસ્તેદારે ઉઠી ખતવાંચી સંભળાવ્યું અને મીરકાસમે કહ્યું—“એ મેં રાંછ
ખુશીથી ને અકલ્લ હોશીઆરીથી લખી આપ્યુંછે; ને એમાંની શરત મારે કબૂલ
મંજૂર છે. કમનસીમે માઈ જંગબારનું વાહાણ દરીઆમાં બળી ગયું તેથી એ
ખતનાં નાણાં હું મુદતસર ભરી શક્યો નહિ ને હવે ભરવાને શક્તિજ્ઞાન નથી.”
એટલું બોલી છાનો રહ્યો, કે મુસાખાંએ આગળ આવી કાજી સંહિબને કહ્યું
કે હું મીરકાસમનો દોસ્ત છું. એ દેવું એણે મારે માટે કર્યુંછે. સિકાઈ રૂપીઆ બાર
હજાર રોકડા હું લાવ્યોછું તે આ મારવાડીને આપી મારા મિત્રને છોડાદિ. કા-
જીએ મોતીચંદની સામું જોઈ કહ્યું નાણાં ગણી લે. મોતીચંદ કહે મેં ખતની શરત
ખતવવાને અરજ કરીછે, રૂપીઆ લેવાને નથી કરી. મીરકાસમ મુસલમાન હોય
તો પોતાનો બોલ પાળે. મીરકાસમે કહ્યું હું તૈયાર છું. મુસાખાંની આંખોમાંથી
આંસુ પડવા લાગ્યાં. એવામાં છડીદારના હાથમાંકોઈ માણસે આવી રૂકો આપ્યો
ને છડીદારે તે કાજીને આપ્યો. કાજીએ વાંચ્યો—“ગીજનીના મોલવી સમસુદીનની
સલામ. હું મુસાફરી કરવા નીકળેલો અત્રે આવી મુસાફરખાનામાં ઉતરેલો. ત્યાં
મીરકાસમના અને મુસાખાંના માણસોએ આવી ચાલતા મુકરેદમાની હકીકત
કહી મીરકાસમની વની બોલવાને અને કાયદો બતાવવાને અત્રે આણ્યોછે માટે
રજા હોયતો હાજર થાઉં.” કાજીએ કહાવ્યું આપો. મોલવીના સુંદર હસમુખા ચે-
રાએજ પ્રથમ તો કચેરીના અધિકારીઓ ઉપર સારી અસર કરી. ગોળ ગોંડે
ઉગતી જીવાનીનું મૂઝવિનાનું મુખ, પગનાં તળીયાં લગી પોચતો ચળકતો રેશમી
મોટો ઝૂલ્મો, માથે જરીની પાઘડી, શેલે બાંધેલી કંબરમાં દવાત કલમ ખોસેલાં,
એવે વેશે જોડે એક ગુમાસ્તાને લઈ મોલવી આવ્યા. મુસાખાંએ કે બીજા કોઈએ
તેને બોળ્યો નહિ.

કાજી કહે આ મુકરેદમાની કેફિયત તમારા જાણવામાં હશે. મીઠું સ્વરે
મોલવી બોલ્યા કે હાજી પ્રતિવાદીના માણસોએ મને કહીછે. પ્રતિવાદી ખત ક-
બૂલ કરેછે કે નામુકર જાયછે ? કાજી કહે તેણે કબૂલ કર્યુંછે. તેનો બચાવ તો મો-
તીચંદ શેઠ દયા કરે તોજ થાય. બીજો રસ્તો નથી. એવું ખત લખી આપવામાં
ધણીજ નાદાની કરીછે, પણ હમાઈ કામ કાયદો અમલમાં લાવવાનુંછે તેથી લા-
ચાર છીએ. મોલવી કહે ફીકર નહિ, મને મહેરબાની કરી એ ખત વાંચવા દેશો ?
શીરસ્તેદારે ખત લેઈ તેના હાથમાં આપ્યું. ખત વાંચી થોડીવાર વિચાર કરી
દલગીર ચેરો કરી ન્યાયાધીશની સામું જોઈને મોલવી બોલ્યા—“હું આ બલા સો-
દાગરનો વકીલ થઈ અદાલતમાં આજ આવ્યોછું તથાપિ ન્યાયની ખાતર મારે
કહેવું પડેછે કે મારવાડીનો દાવા સાચો છે.” એ સાંભળી હરખાતો હરખાતો ને
લાંબે હાથે સલામો કરતો મોતીચંદ બોલ્યો—“સત્ય બોલ્યા સહિબ. સત્ય બોલ્યા !

પાદશાહનો હુકમ છે કે બધી કોમને સરખો ઇન્સાફ આપવો. ઇન્સાફથી દુનીઆ ટકી રહીછે.” મોલવી કહે “હે, બલા મારવાડી, ન્યાય તારી તરફ છે, પણ આ કામમાં તારી ખરી મોટાઈ તે માગવામાં નથી; આ સત્તે તું ઉદાર થઈ મારા અસીલ ઉપર દયા કર. હું તારી દયા માગું છું; મીરકાસમ તારી દયા માગેછે. એ સોદાગર અચરવાળ છે, બલો છે, દોસ્તપર દયા કરવાથી આફતમાં આવી પડ્યો છે, માટે તું દયાને ખાતર તારાં નાણાં લેઈ એને બચાવ.” મુસાખાં કહે “હું દામ દુપટ આપવા તૈયાર છું; ને તેથીએ વધારે જોઈએ તેટલા માગી લે.” મારવાડી કહે “તમે સહુ કહી રહ્યા, હું આ લાગ જવા દેવાનો નથી. આ મારા દેવાદારે મારો ધિક્કાર કરવામાં કસર રાખી નથી. સૈકડો વાર ભરબળરમાં મને કાફર, હરામખોર, બાજખાઉ, ગરીબ લોકનું લોહી ચૂસનાર, ચંડાળ વગેરે કહી મદોનમત થઈ મારી દાઢીપર યુંકી મારો તિરસ્કાર કર્યો છે, માટે હું એને છોડવાનો નથી.” મીરકાસમ કહે “બાઈ હું ભૂલ્યો મને માફ કર, તારાં નાણાં લે ને તેપર ચાહે તેટલું બાજ લેઈ ક્ષમા કર, હવે પછી હું તારું અપમાન નહિ કરું, તારું નામ પણ નહિ દઉં. મારી ભૂલ હું કબૂલ કરું છું; હું માનું છું કે હું તારી જોડે ખોટી રીતે વર્ત્યો. હું મરવાથી ડરતો નથી, પણ આ મારા મિત્ર મુસાખાંની ખાતર મારે જીવવાની ઇચ્છા કરવી પડે છે; એ મારા દોસ્તની પતિવ્રતા નારીની ખાતર, એમના સુખને માટે હું તને અરજ કરું છું. મારા મરણથી એ લગ્ન અટકશે. એ મારો સાચો મિત્ર છે તેથી મારી પાછળ પોતાનો પ્રાણ કાઢશે અને તેના મરણ પછી સતી મહેતામ જીવવાની નથી.” આ વચન સાંભળી મોલવીની આંખોમાં આંસુ આંખ્યાં તે આંસુ જોઈ ઝટ લોહીનાખી તે બોલ્યો—“મારવાડી તું આ વેળા બલાઈ લે, તું હિંદુ છે; તું શાવક છે. હિંસા કરવી નહિ, હિંસા થતી અટકાવવી એ તારો ધર્મ છે; તું કીડાંને પણ મારતો નથી તો આ માણસનો જીવ લેવા એ તને ઘટે નહિ. દયા તો દેવતાઈ સદગુણ છે. દયાકરનાર અને દયા પામનાર બેહુને દયા સુખી કરેછે. ઉનાળાના તાપથી અકળાઈ ગયા હોઈએછીએ તેવામાં વાદળાંમાંથી ઝરમર ઝરમર વરસાદના વરસવાથી જીવી તારેક વળેછે અને શાંતિ થાયછે તેવી જ મીઠાસથી કરેલી દયા ક્લેશને હેાલવી સુખચેતન કરેછે. તખ્તે બેઠેલા બાદશાહને તેના તાજ કરતાં દયા વધારે દીપાવેછે. તેનો રાજદંડ ભય દર્શાવે છે. પણ દયા રાજદંડને માથે છે, રાજદંડથી ઉત્તમ છે; સાત્વિક રાજાનું હૃદય તેનું આસન છે. ન્યાયની જોડે દયાને મિત્ર કરવામાં આવે છે ત્યારેજ અધિપતિનું આસન ધર્માસન ગણાયછે. માટે હે મારવાડી! ન્યાયમાં દયાને ભળ. હમે દયા માગીએછીએ. પરમેશ્વર પાસે આપણે દયા માગીએછીએ, કેમકે કેવળ ન્યાયથી આપણે એકદાર પામી શકીએ નહિ. એ પ્રાર્થના આપણે પંજુ દયાળુ થવાનો બાંધ કરેછે. તું દયા કર. તું એના શર માંસને શું કરીશ? શા માટે એનું મોત માગેછે?” મારવાડી આકળો થઈ બોલ્યો—“શા માટે! શા માટે! એ માંસા-

હારી બકરાં ખાઉનો, મરઘાં ખાઉનો જીવ આવો લાગ આવે શા માટે છોડું ? એ મરશ તો ઘણાં બકરાંના, ઘણા કૂકડાના અને ઘણી ગાયોના જીવ ઉગરશે. એને મારવાથી મને પાપ નહિ લાગે, એનું શર માંસ કૂતરાને ખવાડીશ. આજ એને નહિ છોડું.” એ બાલ સાંભળી કચેરીમાં ઉભેલા મુસલમાનોને કોપ ચડ્યો અને ગડગડ થઈ. મોલવીએ કહ્યું—મુસલમાન ભાઈઓ! ગુસ્સે ન થાઓ, આ ઇસ્લામની કચેરી છે; અદાલત છે. કાજીએ છડીદારોની સાચું નોંતું તેમણે ચૂપ રહેા, ચૂપ રહેા એવી બૂમો પાડી તેથી સર્વે શાંત થયા.

મોલવી કહે—મારવાડી તું દયા કરવાની ના પાડેછે, પણ તારે કાયદા પ્રમાણે ચાલવું પડશે. મારવાડી કહે અલખત કાયદો સર્વને માથે છે. મોલવી કહે “તો તારે એનું શર માંસ કચેરીમાં કાપીને તોળી લેવું. તારી પાળી તૈયાર કર.” મીરકાસમ કહે લે, મારી છાતી કે બીજા જે ભાગમાંથી કાપી લેવું હોય તે તૈયાર છે. મારવાડી કહે “મારે હાથે એ કામ નહિ કરું, કસાઈને બોલાવું છું.” એ સાંભળી કચેરીમાં જોવા કોઈ ખાટકી આવ્યો હતો તે કહે, “અમારા લોક માણસને નહિ કાપે.” તો મારવાડી કહે કચેરી બાહાર ગુનેગારોનાં વધકરનાર ચંડાળ હાજર છે તેને બોલાવું છું (વાણોતર ભણી જોઈને) જા અલ્યા પ્રેમજી તેની હકસાઈ સરકારી ધારા પ્રમાણે આપવી કરી તેડી લાવ.” ગુમાસ્તો દોડ્યો ને ક્ષણવારમાં ચંડાળ મોટો ચળકતો છરો લેઈ હાજર થયો. મીરકાસમ ન ગભરાંતા છાતી ખુલ્લી મૂકી આગળ આવ્યો; અને મુસાખાં તથા મીરના નોકરો અને સગા કચેરીમાં હતા તેઓ આંખે હાથ દઈ રડવા લાગ્યા.

મોલવીએ ખતને હાથમાં લઈ ફરીને વાંચી મારવાડીને કહ્યું—“મોતીચંદ, તારો માત્ર એના શર માંસપર હક છે, માટે એવી રીતે કપાવજે કે એક રતીભાર વધારે કપાય નહિ, જો જરાએ વધારે કપાશે તો તું અપરાધી થઈશ. વળી ખતમાં લોહીની શરત નથી માટે કાયદા પ્રમાણે લોહી વગરનું માંસ કાપવું પડશે ને મુસલમાનના લોહીનું એક ટીપું સરખુંએ ભાંયે પડશે, કે બાહાર વહેશે તો તું ગુનેગાર થઈશ, ને એનું માંસ કાપવાથી એ મરશે તો તું કાફર છે તેથી તને તથા તારા સર્વ કુટુંબને ગરદન મારવામાં આવશે તથા તારી તમામ મીલકત સરકારમાં જશે એવો કાયદો છે. વળી જે કાફર મુસલમાનને મારે, કે મારવાનો ધરાદો કરે તેને આવી સજા કરવી એવો હુકમ પાદશાહનો છે.” કાજી અને કોટવાળ કહે “સાચી વાત કહી, કાયદો અને હુકમ એજ પ્રમાણે છે અને તે બજાવવામાં આવશે.” મોતીચંદ કહે “એમ છે તો મને માફ કરો, હું મુદલ અને બ્યાજ લેઈ શર માંસ લેવાનો દાવો છોડી દઉં છું.” મુસાખાં કહે લે આ રોકડા તૈયાર છે. મોલવી કહે નહિ નહિ, એને એક પાઈ પણ લેવાનો હવે કાયદાથી હક નથી. મુસલમાનનું મોત તાક્યું, મુસલમાનને મારવાની ઇચ્છા કરી તેથી એ દહાંતદંડને પાત્ર થઈ ચૂક્યો છે; એની તમામ મીલકત જપ્ત કરવી ને તેમાંથી અઘી જે

મુસલમાનનો એણે પ્રાણ લેવા ચાહ્યું તેની યદ્ધે એને બાકીની અર્ધી સર-
કાર લેશે. એ સાંભળી કચેરીમાં પુષ્કળ મુસલમાનો હતા તેઓ ખુશી થઈ મોટે
સદ્દે 'અલ્લા અકબર' બોલી ઉઠ્યા. મારવાડી ઉદાસ થયો ને ધ્રુજવા લાગ્યો; તેને
અંગે પાણી છૂટ્યાં. એ હાથ જોડી ક્ષમા માગવા લાગ્યો. "હરામખોર કાફર, તને
માફી નહિ મળે, આ વધ કરનાર હવણું તારૂં ગળું વાઢશે, તું તૈયાર થા, "
એમ કહી મોલવીના બતાવેલા કાયદા પ્રમાણે કાજી હુકમ કરેછે તેવામાં મીરકા-
સમ આગળ આવી અરજ કરી કહ્યું કે હું એને માફ કરુંછું, અને માગી લેઉંછું
કે એને જીવદાન આપો. કાજી કહે એમ છે તો એને ગરદન મારવામાં નહિ
આવે પણ એને ભારે દંડ કરુંછું, એની સ્થાવર અને જંગમ તમામ મીલકત જપ્ત
કરુંછું. તેમાંની અર્ધી મીરકાસમને મળશે અને અર્ધી પાદશાહી ખત્તનામાં જશે.
મીરકાસમ કહે "મારો અર્ધ ભાગ એવી શરતે એને પાછો આપુંછું કે એ જીવે
સાંસુધી ભોગવે, અને મરે તે વારે એની બેટી રૂપાળીબા સરદાર અબદલાના
હુસેનઅલીને પરણી મુસલમાન થઈએ તેને આપે." કાજી કહે એ અરજ મંજૂર
છે, ને એ મોતીચંદ પોતે મુસલમાન થશે તો સરકારનો અર્ધ ભાગ પણ એને
પાછો આપવામાં આવશે. મારવાડી નીચું જોઈ રડવા લાગ્યો. કાજી અને કોટવા-
ળ ઉઠી ઉભા થયા એટલે કચેરી બરખાસ થઈ. મોલવીને કાજી કહે આજ મારે
ઘેર જમવા આવવાની મહેરબાની કરો. મોલવીએ માફ માગી ના કહીને કહ્યું,
આજ મારે હાલ તુરત ઉપડવાનું છે.

મીરકાસમ, મુસાખાં અને મોલવી આનંદ પામતા કચેરીમાંથી બાહાર ની-
કળ્યા એવામાં કાસદે આવી મીરકાસમના હાથમાં કાગળ આપ્યો, ને ખુશખબરી
માગી એપીએ કહે આપના કરાંછીના મુનીમ મને મોકલ્યો છે, ને કહ્યુંછે કે જ-
ગબારના વાહાણની બળી જવાની ખબર ખોટી પડીછે, તે સહી સલામત આ-
વ્યું છે. કાગળ વાંચી સર્વે હર્ષ પામ્યા, મીરકાસમ અને મુસાખાં મોલવીને કહે
અમારે ઘેર પધારો. ધનામ આપી આપને હમે ખુશ કરીશું; આ ક્ષતેહ આપની
મહેનતથી, આપની કાબીલીયતથી અને ચતુરાઈથી મળીછે. મોલવી કહે મારે
કાંઈ નહિ જોઈએ. મીરકાસમને કાફરના જીલમથી, કાફરના પંજમાંથી છોડા-
વવાને હું પરમાર્થ માત્ર આવ્યોછું. મુસાખાં કહે ભલે એથી આપની લાયકી વધારે
સાબીત થાયછે, પરંતુ અમારે આપના આ મોટા ઉપકારને બદલે, આ મારા દો-
સ્તને મોતથી ઉગારીને માટે યોગ્ય સરપાવ આપવો જોઈએ. મીરકાસમ કહે, મારો
અવેજ આવ્યોછે, હવે મને નાણાંની ભીંડ નથી, માટે અમારી અરજ માનવી
પડશે. મુસાખાં કહે ખાલી હાથે પાછાં જવાય નહિ. મોલવી મુસાખાંને કહે એમ
તમારી ખુશી છે તો તમારે હાથે આ સુંદર ઘોડી છે તે મને આપો. એ વિનંતિ.
સાંભળી મુસાખાં ખંચાયો, ને બોલ્યો કે એમાં શા દમ છે. આવી મોટી સેવાને
માટે આ જીજ્ઞાસીજ ન આપાય. એ વિના બીજું જોઈએ તે માગો. મોલવી કહે

મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. મીરકાસમ કહે જોઈ આપણા ઉપર આવો મોટો ઉપકાર કર્યો તેને ના કેમ કહેવાય. મુસાબાં કહે એ વીંટી હલકા મૂલ્યની છે, એમાં શું માગ્યું. એથી વધારે કીમતની, એથી સોગણી સારી મોટા હીરાની વીંટી તમને અબધડી અપાવું. મોલવી કહે તે મારે નથી જોઈતી. મને કાંઈ આપવું એવી તમારી ખુશી હોય તો એ વીંટી આંગળીએથી કાઢી આપો; ને એમ ન બને તેવું હોય તો મને રજા આપો. મીરકાસમ કહે મુસાબાં તારા દોસ્તના જનથી એ વીંટીને તું વધારે વહાલી કેમ કરે છે. હું તને એવી વીંટી જોઈએ એટલી અપાવીશ. મુસાબાંએ શરમાઇને આંગળીએથી તે વીંટી કાઢી આપી, પણ તેથી તે ઉદાસ થયો. મોલવી ખુશી થઈ સલામ કરી ચાલતો થયો.

મીરકાસમને ધર સૂધી વળાવી મુસાબાંએ જવા માંડ્યું તેવારે મીરે કહ્યું, આજે અહીં જમીને જાણે. હું ઉર્ગ્યો તેની ખુશાલીમાં આપણે બે જોડે જમીશું. તમારું લગ્ન તો થયું હશે. મુસાબાંએ કહ્યું, હું નાણાની થેલીઓ કચેરીમાં લાવ્યો હતો તે મહેતાબની છે. પરણવા જતો હતો તેવામાં તમારા માણસે આવી તમારી વાત કહી એટલે મારે ઘેર આવેલા મિત્રોને તુરત વિદાય કરી હું મહેતાબની પાસે ગયો, ને તેને બધી હકીકત કહી. તેણે કહ્યું મારી બધી દોલત ખરચવી પડે તો ખરચી તમને છોડાવવા. તેની મીલકત ઉપર મારો હક થાય માટે તે વખતે ચાર દોસ્તને બોલાવી મને પરણી અને નાણા આપી મોકલ્યો. કચેરીમાંથી તમને પાધરા તેને મુકામે લેઈ જવાનું કહ્યું છે. પણ તમારા કુટુંબને પ્રથમ મળવું જોઈએ માટે હું આટલી વાર બાહ્યો નહિ, હવે તમે ત્યાં ચાલો. મીરકાસમ તે બાઈનો પાડ માની બોલ્યો-વાહવારે બહી મહેતાબ ધન્ય છે તને ! એમ છે તો મારે તેનો ઉપકાર માનવાને એકદમ જવું જોઈએ. તમે જાઓ, હું મારી બીબીને મળી તમારી પાછળ આવું છું.

મુસાબાંએ જઈ બધો હેવાલ મહેતાબને કહ્યો. તે જાણી તે ધણી રાજી થઈ ને તેના જમણા હાથને ચુંબન કરવાને પોતાના હાથમાં લીધો. તેની પરણતી વખતે આપેલી વીંટી આંગળીએ દીડી નહિ તેથી ગુસ્સે થઈ હોય તેવું ડોળ કરી પૂછ્યું કે મારી મુદ્રિકા ક્યાં ગઈ ? આરંભમાંજ આ પ્રમાણે કર્યું તો આગળ તમે મારી શી દરકાર રાખનાર છો ? એ વીંટી ઉપર શું કોતર્યું હતું ? શી શરતે મેં તમારી આંગળીએ ખેંચાવી હતી ? “પ્રેમની ગાંઠ,” એ મોલ વાંચી તમે કહ્યું કે મરતાં સૂધી આ આંગળીએથી એ ખસેડીશ નહિ. એ વચન તોડી તમારી કોઈ પ્યારીને અત્યારમાંજ આપી આવ્યા. કેવી શરમની વાત !” મુસાબાં કહે વાહાલી સાચું કહું છું કે મેં પેલા મોલવીને આપી છે, કોઈ નારીને આપી નથી. તમે કહેા તેવા સમજાઉં. મહેતાબ કહે મારે સમ નથી ખવડાવવા. લગ્નની મુદ્રા, મોહોબતની યાદગારી, બીજાને કોઈ આપે નહિ, ને બાયડાને તો નજ આપે એમાં કપટ છે. મુસાબાં કહે પ્યારી સાચું કહું છું; મારા દોસ્તને છોડાવનાર મોલવીને આપી છે. તેણે હા કરી એ વીંટીજ માગી ને બીજું મુંઝેલો લેવાની ચોખી ના ક-

હી. મેં તેને બહુ સમજાવ્યો પણ માન્યું નહિ ત્યારે મીરકાસમને શરમાવ્યો ને મેં લાચારીએ વીંટી આપી. એ માટે હું ધણે દલગીર છું. મહેતાબ કહે એવા ઢોંગ હું માનતી નથી. મારી વીંટી તમે કોઈ નારીને નફી આપી આપ્યાછો. જે માણસે આપણી આવડી મોટી સેવા બજાવી તેને માત્ર એ વીંટી આપી, બીજું કંઈજ નહિ. તેને જમવાને પણ ના તેડી લાવ્યા. મુસાખાં કહે તેને કાજી અને કોટવાળે નોતર્યો તેમને પણ ના કહી. તે બહુ પૈસાદાર હશે, ને વીંટી માત્ર સંભારણુને માટે માગી લીધી. મહેતાબ કહે એ મને છેતરવાનું ખાનું માત્ર છે. મારી વીંટી જે નારીને આપી હોય તેની પાસેથી લેઈ આવ્યા. એ વીંટી મને બહુ વહાલી છે. મુસાખાં કહે તે મોલવી તો ઉપડી ગયો ને કોણ જાણે કેણી તરફ ગયો. આ નાની સરખી મુદ્રાને માટે આટલો બધો કંકાશ શા. મહેતાબ કહે એ વીંટી મને મારા જીવના જેટલી વાહાલી છે; તમને પહેરાવી તમારો મારો જીવ એક કરી દીધો હતો. મારી વીંટી જવાથી જીવ નૂદા થયા. મુસાખાં કહે “મેં મારા દોસ્ત મીરકાસમને ખાતર આપી, બીજા કોઈને માટે આપું નહિ, માટે માફ કરે પ્યારી.” આ કચાટ ચાલે છે તેવામાં મીરકાસમ આવી દીવાનખાનામાં બેઠો અને એમાંનું કેટલુંક સાંભળી નાખ્યું થયો. તેણે વિચાર્યું કે મારે માટે આ ધણી-ધણીઆણી વચ્ચે અણબનાવ અને ક્લેશ પેદા થયો. જેણે મને ઉગાર્યો તેનેજ મેં ડુભી. એમ તે શોક કરેછે તેવામાં તેના આબ્યાની અપર મહેતાબને પડી. તેણીએ તેની પાસે મુસાખાંને મોકલ્યો. મુસાખાંનું મોઢું દલગીરી જરેલું જોઈ તે વધારે ઉદાસ થયો. મુસાખાં તે વીંટી વિષે થકલા કજીઆની વાત કહે છે એટલામાં મહેતાબે ખુમચા ભરી પુલાવ, મીઠાઈ, મેવો, દૂધ, શરબત વગેરે તેમને માટે મોકલ્યું, પણ તે તેમને ખાવું પીવું ગમે નહિ. થોડીકવાર થઈ એટલે ચાક્રે. આવી અપર કરી કે પેલા મોલવી શમશુદ્દીન મળવાને આવ્યાછે. મીરકાસમ અને મુસાખાં બેહુ વીંટી પાછી મળવાની આશએ હરખાતા સામા તેડવા ગયા. જે વેશ કોરટમાં હતો તેજ વેશ તે આવ્યો ને પેલી વીંટી તેની આંગળીએ હતી. એકદમ તે ના માગતાં તેને પેલા ખુમચામાંથી આરોગવાની અરજ કરી. ત્રણ વાતો કરતા ખાવા પીવા લાગ્યા. જમી રહ્યા, પાનસોપારી એળચી ખાઈને હુકો પીવા માંડ્યો તેવારે મુસાખાંએ ધણીજ માફ માગી વીંટીની હકીકત કહી. મોલવી કહે આહો, એમાં શા માલ છે! લો આ તમારી વીંટી. તે લેઈ મહેતાબને આપવાને મુસાખાં અંદર ગયો તો તે ત્યાં મળે નહિ. ચાકરીડીએ કહે બીબી સાહેબ ક્યાં ગયાં છે તેની અમને અપર નથી. મુસાખાં ગભરાઈ બધા ઘરમાં ફરી વળ્યો પણ તે જડી નહિ ત્યારે તેણે મીરકાસમને અંદર બોલાવ્યો. બેહુએ ફરીને શરૂ કરી તે નિષ્કૃષ્ણ ગઈ ત્યારે પાછા દીવાનખાનામાં આવેછે તેવા દાસાએ અટકાવ્યા કેમકે મહેતાબ ત્યાં બેઠી હતી. મીરકાસમને અટકાવતો સાંભળી મહેતાબે હુંડીને કહ્યું, કે આવવા દે, એ મારા ખાવંદનો દીક્ષીજન દોસ્ત છે તેથી એને હું મારો ભાઈ

ગાણું. અંને આવી જીવેજીં તો કોય ઉપર મોલવીની પાઘડી, ઝાંભા, કમરબંધ વગેરે લૂંઘડાં પડ્યાંછે અને પાસે મહેતાબ બીરાન્નેલીછે. એ જોઈ તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. મહેતાબ અને મોલવીના ઘેરામાં સરખાપણાનું તેમને બાન થયું. મુસા-ખાંએ વીંટી મહેતાબને આપી તે જોઈ તે હસીને બોલી કે એજ મારી વીંટી. ચતુર મોલવી પોતાનો પોશાક અહિં મૂકી રીસાધને જતો રહ્યો કેમકે આપેલી વીંટી તમે પાછી લીધી. મીરકાસમ કહે એમ તો ન હોય. મહેતાબ હસીને કહે “હુંજ એ મોલવીને વેશ કચેરીમાં આવી હતી; મારા પ્રાણથી પ્યારા સ્વામીના પ-રમ મિત્રનો જીવ બચાવવાને હુંજ આવી હતી. મારા બાપને મારાવિના બીજું ફરજદ ન હોવાથી મને બેટો ગણી ફારસી, અરબી, કાષદા, કાનુન, ક્રિવતા વગેરે ભણાવી સુખી કરીછે તેનો લાભ મને આજ મળ્યો.” મીરકાસમે અને મુસા-ખાંએ સાનંદાશ્ચર્ય પામી તેણીને વિનંતિ કરી કે એ પોશાક ફરીને પહેરો. મહે-તાબે તેમ કહ્યું, ને ત્રણે અતિઆનંદ પામ્યા. મહેતાબે સીતાર લેઈ ગાયન ગાયું. પછી મીરકાસમ પોતાને ઘેર ગયો.

ઉપલી વાતમાંનો જોડલો ભાગ કાજની કચેરીમાં બન્યો તેટલો સિદરાન્ને નજરે નેવ્યો, અને બાકીનો બીજાથી સાંભળ્યો. આ પ્રવાસથી પંજાબી આર્યોની માઠી સ્થિતિ વિષે તેના મનમાં ઘણા વિચાર ઉત્પન્ન થયા, અને પરદેશી અને પરદર્શી રાજ્યકર્તાનો પ્રજા જોડે કેવા સંબંધ છે તે જણાયો. સ્વતંત્રતા જોઈ બે-ટલાં બાપડા લોકની અવદશાથી તેનું ઉદાર અને સ્વદેશભિમાની મન ખેદ પામ્યું. લાહોર જોઈ તે અને તેનો મિત્ર સિંધનો રાજા બીજાં નગરો અને નાનાં ગામ જોતા સિંધમાં પાછા આવ્યા. ત્યાં ગૂર્જરેશ્વરને સમાચાર મળ્યા કે તેની ગેરહાજરીથી હિંમત પામી રા. ખેંગારના મિત્રોએ તેને ઘેરામાંથી છોડાવવાને સોરઠમાં બંડ મચાવ્યુંછે. એ જાણી સિંધના રણની વાટે મારવાડ અને ઝવાડ ઉપર સ્વારી કરવાનું બંધ રાખી મહારાજા સેના સહિત સોરઠમાં પાછા આવ્યા. અશ્વોદય થતાં જમ અંધારું નાસી જાયછે તેમ સિદરાજના પાછા ફરવાની ખબર સાંભ-ળી બળવા કરનારા વિખરાઈ ગયા. ગૂર્જરપતિએ આવી તેમના આગેવાનોને પકડી સજા કરી. ઘેરાનું કામ કેવું ચાલેછે તે જાણને આજ્ઞા તેવામાં ખેંગારના બે ભાણેજ આવી કહ્યું કે “અમારા મામાની અમે બહુ સેવા બજાવી પણ તેની બુજ ન જાણતાં અમારું અપમાન કરી અમને કાઢી મૂક્યાછે. જે ભાગોળેથી અમે ગઢની બહાર નીકળ્યા છીએ તેના દ્વારપાળને મામા જોડે થયેલા અણબના-વની ખબર નથી. તેમને અમે કહેતા આવ્યા છીએ કે અમે રા. ખેંગારને માટે અનાજ સેવા જઈએ છીએ. તે શત્રુની નજર ચૂકાવી રાત્રે લાવીશું માટે પાછા આવીએ તેવારે દરવાજો ઉઘાડજો. અમારા મામાનું રાજ્ય અમને આપો તો આપના સો પચાસ જોડાને અમારી જોડે અંદર લેઈ જઈએ. તેઓ ચોકીદારોને હણી ભાગોળ ઉઘાડી દે એટલે આપે સેના સહિત અંદર ધૂસવું.” સિદરાજને

એ ગોકવણ ગમી. તે પ્રમાણે ગૂર્જર સૈન્ય ગઠમાં પેઠું એટલે એંગારના જાણવામાં તે ખીના આવી. પોતાના જોદ્ધા લેઈ તે ધસી આવ્યો. દારૂણ યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં એંગાર રણમાં પડ્યો ને તેના ઘણાખરા સિપાઈ ધવાણા અને મુવા. એંગારના પડ્યા પછી તેના જોદ્ધા હથીઆર આપી દેઈ શરણે આવ્યા. સિદ્ધરાજે રાણક દેવીને વહેલમાં બેસાડી પોતાને મુકામે મોકલી દીધા. સોરઠદેશને ખાલસા કરી તેના વહીવટનો બંદોબસ્ત કરી, રાણક દેવીને લેઈ મહારાજ વઢવાણ પધાર્યા. રા. એંગારનાં મૃત્યુની ખબર રાણકદેવીને અત્યાર સૂધી ન હતી. વઢવાણમાં એ વાત તેને જાણવી સિદ્ધરાજે તેને પુનર્લગ્ન કરવાની વિનંતિ કરી. તેમ કરવાની ના કહી તે સ્ત્રી થઇને બળી મોઈ. સિદ્ધરાજે તેની યાદગીરીને માટે વઢવાણમાં દેઈ બંધાવ્યું તે અદ્યાપિ છે.

વઢવાણથી મહારાજની મ્હારી પાટણ આવી તેવામાં ખબર થઈ કે ચીતોડનો મહારાજો મોટી ફાજ લેઈ ગૂર્જરાતપર ચઢી આવ્યોછે. સિંધના રણની વાટે રજપૂત સંસ્થાનપર ચડવાના મનસુખાની ખબરે ત્યાંના ભૂપતિએને થવાથી તેમણે સામા થવાની તૈયારી કરવા માંડી હતી. તેઓ સજ થયા તેવામાં તેમને સમાચાર મળ્યા કે ગુર્જરેશ્વર પાછો સોરઠ ગયો. તેની ગેરહાજરીમાં પાટણ ઉપર છાપો મારવાને તેઓ મેવાડના રાણાની સરદારી નીચે શીરોહી લગી આવ્યા. આયુના રાજ્યે ત્યાં તેમને ખાખ્યા અને સિદ્ધરાજને સમાચાર કહાવ્યા. સોરઠથી પાછી આવેલી વિજયી સેના સહિત આપણા મહારાજ તુરત ઉત્તર બાણી ચાલ્યા. આયુની તળેટીમાં પાધર મેદાનમાં મોટો સગ્રામ મચ્યો. યુદ્ધનો આરંભ પ્રાતઃકાળે થયો. સાંજ પડતાં લગી સેકડો શૂરા જોદ્ધા ધવાણા અને સેકડો રણમાં પડ્યા. અંધાઈ થતાં બેહુ પક્ષ પોતપોતાની છાવણીમાં ગયા. બીજી દિવસે પોહાર દહાડો ચઢતાં ગૂર્જરેશ્વરે પંડે હજાં કર્યા. બપોર થતાંમાં શત્રુની હાર ત્રુટી તેમનો સેનાપતિ રણમાં પડ્યો અને તેના સિપાઈ પાછા હજ્યા. તેમને નાસતા અટકાવવાને નેસલમેરના રાજાનો બીજરાય નામી ટીલાટ આગળ આવ્યો. તેની બાહાદુરી અને પ્રયત્નથી તેના સાથી ફરીને ઉભા રહ્યા, ને સાંજ લગી લડ્યા. રાજકુમારની ચતુરાઈ, તેની સમય સૂચકતાદિક રણભૂમિમાં થયે આપનારા ગુણ જોઈ સિદ્ધરાજ ખુશ થયો. અંધાઈ થતાં શત્રુ પોતાની છાવણીમાં ગયા. ત્યાં બીજરાયે ચીતોડના રાણાને સલાહ આપી કે આપણા માણસ બહુ મરવાથી તથા ધાવલ થવાથી આવતી કાલે ટકાવવાનું નથી માટે રતોવાઈ નીકળી ચાલો. રાણાએ તેમ કહ્યું. એ સમાચાર સિદ્ધરાજને થતાં તેમની પૂઠે પડવાની ગોકવણ તેણે કરી. રાણાની ખાલી પડેલી છાવણી કબજે કરવાનું કામ એક ટૂંકડીને સોંપી બાકીની સેના લેઈ તે શત્રુની પાછળ ધાયો. માર્ગમાં તેમને ઘણા હેરાન કર્યા. તેમનાં સેકડો ઉઠ, હાથી, અને યાકથી અને મેદવાડથી પાછળ પડી ગયલા સેકડો પાળાને અને સ્વારોને ડાહ્યા. શત્રુનો વિચાર ચીતોડ

આગળ તે ગઢને આશરે ઉભા રહેવાનો હતો, પણ સિદ્ધરાન્સે તે વિચાર પારખ-
ડવા દીધો નહિ. સાંધી એક મજલપર ગૂંજર ફાંચે તેમને પકડી પાડી ઘેરી
લેઈ સંધિ કરવાની જરૂર પાડી. ગૂંજરેધરને ખંડણી આપવી, તેનો હુકમ માનવો
અને તેની સેવા બજાવવી એવાં કરાર તેમણે લખી આપ્યા. કુંવર બીજરાન્સે
પાછા હઠવામાં વખાણવા જોગ ચતુરાઈ દર્શાવી હતી તેથી સિદ્ધરાન્સે તેના ઉપર
પ્રસન્ન થયા, અને તેને ગૂંજરેપતિના હાથ નીચે નોકરી કરી બુદ્ધકળામાં પાવરધા
થવાની ઈચ્છા થઈ. તેના પિતાએ અરજી કરી તે પરથી તેને સિદ્ધરાન્સે પોતાની
હજીરમાં રાખ્યો.

સીતોડમાં મોટું દરવાર ભરી સિદ્ધરાન્સે રજપૂત સંસ્થાનોના સર્વ રાજાઓની
મુલાકાત કરી. ભરતખંડને માથે જે મોટું બય બમતું હતું, ભરતખંડનાં રાજ્યોને
ગળી જવાને જે મોટો રાક્ષસ મોહો ઉઘાડીને ટાંપી રહ્યો હતો તેનાથી બચવાને
સંપ, એકો, અને લશ્કરી તૈયારી કરવાનો તેમને બોધ કર્યો. સિંધપર અને મ્લે-
ચ્છરાજની થડમાં આપેલાં બીજાં આર્યરાજ્યોપર હુમલા કરવાની મના કરી, તે-
મને સહાય કરવાની બલામણુ કરી, તથા માંહિમાંહિનાં વર અને ઝઘડા માડી
વાળી સામાન્ય પરદેશી અને પરધર્મી શત્રુની સાથે વઢવાને સજ થવાની આજ્ઞા
કરી. તેમની ખંડણીનો ઘણો ભાગ પાછો આપી કહ્યું “હું તમારું ધન લૂટવા નથી
નીકળ્યો; તમને જીતી, તમને નમાવી વડાઈ મેળવવા હું નથી આવ્યો; આપણા
આર્યભૂમિનું રક્ષણ કરવાને સકળ રાજપુત્રોને, સર્વ રાજા રાણાને એકત્ર કરવા
એ મારો મોટો હેતુ છે. માંહિમાંહિની વરવાઢ છોડી દેઈ આપણે સઘળા એક જથ્થે
અને એકમતે યદ્યંતું તોજ આપણા દેશનો, આપણા દેવાલયોનો, આપણી
પ્રજાનો, અને આપણાં કુટુંબનો બચાવ કરી શકવાનો સંભવ છે; પરાક્રમ કરવાની
શક્તિનો નાશ કરનારા દુર્ગુણો તજીશું તોજ આપણા પૂર્વજોની પ્રતિજ્ઞા રહેશે, તોજ
આપણી આખરને ડાઘ નહિ લાગે. જીવો પંજબ દેશની વલ ! લાહોર અને
મુલતાનનાં રાજ્યોનું શું થયું ? ક્યાં છે તાંના રાજા ? તેમની રાણીઓનું શું થયું
તે જાણો છો ? તેમના રાજકુંવરોને, બાયાતોને, મુખોને, હજારો જોદ્દાને અને તે-
મની નારીઓને ગ્રાહી લેઈ જઈ વટાળી મુલામ કર્યો છે. ગીજનીમાં ઢોર કરતાં
હિંદુ મુલામો સોંધા વેચાયા. લાખો આદમીની ખરાબી થઈ જો નહિ ચેત્યા, ને
વિકાળ શત્રુ જોડે બાય બીડવાને સજ નહિ થયા તો સર્વ આર્ય રાજ્યોની એ વલ
થશે. બય પડોશમાં આવ્યું છે ને જગૃત કેમ થતા નથી ? કેટલીક છકડો તો
ખાઈ ચૂક્યા છો તોએ હજી સાન કેમ નથી આવી ? હે શૂરવીરો સજ થાઓ. બુ-
દ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરો; ક્ષત્રીઓને જગાડો. બીજી વર્ણોને જીજ કરતાં શીખવો !
‘ભરતખંડને માથે કાળ બમે છે તેને હઠાવવાને એમ કરવાની જરૂર છે. એમ નહિ
કરો તો તમે નાથ પામશો, અને તમારો દેશ દાસત્વ પામશે.’ એ બાપણથી રા-
જપુત્રોનાં મન ખૂબ ઉસકેરાયાં અને તેઓ તેની સાથે જઈ બીજા રાજાઓને એકો

કરવાની ફરજ પાડવાના કામમાં સામિલ થવાને ખુશીથી કબૂલ થયા. અજ-
મીર, મારવાડ, જેવાડ, બુંદી, કોટા, વાંકાનેર, ભરતપોર, જસલમેર, વગેરે રાજ્યોનાં
સૈન્યો ગૂર્જર સેનાને આવી મળ્યાં. સિદ્ધરાજે તેમનું ઉપરીપણું બીજારાજને સ્વા-
ધીન કર્યું. એ એકત્ર થયલા લશ્કરે વડે ગૂર્જરેશ્વરે કાશી, કનોજ, મ્પાહાર, બંગાળા,
અયોધ્યા, દીલ્લી (દીલ્હી). આદિક રાજ્યોને નમાવી એ એકામાં ભળવાની જરૂર
પાડી. એ કરવામાં તેને કેટલાક મોટા સંગ્રામ કરવા પડ્યા તેમાં તેને યશ મળ્યો.
એમાંના કોઈ દેશને ખાલસા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ તથા કોઈ રાજાને દાંતે
તરણું લેઈ, કાએ સૂતરે હાથ બાંધી તેની હજીરમાં આવી પગે લાગી ક્ષમા મા-
ગવાની ફરજ પાડી નહિ તેથી તેને મોટા ઘેરામાં લાંબી મુદત રોકાવવું પડ્યું નહિ.
આ વિજયયાત્રામાં સંપૂર્ણ યશ પામવાથી આપણા સોલંકી મહારાજ સિદ્ધરાજ
જયસિંહની કીર્તિ પૂર્ણકળાએ ચડી અને તે ચક્રવર્તી મહારાજધિરાજ કહેવાયો.
સ્વદેશ આવી તેણે ઘણાં વરસ રાજ્ય કરી પ્રજાને સુખી કરી. એની સત્તા પ્રબળ
થયા પછી એના મરણ લગી મુસલમાની હુમલા થયા નહિ. સંવત ૧૧૬૬ માં આ
પ્રતાપી મહારાજએ સ્વર્ગવાસ કર્યો. એણે સંવત ૧૧૫૦ થી સંવત ૧૧૬૬ સૂધી
એટલે ૪૬ વરસ રાજ્ય કર્યું. મોટા પરાક્રમ અને પરોપકારનાં કામ કરી એણે પો-
તાનું નામ અમર કર્યું. એના સમયમાં ગૂર્જર રાજ્યના સૂર્યની સોળેકળા તપી.

અર્થઃ એક ધારાપતિને એ ધારાના અડ્ડાવડે જીત્યો, એમાં-કાંઈ બહુ અચરત કેહેવાય નહિ કેમકે એ રાજા શતધારાનો ધણી હોય તો તેને જીતે એવો છે. ૧. પછી સાંથી દક્ષિણમાં ચાલ્યો. મહારાજ, તિલંગ, કર્ણાટ, પાંડ્ય પ્રતાદિ-ક દેશને જીતી બહુ ધન મેળવ્યું. પછી ગુર્જરદેશ પ્રત્યે જાણી વળ્યો. ગુર્જરદેશને

સીમાડ આવીને સૈન્યનો પડાવ કર્યો. એક દિવસે ત્યાં સભામાં બેઠા છે તેવામાં પ્રત્યક્ષ જોમ દેવ એજ આચો હોય એવા એક ભાટ આવ્યો તેણે આશીર્વાદ કહ્યો. સભા જોઈને બોલ્યો પરમાર રાજાનો ધૂમકેતુ એવા સિદ્ધરાજ રાજાની સભા મદનવર્મ રાજાની સભા જેવી મનને વિસ્મય ઉપજાવે એવી છે. એ વાક્ય સાંભળીને સિદ્ધરાજ તેને પોતાની પાસે બેસારીને મદનવર્મની વાત પૂછેછે. હે ભાટ મદનવર્મ કોણું છે ? કયા નગરમાં રાજ્ય કરેછે ? ભાટ બોલ્યો—દેવ, પૂર્વ દિશામાં મહોબક નામે પત્તન છે તે બહુ સાડું છે. તેમાં મદનવર્મ નામે પૃથ્વીપાલ છે. તે પ્રાન્ત (બહુ જાણી), તાગી (દાનશીલ), ભાગી, ધર્મી, નયી (નીતિમાન) પૂર્વે નળ, પૂરેવા, અને વસરાજ રાજા થયા તેવાજ એ પોતે છે. એ રાજાને અને એ પુરને જે જીવેછે તે તેનું વર્ણન કરતાં થાકેછે. મુંગો જોમ ગોળનો સ્વાદ કહી શકે નહિ તેમ એનું વર્ણન કરી શકે નહિ. ભાટ લોક બહુ બોલા હોય છે માટે અમારા બોલવાઉપર કોઈ લોકો વિશ્વાસ રાખતા નથી, પણ રાજા હું તો સાચુંજ કહુંછું, તેમાં લવણ્ય ફરે નથી. જો ન માનો તો તમારો ડાહ્યો મંત્રી મોકલી જીવે; તે જોઈને પછી તમને કહેશે તો માનશે. એવી ભાટની વાણી સુણીને સિદ્ધરાજ એક મંત્રીને કેટલાએક માણસ આપીને તેજ ભાટની સાથે મોકલ્યો. ભાટ અને મંત્રીએ જઈને મહોબકપત્તન જોયું અને આવીને જેવું દીઠું હતું તેવું રાજાને કહ્યું. તેઓ કહે છે, કે રાજાને, વસંતમાસોત્સવ અન્ન દીઠો. ત્યાં વસંતરાગ, આદોલકરાગ (હિંદોળારાગ) દિવ્ય શ્રંગાર ધરીને નગરમાં નારીઓ ફરતી દીઠી. જાણે કામદેવજ આપોઆપ હોયની એવા રૂપાળા જવાન માણસો ફરતા દીઠા. સર્વે માર્ગોમાં યક્ષકર્દમના છંટકાવ કરેલા દીઠા (કપૂર અગર કસ્તૂરી અને કંકાલ એ ચારને ભાગી કરેછે તેને યક્ષકર્દમ કહેછે) તેમાંથી ઠંડક અને સુગંધ નાકને સુખ ઉપજાવેછે. ડેરડેરે મહાપૂજાઓ ચાલે છે. ધરેધરે બહુ ઉત્તમ પ્રકારની રસોઇઓ થાયછે, લોકો સંસ્કૃત વાણીમાં સામાસામી વાત કરેછે. મોટા માણસો પુરમાં ભમતા સામા મજે તેને પાન બીડાં આપેછે. ધૂલીપર્વ (ધૂલેટી) કપૂરે થાયછે. હાટમાં વેચનારા વાણીયા રાત્રિયે પોતાનાં હાટ અડકાવતા નથી, ઉઘાડાં મૂકે છે. સવારે જીવે તો તેવાંને તેવાં હાટ દેખેછે. એવી તો નગરના લોકની નીતિ છે. એ ઉપરથી એલોકના તમામ આચાર સારા છે એવું ઉઘાડું થાયછે. રાજા જેવાજ નગરના લોક જણાયછે. મહાધનવંત લોક વસેછે. રાજા કેવા છે તે મેં દીઠી નથી પણ સાંભળ્યું છે કે તે નારી કુંજર છે. સ્ત્રીઓમાં બેશીને અનેક વિદ્યાવિનોદ હસિત લલિતાદિક કરેછે; તે પ્રત્યક્ષ ઈશ છે. એવું સાંભળીને સૈન્ય રક્ષણ માટે સેનાપતિને સ્થાપીને મોટું સૈન્ય લઈને મહોબકપત્તનમાં સિદ્ધરાજ આવ્યો. બહોબક આઠ ગાઉ રહ્યું એટલે દેશ ગભરાયો. બહોબક ચળવિચળ થયું. પ્રધાનોએ જઈને રાજાને કહ્યું. રાજા દિવ્ય (બાગમાં) બેઠેલો હતો. ચારેબર પોતાની સ્ત્રીઓ બેઠેલી હતી. સ્વામિન, ગૂર્જરદેશનો સિદ્ધરાજ રાજા આવ્યોછે તે હવે કેમ પાછો વાળીશું ! મદનવર્મ હ-

શીને બોલ્યો-સિદ્ધરાજ તે એ કે જેણે ધારાનગરી લેવા બારવર્ષ યુદ્ધ કર્યું છે. એને કબાડી રાજ કહેવો. તે જે આપણી ભૂમિ અને આપણું પૂર લેવાની વાંછા ધરતો હોય તો આપણે લડવું, અને ધનની વાંછા ધરતો હોય તો ધન લે, એમ કહે. જે ધન માગે તો તે વેરાક (કૃપણ) જાણવો. પછી જે માગે તે તમારે આપવું. હું ધન આપતાં હાઈ એવો નથી. એ રાજ ધન માટે બહુ દુઃખ વેડીને આપે છે. એવું રાજ મદનવર્મનું વચન સાંભળીને મંત્રિયો નગરમાં ગયા. સિદ્ધરાજે આવીને રાજને કહાવી મોકલ્યું કે દંડ આપો. પછી મંત્રિયે દૂત મુખે સંભળાવ્યું કે જે ધન જોઈએ તો લ્યો. ભૂમિ લેવાની ઇચ્છા કરશો તો અમે યુદ્ધ કરીશું. મદનવર્મ દેવને તમારું આગમન અમે કહ્યું તેણે કહ્યું કે કબાડી રાજાડું ન તર્પણાયઃ કબાડી રાજને ધનથી તૃપ્ત કરવા. સિદ્ધરાજ તેની લીલા જોઈને વિસ્મિત થયો. છત્રુંકરોડ કનક મુદ્રાની યાચના કરી. પ્રધાનોએ તત્કાળ તે આપી દેશ સુખી કર્યો. સિદ્ધરાજે મોહારો લીધી પણ જતો નહોતો ત્યારે પ્રધાનોએ કહ્યું કે મનમાન્યું ધન લીધું, હવે કેમ પાછા વળતા નથી. સિદ્ધેશ બોલ્યો કે હું મંત્રી, તમારો રાજ લીલાનિધિ છે તેને મારે જોવા છે. તેમણે આવીને મદનવર્મને કહ્યું-ધન આપીને ખુશી કરેલો કલેશી રાજ કહે છે કે મારે તમારા રાજને જોવા છે. પછી મદનવર્મ રાજ બોલ્યો કે એને આપવા દો. પછી સિદ્ધરાજ સૈન્ય ત્યાં મૂકીને ઘોડું સૈન્ય લઈ તે રાજના ઉદ્યાનમાં ગયો. ઉદ્યાનની પાછળ મોટો કોટ ચણાવેલો હતો તેમાં રાજનું સૌધ (હવેલી) હતું. કોટની બહાર લાખ યોદ્ધા હતા. દરવાજા આગળ આવ્યા ત્યારે દ્વારપાળ બોલ્યા કે ચાર માણસો સાથે અંદર પેસવા દેજો એવું અમારા રાજાએ કહ્યું છે. સિદ્ધરાજ ચાર માણસ લઈને અંદર પેઠા. તેણે કંચનનાં તોરણ દીઠાં. સાત પેસવાનાં બાર હતાં. રૂપાએ બાંધેલી વાવ દીઠી. રાજની સ્ત્રિયો નાના પ્રકારના દેશોની ભાષામાં વિચક્ષણ હતી. ચંદ્રમુખી, તારણ, લાવણ, પુણ્યનો ઉદય પામેલી હતી. તે સ્ત્રિયો પણવ, વેલુ, વીણા, મૃદંગ આદિક વાદ્યો વજાડતી હતી. અને સુંદર સ્વરે ગીત ગાતી હતી. ઉદ્યાન દેવતાના મહાલય જેવું સુંદર હતું. સુવર્ણમય ત્યાં પેસવાનાં સ્થાન હતાં. હંસ, સારસ, આદિક જળચંપિયો જળમાં રમતાં હતાં. મોટા ઊંચા પુષ્પમંડપ હતા. એવી અનેક પ્રકારની શાભા જોતાં સાક્ષાત્ કામદેવ જોવા, જવાન વયમાં આવેલો, મોતીના અલંકાર ધારણ કરેલાં, સર્વાંગ લક્ષણ સંપૂર્ણ, મધુરસ્વરે બોલનારો, કમળના જેવાં નેત્રવાળો, ઉંચો નાસિકાવાળો, પુષ્ટ શરીરવાળો, મદનવર્મ રાજને દીઠો. મદનવર્મ ઉભો થયો, મળ્યો, સુવર્ણમય આસન આપીને બોલ્યો-સિદ્ધરાજ આજ મારા પુણ્યનો ઉદ્ધ થયો જેથી તમે પ્રાહુણ મારે ઘરે પંધાર્યો. સિદ્ધરાજ કહે, મને તમે મુખે વખાણો છો તે મિથ્યાત્વ જણાય છે. તમે મંત્રી આગળ મને કબાડી કહો છો તે સાચું કે આજ રતુતિ કરો છો તે સાચું. મદનવર્મ હશીને બોલ્યો-કોણે તમને કહ્યું. સિદ્ધરાજ બોલ્યો, તમારા મંત્રિયો બોલ્યા છે. મારી નિંદા કરવામાં તમારો શા

અભિપ્રાય છે. મદનવર્મા બાલ્યો-હું દેવ, આ કલિકાલ જાંય છે, માણસનું જીવવું અ-
લ્પ છે. રાજ્ય લક્ષ્મી થોડી ને તુચ્છ બળ. તેમાં જો પુણ્ય હોય તો મોટું સાઈ રાજ્ય
મળે. તે મળેલું જો ન ભાગવિયે અને વિદેશમાં યુદ્ધ કરવાને તથા લોકોને ત્રાસ
ઉપજાવવા ભમવું એનું નામ કંપાડીપાણું કેમ નહીં? સિદ્ધેશ્વે કહ્યું નેકે રાજા તમે મને
સાચું કહ્યું છે, એવાજ હું કંપાડી છું. તુંને ધન્ય છે, જેને આયું સુખ્ય છે. તમારા
દર્શનથી મહં જીવિત સફળ થયું. સદાય રાજ્ય ભાગવો એમ કહીને ઉભા થયો.
મદનવર્માએ ઉઠીને પોતાની વિદ્યાવંત સ્ત્રિયો, કોશ, દેવગ્રહ, યજ્ઞશાળા, સભામંડપ,
વિદ્વાનો, ચતુર લોક, ઇત્યાદિ સર્વે દેખાડ્યું. પરસ્પર બહુ પ્રેમ વધ્યો. પછી ત્યાંથી
સિદ્ધરાજ પાછો વળ્યો તે ગૂર્જરદેશ પાટણમાં આવ્યો. શ્રીપાળ કવિયે પછી સિદ્ધ-
રાજનું વર્ણન કર્યું છે તે શ્લોક લખતો નથી.

કીર્તિકૌમુદીકાવ્યમાંથી.

કર્ણનો પુત્ર જયસિંહદેવ થયો તે બહુ બળવાન થયો. બાલ્યાવસ્થામાં એણે
ચાડિયારાજાએને જીતીને પોતાના આધીન કર્યા. સોરઠનો રાજા ખંગાર તે પો-
તાનું પરાક્રમ પોતે બકતો હતો, તેને આ મત્સરી રાજાએ રણમાં રોળ્યો. તે જેમ
સિંહ હાથીને રોળે એમ. અસંખ્ય સૈન્ય લઈને સિંધુપતિ રાજાને બાંધ્યો. શાકંભ-
રીદેશનો (અજમેરનો) અર્જુનારાજ રાજા તેની પુત્રીને સિદ્ધરાજે લીધી, પછી
તેને પાછી મોકલી દીધી તેથી અર્જુનારાજને સિદ્ધરાજ સાથે ભેદ થયો. યુદ્ધ ચાલ્યું
તેમાં શત્રુ સૈન્ય મરાયું. પછી તે શાકંભરીદેશનો રાજા સિદ્ધરાજને નમ્યો એટલે સ-
માધાન થયું. માલવદેશના નરવર્મ રાજાને જીતીને શુકને જેમ પાંજરામાં ઘાલે
એમ એને કાષ્ટપંજરમાં ઘાલ્યો. ધારાનગરી બારવર્ષ લગી યુદ્ધ કરીને લીધી. ધા-
રાનગરી લીધી તેથી મહોબકપત્તનનો મદનવર્મ રાજા બીધો. તેને ઘરે સિદ્ધરાજ
પ્રાહુણો યદને ગયો ત્યાંજ તેણે તેને છત્રકરોડ સુવર્ણ દ્રમ્મ દંડ આપીને પાછો
વાળ્યો. એ રીતે એણે જે દેશની ઇચ્છા કરી તે દેશના રાજા પાસેથી દંડ લીધો.
ગૌડદેશનો આજ્યસાર રાજાને જીત્યો. રાક્ષસોનો રાજા બર્બરનામે હતો તેને મસા-
ણમાં બાંધ્યો અને સિદ્ધરાજ એવું ત્યાંથી નામ ચાલ્યું. એણે પ્રથમતો મોટા મોટા રાજા
સાથે રણ સંગ્રામ રચીને રણમાં ધૂળ ઉડાડીને આકાશને મલિન કર્યું, પછી એણે
લોકસુખકારી ઉત્તમ કામ કરવાની કિર્તિરૂપ જળ વરસાવી આકાશને ચોખ્ખું કર્યું.

હવે સિદ્ધરાજના સરોવરનું વર્ણન—વાયુ સરોવરમાં સ્નાન કરી ઠંડો થઈને
પછી સરોવરના કાંઠા ઉપર લીલોધાન (લીલા-રમત કરવાના બાગ). માંથી સુ-
ગંધવાન થઈને લોકોને સુખી કરે છે. સરોવર જેવું આ પૃથ્વી દેવીને ધાલવાનું કુંડળ
હોય એવું છે. સરોવરની ચારે પાસે વિષ્ણુ અને શિવના પ્રાસાદ કરાવેલા છે, તે
જેમ કુંડળની પાછળ મોતી જડ્યાં હોય એવું દેખાય છે. સરોવરમાં ગંભીર (ઉંડું)

પાણી સ્વચ્છ ભરેલું છે તેમ જ અનેક રંગનાં કમળ ખીલી રહ્યાં છે. તે જ ન જામાં દેવો રમતા હોય તેનાં મુખ ઉપર દેખાતાં હોય એવાં દેખાય છે. સરોવરની સર્વ બાજુ શિવ વિષ્ણુનાં દેવળ છે તેમાં રાત્રિયે દીવા બળે છે. તે બળતા ન્દીવાઓનાં પ્રતિબિંબ સરોવરના પાણીમાં પડે છે. તે જ ન પાતાળના નાગોના માથાના મણિ ઝળકતા હોય એમ દેખાય છે. સરોવરને કાંઠે રૂપાના જોષો ઉચ્ચળ કીર્તિ સ્તંભ છે તે જ ન આકાશગંગાનો પ્રવાહ આકાશમાંથી પડતો હોય એવા દેખાય છે. શિવ વિષ્ણુના પ્રાસાદવડે સરોવર મનોહર દીપે છે. સિદ્ધરાજનું સરોવર પાટણમાં જોઈને પછી માનસરોવર હું જોઉં છું તો માં મન ખુશી થતું નથી. પંપાસરોવર જોતાં પણ મને આનંદ ઉપજતો નથી. આ સરોવરના આગળ અચ્છેદક સરોવર પણ અસાર છે. સરોવરમાં એક પાસે કમળો ખીલી છે તેમાંથી પીળો પરાગ ગરે છે તેણે કરીને પીળારંગનું દેખાય છે. એક પાસે સ્ત્રિયો સ્નાન કરે છે તેમના શરીરનું કંકુ ધોવાય છે તેથી લાલરંગનું દેખાય છે. એકમર કમળનાં પત્રોએ છવાયલું દેખાય છે તેથી લીલારંગનું દેખાય છે તેથી જ નેમ હાથીને ઓઢવાનો વર્ણકંબળ (પચરંગીઓઢા) હોય એવી સરોવરની કાંતિ દેખાય છે.

પાટણ નગરનું વર્ણન—અણહિલપુર કચ્છાણ લક્ષ્મીને રહેવાનું જેવું ધામ હોય એવું છે. અણહિલપુરમાં હારને આકારે પ્રાકાર (ધર) છે. પ્રાસાદોનીકને વનાવલી (ગ્રાડની પાંગત) શાભા આપે છે. ચંદ્રશાળા (અગાદી) માં સ્ત્રિયો ખેલે છે તેમમાં મુખની કાંતિથી આકાશમાં સો ચંદ્ર ઉગ્યા હોય એવું દેખાય છે, કાંઈ ઠામે પેદના ઘોષ થયાં કરે છે, કાંઈ ઠામે સ્ત્રિયો મંગળ ગાય છે, કાંઈ ઢેકાણે બંદિજન (ભાટ ચારણાદિ) વખાણ બોલે છે, એમ અનેક પ્રકારે મુખરપુર થયું છે. ધરો ઉપર ચડવાની પદ્ધતિયો (સીડી) તે ચૂનાવડે ચડેલી છે, તે જ ન રૂપાની બનાવેલી હોય એવી દેખાય છે. શિવના પ્રાસાદ જોતાં ચિત્તને પ્રસાદ (પ્રસન્નતા) ઉપજે છે તેથી શિવકૈલાસ પર્યટનો વિલાસ કરવાનું ઇચ્છતા નથી. પ્રાસાદોમાંથી હોમના ધૂમાડા આકાશ સામા ચડે છે તે જ ન જમુના ગંગામાં મળવા જતા હોય એવા દેખાય છે. સૌધ (હવેલિયો)નાં કિરણવડે કરીને નગરમાં અજવાળું રહે છે. તેથી નગરના લોકને અંધારિયું જડતું નથી. અણહિલપુરી જેવી એકે પુરી નથી. લંકા જોતાં શંકા ઉપજે; વંગ જોતાં કંપ ઉપજે; ત્રિદશા જોતાં તે દૂખળી જણાય છે; કાશીની સંપત્તિ ગયેલ જણાય છે; મિથિલા જોતાં પણ આદર સિથિલ (ઠીલી) થાય છે; ત્રિપુરી જોતાં લક્ષ્મી વિપરીત જણાય છે; મથુરાનો આકાર પણ એના જેવો નથી; ધારા તે પણ નિરાધારા જણવી; અણહિલપુરીની જેવો જૈવગુણ (જયકરનારા યોદ્ધાઓનું કામ તે જૈવ તે હુપગુણ) એકે પુરીમાં નથી. પુરમાં પ્રાસાદો ઉપર ધજા ફરે છે તે જ ન સર્વે પુર જીતીને ઇંદ્રનું પુર જીતવાનો પત્રાલંબ (જાહેરનામું) યોડયું હોય એવું દેખાય છે. જ ન જમુના નદી મધુપુરી (મથુરા)ને સેવે છે, સરયૂનદી અયોદ્ધાને સેવે છે, ગંગા હસ્તિનાપુરને સેવે છે, એમ સરસ્વતી અણહિલપત્તને સેવે છે. જમાં

હિમાલયનાં જ્યાં શાભાવંત દેવાલય છે. ઠંડાં ઘરો ઉપર પતાકાનો પવન ફરકે છે તેથી સૂર્યનો તાપ નડતો નથી.

વસ્તુપાલચરિત્રમાંથી.

કર્ણરાજાનો પુત્ર જ્યસિંહદેવ થયો. તેણે પ્રજાને આનંદકારી અને કૈલાસપર્વત જ્યાં સિદ્ધપુરમાં શિવનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. મદનવર્મ રાજા પાસેથી છનુંકાંટિ દ્રુમ (દામ) દંડ લીધો. પછી તે દંડવડે સિદ્ધપુરમાં ચૈદસે પંચાલિકા સહિત એવા શિવનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. સજ્જન વ્યવહારિયે ગિરિનારગિરિતીર્થમાં દેવાનાં ચૈત્ર ચણાવ્યાં તે રાજાએ અંગીકાર કરીને તેનું ધન આપ્યું. જ્યાં નદી સરોવરનાં જ્યાં, હજાર મહાદેવનાં દહેરાં સહિત સહસ્ત્રલિંગ નામ સરોવર કરાવ્યું, એણે આગણસાઠ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેનું સિદ્ધરાજા એવું વિરદ હતું. તેના પછી કુમારપાલ રાજા થયો.

કુમારપાલગદ્યઉપરથી.

ભીમરાજાથી ઉદયમતી રાણીને વિષે કર્ણદેવ રાજા જન્મ્યો તે કર્ણાટદેશના જ્યકેશી રાજાની દીકરી મયણુલદેવી વેરે પરણ્યો. તે કુરૂપ હતી પણ ગુણવંતી હતી. તેને ઉદયમતી માની આસાથી પરણ્યો. પણ તેનો સંગ છોડ્યો. પછી મુંજલાદિક પ્રધાનોએ ઘણા પ્રબોધ કર્યો ત્યારે તેને પોતે ગ્રહી. તેને વિષે જ્યસિંહદેવ નામ પુત્ર થયો. તે ત્રણ વર્ષનો થયો એટલે રાજસિંહાસન ઉપર ચઢી બેઠો. રાજાએ તે વેળાએ નેશિયોને બાલાવીને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે આજ મહામુહૂર્ત છે. પછી તેણે જ્યસિંહદેવનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. તેને રાજ્યે સ્થાપીને કર્ણદેવ યાત્રા કરવા નીકળ્યો. દેવપત્તનની આણીમર સાત ગાઉપર સોમનાથનો પ્રાસાદ (દહેરું) છે. ત્યાં સોમનાથને નમીને સોરઠદેશ પછી તામે કર્યો. વામન મ્થલીમાં (વંચળી) સજ્જનને દંડનાયક (સેનાપતિ) સ્થાપ્યો. પછી મદનપાલના કૃષ્ણાથી રૈવતાચલ (ગિરનાર પર્વત) ઉપર ચડ્યો. પછી પાટણ ભણી આવતાં માર્ગે વિચાર કર્યો કે બે રાજાનું એકઠોકાણે રહેવું યોગ્ય નથી. એમ વિચારીને પછી ગૂર્જર દેશમાં આશાપત્રી (અશામલી ગામ સાબર કાંઠે વઉઠાથી એક ગાઉ આથમણું છે) નો નિવાસી મહાવ્રજિયો આશાબીલ હતો તેની સાથે લાખ ભીલ કાંમડિયોવાળા ચડતા. તેને જીતીને સાબરમતી તીરે કર્ણાવતી નગરી બાંધી તે આશોબીલને છલાખની ઉપજ હતી. સાબરમતી તીરે (પ્રબંધ ચિંતામણીમાં કહ્યું છે કે) કોચર-પદ્મીનો પ્રાસાદ કરાવ્યો, કર્ણેશ્વર મહાદેવનું દહેરું કરાવ્યું, કર્ણસાગર નામ તળાવ બોદાવીને બંધાવ્યું. પછી તે કર્ણાવતીમાંજ રહ્યો. પાટણમાં એ રાજાએ કર્ણમંત્ર પ્રાસાદ કરાવ્યો છે; પછી કર્ણાવતીમાંજ કર્ણરાજા સ્વર્ગે ગયો.

જ્યસિંહદેવે સમુદ્ર લંગી પૃથ્વી જીતી. અર્બરક નામે રાક્ષસને જીતો. એ સમે જ્યસિંહદેવ વિષ યાત્રા કરતો રૈવતાચલ પાસે વામનસ્થલીમાં ગમ્યો. ત્યાં પરશુરામ નામે પોતાનો સેનાપતિ હતો તેને બોલાવીને દંડ માગ્યો. પરશુરામે ત્રણ વર્ષ લગી ઉઘરાણી કરીને એકઠો કંદેસો દંડ શિવ વિષયુ અને જ્ઞેનભવન રચવામાં ખરચી દીધેલો હતો. તે સિદ્ધરાજ પાસે આવીને બોલ્યો—જે તમારે ધર્મકીર્તિની ઇચ્છા હોય તો આ દેવાલય તમારાંજ છે અને જે ધનની ઇચ્છા હોય તો ભવહરિવાને ધરેથી ધન આણી આપું. ઉદાર મનવાળા રાજાએ વિચારીને કહ્યું કે સજ્જનને સાઈ કર્યું, હવે બાકી રહેલું હોય તે પૂરું કરો. એમ કહીને દેવ પૂજામાં બાર ગામ આપ્યાં.

એક સમે પાટણના પ્રાહ્મણો તીર્થમાં યાત્રા કરવા નીકળેલા હિમાલય પર્વતમાં ગયા. તેમાં ઓપધિયો લેવાને ભમતા હતા ત્યાં અચલનાથ નામે યોગી દીઠો તેને નમોને બેઠા. યોગિએ પૂછ્યું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા? તે બોલ્યા કે અમે ગૂજરાતમાં પાટણ નગર છે ત્યાંથી આવ્યા. પછી તેની પાસે સિદ્ધિ અને જુદ્ધિ નામે બે નેગિણીઓ બેઠી હતી તેણે પૂછ્યું કે ત્યાં કોણ રાજા છે. ત્યારે તે બોલ્યા કે સિદ્ધેશ રાજા છે. સિદ્ધ શબ્દ સાંભળીને તે રોષે ભરાણી. તેમનાથી સહેવાયું નહિ એટલે તે બંને યોગિનીયો રાજાની પરીક્ષા કરવાને ગગનમાર્ગે કેળના પત્ર ઉપર બેસીને સભામાં આવી. રાજા સપરિવાર ઉઠીને નમ્યો. સુવર્ણાસન ઉપર બેસારિયો. તમે ક્યાંથી અને શે કારણે આવ્યા? અમારા ઉપર પરમ અનુગ્રહ કર્યો એવું અમે માનિયે છિયે. નેગિણીયો બોલી કે રાજા સિદ્ધેશ એ તમારું નામ સાંભળ્યું તે જોવાને અમે આવિયો. કેઈ કળાથી સિદ્ધ બનેલા છો. યોગ સાધવાથી કે મંત્ર તંત્રથી કે ઓપધિથી. સિદ્ધપણું દેખાડો નહિ તો સિદ્ધેશ એ નામ બોલવું મૂકો. કળા કૌશલ્ય આઠ દિન પછી દેખાડીશ તમે અમણા ઉતારા ઉપર જાઓ એમ કહીને એક ઉદ્યાનમાં ઉતારો આપ્યો. સારાં મિષ્ટ વચન બોલીને પ્રજાધીને તેમને ઉતારે પોચતી કરી પછી પોતાનું સિદ્ધેશ વિરૂદ્ધ જાય તેની ચિંતામાં સાંતુ મંત્રિને બોલાવીને કહેવા લાગ્યો. હવે આપણે શું કરવું? પછી સાંતુ (શાંતિદાસ) મંત્રી બોલ્યો કે કર્ણરાજાના વારામાં એવા કોહડા ઘણાનો નિવેડો હરિપાલ અને સાકરિયો એ બેહુ જાણે મળીને કર્યો છે સિદ્ધરાજે તે બેહુને બોલાવીને કહ્યું કે મારું વિરૂદ્ધનું રક્ષણ કરો. હરિપાલ બોલ્યો કે દેવ, ઘોળા ચંદ્રલાસ લોહડાની છુરી મને આઠ દિન લગી આપો. રાજાએ આપી. હરિપાલે પોતાની જુદ્ધિ વડે તેવીજ છુરી સાકરની બનાવી ગજવણી આદિક આકાર ચિત્રોને તેનું મ્યાન સોના રૂપાનું બનાવ્યું. એવા પ્રવંશ કરીને સાકરની છરી બનાવીને પ્રભાતમાં રાજાને આપી. સર્વે રાજ સભાના સમક્ષ યોગિનીઓને બોલાવી. આજ યોગિનીયો સાથે વાદ થવાનો છે એવું જાણીને બહુ લોક જોવા આવ્યા. સભા ભરાણી છે તેમાં સાંતુ મંત્રિયે કહ્યું કે દેવસિદ્ધેશ યોગિનીઓને આપે વાયદો કર્યો છે. આજ કાંઈકળા

દેખાડો અને તેમની સામીકળા જુઓ. એમ કહેવામાં પ્રતિહાર આવ્યો તેણે કહ્યું કે રાજન બાહર કલ્યાણકટકના પ્રમાડી રાજના મંત્રિયો આવ્યાછે, આત્મા હોયતો મોકલું. રાજ્યે કહ્યું કે ઉતાવળા તેને મોકલો. પ્રતિહારે તેમને પેસવા દીધા. રાજ્યે તેમને બહુ માન દીધું. તે પ્રધાનો બોલ્યા કે રાજન પ્રમાડી રાજ્યે સોળ હાથી, બાર રત્નાદિક ભરેલી પેઠિયો તથા વધારે બીજી વસ્તુ આપને ભેટ વાસ્તે મોકલીછે તે ત્રણ દિવસમાં અહિ આવશે. અમે તો પૂર્વે આવ્યાછીએ. આ ચંદ્રહાસ લોહમય છુરી આપને યોગ્ય છે. તે વૈરીનો ક્ષય કરે એવી મોકલી છે. એમ કહીને સાત ઉપરા ઉપરી વસ્ત્રમાં વીટેલી છરી બાહર કાઢીને રાજના હાથમાં આપી. મ્યાનમાંથી કહાડીને નેઈ પછી સભા અને યોગિનીયોને હાથમાં આપીને દેખાડી. રાજ પાછી હાથમાં લેધને કહેછે, કે એહા! કેવા લોહાની છરી છે! મેં કોઈ દિન આવી છરી નેઈ નથી. પછી સાંતુ હરિપાલ બોલ્યા કે રાજન લીલા કરોછો. હવે એ છરીની વાત પડી મૂકો અને આ યોગિનીયોને કાંઈ ચમત્કાર બતાવો, કાંઈ કળા દેખાડો. પછી રાજ બોલ્યો કે યોગિનીયો, ગારડી વિદ્યા, વિષાપહાર, અગ્નિ સ્તંભ, ષટ્શિદ્ધાંડા યુદ્ધશ્રમ ચલઉપર ચાલવું, ઇત્યાદિક બહુ કળાઓ છે તેમાં કેઈ કળા દેખાડું. મંત્રિ બોલ્યો કે બીજી કળાઓ તો અમને તમે સર્વદા દેખાડોછો, પણ આજ લોહભક્ષણ કળાકૌતુક દેખાડો. પછી સિદ્ધરાજ બોલ્યો કે મોટી લોહડાની સાંકળ લાવો આ છરી જરા લોહડું છે તેણે શું. સાંતુ મંત્રિ બોલ્યો કે આ હાથમાં છરીછે તે તો આઓ વળી. સાંકળું મગાવવી તે તો પછી વાતછે; લોકો હા-હાકાર કરેછે. રાજ્યે યોગિનીયોના દેખતાં ફલક આપું. ખાતાં પછી તે ફલકની મુઠ રહી એટલે મંત્રિયો બોલી ઉઠ્યા કે તમે છરીનું ફલક આપું, હવે બાકી મૂઠ રહી તે યોગિનીયોને માટે રહેવા દો. રાજ બોલ્યા કે મારા મુખમાં જોલી ઉઝિછ મૂઠ મેં યોગિનીયોને કેમ અપાય. મંત્રિ બોલ્યા કે ધાતુમાં કાંઈ છોછ નથી, પાણીયે લોધને અપાશે. મંત્રિયે સાતવાર પ્રક્ષાલીને મુઠ યોગિનીયોને આપવા માંડી તે વેળા યોગિનીયો બોલી કે અહો એવા તમે સિદ્ધછો નેઈ તમારી કળા. હવે અમે ખુશી થઈયો; તમે સિદ્ધ ખરા છો. માટે તમારું વિરદ રહેવા દો એમ કહીને તે આકાશ માર્ગે પાછી ગઈયો.

સિદ્ધરાજે ૧૮ દેશ જીતીને બહુ ધન ભણું કર્યું. મહોબકપત્તનના રાજ મ-દનવર્મ પાસેથી ૯૬ કોટી સુવર્ણ મુદ્રા લીધી તે ધનવડે મોટા મહાલય કરાવ્યા, તીર્થ યાત્રાઓ કરાવી. મોટા મહાસ્થાન કોટ કરાવ્યા, મોટાં સરોવર બંધાવ્યાં તેનો

શ્લોક.

મહાલયોમહાયાત્રામહાસ્થાનંમહામર:

યત્કૃતંસિદ્ધરાજેનક્રિયતેતન્નકેનચિત્ ॥૧॥

એક દિવસે કર્ણમે પ્રસાદથી આવતાં રાત્રિએ કોઈ ધનવાન શેઠને ઘરે

બહુ દીવા બળતા દીડા. પછી સવારમાં તેને બાલાવીને પૂછ્યું કે શું તમારે ઘરે બહુ દીવા શાથી. તે બોલ્યો રાજા મારે ઘરે ૮૪ લાખ સુવર્ણ છે. એક એક લાખે એક એક દીવા બાળું છું, રાજા પ્રભવત્સલ હતો તેથી બોલ્યો કે ધન વૃદ્ધિ થાય માટે દીવા બાળેછે એમ જાણીને તેણે ૧૯ લાખ પોતાના બંડારમાંથી ધન આપીને કોટિ દૂજ કર્યો. અગ્નિનો વિશ્વાસ કરવો નહિ એમ કહીને દીવા બાળવાનું બંધ રખાવ્યું.

શ્રી સિદ્ધરાજ પ્રતિ વર્ષ ૧ કોટિ સુવર્ણ પુણ્યમાં વાવરતો હતો. એણે પોતાની મા મયણુલદેવીના પુણ્ય ખર્ચમાં બહુલાડે ગામમાં યાત્રિક લોકો પાસેથી લેવાનો કર છોડી દીધો તે કર ૭૨ લાખનો હતો, કર છોડવાનું પુણ્ય છે.

શ્લોક.

અકરેકરકત્રોચગોસહસ્ત્રવધઃકૃતઃ ।

પ્રવૃત્તકરવિચ્છેદેગવાંકાંટિકલંભવે ॥૨॥

एक जूनी चोपडीमां लखेली राजावळीमांथी.

महोवकपुगधीशाज्जितान्मदनवर्मण ।

कोटीःवणावतिहेम्नांयस्तन्मानमिवाददे॥१॥

અર્થ—મહોબકપુર (મહોબા)ના રાજા મદનવર્મને સિદ્ધરાજ જ્યસિંહદેવે જિત્યો અને તેની કનેથી છત્રુંકરોડ સોનાની મોહોરો લીધી તે જેમ તેનું માન પ્રતિષ્ઠા લીધા તુલ્ય લીધી. ॥૧॥

સિદ્ધરાજ જ્યસિંહદેવ રાજાએ બાર વર્ષે લગી લડીને માળવાનું રાજ લીધું અને ક્ષિપ્રા નદી કાંઠે પોતાને નામે જ્યસિંહપુર વસાવ્યું તે અદ્યાપિ છે. પછી પોતે પાછો વળતો હતો એટલામાં એક ભાટે મહોબાના મદનવર્મ રાજાની લક્ષ્મી વૈભવ વખાણ્યો તે જોવા મિષે સિદ્ધરાજે મહોબા બણી પોતાનું સૈન્ય લીધું. પછી તેની પાસેથી છત્રુંકરોડ મોહોરો લીધી અને તેને પાછું મહોબા સાંપ્યું તે મોહોરોનાં તેણે નવાણ કુવા ઇત્યાદિ કરાવ્યાં તેમાંનાં કેટલાંએકનાં નામ—સિદ્ધરાજ જ્યસિંહદેવ મહાનુભાવ હુઆ. જોઅણુ જોઅણુનું સત્રાગાર મંડાવ્યું એટલે યોજને યોજને સત્રાગાર એટલે અબસત્ર (સદાવર્ત) મંડાવ્યાં. ડભાઇનો ઘઠ ચણાવ્યો, કપડવણુજનો કુંડ કરાવ્યો, ઘોળકાની મલાબ (તલાવનું નામ છે) કરાવી, દેહરડિયું કરાવી, (દેહરડિયો દેહરીઆ) રૂદ્રમહાબય પ્રાસાદ કરાવ્યો, રાણીની વાલ્ય કરાવી, સહસ્રલિંગ સરોવર કરાવ્યું, સિહુરના (સિંહપુર=સિહુર) કુંડ કરાવ્યાં, સાયલાનો ઘઠ કરાવ્યો, દશસહસ્ત્ર પ્રાસાદ કરાવ્યા, મૂણસરોવર વારમગામનું, ધાધલપુરનો ઘઠ, વઢવાણનો ઘઠ, અણંતપુરનો ઘઠ, ચુખારીનો ઘઠ, સૂરધારનું તલાવ, અંજનાડાનો

મદ, વીરપુરનો ઘઠ, ભાડુલાનો ઘઠ, વાસિંગપુરનો ઘઠ, થાનનો ઘઠ, કંડોલાનો પ્રાસાદ, સિહિજગપુરનો પ્રાસાદ, રેડાદ્રાનો ફેડ, કીર્તિચંભાનું તલાવ, જીતપુર અંતપુરનો ઘઠ કરાબો, તોહિ સ્ત્રીમા ભાગમાંનું થાન અંચીંગલ નથમા. શ્રી જયસિંહદેવે વર્ષ ૪૯ રાજ્યં કૃતં ઇત્યાદિ.

ભોજપ્રવંશ રાજગ્રંથ રત્નમંદિર કવિલિખિતં

તેમાંથી અણહિલપુરનું વર્ણન.

અણહિલપુર સર્વે પુરોથી મોટું છે, તે વિષે વાત:—એક એક કંદોઈને ઘેર પ્રતિ-
દિન ૫૦૦ દ્રામ્મ (દામ) ના એકલા લાકડશાઈ લાડુ વેચાયછે. એક સમ કોઈમાર-
વાડી ભીમો પોતે પોતાની ભાર્ય સહિત પાટણમાં આગ્યો. તે એક જગાએ ભાર્યાને
એસારીને પાટણમાં લોટ દાગ લેવા પેડો. એવામાં તેની સ્ત્રી ત્યાં અનેક કૌતક જોતાં
થકાં બૂલી પડી. બેહુને વિનિગ થયો. એક એકને ખોળેછે. કોઈ મળ્યું નહિ. એમ
ખોળતાં છ માસ વીસા પછી ભાર્યાએ રાજાને જઈને વિનિમ્ન કરી હે રાજા, સ્વામી
પીડિતોનું પિહેર રાજા છે. મારે ભર્ત્તા નામ ભીમ શરિર શામળો, બાવીસ વર્ષની
વયવાળો, ડાબી આંખે કાણા તમારા પુરમાં ખોવાણા છે. કૃપા કરીને મને ખોળા
આપો. પછી દયાળુ રાજાએ એવા ૫૦૦ ભીમા મેળવ્યા તેમાંથી એનો સ્વામી
ભીમો નીકળ્યો. એવું મોટું નગર. ત્યારથી આ નગરનું નામ વિશ્વદેહ સમુદ્ર
એવું પડ્યું છે.

વળી એ નગરમાં સર્વે સ્ત્રી પુરૂષો સંસ્કૃત વિદ્યામાં પારંગત હતિયો. કોઈ
વૈદ્યશીક ગૂર્જરદેશને વિદ્યાવાદમાં જીતી ગયેલો નહિ. સર્વે હારીને જતા. ઘટેઘટે સર્વ
વિદ્યા પારંગત લોકો હતા.

ફલોક.

યોવિદ્યાતિશયેનમાંવિજયતેવિદ્વાંસ્તદોયાલયે ।

પાનીયંસ્વયમાનયાભ્યહમિતિવ્યક્તપ્રતિજ્ઞાસની ॥

યાત્રાયાત્રવર્તીજિતાજનતયાવિશ્રાંતમદ્યાપિસા ।

ગજન્નંબુસરસ્વતીવહતિયદ્દાગેવસારાસતામ્ ॥૧૨॥

અર્થ—જે વિદ્વાન વિદ્યાતિશય વડે (વિદ્યાની બહુ લતા વડે) જે મને
જિતે તેને ઘેર હું પાણી આણું એવી પ્રતિજ્ઞા (પણ) કરીને સરસ્વતી વિજય-
યાત્રા કરવા નીકળી. સહુ દેશો જિતતી ગૂર્જરદેશ પાટણ નગરમાં આવી. ત્યાં સહુ
પાટણના રહેવાસિયોએ વિદ્યાવાદમાં જીતી પછી તે સરસ્વતી નદી રૂપે થઈને
પાટણના લોકોને માટે પાણી વહન કરેછે. માટે હે રાજા માણસની માણસાઈ તે
વિદ્યા છે ૧ એવા વિદ્વાન લોકો પાટણમાં રહેછે.

કોઈ વણુઝારો નાયક કાશ્મીરમાં પોઠ લેધને ગયો. ત્યાં સરસ્વતી પ્રાસાદની ચારે બાજુએ બોહતેર બોહતેર ગાઉ તામે કેસરનાં ખેતર છે. કોઈમાંથી સાંઝે નીપજી જાય તો તેમાંથી ઉત્તમ પ્રકારનું બહુ મૂલનું કેસર નીપજી અને એથી અધમ પ્રકારે નીપજી તેનું કંકુ બનેછે. એ કાશ્મીરમાંથી એસે નાયકે ૧૦૮ અચર પોઠી ઉપર કેસરની ગુણો બરી, પછી દેશાંતરમાં વેચવા નીકળ્યો. એકજ વેપારીએ ગુણો રાખે તો આપવી એવા એમી ડરાવ હતો. તે દીક્ષીનગર આદિક નગરોમાં બમીને પછી અણહિલપુરમાં આવ્યો. નગરમાં બમતો સોમદત્ત શેઠની પોળમાં આવ્યો તેને ઘરે છપનઘોટિ દ્રમ્મ સંખ્યાનું નાણું હતું તેના ઉપર ભુંગળો વાગતો હતો. શેઠે નાયકને પૂછ્યું કે શું છે તમારી પોઠમાં? પછી નાયક બોલ્યો કે તમ્મરે લેવું નહિ ને અમથા કેમ પૂછોછો. શેઠ સાંભળીને મનમાં સાહુકારથી બોલ્યો કે સધશું કે નહિ પણ તમરે કલામાં શું જાયછે. પછી તે બોલ્યો કે બહુ મૂળનું સરસ કેસર કાશ્મીરથી બરી લાવ્યોહું. પછી શેઠે કહ્યું કે દુકાનમાં આવો મૂલ લેધને કેસરની સર્વે ગુણો નાંખો. પછી તેણે સર્વે ગુણો નાખી. તેને એક છાપના દંડાલ નિજકંઠક એટલે સિદ્ધરાન્દેડાલી મોહોરોનું સુવર્ણ નાણું ચલાવેલું છે તે આપ્યું. એ શેઠ એક મોટું સૌધ (હવેલી) ચલાવતો હતો તેમાં ચૂની કોવરાવવાના મ્યારા કરવા હતા તેમાં તેકેસર બધું નાંખીને રંગદોળીને તે ચૂનાને પીળો કર્યો, ને તેણે બધા હવેલી છોઈતે પીળી સુવર્ણ જોવી દેખાણી. તે નાયકે જોયું ને મનમાં વિસ્મય પામ્યો. આહો મેં વિદેશ ભ્રમણ કરતાં ધણા શેઠ જોયા પણ સોમદત્ત જોવા કોઈ દીકો નહિ. પછી તે નાયક કાશ્મીરમાં ગયો. એ હવેલી અદ્યાપિ જેમ સોળવર્ણના સુવર્ણવડેજ ધડી હોય એવી પીળી મુગંધવાન અદ્યાપિ છે. લક્ષ્મણને ધરે દીવા રાત્રિ દિવસે બજેછે, કોટીશ્વરોને ધરે પતાકા લહલહેછે. પછનઘોટિપતિને ધરે સવારમાં ભુંગળો વાગેછે એવા પાટણમાં ધણા વ્યવહારિયા વસેછે.

એક સન્ને ગાંધર્વનું ટોળું ગીતવાદ્ય નાટકમાં પ્રવીણ આવી પોચું. તેણે બીમરાજની સભામાં સાદા ત્રણ હાથની મૃદંગ લાવીને મૂકી. તે સન્ને રાજાએ સહુ સાંગીતવિદ્યાવાનોના મુખ સામું જોયું પણ કોઈએ એ મૃદંગને વળડવાની હામ ધાલી નહિ. તે સન્ને એક મૃદંગ વળડનારે ઉભા થધને વિસ્ત્રાપ્ત કરી કે જે રાજા આજ્ઞા કરો તો હું એ મૃદંગને વળડું. પછી રાજાની આજ્ઞાથી બાવીસ માણસોનું નાટક માંડીને બૂર્ધ ઉપર મૂર્ધ જમણે હાથે અને જમણે પગે મૃદંગને બાજવવા માંડી. ડાબે હાથે ઝાલી રાખી. મુખમાં ભુંગળ ધાલીને વળડવા માંડી. એમ આઠ પેહોર લગી નાટક સમાપ્તિ લગી વળડયું. સવારમાં રાજાએ તેને લાખ ધન આપ્યું. એવા કળાવાન લોકો રહેછે. માટે એવું બીજીપુર સમુદ્રાંત પૃથ્વીમાં નથી.

અરિસિંહ કવિકૃત સુકૃતસંકીર્તન કાવ્યમાંથી.

કર્ણરાજ પછી તેનો દીકરો જયસિંહદેવ થયો. તે મોટો દાતા હતો. જોણે દેશ જીતતાં ગંગામાં ઘોડા નહવરાવ્યા. જોણે સંચરણ કરતાં બર્બર એચરને જીત્યો. જોણે યશોવર્મ નામના માળવરાજને જીતીને પાટણમાં આણી કારાગ્રહમાં (બંધિયાને) પૂર્યો. સિદ્ધરાજ આતૃભક્તિ કરતાં પવિત્ર થયો હતો. સર્વ જગત્ જીતીને એણે કીર્તિસ્તંભ મોડો કરાવ્યો.”

સિદ્ધરાજે ધણા દેશ જીત્યા હતા અને તેની પછી મહારાજ કુમારપાળેશ્વરમાં વધારો કર્યો તેનો એક લેખ ચત્તરકોટના એટલે ચિતોડના એક દવાલયમાં છે તેનું ઇંગ્રેજ બાણાંતર ટોડકૃત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં છે. ટાડ સાહેબે લખ્યું છે કે—

“ The domestic annals slur over the circumstance of Sid Rae Jey Sing having actually made a conquest of Cheetore; for it is not only included in the eighteen capitals enumerated as appertaining to this prince, but the author discovered a tablet in Cheetor, placed there by his successor, Koomarpal bearing S. 1206. ’ Page 215, Vol. I. second Edition.

Extract from Inscription No. VI. Todd's Rajasthan.

“ He of Chauluc tribe, having innumerable gems of ancestry, flowing from a sea of splendour, was Moolraj, Sovereign of the earth * * * Generations after him, in the lapse of many years, was Sid Raj, a name known to the world; whose fame was encased in the riches of victory, and whose deeds were sounded over the curtain of the earth; and who, by the fire of his own fame and fortune, heaped up unconsumable wealth. ”

